

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DIŞ SİYASİ, İKTİSADİ İLİŞKİLER ETKİLEŞİMİ ÇERÇEVESİNDE
YELTSİN DÖNEMİ RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Ali BAŞARAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DIŞ SİYASİ, İKTİSADİ İLİŞKİLER ETKİLEŞİMİ ÇERÇEVESİNDE
YELTSİN DÖNEMİ RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı	İmzası
Yrd. Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU
Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Prof. Dr. M. Fatih TAYFUR
Doç. Dr. Fırat PURTAŞ
Doç. Dr. Oktay TANRISEVER

Tez Sınav Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2013)

Ali Başaran

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
TABLolar VE ŞEKİLLER	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	20
RF'DE VE TÜRKİYE'DE YENİ DİŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ	20
I. RF'DE DİŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ TARTIŞMALARI	20
A. Neo-Liberal Eğilim	27
B. Geleneksel Devlet Merkezli Yaklaşım	33
II. TÜRKİYE'DE DİŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ TARTIŞMALARI	39
A. Neo-Liberal Eğilim	40
B. Geleneksel Devlet Merkezli Yaklaşım	45
II. BÖLÜM	47
RF-TÜRKİYE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ	47
I. DİŞ TİCARET	51
A. Gaz Ticareti	51
1. 1984-1992 Arası İlişkilerde Doğal Gaz; Siyasi Getiri Beklentisi	53
2. 1992-1997 Arası İlişkilerde Doğal Gaz; Ticari Getiri Beklentisinin Öne Çıkması	53
3. 1997-2000, Mavi Akım, Siyasi ve Ticari Beklentilerin Etkileşimi	54
B. Bavul Ticareti, Özel Kişilerin Dış Ticarete Yer Edinmeleri	59
II. TURİZM, RF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ÖZEL KİŞİLER	61
A. Bavul Ticaretinin Turizm Amaçlı Ziyaretleri Doğurması; RF-Türkiye Turizm İlişkilerinin Seyri	61
B. Turizm İlişkileri ile Siyasi İlişkiler Arası Etkileşim	66
III. SSCB VE RF BORÇLARI SORUNU	68
IV. DOĞAL GAZ TİCARETİNDEN MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİNE GİDEN YOL	71
III. BÖLÜM	75

RF-TÜRKİYE SİYASİ VE İKTİSADİ İÇERİKLİ İLİŞKİLERİ.....	75
I. RF’NİN TÜRKİYE’YE SİLAH SATIŞLARI	75
A. SSCB Borçlarına Karşılık Silah	76
B. Askerî-Teknik İşbirliği Anlaşması, Birlikte Silah Üretimi Düşüncesi	78
C. SSCB Borçlarında Olduğu Gibi RF Borçlarının da Silahla Ödenmesi	79
D. TSK’nın Modernizasyon Programına RF’nin İlgisi	79
II. PETROL VE DOĞAL GAZ HATLARI REKABETİ	81
A. SSCB-Türkiye İlişkilerinde Enerji	81
B. SSCB Sonrası RF-Türkiye İlişkilerinde Boru Hatları Rekabeti; Rekabette Çeçenistan ve PKK’ın Yeri	83
C. Enerji Nakli ile Montrö, PKK, Çeçenistan Arasındaki Bağlantılar	86
D. Erken Petrolde Bakü-Novorossiysk ile Bakü-Supsa Güzergâhı Rekabeti	88
E. Bakü-Ceyhan (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Hattı İçin Türkiye-Azerbaycan-ABD İşbirliği	89
1. 1995’e Kadar ABD’nin RF Politikası	90
2. ABD’nin 1995 Sonrası RF Politikası Değişikliğinde Petrol Şirketlerinin Etkisi..	91
III. RF’NİN GÜNEY KIBRIS VE YUNANİSTAN’A SİLAH SATIŞI	
TEŞEBBÜSÜ	97
A. Boğazlarda Silah Araması ve Montrö’nün İhlâli İddiaları	101
B. Yunanistan’ın Rum Yönetimine S-300 Desteği	103
C. RF’nin Türkiye’yi Savaşla Tehdidi	104
D. Türkiye’nin Batı Desteği İçin Girişimleri	105
E. Boğazlarda Yeniden Silah Aramaları	106
F. RF’nin GKRY ile Savunma Anlaşması Girişimi	107
G. GKRY’nin RF’den S-300 Teslimini Erteleme Talebi ve Girit’e Yerleştirilme Görüşmeleri.....	108
IV. RF İLE TÜRKİYE’NİN TARİHTE İLK KEZ BİR ULUSLARARASI ÖRGÜT KURMALARI, KEİ VE KEİT	111
A. KEİ Bildirgesine Kadar Yaşanan Süreç	115
B. KEİ Bildirgesi ve KEİPA	117
C. KEİ Girişimi ile İlgili Şüpheler	118
D. KEİ Daimi Sekreteryası.....	119
V. RF-TÜRKİYE DOLAYLI (ÇOK TARAFLI) SİYASİ İLİŞKİLERİ	119
A. Çok Taraflı İlişkilerde Türk Cumhuriyetleri	121

1. Türk Cumhuriyetlerini Bağımsızlaştırma Süreci, 1991	125
2. Bağımsızlaştırma Sonrası RF-Türkiye İlişkilerinde Türk Cumhuriyetleri, Türk Modeli.....	128
3. RF'nin Eski SSCB Alanına Dönüşü, 1993	139
a. Batı-RF Uzlaşısı, Yakın Çevre Politikası	141
b. Yukarı Karabağ Sorununun RF-Türkiye İlişkilerine Tesiri, Savaş Tehlikesi, 1992-1995.....	148
4. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile RF Arasında Bocalaması, 1993-1994	154
5. RF-Türkiye İlişkilerinde İktisadi Kazançların Belirginleşmesinin Siyasi İlişkilere Tesiri, 1995 ve Sonrası	158
6. Batı'nın RF'ye Yönelik Politikasının Değişimi, 1997.....	162
7. Türkiye'de Batı'ya Eleştiri ve Yeni Fikirler, 1998	165
B. RF-Türkiye İlişkilerinde Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)	168
1. RF'nin AKKA'nın Değişimi Taleplerine Türkiye'nin Yanıtları, 1993	169
2. RF'nin AKKA'yı İhlâli ve Türkiye'nin Tavrı, Askerlik Süresini Uzatması, 1994-1995	171
3. Kuzey Kafkasya'nın Anlaşma Dışı Sayılması, Ek Süre (1996) ve Değişiklik (1999).....	172
C. RF-Türkiye İlişkilerinde Bosna-Hersek ve Kosova, Türkiye'nin Batı Desteği Arayışı	173
1. RF-Türkiye İlişkilerinde Bosna-Hersek, Yeni Osmanlılık ve Turancılık İddiaları	173
a. Türkiye'nin Uluslararası Müdahale Çağrılarına RF'nin Tepkisi, RF'den Gönüllülerin Savaşa Katılması	177
b. Sırp Hedeflerine NATO Harekâtı Sonrası İlişkiler.....	182
2. Kosova Sorununda RF ile Türkiye'nin Politikaları	184
a. Arnavutların Barışçı Direnişi.....	185
b. Dayton Barış Anlaşması Sonrası	186
c. NATO Harekâtı, RF Vatandaşlarının Sırp ve Arnavutlar Yanında Savaşa Katılım İçin Kaydolmaları.....	187
D. RF-Türkiye İlişkilerine NATO'nun Etkisi	193
1. NATO-RF İlişkilerini Düzenleyen Yapılar.....	195
a. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi	195
b. Barış İçin Ortaklık	195
c. Temel Anlaşma ve Daimi Ortak Konsey	196

2. RF’de NATO’ya Yaklaşım	196
3. RF’nin AKKA’da Değişiklik Talebine Karşılık NATO’nun Genişlemesi	197
4. NATO’nun Bosna-Hersek ve Kosova Müdahaleleri	199
5. Yakın Çevrede Güvenliğin RF’ye Bırakılması	200
6. RF’nin NATO Ülkelerine Silah Satışı	200
IV. BÖLÜM	203
TÜRKİYE-RF DOĞRUDAN (İKİ TARAFLI) SİYASİ İLİŞKİLERİ	203
I. FEDERASYON BİRİMLERİNİN İLİŞKİLERE ETKİSİ	205
A. Çeçenistan Gelişmelerinin İlişkilere Etkisi	207
1. I. Çeçenistan Savaşı Öncesi	211
2. I. Çeçenistan Savaşı ve Sonrası	215
3. II. Çeçenistan Savaşı	225
B. Tataristan Gelişmelerinin İlişkilere Etkisi	228
1. RF-Tataristan Cumhuriyeti Anlaşması Öncesi	229
2. RF-Tataristan Cumhuriyeti Anlaşması Sonrası	232
II. RF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE PKK’NİN ROLÜ	234
A. 1992-Şubat 1994 Arasında RF-Türkiye İlişkilerinde PKK	236
B. Kürt Konferansından (Şubat 1994)-İşbirliği Memorandumuna Kadar (Aralık 1996)	237
C. Mahir Velat’ın Moskova’ya Gelişi (Mayıs 1998) ile Abdullah Öcalan’ın Yakalanışı (Şubat 1999) Arasında İlişkilerde PKK	241
III. RF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR	251
A. Trafik Ayırım Şemaları	252
B. Boğazlar ve Marmara Yeni Trafik Tüzüğü	254
C. Tüzükte Değişiklikler	258
SONUÇ	261
KAYNAKÇA	268
ÖZET	284
ABSTRACT	286

Kısaltmalar

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
SOCAR	: <i>State Oil Company of the Azerbaijan Republic</i> (Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Şirketi)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIOC	: <i>Azerbaijan International Operating Company</i> (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BM	: Birleşmiş Milletler
ERNK	: <i>Eniya Rızgariya Netawiya Kürdistan</i> (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi)
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: <i>International Monetary Found</i> (Uluslararası Para Fonu)
KAİK	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KEİK	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
KEİPA	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
LDP	: Liberal Demokrat Parti
NATO	: <i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PKK	: <i>Partiya Karkeren Kürdistan</i> (Kürdistan İşçi Partisi)
RF	: Rusya Federasyonu
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAŞ	: Trafik Ayırım Şemaları

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UDT	: Uluslararası Denizcilik Teşkilatı
USD	: ABD Doları
VTsIOM (BЦИOM)	: <i>Всероссийский центр изучения общественного мнения</i> (Tüm Rusya Toplum Araştırmaları Merkezi)
YFC	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YSFC	: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

Tablolar ve Şekiller

Tablo 1: Türkiye'nin RF ile Dış Ticareti, 1992-1999, (Milyon USD).....	51
Tablo 2: Türkiye'nin Bavul Ticareti Gelirleri, 1996-1999, (Milyon USD).....	60
Tablo 3: Bavul Ticaretinin Gelişimi, 1996-1999	64
Tablo 4: Türkiye'ye Üç Büyük Pazarından Gelen Turist Sayısı, 1985-1999	64
Tablo 5: Türkiye'yi Ziyaret Eden RF Vatandaşları Sayısı, 1995-1999	65
Tablo 6: RF'yi Ziyaret Eden Türk Vatandaşları Sayısı, 1994-1998.....	65
Tablo 7: Türk Müteahhitlik Şirketlerinin Üstlendiği Projeler, 1989-1999	73
Şekil 1: İktisadi Eklemlenme Aşamaları.....	115

GİRİŞ

“Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri” başlığını taşıyan bu çalışmanın konusunu, Yeltsin dönemi (25 Aralık 1991-31 Aralık 1999) Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkileri oluşturmaktadır. Yeltsin döneminde iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler arasında yüksek bir etkileşim görülmüş, hacmi artan ve çeşitlenen iktisadi ilişkilerin, siyasi ilişkilere tesiri araştırılmıştır.

Sonuçlarına göre uluslararası ilişkiler siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler olarak üçe ayrılmaktadır. Uluslararası iktisadi ilişkiler para ile ifade edilebilen, para ile ölçülen, hedefi iktisadi ihtiyaçları karşılamak olan ilişkiler olarak ele alınmaktadır. Siyasi ilişkiler ise egemenlik hak ve yetkilerinin kazanılması, kullanılması ve korunmasını içerir.

Uluslararası İlişkiler ifadesi, bu çalışmada uluslararası toplum birimleri arası ilişkiyi ifade etmesi yanında, birden çok ilişki türünü (siyasi, iktisadi, kültürel) de kapsamaktadır. Tezde uluslararası ilişkilerin aktörleri; devletler, hükümetler arası örgütler, devlet niteliği kazanmamış ara birimler, hükümet dışı uluslararası örgütler, bireyler ve özel hukuk tüzel kişileri olarak altıya ayrılmaktadır.

Siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkiler arasındaki etkileşim, iki boyutta (hem ülke içinde hem de ülkeler arasında) gözlenebilir. Siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkiler etkileşimi hem yurt içinde bir yapı, hem de uluslararası bir yapı, kurum (sistem), oluşturur. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu deneyiminde, üye devletlerarası iktisadi ilişkilerin derinleşmesi, Avrupa Birliği (AB) yapısını, kurumunu (sistemini) oluşturmuştur. (Açıkmeşe, 2004).

Siyasi sistemler ile iktisadi sistemler arasında bir korelasyon (ilgileşim) olduğu görülür. Sosyalist ekonomiler ile sosyalist siyasi rejimler arasında bir korelasyon olduğu gibi, serbest piyasa ekonomileri ile demokrasiler arasında da bir korelasyon vardır. Genelde bir ülkede serbest piyasa ekonomisi uygulamasının ülkeyi demokratikleşmeye yönelttiği gözlenmektedir. Dolayısıyla, serbest piyasa ekonomisi

uygulanan ülkelerde demokrasinin de gelişmiş olması beklenmelidir.

* * *

Uluslararası İlişkiler kuramları¹; Gerçekçilik² (Realizm), Çoğulculuk (Plüralizm) ve Yapısalcılık olarak üç ana paradigma altında toparlanabilir. Gelenekçi Gerçekçilik (Klasik Realizm), uluslararası ilişkileri devletler arası ilişkilerler olarak ele alır. Gelenekçi Gerçekçilik, uluslararası ilişkileri en tepede ulusal güvenlik meselesi olan sorunlar hiyerarşisi olarak görür.

Uluslararası ilişkiler araştırmaları, 1990'lı yıllara kadar çoğunlukla Gelenekçi Gerçekçi kuramın önerdiği yöntemle yapılmıştır.³ 1990'lı yıllara kadar Osmanlı-

¹ Uluslararası İlişkiler disiplininin kuramları genelde farklı adalar ile anılan üç katagori (paradigma) altında toplanır. Geleneksel, Plüralist ve Globalist (Aydın M. , 1996, s. 82) ya da Gerçekçilik, Çoğulculuk, Yapısalcılık (Yalvaç, 2003, s. 136) ya da Gerçekçi (realist), Çoğulcu (rasyonalist), Devrimci (Knutsen, 2006, s. 336-337,342).

² Türkiye-SSCB ilişkilerini Gelenekçi Gerçekçi kurama göre açıklamak mümkün iken Türkiye-RF ilişkilerinin aynı kuramla açıklanması tercih edilmez. Gelenekçi Gerçekçilik (Klasik Realizm) Soğuk Savaş döneminde altın çağını yaşadıkten sonra 1989 ve SSCB sonrasını tahmin ve yorumlamada yetersiz kaldı (Onay, 2002, s. 31). Gelenekçi Gerçekçilik iktisadi ilişkileri alçak siyaset (low politics) olarak niteledi. Gelenekçi Gerçekçiliğe göre iktisadi ilişkilerde bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybına eşittir. Bunun tersine Çoğulcu yaklaşım, serbest ticaretten her iki tarafın yarar sağladığını savunur ve serbest ticareti barışın garantisi olarak görür. İnsanlık tarihinde Çoğulcu yaklaşımı teyit edecek olaylara sıkça rastlanır, serbest ticaretin aksamasının sonuçlarının kütliğe, hatta savaflara vardığı görülür. Örneğin göçebe kavimler ile yerleşikler arasında ticaretin aksamasının savaflara yol açtığı gözlenmiştir (Sander, 2001, s. 35). 1929 iktisadi buhranı sonrası uluslararası ticaretin gerilemesinin Almanya, Japonya ve İtalya'nın saldırgan dış politika izlemesine yol açtığı iddia edilir (Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 2005, s. 25,42,51,52,101,114,164). Soğuk Savaş döneminin hakim Uluslararası İlişkiler kuramı olan Gelenekçi Gerçekçilik uluslararası iktisadi ilişkileri, teknik kurallara göre işleyen siyaset dışı ilişkiler olarak algıladı. Yekpare devlet çıkarından başka hiçbir kişi ya da kurumun çıkarından söz etmedi. İktisadi konuları siyasi konulardan, dahili olanda harici olandan kesin biçimde ayırtırdı. Gelenekçi Gerçekçiliğin varsayımları 1970'li yılların ortalarına kadar olaylarla örtüşürken, 1970'li yılların ortasından itibaren uluslararası ortamdaki değişimle varsayımlarının geçerliliği sorgulanır hale geldi, çünkü artık dünya siyasetinde iktisadi boyut öne çıkmıştı (Tayfur, 2006b, s. 191). 1991'de SSCB'nin sonu Gelenekçi Gerçekçi yaklaşımın yetersizliğini iyice belirginleştirdi (Eralp, 2003, s. 86). Mustafa Aydın da Atila Eralp ve Fatif Tayfur ile aynı sonuca ulaştı. M. Aydın, Uluslararası İlişkiler yazını bütünüyle taransa, Gerçekçi bakış açısıyla yazılan eserlerin açık ara önde çıkacağını, Gerçekçiliğin 1930'lu yılların sonundan 1980'li yılların ortalarına kadar Uluslararası İlişkiler disiplininin kuramı olarak kabul edildiğini vurguladı (Aydın M. , 2004, s. 34). Uluslararası ilişkilerde devasa değişim sonrası kuramların yer değiştirmesi ya da önceki kuramların yeni olaylar, olay dizileri, olgular karşısında yetersiz kalması nedeniyle yeni kuram üretme süreci başlar.

³ Kenneth Waltz'a göre kuramlar, "yalnız terimleri tanımlamakla kalmazlar; aynı zamanda yapılacak ya da yapılması haklı olarak beklenebilecek işlemleri belirlerler. Onlar, neyin ne ile bağlı olduğunu ve bu bağlantının nasıl kurulduğuna işaret ederler" (Waltz & Queste, 1982, s. 14).

Çarlık ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)-Türkiye ilişkileri, Gelenekçi Gerçekçi kuramın yansıması olarak, siyasi sorunlar ve güvenlik yönünden ele alındı. Osmanlı-Çarlık ve SSCB-Türkiye ilişkilerinin iktisadi ve kültürel yönüne fazlaca değinilmedi.

İktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler etkileşimine en fazla Çoğulculuk vurgu yapar. Tezde de araştırma yöntemi olarak, Çoğulcu yaklaşımın araştırma yöntemi takip edilmiştir. SSCB'nin 1991'de dağılması, dünyada Gelenekçi Gerçekçi kuramın önerdiği yöntemin sakıncalarını iyice açığa çıkardı (Eralp, 2003, s. 86). Bunun bir yansıması olarak 1990'lardan itibaren Çoğulculuk öne çıktı.

Eleştirel kuramın, devlet ile bilgi kuramı arasındaki bağlantıyı gözden uzak tutmayan, evrensellik iddiasına mesafeli duran bakış açısı ve araştırma yöntemine de, bu tezde zaman zaman referanslarda bulunuldu.⁴ Bu doğrultuda, tezde Yeltsin dönemi Rusya Federasyonu (RF)-Türkiye ilişkileri; Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve İktisadın öğelerini bağdaştırmayı öne alan; Fred Haliday'in, "Uluslararası İlişkiler sadece bir toplum bilimi değil, siyaset, iktisat, tarih ve sosyolojinin öğelerini bir araya getiren bir disiplin, bir alandır" (Haliday, 2000, s. 262) tanımlamasına uygun şekilde araştırıldı. Robert Gilpin de Fred Haliday gibi iktisadi ve siyasi işleri anlamlandırmak için iktisattan, tarihten, siyaset biliminden ve diğer sosyal bilimlerden de faydalanmak gerektiğini öne sürdü (Gilpin, 2001, p. 12). SSCB'nin dağılması sonrasında, devletin iktisadi ve siyasi işlerde etkinliğinin azaldığı, piyasaların hem ulusal hem uluslararası iktisadi ve siyasi işlerde en etkin mekanizma haline geldiği görüşü yaygınlaştı (Gilpin, 2001, p. 8). SSCB sonrası bu yaygın görüşe rağmen Gilpin hem iç hem de dış iktisadi işlerde ulusal devletin tek aktör olmasa da dominant aktör olarak kaldığını savundu (Gilpin, 2001, p. 4). Benzer biçimde, Yeni Gerçekçilik (Neorealizm) de devlet dışı aktörlerin (uluslararası şirketlerin, uluslararası kurumların ve hükümet dışı teşkilatların) uluslararası

⁴ Robert Cox ve Richard Ashley var olan kuram oluşturma süreciyle siyasi çıkarlar arasındaki ilişkiye vurgu yaptı. Cox'un en çok atıf yapılan ve dikkat çeken yaklaşımı, "kuramın her zaman birileri ve bir amaç için olduğu" yolundaki saptamasıydı. Artık var olanı olduğu gibi değil, devlet-piyasa örgütlenmesinin kimin/kimlerin yararına/aleyhine işlediğini anlayıp açıklamak gerekiyordu (Tayfur, 2006b, s. 186).

ilişkilerdeki önemini yadsımıyor, yalnız devletin hâlâ baş aktör olduğunda ısrar ediyordu (Gilpin, 2001, p. 17).

Uluslararası ilişkiler araştırmalarında, 1990'lı yıllar sonrasında dünyayla birlikte Türkiye'de de, iktisadi ilişkilere ilişkin yayınların arttığı görüldü. Literatürdeki bu değişimin nedenlerinden birisi, SSCB'nin çöküşünü öngöremeyen Gelenekçi Gerçekçi kurama ilginin azalması iken, diğer neden ise, Türk dış politikasının karar alma sürecinde 1980'li yıllarda iktisadi konuların önemine ilişkin algının değişmesiydi. Siyasi sorunları iktisadi ilişkilerle yumuşatma düşüncesi Turgut Özal'ın benimsediği yöntemlerden biriydi.⁵ SSCB sonrasında RF'nin özel yabancı teşebbüse kapılarını açmasıyla Türk müteşebbislerinin sayısı hızla arttı, bu müteşebbisler RF'de lobicilik faaliyetlerine başladılar, iktisadi raporlar yayınladılar. Müteşebbisler ticaret ve yatırımlarının siyasi sorunlara kurban gitmemesi için çabaladılar.

* * *

Tezin hazırlanış sürecinde Çoğulcu⁶ yaklaşımın araştırma yöntemi izlenerek Türkçe,

⁵ “Ben hep şunu görmüşümdür. İnsanlar serbest bir şekilde ticaret yapabilirlerse, gidip gelebilirlerse, ekonomik hudutların olmaması lazım, karşılıklı gidip gelebilirlerse, harp ihtimali de çok aşağıya düşer. Çünkü, birbirine bağımlı olurlar, niçin menfaatlerini bozsunlar” (Özal, 1992, s.12).

⁶ Çoğulculuk siyaset biliminde Robert A. Dahl ve Harold Laswell gibi düşünürler tarafından temsil edilir. Çoğulculukla ilgili olarak bkz. (Dahl, 1996, s. 357-380). Bir devlet kuramı olarak Çoğulculuk, Marksist devlet kuramını, sınıfa dayalı devlet çözümlemesini eleştiren ve ona bir seçenek olarak ortaya çıktı. Çoğulcu devlet kuramı, Marksizm'e karşıt olarak, devletin işleyiş düzeneğinin toplum sınıfları dışında başka güçler tarafından da belirlendiğini öne sürer ve siyaseti, farklı çıkarları temsil eden çıkar kümeleri arasında bir pazarlık süreci olarak tanımlar. Bu denkleme Çoğulcu devlet tanımına göre, devletin kararları tekil bir kamu çıkarını yansıtmaktan ziyade, hükümetlerin toplumdan gelen farklı talepleri bir araya getirip karar vermeleriyle oluşur (Yalvaç, 2006, s. 23-24). Siyaset biliminde 1950 ile 1960 yılları arasında çok tartışılmış olan Çoğulcu (plüralist) devlet anlayışı biraz gecikmeli de olsa Uluslararası İlişkiler disiplini önemli ölçüde etkiledi. Uluslararası İlişkilerdeki Çoğulculuk liberal (serbestçi) gelenekle ilintilendirilir (Knutsen, 2006, s. 339). Uluslararası İlişkilerde Çoğulculuk bir yandan dış politikanın incelenmesinde, diğer yandan da uluslararası sistemin incelenmesinde etkili oldu ve 1970'li yılların kuram tartışmalarına damgasını vurdu. 1970'li yıllara kadar Uluslararası İlişkiler disiplini, uluslararası iktisadi faaliyetlerle, uluslararası siyaset arasındaki karşılıklı ilişkileri ve etkileşimi incelemeyi gündemine almadı. Uluslararası İlişkilerde iktisadî boyut ve etkileşim hep kenarda bırakılıyordu, iç politikayla dış politika arasındaki bağlantılar ihmal edilirken, devletin çıkarından başka hiçbir çıkarın (sınıf, grup ve büyük şirketlerin çıkarları gibi) varlığından söz bile edilmiyordu. İktisat siyasetten, dahili olan da harici olandan kesin biçimde ayrıştırılıyordu (Tayfur, 2006b, s. 191). 1970'li yılların ortalarında gelişen Çoğulcu yaklaşım Gelenekçi Gerçekçiliğin uluslararası politika anlayışına o dönemde yaygın kabul gören varsayımlara ilk eleştirileri getirdi

Rusça ve İngilizce basılı kaynaklardan, elektronik kaynaklardan ve arşiv belgelerinden yararlanıldı. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinin Ticaret, Basın, Eğitim, Din Müşavirlikleri arşivleri ile Askerî Ateşeliğinin arşivi incelendi. Belgelerin yanında Yeltsin döneminde RF'de yaşayan kişilerin görüş ve fikirlerine başvuruldu. Yeltsin dönemi hakkında, 2004-2005 yıllarında, Moskova'da Büyükelçilik personeli, bilim insanları, gazeteciler, işadamları, işçiler, işsizler, dernek temsilcileri, halk, öğrenciler ile görüşmeler yapıldı.

Yeltsin dönemi RF-Türkiye ilişkileri, toplanan belge ve bilgilere göre dört bölüme ayrıldı. Giriş kısmında tezin konusunu oluşturan Yeltsin dönemine geçmeden önce, bölümlerde yer alan bilgi, belge ve analizlere katkı sağlaması açısından SSCB'nin dağılma süreci ve Türkiye ile ilişkileri, RF'nin egemenliği ve bağımsızlığı; RF'nin, yeni cumhuriyetlerin ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) uluslararası hukuka göre durumu incelendi.

Birinci bölümde, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan iç ve dış sorunların çözümüne yönelik öneriler içeren, Yeltsin dönemi boyunca RF'de etkin olan Yeni Batıcılık ve

(Yalvaç, 2006, s. 25). Çoğulculuğun ortaya çıktığı 1970'li yıllarda çok uluslu şirketlerin uluslararası ilişkilerin önemli aktörleri arasında olduğu görüldü ve uluslararası sistemde iktisadi ilişkilerin öneminin nispi olarak çok arttığı fark edildi. Çoğulcu yaklaşım iktisadi etkenlerin siyasi sonucunu incelerken, siyasi iktisadın kavramlarını çok kullanmadı (Tanrısever F. O., 2006a, s. 63). 1970'li yıllarda yaşanan iktisadi süreçlerden, devletin (ABD) nasıl etkilendiği sorusu cevaplandırılmaya çalışıldı. Çoğulcu yaklaşım uluslararası ilişkiler uygulamasının özellikle 1970'li yıllarla birlikte değiştiği varsayımına dayanır. Öncelikle devletin dünya politikasındaki rolü ve işlevinin azaldığını iddia eder. 1970'li yıllarda bloklar arası rekabetin azalmasıyla diğer uluslararası aktörler rollerini daha da artırma imkânı kazandı. İleri sürülen başka bir iddiaya göre de uluslararası ilişkiler uygulamasının daha önce en etkin araçları olarak görülen silahlar ve savaş, yeni silahların çok yıkıcı etkisi dolayısıyla savaş uluslararası uygulamada çok işlevsiz kaldı. Uluslararası ticaret, yatırım, finans ve turizm yoluyla ortaya çıkan kişiler arası ve işletmeler arası bağlar, devletler arasında da karşılıklı bağımlılığa yol açtı. Böylelikle, devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık, çatışmaları ve savaşları giderek daha da zor başvurulacak yöntemler haline getirirken, siyasi sorunların çözümlenmesinde daha barışçıl yöntemlerin kullanılmasını gerekli kıldı (Tanrısever F. O., 2006a, s. 61-62) (Tanrısever O. F., 2006b, s. 111). Tanrısever'e göre Çoğulcu yaklaşımın 1970'li yıllarla birlikte önem kazanmasından çok önce Karl W. Deutsch bu yaklaşımın temellerini ortaya koydu. Deutsch, Kuzey Atlantik bölgesinde siyasi topluluğun doğuşunu incelerken güvenlik alanındaki karşılıklı bağımlılığın ortak amaçlar için bir araya gelmiş devletlerden oluşan güvenlik topluluklarının doğuşuna yol açtığını ortaya koydu. Bu güvenlik toplulukları değişik konularda iletişim ve ilişki içinde olan devletlerden oluştuğu için ilişkiler aynı zamanda siyasi ve iktisadi boyut kazanmaktaydı (Tanrısever O. F., 2006b, s. 112). Deutsch bütünleşme kuramlarına ve plüralizm, liberal kurumsalcılık, transnasyonalizm ve konstrüktivizm gibi çok sayıdaki uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına katkı yaptı (Dedeoğlu, 2004, s. 12).

Yeni Avrasyacılık yönelimleri açıklanıp, bu yönelimlerin RF dış politikasına yansması ortaya kondu. Yine birinci bölümde, RF’de Yeni Batıcılığın 1990’lı yılların ortasına kadar baskın kaldığı, 1990’lı yılların ortasından sonra Yeni Avrasyacılığın etkinliğini artırdığı açıklandı. Aynı dönemde Türkiye’de ise önce Yeni Osmanlıcılığın, sonra Kemalizm’in öncelik kazandığı belirtildi.

İkinci bölümde, RF-Türkiye iktisadi ilişkileri ele alındı. SSCB-Türkiye ilişkilerinde son yıllara kadar özel kişilerin yeri yokken, RF-Türkiye ilişkilerinde özel kişilerin yeri ve önemi ikinci bölümde açıklandı. Gorbaçov döneminde çeşitlenen iktisadi ilişkilerin, Yeltsin dönemi boyunca hem çeşit hem tutar olarak arttığı anlatıldı. SSCB’nin son yıllarına kadar iktisadi ilişkiler devlet birimleri arasında gerçekleşirken, RF devrinde iktisadi ilişkilerde özel kişilerin ağırlığının artmasının sonuçları değerlendirildi. Artan iktisadi ilişkilerden kazanç sağlayan (müteahhit, turizmci, işçi, bavul tüccarı, ihracatçı, ithalatçı, yatırımcı) milyonlarca kişinin işlerinin bozulmaması, iktisadi çıkarları için RF ve Türkiye yöneticilerini mutedil davranmaya yönelttiği saptandı. Yine, SSCB’den farklı olarak, RF’de serbest seçimlerle yöneticilerin belirlenmesi sürecine girilmesinin, seçmenleri gözeten dış politika izlenmesini doğurduğu, bunun da Türkiye ile RF ilişkilerinde barışçı yaklaşımı beslediği açıklandı.

Üçüncü bölümde hem siyasi hem de iktisadi içeriği olan ilişkiler konu edinildi. RF’nin Türkiye’ye silah satışı, petrol ve gaz boru hatları rekabeti, RF’nin Kıbrıs ve Yunanistan’a S-300 füzeleri satışı teşebbüsü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği girişimi (KEİ) ve sonrasında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) üçüncü bölümde incelendi. RF’nin döviz yokluğu nedeniyle Türkiye’ye borçlarını silah ile ödemeyi teklif etmesi, RF’ye büyük döviz getirisi sağlayan doğal gaz piyasasında öncü rolünü kaybetmemek için boru hatlarını kontrole çabalaması, RF’nin dövize ihtiyacı dolayısıyla dünya silah pazarındaki payını artırma gayretinin sonucu olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimine S-300 füzeleri satışı, bu satışla Ceyhan terminalinin güvensizliğini de göstermek istemesi de üçüncü bölümde ele alındı.

Yine üçüncü bölümde, Türkiye ve RF’nin yanısıra diğer devlet ya da uluslararası

örgütlerin de taraf olduğu siyasi sorunlar açıklığa kavuşturuldu. Türkiye'nin çok taraflı siyasi sorunlarda Batı'nın desteğini almaya çabaladığının görüldüğü üçüncü bölümde ortaya kondu. Dolaylı veya çok taraflı sorunlarda genelde Türkiye'nin Batı ile birlikte hareket ettiği tespit edildi. Örneğin, Türkiye'nin Batıyla birlikte Bosna ve Kosova Savaşına katıldığı, ancak Batı'nın destek vermemesi sebebiyle Azeri-Ermeni çatışmasına müdahale edemediği açıklandı. Yine Türkiye'nin ısrarına rağmen Batı'nın taviz vermesi üzerine AKKA'nın bazı hükümlerini RF'nin hiç uygulamadığı belirtildi. Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü/*North Atlantic Treaty Organization* (NATO) da üçüncü bölümde incelendi. Üçüncü bölümde açıklanan çok taraflı siyasi sorunlar RF-Türkiye siyasi ilişkilerini negatif yönde etkilerken, iktisadi ilişkilerin negatif etkiyi dizginlediği açıklığa kavuşturuldu.

Dördüncü bölümde, doğrudan (iki taraflı) siyasi ilişkiler incelendi. Özel kişilerin, derneklerin, vakıfların, şirketlerin, PKK'nın RF-Türkiye ilişkilerine etkisi dördüncü bölümde irdelendi. RF'nin, tüm Yeltsin dönemi süresince Çeçenistan, Tataristan gibi iç sorunları nedeniyle, SSCB ve Yugoslavya gibi bölünme endişesini taşıdığı vurgulanarak, RF'nin, Türkiye'den Çeçenistan'a özel kişilerin yardımlarına dair iddiaları kaynaklarıyla ortaya kondu. Çeçenistan'a özel kişi ve kurumların yardımına Türkiye'nin göz yumduğunu düşünen RF'nin buna karşılık *Partiya Karkeren Kürdistan*'a (PKK) desteği açıklığa kavuşturuldu. Üçüncü bölümde açıklanan dolaylı veya çok taraflı siyasi sorunlarda olduğu gibi, doğrudan (iki taraflı) siyasi sorunların da RF-Türkiye siyasi ilişkilerini negatif yönde etkilediği ancak, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin bu negatif etkiyi dizginlediği tespit edildi.

Yine dördüncü bölümde Türkiye-Tataristan ilişkilerinde özel hukuk kişilerinin yeri belirlendi. Özel bir şirket yöneticisinin Türkiye-Tataristan ilişkilerindeki rolünün Çoğulcu yaklaşımı doğruladığı saptandı. Bu örnekte, Tataristan Başbakanı Muhammed Galinovi Sabirov'un Aralık 1991'deki Türkiye ziyaretini, *Degere Enterprises Group* yöneticisi Ertürk Değer'in organize etmesi, SSCB-Türkiye ilişkilerinden farklı olarak Yeltsin döneminde özel kişilerin artan öneminin göstergesiydi. Ziyaret sırasında, Türkiye Cumhuriyeti ile Tataristan Cumhuriyeti arasında Karşılıklı İlişkiler Protokolü imzalanması, bu protokolle iktisadi ilişkilerin

ana hatlarının belirlenmesi, özel kişilerin Türkiye-Tataristan ticari ilişkilerinin düzenlenmesi ihtiyacını duymalarının sonucuydu.

Ayrıca yine dördüncü bölümde, Yeltsin döneminde PKK'nın RF-Türkiye ilişkilerine tesiri incelendi. Uluslararası petrol şirketlerinin, Yeltsin yönetiminden Grozni'den geçen petrol boru hattı güzergahı güvenliğini acilen temin etmesi, aksi halde boru hattının Çeçenistan'dan geçirilmeyeceğini belirtmesi nedeniyle I. Çeçenistan Savaşı'nın başladığı saptandı. Bu saptama, uluslararası şirketlerin etkilenen değil etkileyen konumunda olabilmesi Çoğulcu yaklaşımın varsayımlarını doğruluyor. SSCB-Türkiye ilişkilerinde PKK gündeme gelmemişken, RF-Türkiye ilişkilerinde PKK'nın ilişkilere tesiri de dördüncü bölümde ele alındı. RF'nin, Türkiye'den özel hukuk kişilerinin Çeçenlere yardımına dair iddiaları sonrasında, PKK'yı devreye sokması ele alındı. RF'nin, Türkiye'nin önerdiği Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının güvenli olmadığını göstermek için PKK'dan yararlandığı, PKK'nın da amaçları doğrultusunda RF'den yararlanma yoluna gittiği anlatıldı. Boru hatları gibi özü itibari ile iktisadi bir konunun, nasıl Çeçenistan, PKK gibi siyasi sorunlarla bir sarmal oluşturduğu açıklandı.

* * *

SSCB'nin 15 cumhuriyetinden Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin (RSFSC) egemenliği, sonrasında da bağımsızlığıyla birlikte SSCB'nin siyasi varlığı ortadan kalktı ve Yeltsin dönemi başladı. Yeltsin dönemini incelemeye geçmeden önce SSCB'nin dağılma/dağıtılma sürecinde Türkiye ile ilişkilerine değinmek gerekir.

Kuzey komşumuzun 20'nci yüzyılda yaşadığı iki büyük devrim, devlet örgütlenmesini, toplumsal yapısını ve dış politikasını köklü biçimde değiştirdi. Lenin dönemi Çarlık Rusyası'ndan SSCB'ye; Gorbaçov dönemi, SSCB'den RF'ye geçişi temsil eder. SSCB'ye geçiş sürecinde Çarlık Rusyası sosyalist iddialarla irdelendi, sorgulandı. RF'ye geçiş sürecinde ise SSCB, Batıcı-milliyetçi iddialarla irdelendi.

Gorbaçov döneminde Batıcılık-milliyetçilik kuvvetlendikçe SSCB cumhuriyetlerinde

millî egemenliğe ve bağımsızlığa yönelik kuvvetlendi. Bu yöneliş SSCB'yi dağıttı. Yeltsin döneminin ortalarında, Batıcı-milliyetçi sorgulama ve yargılamada aşırıya kaçıldığı kabullenildi. SSCB sonrası RF içinde Batıcılık-milliyetçilik kuvvetlendikçe 89 idari birimde egemenliğe ve bağımsızlığa özlemin artacağı, Batıcılık-milliyetçilik ile egemenlik ve bağımsızlık döngüsünün SSCB'nin dağılımı tecrübesinden sonra RF'yi de dağıtabileceği fikri doğdu. Batıcılık-milliyetçiliğin ayrıştırıcılığına karşın RF'yi Avrasyacılığın birleştireceği savunuldu.

SSCB'nin dağılmasının/dağıtılmasının nedenleri üzerine çok sayıda görüş ortaya atıldı. İktisat-siyaset ilişkisini farklı yönleriyle ele alan bu görüşlere dair üç-dört örneği ele almak; literatürdeki tartışmayı ortaya koymak için yeterlidir.

RF'ye geçişin gerekçeleri önceki devirlerde saklıydı. Erel Tellal, SSCB'nin çöküşü sürecinin başlangıcını iktisadi durgunluk (*zastoy, zacmoï*) olarak tespit etti. Bu tespitten, SSCB'nin Batı'ya göre iktisadi üstünlüğü olsaydı dağılmayacağı sonucu çıkartılabilir. SSCB'nin dağılma süreci, iç iktisadi ilişkilerdeki yapı değişikliğinin iç siyasi ilişkilerin yapısını da değiştireceği görüşünü doğrulayan bir deneyim oldu. Tellal süreci şöyle özetledi:

“1980'lere gelindiğinde Sovyet ekonomisi durgunluk yaşıyordu (*zastoy*). ... Brejnev'in ölümünden sonra basına yansıyan, Abil Aganbegyan ve Tatyana Zaslavskaya tarafından hazırlanan “Novosibirsk Memorandumu” ekonominin tıkanma yollarını saptıyor ve çözüm önerilerini sunuyordu. ... bu rapor daha sonra genişletilerek 1986'da Gorbaçov tarafından yeniden yapılanma (*perestroyka*) adıyla öne sürüldü. Bunu siyasette açıklık anlamına gelen *glasnost* izledi. *Perestroyka* ve *glasnost*la birlikte toplumda bir yandan 'sosyalist' değerler sorgulanırken diğer yandan bir ideolojik boşluk ortaya çıktı” (Tellal, 2001, s. 158). “1980'lerin sonuna gelindiğinde SSCB içerisinde Rus ulusunun diğer ulusları ezen ulus olduğu biçiminde yaygın bir kanı oluştu ve bu saptama ayrılıkçı milliyetçi akımların önünü açtı” (Tellal, 2001, s. 160). “SSCB'nin son dönemi şöyle formüle edilebilir: Ekonomik bunalım → bunalımı aşma çabaları: *Perestroyka* + *glasnost* → toplumsal bunalım + ideolojik boşluk → milliyetçi akımlar → çöküş!” (Tellal, 2001, s. 158).

Yukarıdaki açıklanmadan da anlaşıldığı üzere iktisadi sorunlara çözüm yolu aranırken hem siyasal sorunlar gün yüzüne çıktı hem de iktisadi sorunlar daha da ağırlaşmıştı. Tellal ayrıca, SSCB'nin dağılmasında milliyetler sorununun öneminin de altını çizdi: “70 yıllık tarihinde SSCB, barındırdığı halkların hepsinden ‘Sovyet vatandaşı’ yaratmaya çalıştı. 1990'lara gelindiğinde bunun başarısız olduğu ortaya çıktı” (Tellal, 2001, s. 160).

Hasan Köni ise, perestroyka ve glasnost sürecinin iktisadi sorunlar doğurduğunu belirtti. Perestroyka sürecini siyasi yeniden yapılanma süreci olarak gördü ve kalkınma olmadan demokratikleşmeye yönelmesinin SSCB'nin sonunu getirdiğini iddia etti. Köni, SSCB'nin önce demokratikleşme sonra kalkınma modelinin doğru olmadığını anlayamadığını, önce demokratikleşmenin iktisadi sistemi bozduğunu, Batı yardımlarının iktisadi yetersizliği giderememesi nedeniyle ortaya çıkan milliyetçiliğin SSCB'yi dağıttığını iddia etti:

“1980'lerin ortasında ortaya atılan yeni dünya düzeni sloganı, barışı, birbirlerine bağlı pazar ekonomilerini, kalkınmayı öngörüyordu. ... Rusya bir türlü Batılıların ortaya attığı önce demokratikleşme sonra bu demokratikleşme sonucu ekonomik kalkınma modelinin doğru olmadığını anlayamadı. Oysa uluslararası insan hakları konferanslarında Afrika ülkeleri bile Batıya önce kalkınmak gerektiğini söylüyorlardı.⁷ Almanya'dan, İngiltere'den, Amerika'dan aldığı yardımlar yetersiz kalınca ortaya çıkan sisteme tepkiler büyüdü ve bu tepkiler 1991'de Gorbaçov'un iktidardan düşmesine yol açtı. ... Acaba Rusya'ya daha fazla ekonomik yardım yapılsaydı aşırı milliyetçi akımların Rusya'da önlenmesi mümkün olabilir miydi?” (Köni, 1994, s. 6).

Zbigniew Brzezinski *Büyük Çöküş* adlı eserinde, SSCB'yi milliyetçiliğin dağıttığını yazdı. SSCB'de siyasi serbestlik, bastırılı gelen milliyetçi talepleri gün yüzüne çıkarttı. Brzezinski, Ağustos 1988'de milliyetçi duyguların komünizm için büyük tehdit oluşturduğunu, Kasım 1989'da ise komünizmin düşünce olarak öldüğünü, siyasi olarak yaşadığını yazdı (Brzezinski, 1994, s. v, vii). Millî beklentilerin perestroyka'nın en zayıf noktası olduğunu tespit etti:

“... Ayrıca millî beklentiler - ki bu kitapta “Perestroika'nın en zayıf noktası” olarak tariflenmiştir - su yüzüne çıkmış, Sovyetler Birliği gerçek bir millî-etnik hengâmeye dönüşmüştü. Bazı Rus olmayan cumhuriyetlerin yönetimi milliyetçi halk cephelerinin eline geçmiş ve yerel komünist partiler bile yoğun milliyetçilik fikirlerinin tesiri altında kalmıştı” (Brzezinski, 1994, s. X). “Ekonomik karar alma mekanizmasını değiştirmeden ve politik sistemde köklü bir demokratizasyon sağlamadan Sovyet sistemini canlandırmanın mümkün olamayacağını anlayan Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin bünyesindeki milletlere daha çok yetki hakkı vermek gereğini duydu. Tabii ki bu uzun zamandır bastırılan millî kinlerin ve bölgede daha çok söz ve yetki sahibi olma isteklerinin su yüzüne çıkmasına zemin hazırladı. Böylece, daha âdil davranmayı amaçlayan Gorbaçov-ki Sovyet ekonomisini kalkındırmak için böyle davranması şarttı- Rus olmayanların eline kendi kaderlerini çizmeye devam etmesi için Moskova'yı tehdit edebilecekleri güçlü bir silah vermiş oldu” (Brzezinski, 1994, s. 295).

Gorbaçov döneminde milliyetçilik, Sovyet siyasi hayatının belli başlı konusu haline geldi. Milliyetçilik siyasi ve iktisadi perestroykayı hemen hemen her yönüyle etkiledi ve büyük ölçüde karışıklıklara sebep oldu (Brzezinski, 1994, s. 298). Köni'nin

⁷ Bu yaklaşımı, tek partili sistemlerdeki yöneticiler otoriter yönetimlerini meşrulaştırmak için kullandılar. Afrika'nın yerkürenin en yoksul ve demokrasiden uzak kıtası olması Hasan Köni'nin iddiasının doğrulanmadığını düşündürüyor.

düşüncesinin aksine, Brzezinski iç siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşimine şu açıdan dikkat çekti: “Ne şekilde olursa olsun, komünist ülkelerdeki değişimin kalıcı olabilmesi için, politik reformlarla ekonomik reformların eş-zamanlı olması gerekmektedir” (Brzezinski, 1994, s. viii). Tarihsel deneyim, Köni’yi doğruluyor görünmektedir. Kötüleşen iktisadi şartlar RF’de demokrasiyi değil, aşırı milliyetçilik eğilimini körükledi (Sisav, 1995, s. 49).

SSCB’nin akıbeti dağıldı, dağıtıldı, parçalandı, yıkıldı, çöktü şeklinde farklı farklı ifade edilmektedir.⁸ Slav milliyetçisi Aleksandr Soljenitsin 1990’da, SSCB’nin RSFSC tarafından planlı olarak parçalarına ayrılmasını, sökülmesini ve dağıtılmasını önerdi ki bu önerinin büyük ölçüde uygulandığı görüldü. Soljenitsin, *Rusya Nasıl Kurtulur?* başlıklı, iki bölümden oluşan kitabını Temmuz 1990’da yazdı. “İvedilikle” başlıklı birinci bölümde SSCB’nin dağılacağını, dağılmanın kan dökülmeden durdurulamayacağını saptadı.⁹ Soljenitsin, SSCB’yi bir imparatorluk olarak tanımlayıp¹⁰, imparatorluğa Rusya’nın ihtiyacı olmadığını, birliğin diğer cumhuriyetlerini RSFSC’nin kendi ‘öz suyu’ ile beslediğini iddia etti.¹¹ Soljenitsin cumhuriyetleri iktisadi bir yük¹² olarak görüyor ve millî kurtuluş yolunu onlardan kurtulmakta buluyordu; RSFSC ile kalmak isteyen Slav harici cumhuriyetler olursa buna izin verilmemeliydi.¹³

⁸ SSCB'nin hainlerce yıkıldığını iddia edenler vardır. Gorbaçov’un 1966’da Fransa gezisi sırasında CIA’ye angaje olduğu, SSCB yöneticilerinin yıkımı arzuladığı iddia edildi (Berberoğlu, 2008, s. 148,74).

⁹ “Periferide yer alan cumhuriyetlerin birçoğunda ayrılıkçı güçler öylesine gelişti ki, onları şiddete başvurmadan, ya da kan dökmeden durdurmak mümkün değildir - ve bunu da böylesi bir bedelle yapmamak gerekir!- Gidişat onu gösteriyor ki her türlü şıkta Sovyet Sosyalist Birliğimiz yıkılacaktır, her türlü şıkta!” (Soljenitsin, 1992, s. 12).

¹⁰ “... atılımlara hasredecek gücümüz kalmadı, ne ekonomik güçlerimiz, ne de manevi güçlerimiz yok bizim! Ve imparatorluğa gereksinimimiz de yok: Düşün artık omuzlarımızdan bu yük! Bizi yıpratıyor, iliklerimizi kurutuyor ve felaketimizi çabuklaştırıyor” (Soljenitsin, 1992, s. 14).

¹¹ “Açık ve belirgin bir seçim yapmak gerekiyor: Ya her şeyden önce kendi sonumuz demek olan İmparatorluk, ya da ulusumuzun ulusal ve bedensel kurtuluşu” (Soljenitsin, 1992, s. 15).

¹² “Ve eğer onyıllar boyunca, cumhuriyetleri, kendi öz suyumuzla beslediğimiz yanlış değilse, bu operasyonda da yitireceğimiz hiçbir şey yoktur: Sonuçta sadece daha güçlü bir ekonomi bulacağız” (Soljenitsin, 1992, s. 17).

¹³ “Demek ki böylece, hiç zaman kaybetmeden ve kararlılıkla yukarıda sayılan on iki cumhuriyetin yadsınamaz ayrılma haklarını ilan etmek gerekmektedir. Ve eğer aralarından bazıları duraksayacak olursa, kalanların, yani bizim, aynı kararlılıkta onlardan koptuğumuzu açıklamaktan başka yapabileceğimiz bir şey olmamalıdır” (Soljenitsin, 1992, s. 24).

Soljenitsin'in cumhuriyetleri ayırma fikrine yönelmesinde iktisadi kaygılarının önem taşıdığı anlaşılıyor. Nitekim, Ruslara iktisadi yarar sağlamayan, hatta zarar veren bir siyasi birlikteliği sürdürmenin yararı olmadığı sonucuna ulaştı. Soljenitsin'in, kitabının “Daha Uzun Vadede” başlıklı ikinci bölümünde ele aldığı “sadece Slav cumhuriyetlerden oluşması gereken yeni siyasi yapı” fikri; 8 Aralık 1991’de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından kurulduğunda hayat buldu.¹⁴

Soljenitsin'in vardığı bu sonuç, bu tezde özellikle dikkate alınan, siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşimi genellemesine uyuyor. Şöyle ki, ana ülkeye ya da ana ülke vatandaşlarına yarar sağlamayan, zarar veren siyasi bağlanmalar er geç sona erer; ana ülkeye iktisadi yarar sağlayan, ana ülkeyi kuvvetlendiren bağlanmalardan bağımlı ülkelerin kurtulması daha da güçleşir.

* * *

Dağılma/dağıtılma süreci SSCB Anayasasına uygun gerçekleşti. SSCB Anayasasına göre Birlik Cumhuriyetlerinin bağımsızlık hakkı vardı. Sovyet Anayasasınının 80’inci maddesinde, “Birleşik bir cumhuriyet, müstakil bir Sovyet Sosyalist devleti olup, diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile birleşmesi sonucunda SSCB’yi oluşturmaktadır” hükmü yer alıyordu. 80’inci maddede Birlik Cumhuriyetlerinin, “yabancı memleketlerle istedikleri gibi ilişkilere girip anlaşmalar imzalayabilecekleri”, 72’inci madde de “her Sovyet Cumhuriyeti’nin SSCB’den ayrılma kararını almakta özgür olduğu” açıkça ifade edilmekteydi.¹⁵

RSFSC, SSCB Anayasasından kaynaklanan hakkını kullanarak, 12 Haziran 1990’da egemenliğini ilan etti. SSCB’nin dağılması sürecinde ortaya çıkan egemenlik

¹⁴ “...Yeltsin o zaman bir dergiye verdiği mülakatta, Soljenitsin’in broşüründen fotokopi yaptırdığını ve bunları bütün Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti üyelerine dağıttırdığını açıklamış, kendisinin de Sovyetler Birliği’ni bir bütün olarak sürdürme düşüncesine karşı olduğunu söylemişti” (Ertan, 2001, s. 10).

¹⁵ 1977 SSCB Anayasası metni için bkz.: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap09> erişim 30/06/2010.

kavramı, federatif cumhuriyetlerin yasalarının SSCB yasalarından öncelikli olduğunu, federatif cumhuriyetlerin, kendi tabii kaynakları ve iç/dış politikaları üzerinde denetim sahibi olduklarını, fakat merkezle konfederal bağları koparmamayı ifade etmekteydi (Aydın M. , 2001a, s. 373). Ağustos 1991’de Litvanya, Letonya ve Estonya, SSCB’den ayrılmış; uluslararası toplum tarafından bağımsız devletler olarak tanınmışlardı. 7-8 Aralık 1991’de Minsk kentinin yakınında bulunan Belovejsk ormanında Belarus, RSFSC ve Ukrayna liderleri Bağımsız Devletler Topluluğu’nun (BDT) kuruluş anlaşmasını imzaladı. Belovejsk Anlaşmasının önsözünde, “biz, Belarus Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ukrayna, 1922 tarihli SSCB Birlik Antlaşmasını imzalamış kurucu devletler olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin uluslararası hukuk süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak sona erdiğini beyan ediyoruz” ifadesi yer aldı.¹⁶

11 Aralık 1991’de CIA Başkanı Robert Gates, SSCB’e yaşanan gelişmelerin tehlikeli olduğuna dikkat çekerek, ülkedeki iktisadi şartların çok kötü olduğunu, ordunun bölünebileceğini, çeşitli bölgelerdeki etnik çatışmaların tırmanabileceğini öne sürdü ve Sovyetler Birliği’nde 1917’den bu yana en büyük huzursuzluğun yaşanacağını söyledi. 17 Aralık 1991’de SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov ile RSFSC Devlet Başkanı Boris Yeltsin görüştüler. Görüşmeden sonra yapılan açıklamada, iki liderin, “SSCB’nin yıl sonuna kadar ortadan kaldırılması” konusunda anlaşmaya vardığı bildirildi. Açıklamada, SSCB’ye ait organların feshedilmesi, Kremlin Sarayı ile Sovyet Merkez Bankası’nın RSFSC Hükümetine devredilmesinin kararlaştırıldığı belirtildi. Yeltsin, yeni oluşum içinde Gorbaçov’a yer olmadığını bu nedenle Gorbaçov’un bir an önce istifa etmesi gerektiğini söyledi.¹⁷

Yeltsin, 18 Aralık 1991’de SSCB Dışişleri Bakanlığı ile onun varlıklarını RSFSC’nin bir kurumu haline getiren kararnameyi yayımladı (Karpas, 2003, s. 253). 21 Aralık 1991’de Alma-Ata’da toplanan 11 federatif devlet başkanı Belovejsk Anlaşmasına Ek Protokolü ve Alma-Ata Bildirisi’ni imzaladılar. Ek protokol ve bildiride

¹⁶ Anlaşma metni için bkz.: http://www.uni-kiel.de/investmentlaw/wp-content/uploads/2011/02/CIS_Establishment.pdf erişim 20/10/2011.

¹⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/aralik1991.htm> erişim 24/04/2007.

SSCB'nin bir uluslararası hukuk süjesi olarak sona erdiği tekrarlanıp, Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın eşit haklara sahip Yüksek Akit Taraflar olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurdukları ilan edildi.¹⁸ Alma-Ata bildirisinde açıkça yer aldığı gibi, "Topluluk ne devlet, ne de devlet-üstü bir kuruluş" idi. 25 Aralık 1991'de SSCB'nin ilk ve son Başkanı Mihail Gorbaçov, bir açıklama yaparak, "görevinden ayrıldığını" bildirdi; böylece, SSCB'nin dağılışı/dağıtılması süreci tamamlandı.¹⁹

25 Aralık 1991'de Gorbaçov'un istifasıyla Rus tarihinin SSCB devri kapandı. Bu kapanış Ruslar için yeni millî kimlik ve millî devlet inşasının başlangıcı olarak görüldü. Rus tarihinde Yeltsin dönemiyle yeni bir devir, Rusya Federasyonu devri başladı.

Yeltsin dönemini en iyi ifade eden sıfat keşmekeşliktir.²⁰ Yeltsin dönemi dış ilişkilerinde dağılma karabasanı, tereddüt ve kaygılar belirleyici oldu. SSCB'nin, temsil ettiği toplum düzeniyle birlikte sona ermesinin neden olduğu çalkantılar; demokrasi ve piyasa ekonomisi zemininde yeni toplum düzenine geçiş sürecinin doğurduğu, eski ile yeni arasındaki gerilim; belirsizlik de dış ilişkileri etkiledi. Gorbaçov ve Yeltsin dönemi, tek parti iktidarı ile demokrasinin, idari komuta ekonomisi ile serbest piyasa ekonomisinin, eski ile yeninin, azamet ile zavallılığın, umut ile hayal kırıklığının, dinsizlik ile dinin, eşitlik ile eşitsizliğin bir arada yaşandığı insanlık tarihinin müstesna bir dönemiydi.²¹ Bu keşmekeşlik içinde

¹⁸ Ek protokol metni için bkz.: http://www.uni-kiel.de/investmentlaw/wp-content/uploads/2011/02/CIS_Establishment.pdf erişim 20/10/2011.

¹⁹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/Aralik1991.htm> erişim 24/04/2007.

²⁰ "Enflasyon hızla tırmanır, üretim hızla düşer ve Vologda gibi bölgeler bağımsızlıklarını ilan ederken, parlamento ve Kremlin'in bu yaz içine sürüklendikleri tiksindirici çıkmaz, artık nihai sona itilmektedir. Parlamento ve Kremlin gibi iki iktidar merkezi arasındaki kopukluğun yanı sıra, bölgelerin de çok önemli üçüncü bir merkez olarak devreye girdikleri Rusya'da iktidardaki parçalanma artık somut bir gerçek olarak ortadadır" ("Kargaşa Doruğa Ulaştı...", The Moskow Tribune, 23 Eylül 1993, 035: HBR_00054507: 23 Eylül 1993).

²¹ "Parlamento'nun ve Cumhurbaşkanı'nın içine sürüklendikleri çıkmazı anayasal yollarla aşmalarının imkânsız gibi görüldüğü de inkâr edilemez. Önemli olan bir husus da, bu çıkmazın aylar boyu Rus ekonomisinde açtığı korkunç boyutlara ulaşan tahribattır. Öyle ki, eskiden Yeltsin'i destekleyenler, şimdi onu hayatlarını çekilemez hale getirmekle suçlamaktadırlar" (Başyazı, "Barış Umudundan Başka Tercihimiz Yok", The Moskow Times, 23 Eylül 1993, 071: HBR_00054518: 23 Eylül 1993).

Rusların kim ve nereye ait oldukları (Doğu, Batı) meselesi SSCB sonrasında dış dünyayı anlamlandırma ve kendini tanımlama sarmalına girdi. SSCB'nin dağılması sonrasında millî kimlik ve millî devlet inşa etme sürecinde yeni göndermelere, simgelere ihtiyaç duyan RF'de, dış politika söylemi, içeride kurucu bir işlev gördü. Bu çerçevede, RF'nin dış politika sorunları ve güvenlik söylemi, millî kimliği hem harekete geçiren, hem de biçimlendiren bir sarmala girdi.

RF'nin egemenliği ve bağımsızlığı sürecinde Türkiye ile ilişkilerden de sözaçmak gerekir. 1991 yılı hem SSCB-Türkiye ilişkilerine hem de RF-Türkiye ilişkilerine sahne oldu. Mart 1991'de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Moskova'yı ziyareti esnasında siyasi ve iktisadi konular müzakere edildi. Bu ziyaretten sonra Yeltsin dönemi boyunca iki ülke arasında üst düzey ziyaretlerin gündeminden, siyasi ve iktisadi konular eksik olmadı. Gündem kültürel konu başlıklarını da kapsayacak şekilde genişledi. Özal'ın ziyareti sırasında, 12 Mart 1991'de, üç önemli anlaşma imzalandı: "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması", "Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması" ve 20 yıl süreli "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması". Bu anlaşmalar, Birleşmiş Milletler, AGİK ve Soğuk Savaşın sonunu simgeleyen 21 Kasım 1990 tarihli "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı" ilkeleri çerçevesinde kaleme alındı. Moskova'dan Ukrayna, Kazakistan ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine geçen Özal, bu üç SSCB cumhuriyetiyle çeşitli anlaşmalar imzalayarak ikili ilişkileri başlattı (Tellal, 2001, s. 540-541). Ancak anılan anlaşmalar yürürlüğe girmedi.

Doğu Bloku ve SSCB'de yaşanan olaylar sonrası Ankara, Aralık 1991'de dünyanın içinde bulunduğu yeni durum ve yeni koşullara intibak ile ilgili kafa karışıklığını aşma gayreti içindeydi. Artık, Türkiye üzerindeki ideolojik ve askerî tehdidin sona erdiği sonucuna ulaşıldı (Elekdağ, 1992a, s. 79-81). Aralık 1991 başında, İstanbul'da düzenlenen uluslararası sempozyumda SSCB'de yaşananların Türk dış politikasına etkisi değerlendirildi. Bu sempozyumda Türkiye'nin SSCB'nin dağılması sonrası (SSCB henüz dağılmamıştı) izleyeceği dış politikaların izdüşümünü görüyoruz:

"Bugün durum öyle değil, tek kutuplu sistem oluştu. Tek kutup olmasından dolayı da eski denge kavramları tamamıyla değişme sürecine girdi. ... Komünizm çökerken, Sovyetler Birliği'nde Glasnost, Perestroika politikaları tatbik edilirken, yeni sistemi kuramadan, birden bire her şey anarşiye uğradı. ... Türkiye'nin kendi bölgesinde durumu nedir? ... Şu anda bunu

söyleyebilirim. Önümüze Allah bir kapı açmıştır. Büyük bir kapı. Bu büyük kapıdan da girmek mecburiyetindeyiz. Giremezsek, böyle fırsatlar 300 senede, 400 senede bir gelir. Başka zamanda gelmez. Kaybettiğimiz zamanın da, bir daha geleceğini kimse garanti edemez” (Özal, 1992a, s. 6-16).

Türkiye’de SSCB sonrası için yeni hedefler ortaya çıktı. Mesut Yılmaz sempozyumda Osmanlı Devleti’ne atıfta bulundu: “Bugünkü belirsizliklere ve istikrarsızlık ihtimaline rağmen Türkiye’nin önünde yepyeni ufuklar açıldığını ve Türkiye’nin bölgesel bir güç olarak ağırlığının artması için yeni imkânların doğduğunu söylemek abartma sayılmamalıdır” dedi. Yılmaz, 21’inci yüzyılın Türk yüzyılı olacağını, barış stratejisi izleneceğini, stratejinin araçlarının içinde caydırıcılık ve iktisadi karşılıklı bağımlılık olduğunu ifade etti. Sempozyumda artık Türkiye’nin dar kalıplardan kurtulacağı yeni dış siyasi ve iktisadi hedefler saptaması gerekliliği üzerinde duruldu. Türkiye’ye bölgenin iktisadi merkezi olma yönünde stratejik tercih önerildi (Elekdağ, 1992a, s. 79-81). İktisadi gücün önem kazandığı vurgulandı. Buna göre, “Gelişen milletlerarası sistemde askerî güç kullanılması sistem gelişip yerine oturdukça giderek azalacak, buna mukabil başkalarına tesir gücü, refah ve mutluluk getirme özelliğinden dolayı ... ekonomik, bilimsel, teknolojik güç daha etkin olarak kullanılacaktır” şeklinde önerilerde bulunuldu (Giray, 1992, s. 23). Kısaca SSCB dağılırken Türkiye yeni oluşacak uluslararası ortama ilişkin durum değerlendirmesi yapıp, yeni ortamdaki yerini ve rolünü ölçüp biçmekteydi.

* * *

25 Aralık 1991’de Başkan Gorbaçov’un görevden ayrıldığını bildirmesiyle Rus tarihinde SSCB devri kapandı ve RF devri açıldı. RF’nin, yeni bağımsız cumhuriyetlerin ve BDT’nin, uluslararası hukuka göre durumu ve Türkiye’nin bu yeni aktörleri tanınmasını ele almak gereklidir.

Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de görüldüğü gibi, dağılan imparatorluklardan bağımsızlaşma süreçlerinde, borçların taksimi meselesi önem kazanmaktadır. SSCB’nin dış borç ve alacakları sorunu, dağılma sürecinde dış siyasi, iktisadi ilişkiler etkileşiminin önemli bir konusunu oluşturuyordu. SSCB borçlarının tahsilatı, dağılma sürecinde alacaklıları bir araya getirdi. SSCB’den alacaklı yedi devletin

temsilcileri ile SSCB cumhuriyetlerinin temsilcileri, Ekim ve Kasım 1991’de, Moskova’da bir araya geldiler. Alacaklılar, SSCB dış borçlarının SSCB cumhuriyetlerince garanti edilmesine çabaladılar. Moskova görüşmeleri sonucunda, SSCB borçlarına, SSCB halefi devletlerin müteselsil mesuliyetini öngören, 28 Ekim 1991 tarihli memorandum ve 24 Kasım 1991 tarihli protokol şeklinde iki belge imzalandı. Ancak Baltık Cumhuriyetleri, bu belgeleri imzalamayacaklarını beyan etti. Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Özbekistan ise çekimser kaldı. 04 Aralık 1991’de Moskova’da imzalanan SSCB’nin “Dış Borçlarına ve Aktiflerine Dair Anlaşma” SSCB’nin mallarına haleflik ile ilgili ilk belgeyi oluşturdu. Antlaşmayı Baltık Cumhuriyetleri ve Özbekistan hariç diğer cumhuriyetler imzaladı. Avrupa Toplulukları üyesi devletler, 16 Aralık 1991 tarihli “Ortak Bildiri”de SSCB’nin dış borçlarına dair yükümlülüklerin üstlenilmesini yeni bağımsız devletlerin tanınması şartı olarak duyurdular (Hüseynov, 2003, s. 136-137). Siyasi bir karar olan tanımının iktisadi bir şarta bağlaması, siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkiler etkileşimine güzel bir örneklik teşkil etmekteydi.

SSCB’nin dağılması sürecinde SSCB’ye haleflik ve “SSCB’nin devam eden devleti” karmaşası yaşandı. Haleflik ile ilgili konular, 23 Ağustos 1978 tarihli “Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olma Viyana Sözleşmesi” (06 Kasım 1996’da yürürlüğe girdi) ve 08 Nisan 1983 tarihli “Devlet Malları, Arşivleri ve Borçlarına Devletlerin Ardıl Olması Viyana Sözleşmesi” ile düzenlendi. Baltık cumhuriyetleri SSCB’nin kurulmasından çok sonra (1940’ta) işgal edildiklerini, hukuken SSCB’ye dâhil olmadıklarını ve dolayısıyla SSCB’nin halefi de olamayacaklarını beyan ettiler (Hüseynov, 2003, s. 128). SSCB’nin halefi olan devletler olarak, BDT’nin kurucusu olan 11 devleti kabul etmek gerekir. Bu sonuca her şeyden önce BDT kuruluş belgelerinde yer alan: “Topluluğa katılan devletler, eski SSCB’nin taraf olduğu antlaşmalardan doğan uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesini garanti etmektedir”²² hükmünden varılabilir.

²² (Статья 12 Высокие Договаривающиеся Стороны гарантируют выполнение международных обязательств, вытекающих для них из договоров и соглашений бывшего Союза ССР) http://www.uni-kiel.de/investmentlaw/wp-content/uploads/2011/02/CIS_Establishment.pdf erişim 20/10/2011.

RF, “SSCB’nin devam eden devleti” olduğunu iddia etti. Bu iddia diğer devletler tarafından dolaylı kabul gördü. Bu konuda temel belge, 21 Aralık 1991 tarihli BDT Devlet Başkanları Konseyi’nin kararıdır. Karara göre, topluluk üyeleri, Güvenlik Konseyi’nde ve diğer uluslararası örgütlerde SSCB’nin üyeliğinin devam etmesi yönünde Rusya’yı desteklediler. Kararda “devam eden devlet” ibaresine yer verilmedi. Beyaz Rusya Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi tarafından Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri’ne ulaştırılan 24 Aralık 1991 tarihli (UN Doc. A/47/60-S/23329²³) mektupta da devam eden devlet statüsü iddiasında bulunulmadı. Bu mektuba istinaden Rusya Federasyonu yeniden BM’ye üye kaydedilmeyip 24 Ekim 1945 tarihli SSCB kayıt tarihi, RF’nin de kayıt tarihi olarak kaldı. Mektupta SSCB’nin BM Güvenlik Konseyinde ve diğer organlarda üyeliğinin RF tarafından devam ettirileceği, BDT’nin 11 üyesinin bunu desteklediği Genel Sekretere bildirildi.²⁴ Daha sonraki belgeler “devam eden devlet” statüsü iddiasını dolaylı olarak desteklemektedir. RF Dışişleri Bakanlığı’nın BM’ye, diğer uluslararası örgütlere ve Moskova’da bulunan diplomasi temsilcilerine gönderdiği 13 Ocak 1992 tarihli notasında, Rusya’nın SSCB’nin devam eden devleti olduğu ve yabancı ülkelerdeki temsilciliklerin yenilenmeyeceği açıklandı.²⁵ Sadece Avusturya ve Meksika, RF’yi SSCB’nin devam eden devleti değil yeni bir bağımsız devlet olarak değerlendirdiler (Hüseynov, 2003, s. 128-131). 13 Ocak 1992 tarihli notada SSCB’nin tüm anlaşmalarının RF için geçerli olduğu belirtildi. Böylece, RF, SSCB’nin taraf olduğu tüm anlaşmalara taraf oldu.

SSCB’den ayrılan diğer devletlere gelince, 23 Ağustos 1978 tarihli “Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olma Viyana Sözleşmesi” SSCB’nin dağıldığı esnada henüz yürürlüğe girmediğinden, sözleşmenin bir devlet ülkesinin parçalanması sonucu ortaya çıkmış devletler için öngörülen hükümleri uygulanmadı. Büyük ölçüde “boş

²³ Mektubun metni için bkz.: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N91/425/70/IMG/N9142570.pdf?OpenElement> erişim 20/10/2011.

²⁴ <http://www.un.org/en/members/> erişim 20/11/2011.

²⁵ Bkz.: <http://constitution.garant.ru/science-work/modern/3540062/> erişim 21/10/2011. Nota metni için bkz.: http://www.jurbase.ru/2006_archive_federal_laws_of_russia/texts/sector172/tez72020.htm erişim 21/10/2011.

levha”, önceki devletin yaptığı anlaşmalarla yeni devletin bağlı sayılmayacağı, ilkesi uygulandı.

Türkiye’nin, SSCB’nin sona ermesi, BDT’nin kurulduğunun ilanı ve RF’nin bağımsızlığı ile ilgili tutumu 16 Aralık 1991’de belli oldu. Bu tarihte gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yapılan açıklamada, Türkiye’nin eski Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını ilan eden tüm cumhuriyetleri tanımayı kararlaştırdığı, karar uyarınca Litvanya’da (Litvanya) büyükelçilik, diğer cumhuriyetlerde de başkonsolosluk açılacağı ilan edildi. 17 Aralık 1991’de Başbakan Süleyman Demirel grup toplantısında Sovyetler Birliği’nden ayrılan Müslüman Cumhuriyetlerin Türkiye’nin önüne yeni ufuklar açtığını, stratejik önemini arttırdığını belirterek, bu cumhuriyetlerle yakın işbirliğine gidileceğini söyledi. Türkiye, RF’nin bağımsızlığını 24 Aralık 1991’de tanıdı.²⁶ Türkiye’nin RF’yi bağımsız olarak tanıması sonrasında, RF’nin “SSCB’nin devam eden devleti” olduğu iddiası ile ilgili olarak Türkiye’nin tutumu üstü örtük bir kabullenme şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü, RF’nin bu iddiasını sadece Avusturya ve Meksika açıkça karşı çıkıp RF’yi yeni bir devlet olarak tanımıştı.

Türkiye’nin RF’nin bağımsızlığını 24 Aralık 1991’de tanımasıyla birlikte Türk-Rus tarihi açısından SSCB-Türkiye ilişkileri devri kapandı ve RF-Türkiye ilişkileri devri başladı.

²⁶ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/aralik1991.htm> erişim 24/04/2007.

I. BÖLÜM

RF'DE VE TÜRKİYE'DE YENİ DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ

I. RF'DE DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ TARTIŞMALARI

SSCB sonrası Yeltsin dönemini ifade eden en iyi sıfat, keşmekeşliktir. Bu dönemde RF yönetici ve uyrukları, siyasi, iktisadi ve kültürel kargaşa içinde bulunup, dış siyasi algı, politika ve yönelimlerinde tereddütler geçirdiler. Keşmekeşlik, karmaşa, belirsizlik, dönem boyunca süregitti. Gerhard Mangott, 2000'de yazdığı bir makalesinde bu durumu şöyle ifade etti:

“Rusya hâlâ kendine özgü imparatorluk sonrası bir kimlik ve Sovyet sonrası Rus devleti için somut bir tarif arayışı içindedir. ... Rusya, Rusya Federasyonu'nun ulus dışı tarifi ile mi uzlaşacak? Yoksa sonunda etnik olarak tanımlanmış bir devlet olmada mı çareyi bulacak?” (Mangott, 2001, s. 65).

Kemal Karpat, SSCB sonrasında RF'de yeni belirlemelere ihtiyacı: “İlk ve en önemli konu yeni gerekçelere dayanarak ulusun, ulusal kimliğin, bölgesel sınırların ve ulusal çıkarın yeniden tanımlanmasıydı” şeklinde ifade etti (Karpat, 2003, s. 246). Karpat, Sovyet sonrası Rus toplumunun ulusal kimliği yansıtacak ayırt edici özelliklerinin olmadığını iddia etti:

“Komünist devletin yıkılması, Rusların, bir anda kendilerinin tam oluşmamış bir devlet olduklarını, kendilerine özgü gerçek bir ulusal devletten türeyen ayırt edici bir ulusal kimliğe sahip olmayan şekilsiz bir insanlar topluluğu olduklarını fark etmelerini sağladı. Çok etnikli bir yapıda gerçek bir yönetici Rus ulusunun yokluğu, aksine iddialara karşın Sovyetler Birliği'nin ayakta kalan son temsilcisi bulunduğu geleneksel imparatorluk tipine özgüdür” (Karpat, 2003, s. 249).

SSCB'nin dağılması arafesinde ve sonrasındaki keşmekeşlik içinde ortaya çıkan çok farklı fikirler Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık şeklinde iki ana akım altında toplanabilir. Ortaya çıkan çok sayıdaki parti de, ya Yeni Avrasyacı ya da Yeni Batıcı fikirleri savunuyordu. Yeltsin döneminin ilk yarısında Yeni Batıcılar dış ilişkilerde belirleyici iken ikinci yarısında Yeni Avrasyacılar etkindi. Yeltsin döneminde süregiden karmaşada, iki kutuplu düzen sonrası oluşan dünyada RF'nin yeri ve işlevi, hem içeride hem dışarıda belirginleşmeden kaldı. Aleksei Pushkov bunu şöyle ifade etti:

“Yeni dünya düzeni şekillenirken Rusya'nın yeri ve rolündeki açıklık noksanlığı, ... uluslararası ziyaret ve toplantılarda kabul edilmeyen ama gölge düşüren bir husus oluyor.

Yeni dönemde ülkemiz hangi yönde hareket edecektir? Batı'nın bir parçası olmak üzere o istikamete mi gideceğiz? Yoksa güvenilir ortaklar, hatta düşmanlar bulmak üzere Doğu'ya doğru mu? Yoksa diğer etkili dünya güçleri ile ortaklık ve bir araya gelme imkânları var ise de, bağımsız bir güç olarak yeniden mi doğacak?" (Pushkov, 2001, s. 38).

SSCB devrinde dış politikanın tespit ve uygulaması kamuoyundan bağımsız yapılıyordu (Mangott, 2001, s. 66-67). Yeltsin döneminde dış politikanın oluşum süreci SSCB'den çok farklılaştı. SSCB'ye göre daha küçük ve daha Rus yoğun bir devlet, daha çok parti, daha serbest seçimler ve daha özgür basın ortamında seçmeni dikkate alan bir yapıya yönelik bir eğilim başladı. Yeltsin döneminde, RF dış politikasının iç kaynaklarını araştıran Celeste Wallender, Jack Snyder, Astrid Tuminez ve James Richter farklı hususlara dikkat çektiler.

Wallender, RF dış politikasının iç belirleyicileri olarak, rejimin şeklini ve siyasi kurumları, ideolojiyi, lider politikalarını, çıkar gruplarını ve bürokratik siyaseti; dış belirleyicileri olarak dış güvenlik çevresi ve uluslararası ekonominin kısıt ve fırsatlarını saydı (Wallender, 1996, pp. 2-3). Snyder, 1996'da RF'nin dâhil olduğu Komünist sonrası rejimlerin daha barışçı olduğuna dair yaygın bir kabulün olduğunu, fakat demokratik barış üreten, istikrarlı demokratik ve serbestçi (liberal) siyasi düzen kuramayan komünist sonrası ülkelerin, tamamlanmamış demokratik sürecinin daha hırçın ve istikrarsız dış politika üretebileceğini vurguladı. Yarım demokrasi ve demokratikleşme devriminin savaştı ve yayılmacı dış politika üretmeye meyilli etnik milliyetçi hareketleri körükleyeceğini iddia etti (Synder, 1996, pp. 21-40). Tuminez, Sovyet sisteminin ideolojik tekeline karşılık RF'de çoğulculuk ve fikirlerin rekabeti ortamının doğduğunu, Rus milliyetçiliğinin iç siyasette ve özellikle dış ilişkilerinde baskın konuma ulaştığını, Rus milliyetçiliğinin birkaç kola ayrıldığını belirtti (Tuminez, 1996, pp. 41-68). Richter, devlet kurumları ve Rus milliyetçiliğinin dış politika için bağlam ve içerik sağladığını, fakat siyasi süreci açıklamadığını savundu. Richter'e göre, Rus siyasi önderleri, özellikle iç siyaset ve iddialarını meşrulaştıran uygun dış politikalar için mücadele ediyorlardı. Richter, kimlik politikalarının devlet otoritesi ve kaynaklarının denetimi için bir kavga aracı olduğunu iddia etti. Sovyet siyasi çevrelerinde yarışın seçkinlerle kısıtlı olduğunu, RF'de olası önderlerin geniş bir kesime hitap ettiğini, böylelikle simge ve millî kimliklerin siyasi yarışta araç olduğunu saptadı (Richter, 1996, pp. 69-94).

SSCB'den farklı olarak, SSCB sonrası RF toplumunda yeni sosyal sınıflar oluşmaya başladı. Sovyet sonrası iktisadi ve siyasi kararları alan ve uygulatan RF seçkinleri ve ait oldukları sosyal, siyasi ve iktisadi yapı değişti. İktisadi rekabetin olmadığı SSCB'deki idari komuta ekonomisinden, iktisadi rekabetin yaşandığı RF'deki serbest piyasa ekonomisine; siyasi rekabetin olmadığı tek partili rejimden, siyasi rekabetin yaşandığı çok partili siyasi rejime geçiş sırasındaki kargaşa RF'nin dış ilişkilerini etkiledi. Dış ve iç politikada yeni aktörler ortaya çıktı. Özelleştirme sonrası RF ekonomisi; devlet kesimi ve özel kesimden oluştu. Hâlbuki SSCB ekonomisinde son yıllara kadar özel kesime müsaade edilmemişti. RF'de özel girişimin yaygınlaşmasıyla birlikte, devasa özel işletmeler ve yerel yöneticiler devlet kurumlarını iktisadi menfaatleri için kullandı. Özel işletmelerle birlikte özel yayınların tv, radyo, gazete, dergi ve internet ortaya çıkması, özel yayınların dış politikayla ilgili haber ve yorumlarıyla kamuoyunun dış politikaya ilgisinin artışı sonrası RF yetkilileri kamuoyunu dikkate almak zorunda kaldılar. Hâlbuki SSCB devrinde dış politikanın tespit ve uygulaması kamuoyundan bağımsız yapılıyordu (Mangott, 2001, s. 66-67).

Yeltsin döneminde RF'nin iç ve dış politikalarında belirleyici unsur, SSCB'nin akıbetine uğrama korkusuydu. RF çevresinde ve içinde cereyan eden millî, dinî kökenli gerilimler ve sınır çatışmaları RF'de dağılma endişesini pekiştirip, karabasına dönüştürdü. RF için, sınırların korunması ve ülke bütünlüğünün muhafazası birinci öncelik olup ülkenin varlığı ve istikbali ile eş anlamlı göründü. Ülkenin iç ve dış politikasını katılaştıran dağılma karabasanı RF'de Yeni Avrasyacı söylemi besledi. Rusya'nın "Balkanlaşması" endişesi RF'nin yakın çevre, yeni cumhuriyetlerde kalan Rus azınlık, Rusça'nın korunması, AKKA, NATO'nun genişlemesi, RF birimleri arasındaki ilişkilere yönelik politikaların arkasında belirleyici oldu.

RF toplumu, SSCB'nin dağılması sonrasında, Yeltsin döneminde fevkalâde değişti. SSCB sonrası Yeltsin dönemi, totaliter, komünist ya da otokratik olarak betimlenemez. SSCB sonrası oluşan toplumsal ve siyasi sistemi anlamak için yeni kuram ve kabuller üretildi: söz gelimi, "seçimli monarşi", "piyasa bolşevizmi",

“serbest olmayan demokrasi” bunlardan öne çıkan bazı kavramları oluşturdu. Sovyet vatandaşı kimdir, SSCB nedir sorularının yerini RF vatandaşı kimdir, RF nedir, RF dünyada kendisini nasıl görüyor, yeni uluslararası ortamı nasıl algılıyor şeklinde sorular aldı (Tsygankov & Tsygankov, 2004, p. 1).

Sosyalizm, SSCB devletinin söylem ve eylemlerinin kaynağı idi. Yeltsin dönemi RF devletinin dış dünyaya yönelik söylem ve eylemlerini anlamlandırmak için devletin (RF) fikir ve esin kaynaklarını saptamak gerekmektedir. RF Anayasasının 13’üncü maddesinde “... Hiçbir ideoloji, devletin (resmî) ideolojisi ya da zorunlu ideoloji olarak kabul edilemez”, ifadesi yer almaktadır. Buna göre SSCB’nin tersine, RF ideolojik bir devlet değildi.²⁷

Daha önce de değinildiği gibi, SSCB’nin dağılması sürecinde ve Yeltsin döneminde ortaya çıkan çok farklı düşün ürünleri; fikirler, öneriler, RF devleti dış politikasına yön veren iki ana akıma katılabilir: Yeni Batıcılar ve Yeni Avrasyacılar. SSCB’nin dağılması sürecinde ve Yeltsin döneminde tekrar öne çıkan Yeni Batıcılık, Yeni Milliyetçilik ve Yeni Avrasyacılığın tarihi kökeni Çarlık Rusyası’ndadır. Rusya’da, 18’inci ve 19’uncu yüzyıllarda iki düşünce akımı ortaya çıkmıştı, bu akımların temsilcileri Batıcılar ve Slav milliyetçileri olarak adlandırıldılar. Batıcılar, I. Petro’nun başlattığı Rus İmparatorluğu’nun Avrupa’ya açılmasına bağlandılar. Slav milliyetçileri ise, tarihi seyir içinde Slavlığın bir benlik oluşturduğu ve diğer Slav halklarla ilişki kurulması gerekliliğini vurguladılar. Slav milletlerin birlikteliği fikrini temsil eden Panslavizm kelimesini ilk defa 1826 yılında bir Slav dil bilgini, Latince yazdığı bir eserde kullandı (Kohn, 1991, s. 20). Daha sonra Rusya’nın hangi kıtaya ait olduğu (Asya, Avrupa) yönündeki soru belirdi. 1920’li yıllarda ise Batıcılık ve Panslavizm akımlarına ilaveten; Rus benliğinin oluşumunda Tatar-Moğol etkisine

²⁷ RF Anayasasının 13’üncü maddesinde “... Hiçbir ideoloji devletin (resmî) ideolojisi olarak kabul edilemez”, “Никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной” ifadesi yer alıyor; fakat yeni anayasa süreci ve sonrasında devlet ideolojisinin ne olması gerektiği üzerinde tartışmalar sürüyordu. Bkz.: Muhammed Karadağ, “Sovyetler Birliği Sonrası Rus Devlet İdeolojisi”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.19, s.1-12. Rusça RF Anayasası için bkz.: <http://www.politika.su/doc/krf.html> erişim 01/07/2010 14:51.

işaret eden üçüncü bir akım ortaya çıktı: Avrasyacılık.²⁸ Rus Avrasyacılığı Nikolay Turbetskoy'un Batı eleştirisine yönelik "Avrupa ve İnsanlık" kitabıyla başladı (Mazurek, 2002, p. 108). Avrasyacılara göre, Batı sisteminin yayılması, , ilkel ve ileri ayırımına dayanarak; kolektif yarar, kolektif mutluluk ve kolektif güvenliğe dayalı daha basit kurumları yok edeceği için sakıncalıydı (Korkmaz, 2004-2005, s. 109).

Avrasyacılar, Rusluğu, Doğu-Slav ve Tatar-Moğol halklarının ve geleneklerinin karışımı olarak algıladılar.²⁹ Bu akımın taşıyıcıları daha ziyade Hıristiyan Tatarlardı. Türkofiller olarak anılan bu düşünürlerin görüşlerinin temelinde Rus kültürünün Slav ve Türk kavimlerinin birlikteliğinin sonucu ortaya çıktığı iddiası yatıyordu. Nikolay Danilevsky tarafından dile getirilen bu görüş Avrasyacılığın temel iddialarından biri haline geldi. N. Trubetskoy'a göre Rusya, tarihi boyunca iki büyük gücün etkisinde kaldı; ilki Moğol-Turan etkisi, ikincisi ise I. Petro ile başlayan Roma-Germen etkisiydi. Pyotr Nikolayeviç Savitsky'e³⁰ göre, Moğol istilâsı Rus Çarlığı için şekillendirici devri ifade ediyordu. "Mongolosfer" (Moğol İmparatorluğu alanı) idare edilmesi için Moğolların dinsel hoşgörüsünün zorunluluk olduğunu ifade eden Lev Nikolayeviç Gumilev'in görüşlerine atıfla P.N. Savitsky, SSCB için böyle bir zorunluluğun ortaya çıktığını ve SSCB'nin bunu iyi anladığını belirtti (Gazigil, 2005, s. 146).

M.S. Gorbaçov döneminin tamamında ve Yeltsin'in birinci döneminde Yeni Batıcılık etkin iken Yeltsin'in ikinci döneminde Yeni Batıcılığın etkisi azalıp Yeni Avrasyacılık etkinlik kazandı. Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık kavramları 1991 ve 1992'de literatürde belirginleşmeye başladı. Aleksandr Rahr, Mayıs 1992'de RF

²⁸ İgor Maleşenko Nezavisimaya Gazeta'da, "iki yüzyıl süresince Rus beylikleri Moğolların büyük imparatorluklarının birer bölgesiydiler ... Bu yüzyılın başında Rusya'nın sınırları altı yüzyıl önce mevcut Moğol İmparatorluğunun sınırları ile hemen hemen aynıydı" diye yazdı (Wehrschutz, 2002, s. 55).

²⁹ Günümüzde Dugin bu karışımı emsalsizliğin, büyüklüğün teminatı olarak görüyor (Dugin, 2003, s. 363). "Avrasya adı bize tek bir şeyi; Rus öge ile Rus olmayan ögeler arasında kurulan bağı anlatır. ... Kuzey Amerika kültürel varlığının Roma-Germen döneminin bir devamı olduğunu söylemek durumunda kalırdık. Rusya-Avrasya için ise Slav-Moğol, Slav-Turan, ya da Rus-Moğol, Rus-Turan dönemlerinden bahsetmek mümkündür" P. Savitsky, "The Migration of Culture", Exodus to East..., s.48.

³⁰ Bkz.: <http://izvestia.asu.ru/2008/4-1/poli/TheNewsOfASU-2008-4-1-poli-03.pdf> erişim 21/10/2011.

dış politikasında etkili olmak için iki grubun (Batıcılar ve Avrasyacılar) çabaladığını yazdı. İktidardaki siyasi önderlerin RF'nin dünya politikasındaki yerinin ne olacağını araştırdıklarını, Yeltsin'in RF'nin kuzey yarım küre siyasi sisteminin tamamlayıcı bir parçası olmasını istediğini, Yeltsin'i eleştiren Avrasyacıların Rusya'yı hiçbir zaman Batılı siyasi ve kültürel geleneklere yakın olarak tanımlanmadıklarını yazdı.³¹

Mayıs 1992'ye kadar Siyasi İşlerden Sorumlu RF Devlet Danışmanı olan Sergei Stankoviç³² kendisini Avrasyacı olarak tanımlayan en yüksek rütbeli Rus siyasetçisiydi. 28 Mart tarihli Nezavisimaya Gazeta (Bağımsız Gazete)'de Stankoviç, Yeltsin'in, RF'nin Yediler Grubunun sekizinci üyesi olması gerektiği düşüncesi ile aslında Yeni Batıcıların baskısı altında kaldığını öne sürdü ve Yeltsin'in dış politikasını eleştirdi. Stankoviç, RF, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile bir Slav birliği oluşturma girişiminin başarısızlığa uğraması nedeniyle, RF'nin “yeni görev”inin Müslüman Dünya ile kurulacak yeni bir ilişki şekli bulmak olduğunu dile getirdi. Ayrıca, Rusya'nın, Kuzey'in ileri derecede sanayileşmiş ekonomi devleriyle rekabet edemeyeceğinden dolayı, Güney'in gelişmekte olan büyük ülkeleriyle yapılan ticaretini arttırması gerektiğini belirtti (Rahr, 1998, s. 47).

Stankoviç Devlet Başkanlığı Danışmanı iken yaz 1992'de *The National Interest*'te yayınlanan “Rusya Kendisini Arıyor” başlıklı makalesinde: “Benim gördüğüm kadarıyla, son zamanlarda bizim dış politikamızda Batıcılık ve Avrasyacılık olarak tayin edilmiş iki yol ortaya çıkmıştır” diye yazdı. Batıcıların³³ dış politika önceliklerini; Avrupalı olmak, dünya ekonomisinin parçası olmak, G7'nin 8'inci üyesi olmak, ABD (Amerika Birleik Devletleri) ve Almanya'ya önem vermek olarak sıraladı.

³¹ “Rusya'nın Batı dünyasıyla süratle bütünleşmesinin yollarını arayan resmî Rus dış politikasının çizgisi, bu günlerde “Atlantikçiler” denilen bir düşünce okulunun temsilcileri tarafından şekillendiriliyor. Atlantikçiler, başlıca, kariyerlerini perestroika altında yapmış olan ve şimdi Mikhail Gorbaçov'un başlattığı ‘yeni düşünce’yi devam ettirmek isteyen demokratik fikirli diplomatlardan oluşuyor. Yeltsin Atlantikçileri destekliyor” (Rahr, 1998, s. 41).

³² Sergei Stankoviç'in biyografisi için bkz.: <http://www.ladno.ru/person/stankevich/bio/> erişim 27/09/2011.

³³ Oya Akgönenç Mugisuddin önde gelen Batıcıları Boris Yeltsin, Andrei Kozyrev, Gennady Burbulis, Yegor Gaydar, Mikhail Poltoranin, Georgy Kunadze, Vitaly Churkin, Fedor Shelov-Kovediaev, Mikhail Gorbaçov olarak anıyor (Mugisuddin, 1994, s. 20).

Yeni Batıcılar RF'nin dış politikasında Batıyla tezat düşmemeye gayret ettiler. Bu bağlamda Batı'nın emperyalizm eleştirisine maruz kalmamak için eski SSCB cumhuriyetlerinde kalan Ruslar ve Rus mirasıyla (mezarlıklar, anıtlar, okullar, kiliseler, manastırlar, müzeler gibi) ilgilenmek istemezken, Yeni Avrasyacılar, eski SSCB mirasıyla ilgilenmenin RF'nin hakkı, aynı zamanda yükümlülüğü olduğunu ve Dışişleri Bakanlığı'nın öncelikli görevi olduğunu savundular (Stankoviç, 1994, s. 42).

Hem Yeni Batıcılar hem de Yeni Avrasyacıların içinde milliyetçiler yer alıyordu. Çünkü, milliyet ve millet tanımlamaları da farklılaşmıştı.³⁴ Christian F. Wehrschutz'a göre SSCB sonrasında RF'de "Yeni Batıcılık" ile "Yeni Slav Milliyetçiliği" ana cereyanlardı. Piyasa ekonomisine geçişte yaşanan olumsuzluklar, Batı devlet ve toplum modelinin RF'de uygulanması umudunu gerilettiler, Ülkenin kendi yolunu bulması gerekliliği fikrini güçlendirdi. Bu fikir de Yeni Avrasyacılığı doğurdu. Wehrschutz, "tarihi ağırlıklar nazarı itibarıyla bu iki düşünce ekolünün (Batıcılık, Slavcılık) zayıf noktaları da iyi bilinmektedir. Bu yüzden Rus aydınlarının bir bölümü yazıları yeniden keşfedilen Avrasyacılığa yöneldi" saptamasını yaptı (Wehrschutz, 2002, s. 55).

RF devleti için yeni bir ideoloji oluşturma çabasıyla, SSCB sonrası kurulan RF'nin akıbetinden korkan, RF'yi oluşturan halklar arasında tutunumun sağlanmasını arzulayanlar, Wehrschutz'un da değindiği Slavcılık ve Batıcılığın zayıflığını kavrayanlar, Avrasyacıların eserlerine yönelerek Yeni Avrasyacı düşün ürünleri ortaya koydular. Yeni Avrasyacılar, Avrasyalıların kendi aralarında bir düzen kurabileceğini iddia ediyorlardı. Yeni Avrasyacılar eski SSCB ülkelerine öncelik vererek Kazakistan ve Orta Asya'yı "Büyük Avrasya Birliği" içerisinde görmek istemekteydiler. Yeni Slav milliyetçilerinin RF döneminde en önemli ideoloğu A. Soljenitsin SSCB sonrası kurulacak devleti Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın oluşturması gerektiği fikrini Temmuz 1990'da ortaya atmıştı. Yeni Batıcılar ise

³⁴ Avrasyacılığın milliyetçiliğe bakışı için bkz.: (Dugin, 2003, s. 37-39).

RF'nin Avrupa ile eklemlenmesi taraftarıydı; eski SSCB cumhuriyetleriyle ilişkilere öncelik verilmesi fikrine, Batı ile ilişkilere zarar vereceği düşüncesiyle mesafeli yaklaşıyorlardı.

Yukarıda karşılaştırmalı olarak ele alınan ve Yeltsin dönemi dış politikasını yönlendiren, Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık yaklaşımlarını ayrı ayrı incelenmek, dönemin politik iklimini anlamak için zorunludur.

A. Neo-Liberal Eğilim

Batı, Rus Çarlığı için I. Petro'dan itibaren ilgi odağı olsa da Batıcılık akımı 19'uncu yüzyılın başında Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sonrasında ortaya çıktı. Napolyon Savaşları sırasında Batı ülkelerinde bulunan Rus subaylar Batıya hayran kaldılar. 1825'teki Dekabrist isyan girişimi Batıcıların en belirgin siyasi eylemiydi. Batıcılığın özü hesapçılık/rasyonelite, çağdaşlaşma ve ilerlemeye olan inançtı. Batıcılar, Avrupa devletleri çizgisi doğrultusunda Rusya'yı çağdaştırmayı hedeflemişlerdi. Peter Chaadaev, Vissarion Belinskii, Michael Bakunin, Aleksandre Herzen, Nicholas Chernyshevski, Nikolai Mikhailovski ve Nicholas Stankevich gibi yazarlar ilk Batıcılar arasındaydılar (Bjelakovic, 2000, pp. 98-99).

Rus tarihinde I. Petro ile başlayan Batıyla yarış ve Batıya yetişme önemli bir yer işgal etti. 1860'lı yıllardaki düzenlemeler, 1917 Ekim Devrimi ve Gorbaçov'un perestroikasına kadar uzanan sürece bu açıdan bakılabilir. SSCB toplumu glasnost ile birlikte, 1989-1991 yılları arasında, dışa açık bir toplum olduğunda, Batı yaşam tarzına ilgi arttı. 1989-1991 aralığında Batı hakkında bilgi edinme ve Batı'ya seyahat, halk için mümkün hale geldi. RF için model ülke olarak görülen Fransa, İngiltere ve Amerika'nın yönetici sınıfı ile denk bir seviyeye ulaşma, Rusya seçkinleri için (son dönem Sovyet seçkinleri dâhil) heves olageldi. Sovyet toplumunun derinliklerinde var olan Batıya ilgi SSCB sonrası RF'de tekrar açığa çıktı. Ülkenin yeni yöneticileri kısa sürede RF'yi Batı tipi "normal" bir ülke haline sokma çabasına yöneldiler (Shlapentokh, 1998, pp. 199-200).

Sosyalist ideolojinin, SSCB'yi Batı toplumlarının eriştiği refah seviyesine

ulaştıramadığı ve ulaştıramayacağı yargısına varılması, 1980'lerin başında SSCB'yi yeni tahlil, arayış ve uygulamalara yöneltti. Bu arayışlar, Gorbaçov dönemi politikaları, Batı düşünce geleneği ve iktisadi başarısından esinlenmesine neden oldu. 1987-1993 aralığında Batıcılık, ilerleme beklentilerine temel teşkil etti, Batı'ya entegrasyon hedeflendi (O'loughlin & Kolossov, 2002, p. 592). Batıyla simgeleşen demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisinin sosyalizmden ehven olduğuna dair Yeni Batıcıların yargısı ortaya kondu. Glasnost'un SSCB toplumuna, Batı'ya ulaşım ve iletişim imkânı sağlamasıyla, SSCB toplumunda Batıcılık olumlu yankı ve taraftar buldu, Perestroyka ve Glasnost politikaları Batıcı fikir ve esinlerin toplumda yükselmesine zemin hazırladı. Sovyet toplumu,, demokratik haklar ve refah seviyesi bakımından Batı'dan geride olduğunu, Glasnost sonucunda anladı. Toplumsal sorunların çözümünü, Batı tarzı siyasi ve iktisadi yapılanmaya geçişte gören Gorbaçov'dan sonra Batıcılar, RF döneminde de Yeltsin ile projelerini devam ettirdiler; Batı ile daha fazla işbirliği yönünde adımlar attılar.

Batıcılar da kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılabilir. Vladimir Shlapentokh, Batıcıları, "Eski Liberaller", "Yeni Liberaller" ve "Sonraki Liberaller" olarak üçe ayırdı (Shlapentokh, 1998, pp. 199-216). SSCB'nin dağılması sonrasında Batıcı düşünce (Eski Liberaller, Andrei Kozyrev, Yegor Gaydar, Anatoli Çubais, Anatoli Sobçak vd.) dış politika yöneliminde etkin durumdaydı. Eski liberaller, Batı'nın RF'yi desteklediğini farz ediyorlardı. Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev dünya toplumuna katılmak ve Batı ülkeleri ile uyumlu ilişkiler kurmanın ülkesi için en iyi seçenek olduğu görüşündeydi. Yeltsin, NATO'ya RF'nin üye olduğu günü görmek istediğine dair bir mektup yazdı. Kozyrev, NATO'yu Avrupa ve tüm dünyada istikrarın bir parçası olarak görüyordu (Marantz, 1997, p. 347). Kozyrev, NATO'nun genişlemesini RF ve Batı ilişkilerini ilerleteceği düşüncesiyle faydalı buluyordu. Bundan başka Eski Liberaller, uluslararası iktisadi uzmanlaşmanın RF toplumunun refahı için en faydalı tercih olacağına inandıklarından, tercihli gümrük vergilerine karşıydılar. Batı teknolojisi ve yatırımları olmadan RF'de ciddi iktisadi ilerleme kaydedilemeyeceğini savunuyorlardı. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu-*International Monetary Found*) gibi uluslararası teşkilatların rehberliğine hayrandılar, onların tavsiyelerini içtenlikle kabul ediyorlardı. RF Hükümetinin, Batılı

yatırımcı ve uluslararası finans kurumlarının güvenini kazanmış kimselerden oluşmasının hayli önemli olduğuna inanıyorlardı. Eski Liberaller, kısa sürede Batı ile uyumlu ilişkiler yoluyla RF'nin Batı tipi "normal" bir devlet olacağından emindiler ve böylece Ruslar aşağılık duygusundan ve hüsrandan kurtulacaklardı. Eski Liberallerin bir kısmı (kötümserler) 5 ila 10 yıl içerisinde, diğerleri ise (iyimserler) 500 günden 2-3 yıla kadar bir mülhette piyasa ekonomisinin işlerlik kazanacağını ve her şeyin düzeleceğini (Batılılaşacağını) vaat ettiler.

Batıcıların, RF'nin nasıl bir devlet olması gerektiğine dair önerisi mesiyantik olmayan, kurtarıcı olmayan, "normal" bir devlet idi. Batıcıların RF'nin bütünlüğünün devamının sağlanmasına yönelik önerisi ise yurttaşlık temelli millî kimlik idi. Yeni Batıcılar RF'yi çağdaş bir Avrupa ülkesi gibi organize etmek istediler (Bjelakovic, 2000, p. 96). Kozyrev, Rus ulusal kimliğinin totaliter zihniyet tarafından tahrip edildiğini, RF'nin II. Dünya Savaşı sonrası İtalya, Almanya ve Japonya örneğinde olduğu gibi, totaliter geçmişinden arındığı takdirde demokratik ülkeler arasına karışabileceğini belirtti (Dağı, 2002b, s. 150). Yeni Batıcılar millî kimliğin ancak yurttaşlık temelinde inşası durumunda RF'yi oluşturan birimler arasında tutunumu sağlayacak alt yapının hazırlanabileceğini, aksi takdirde dağılma endişesinin gündemi ve milliyetçi söylemi beslemeye devam edeceğini savundular. BDT kurulmadan, 28 Kasım 1991'de RSFSC tarafından kabul edilen Yurttaşlık Yasasında etnik kökene bakılmaksızın RSFSC toprakları üzerinde yaşayan herkes RSFSC vatandaşı kabul edildi. Yasa yurttaşlık için Rusça bilmeyi bile şart koşmuyordu.

Yeni Batıcılara göre müreffeh Rus toplumu ve demokratik RF devleti için çatışmacı dış politika üreten mesihçi yükümlülük (misyon) ve eşsiz medeniyet saplantısının sorgulanması bir zorunluluktur. Batıcılar, Rusların süregelen mesihçi yükümlülüğü ve eşsiz bir medeniyete sahip olduğu saplantısını bırakması halinde RF'nin medeni dünyanın bir üyesi olabileceğini iddia ettiler. Bu yükümlülük ve saplantının Çarlığı, SSCB'yi son olarak RF'yi dünyanın geri kalanından dışladığını, dışlanmanın iç siyasette düşman bir dünyaya karşı güvenliği öncelediğini, bunun da ekonomi ve toplumun askerleştirilmesini gerektirdiği, böylece yoksulluğun ve otoriterliğin üretildiği iddia edildi (Dağı, 2002b, s. 148-149).

Yeni Batıcılar, Rusya'nın Doğu toplumlarına yönelik tarihî ilgisini, Avrupa'da büyük güç statüsünü pekiştirmeyi amaçlayan yayılcı ve emperyalist bir yöneliş olarak kabul ettiler. Bu çerçevede BDT ile ilişkilerde RF'nin bu ülkelere yönelik özel bir vazife yüklenmesini, RF'nin Batı ile münasebetleri açısından sakıncalı buldular. RF'nin yakın çevresine yönelik özel vazifesini", RF için bir yük ve Batı'ya yetişme önünde bir engel olarak gördüler.

Yeni Batıcılara göre batıda Almanya'nın etkisindeki AB, doğuda Çin ve Japonya ancak ABD ile dengelenebilirdi. RF'nin uzun sınırlarında ve karmaşık coğrafyasında kendisini güvende hissedebilmesi için ABD'nin katkısına ihtiyaç vardı (Dağı, 2002b, s. 151-152).

Yeni Batıcılar, İslam'ın yayılmasını tehdit olarak algıladılar ve İslam'ın çevrelenmesi gerektiğini savundular. İslam'ın yayılma tehlikesi varsayımı vesilesiyle ortak bir tehdide karşı, Batı'ya, birlikte mücadeleyi önerdiler. Batıcılar, İran'a mesafeli dururken, Türkiye'yi bazı çekincelere rağmen bir ortak olarak benimsediler.

Yeni Batıcılar başlangıçta, "yakın çevrede" yaşayan Rus azınlığın sorunları ile ilgilenmediler. Hatta Kozyrev bu konunun gündemlerinde olmadığını belirtti. Milliyetçilerin etkisiyle bu soruna eğilmek zorunda kaldılar ve RF dışında yaşayan yaklaşık 25 milyon Rus azınlığın haklarına yönelecek olası ihlalleri tehdit olarak algıladılar.

Yeni Batıcılar NATO'nun genişlemesine genelde olumlu yaklaştılar. Sergei Blagovolin, Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya katılması sonrasında bu ülkelerin RF'ye karşı korkuları ve düşmanlıklarının azalacağını, sonuçta RF ile daha sağlıklı ilişkiler kurabileceklerini iddia etti.

Yeni Batıcılık zamanla RF yöneticileri ve toplumundaki konumunu kaybetti. RF vatandaşlarının çoğu, 1994-1996 arasında piyasa ekonomisine hızlı geçiş ve bu süreçteki başarısızlıklar dolayısıyla büyük bir düş kırıklığına uğradı. RF'nin

geleceğini, Latin Amerika ve hatta Afrika ülkeleri gibi görenler oldu. RF vatandaşlarının çoğu, ülkenin halkın temsilcileri ve demokratik kurumlarca değil, suç örgütleri, rüşvetçi bürokratlar ve oligarklar tarafından yönetildiğinden emindi. Eski liberallerden bazıları bu başarısızlığı Duma'daki Komünistlerle birlikte hareket eden siyasi güçlere yüklediler. Diğer bir kısmı ise Rus geleneklerinin RF'nin normal bir ülkeye dönüşümü önünde aşılabilir bir engel olduğu açıklamasını dile getirdiler. Batıcı Rus seçkinlerinin Batı'ya karşı tutumu, toplumun büyük kesimiyle birlikte 1996-1997'de değişti. Sosyal araştırmalar da bu durumu teyit etti. Birleşik Devletler Enformasyon Ajansına göre Nisan 1997'de sıradan RF vatandaşlarının % 75'i "Batı ile işbirliği önemlidir" cümlesine evet derken, % 17'si "dünya ekonomik toplumuna RF'nin dâhil olması"na karşıydı. VTsIOM³⁵ verilerine göre 1997'de Ruslar'ın % 60 kadarı ülkeleri için Batı kapitalist yaşam modelini reddettiler. Çoğu Rus, Batılılara göre Rusların ahlaki ve kültürel açıdan üstün olduğuna inanıyordu. Kapalı sorularda RF'nin teklifi ve üstünlüğü fikrinin desteklendiği görüldü. Yine VTsIOM verilerine göre 1997'de "dünya ekonomi, siyaset ve kültürüne" RF'nin dâhil olmasına Ruslar'ın % 71'i evet derken Ruslar'ın % 56'sı yabancıları küçük ve orta boy işletme sahibi, % 85'i ise büyük işletme sahibi olarak görmek istemiyordu (Shlapentokh, 1998, pp. 209,210).

1994'e kadar Yeni Batıcılığın, dış politikada etkinliğini sürdürdüğü iddia edilir.³⁶ Yeni Batıcıların uyguladığı (şok tedavi gibi) iktisat politikaları, yöneticilerce vaat edilen ve halkça beklenen neticeleri vermeyince, Batıcılara güven azaldı ve Aralık 1995'teki Duma seçimleri hükümet karşıtı partilerin başarısıyla sonuçlandı. Yeltsin Ocak 1996'da Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'i hükümetin dışında bıraktı. Kozyrev'in dırışıda bıkarılmasının sebebi, RF'de Batı ile ilişkilerin söylendiği gibi yararlı olmadığı görüşünün yaygınlaşmasıydı (Bjelakovic, 2000, p. 177). Batı ile iktisadi ilişkiler RF aleyhine süregidiyordu. RF'nin kurulduğu yıllarda birlikte 6 yıl

³⁵ Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ) <http://wciom.com>.

³⁶ "Kozyrev'in dışişleri yönetiminde Rusya, işbirliğine dayalı bir perspektiften Batı ve uluslararası sistem ile ekonomik entegrasyon ve siyasal yakınlaşma üzerinde odaklanmış, bu sürecin Rusya'da pazar ekonomisine dayanan demokratik bir siyasal rejim kurulmasına katkıda bulunacağı beklentisi egemen olmuştu. Ancak bu süreç 1993 sonrası önemli ölçüde tıkandı; Avrasyacı düşünceler yönetim üzerinde daha etkili olmaya başladı" (Dağı, 2002b, s. 147). E. Tellal, 1998'de yaşanan iktisadi bunalımla Avrasyacıların dengeyi sağladığı görüşünde (Tellal, 2001, s. 541).

boyunca (1991-1996) RF’de gayri safi yutiçi hasıla (GSYİH) azaldı. Yurt içindeki üretim azalışı ithalatı artırdı. İthalât bedelleri 1998’e kadar iç ve dış borçlarla finanse edilebildi. 1998 iktisadi buhranı arkasından gelen siyasi çalkantı ve hükümet değişiklikleri, Batıcı siyasi ve iktisadi uygulamalarını iyice gerilettiler.

Batı ile iktisadi ilişkiler RF’de Batıcılara destek sağlıyordu. Gerhard Mangott, Batı’dan tam bir kopuşu ihtimal dâhilinde görse de RF’de aktörlerin çoğunluğunun özellikle de Batı ile mali ve ticari ilişkilerin artmasından kazancı olanların Batı’dan kopma, içe kapanma yolunda bir engel oluşturduğunu belirttikten sonra; “Rusların ekonomik menfaatleri, Rusya’nın Batı ile angajmanında en kuvvetli faktör olarak görülmektedir” sonucuna ulaştı (Mangott, 2001, s. 90). Yeni Batıcılar, SSCB sonrası özelleştirmeler, Batı ile dış ticaret, Batı iktisadi yardımları sayesinde refah seviyesi yükselen toplum kesimlerinden oluşuyor ya da onların siyasi temsilciliğini yapıyorlardı. Şok tedavi programını planlayan ve uygulayan yine Batıcılardı.³⁷

Batı’nın maddi desteği için RF’nin bir hukuk devleti olması ve serbest seçimler şart koşuldu (Sisav, 1995, s. 80). Bu şart iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler etkileşiminin ne kadar kuvvetli olduğunun göstergesi sayılabilir. Toplumda başlangıçtaki Batı hayranlığı, sonraki olumsuz gelişmeler karşısında hayal kırıklığına ve hatta öfkeye dönüştü. RF’nin sorunlarının çözümünde Batı’dan siyasi ve iktisadi desteğin beklenen seviyeye ulaşmaması, NATO’nun Doğu Avrupa’ya genişlemesi sürecinin RF’ye rağmen yürütülmesi, SSCB ülkelerinde kalan Rusların haklarının teminata bağlanamaması, Batı’nın SSCB’ye ilişkin düşman algılamasından sonra RF’ye temkinle ve şüpheyle yaklaşımı RF’de Yeni Batıcılığın zayıflamasına neden oldu. ABD’nin RF’nin zayıflığını kullanacağını düşünenlerin oranı 1991’de % 51’den 1995’te % 71’e çıktı (Dağı, 2002b, s. 154-155).

Yeni Batıcıların yaşadıkları ilk siyasi şaşkınlık, Aralık 1993 Duma seçimlerinde

³⁷ “Rusya’nın haricî davranışlarını etkileyen iç faktörlerin başka bir vechesi, Sovyet sonrası Rusya seçkinlerinin gittikçe değişen bir yapıya sahip olmasıdır. İş âleminin grupları (petrol ve enerji sektörü) bölgesel güçler ve diğerleri gibi yeni aktörler ve menfaatler, haricî ve güvenlik politikalarının hem karar verilmesi ve hem de uygulanması sürecinde önemli bir nüfuza sahip oldular” (Mangott, 2001, s. 67).

Vladimir Jirinovski'nin lideri olduğu Liberal Demokrat Partinin toplam oyların % 22'sini alması idi.³⁸ Komünist Partinin 1995 seçimleriyle ana muhalefet partisi olması, Yeni Batıcıları, hesaplamaları gereken iç muhalefetle yüz yüze bıraktı. Seçimler sonrasında Yeni Batıcılar belirgin bir şekilde milliyetçi söyleme kaydılar ve Batı ile ilişkilerde muhalefeti hesaba katan duruşu öne çıkardılar. Ocak 1996'da Yeni Batıcı Kozyrev yerine Yeni Avrasyacılara yakın Yevgeny Primakov'un Dışişleri Bakanlığına atanması Batı'ya ve BDT'ye yönelik Avrasyacı yönelimin kurumsallaşması olarak görüldü. Ağustos 1998 mali buhranı Yeni Batıcıları iyice gerilettiler. Putin'in Başbakanlığında Batı ile ilişkilere mesafeli duruşla Batıcıların etkisi epeyce geriledi.

Batıcı tutum, 1993 sonrasında etkinliğini zamanla yitirse de Anatoly Çubais, Yegor Gaydar, Boris Nemtsov ve Boris Fyodorov'un "Doğru Yol"u, Grigory Yavlinski'nin "Elma"sı, Viktor Çernomirdin'in "Anavatan Rusya"sı ile yoluna devam etti.

B. Geleneksel Devlet Merkezli Yaklaşım

RF'nin bağımsızlığı sonrası Yeni Batıcılık kısa bir süre içinde sorgulanmaya ve zamanla Yeni Avrasyacılık taraftar kazanmaya başladı. E. Tellal, Yeni Batıcılıktan Yeni Avrasyacılığa geçişi, şöyle özetledi:

"1992-1994 arasında yaşanan Batıcıların etkin olduğu dönem sonradan dış politikadan başlayarak sorgulandı ve 1998'de yaşanan ekonomik bunalımla Avrasyacılar dengeyi sağladılar."... "RF başlangıçta yaşadığı kargaşanın da etkisiyle ABD ve Avrupa'ya yalnızca uyumlu değil bağımlı politikalar izledi. Fakat, 1994'ten itibaren Asya'ya da yönelerek kendisini "tek yönlü bağımlılık"tan kurtarmaya çalıştı" (Tellal, 2001, s. 541-542).

Yeni Avrasyacılar, Yeni Batıcıları, hayali dış dünya algısı ve hayali dış politika izlemekle suçladılar. Onlara göre, Kozyrev'in barışçı, işbirliğine yönelik tutumu yanlışti. Batılıların kendi yüceltikleri değerlere kendilerinin inanmadıklarını iddia ettiler. Batılılar menfaatleri için, dış politika aracı olarak demokrasi, insan hakları,

38 Vladimir Shlapentokh; Aleksandr Lebed ve Yuri Lujkov'u ılımlı devletçi, Gennadi Zaganov ve Vladimir Jirinovsky'i radikal devletçi olarak belirtti. Yeni liberallerin ılımlı ve radikal devletçilerle ortak yönlerine işaret etti. Yeni Liberallerin sözcüsü Boris Nemtsov'a göre ulaşılması arzulanan toplum tipi "halk kapitalizmi" idi. Yeni liberaller, piyasa ekonomisi ve özel mülkiyeti Sovyet sonrası toplumu için ana esaslar arasında kabul ederken piyasa kuvvetlerinin, iktisadî hayatın ve toplum yaşamının tüm yönleriyle, tek etkin düzenleyicisi olduğu inancını reddederler. Toplum refahını hedefleyen "halk kapitalizmi" modeline ulaşmak için güçlü devlet önemli bir araçtır. Yeni liberaller, eski liberalleri devlete karşı olumsuz tutumlarından dolayı suçladılar (Shlapentokh, 1998, p. 203).

Ülkelerin eŒitliđi, uluslararası hukukun üstünlüğü, dünya barıŒı ve refahın yaygınlaŒtırılması söylemini kullanıyorlardı. Bu söylemler kalpten gelmeyen menfaati laflardı. RF askeri gücünü tahkim etmeliydi, SSCB'nin ardından dünyanın barıŒı bir evreye girdiği, Batılıların kuvvet kullanmayacağı yanılığına dŒlmemeliydi. Sergei Kortunov'a göre Batı Rusya'yı hl tehdit olarak görüyordu; Batı tarihi boyunca Rusya'yı "Œeytani" grmŒ, Ondan korkmuŒ ve Onu dıŒlamıŒtı. Batı, Ortodoks Rusya, Komünist Rusya ve Œimdi RF'den rkmekteydi. Batı, RF'nin geici zayıflığından istifade etmek istiyordu. Migranian, Batı'yı ve Batılı değerleri bir numaralı tehdit olarak niteledi. Rusya'nın etkisini zayıflatmak iin Batı'nın Türkiye'ye destek verdiğini belirtti. RF, vazgeilemez menfaatlerini gerekirse g kullanarak kollamalıydı. SSCB'nin uluslararası yükümlülükleri RF'yi telafisi g zararlara sokacaksa, SSCB'nin yükümlülüklerinden kurtulunmalıydı (Dağı, 2002b, s. 165,167).

20. Yüzyılın ilk eyreğinde Avrasyacı akım ortaya ıktığında temel esin kaynakları tarih ve coğrafyaydı. İlk Avrasyacılar, Batılı olmayı Rusya'nın ruhani varlığının inkarı olarak grmŒlerdi. Rusyalı olmanın bir medeniyet olarak dıŒ tehditlere maruz kaldığını ifade etmiŒlerdi. İlk Avrasyacılar göre Rusya, Batıdan farklıydı, herhangi bir devlet değildi, özeldi. Yeni Avrasyacılar da ilk Avrasyacıların 1920'lerdeki fikirlerini SSCB sonrasında yeniden iŒlemeye baŒladılar. V. Zугanov'un, "Rusya bir devlet değil bir medeniyettir" cmleninn kökeni ilk Avrasyacılar uzanıyordu. Yeni Avrasyacılar göre Batı'nın ferti ve atıŒmacı medeniyetine karŒın Rusya medeniyeti toplumcu ve paylaŒımcıydı (Dağı, 2002b, s. 159).

Sergei Baburin, ok uluslu bir medeniyet oluŒturan Rusya'ya idari düzen olarak Batı demokrasisinin önerilmesini, RF'yi yıkmak isteyen Batı'nın bir planı olarak algıladı. Yeni Avrasyacılar, Rusya'da her ne zaman Batı'nın demokratik düzeni kurulmaya alıŒılmıŒsa, Rusya'nın felakete uğradığını söylediler (Dağı, 2002b, s. 161). Yeni Avrasyacılar, SSCB'nin Batı'nın abaları sonucu dağıldığına inanırlar.³⁹ Batı'nın

39 Vladimir Shlapentokh 1998'de "Yeni Avrasyacılar" yerine "Devletiler" terimini kullandı. Devletileri "Rusya iin Batı yaŒam modunu tamamen reddedenler" olarak tanımladı. Ilımlı devletiler Batıyı dŒman, radikal devletiler ise Batıyı Sovyetler Birliğinin dağılmasından sorumlu

dışarıdaki ve içerideki gayretlerinin temelinde, SSCB'den korkusu, SSCB doğal kaynaklarına duyduğu ihtiyaç yer alıyordu. Yeni Avrasyacılar Gorbaçov'u, SSCB'nin dağılması yönünde Batı'nın yetiştirdiği en iyi ajan olarak algıladılar.⁴⁰ Mihail Gorbaçov ve Eduart Şevardnadze'nin SSCB'yi Batılılaştırma teşebbüsünü, Yeni Avrasyacılar, Rusya medeniyetine ihanet olarak değerlendirdiler. Kozyrev'i "Batı bağımlısı" dış politika izlemekle suçladılar. Dağılma karabasanı ise Avrasyacıların söylemlerini belirleyen en önemli etkenlerden biriydi. RF'nin SSCB'nin akıbetine uğrama korkusunu taşıyan Yeni Avrasyacılar, Batıcılığın getireceği "birey merkeziliğin" RF'nin bütünlüğüne; Çarlık ve SSCB'nin varisliğine tehdit oluşturduğu sonucuna ulaştılar.

Yeni Batıcıların tersine Yeni Avrasyacılar'da SSCB'ye yönelik olumsuz yaklaşım daha az görüldü. Yeni Avrasyacılar SSCB'yi bir Rusya tarihî tecrübesi olarak kabullendiler, SSCB'nin bazı uygulamalarını savundular. Yeni Avrasyacı cereyandan Albert Çernişev SSCB'yi ve dış politikasını olumlayanlar arasındaydı:

"Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın Dışişleri Bakanı hepinizin iyi bildiği Batıcı Kozyrev idi ve o halen bugün de sıkı bir Batı taraftarıdır. Biliyorsunuz Ankara'dan sonra Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak Kozyrev ve daha sonra da Primakov zamanında görev yaptım. Dışişleri Bakanının başkanlığını yaptığı Dışişleri Bakan Yardımcılarının toplantılarının birinde biz Rusya'nın dış politikasını tartışıyorduk. Orada şu görüş dile getirildi; eğer dış politikamız Sovyet dönemindeki gibiyse o zaman biz bunu reddediyoruz. Ve biz o zaman bu ideolojik kalıbı bir tarafa bırakarak gerçek sorunlar tartışmaya başladığımızda, Bakan Kozyrev bile Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının % 90'ının Rusya'nın millî çıkarları olduğunu söyledi. Bu yüzden bu durumu normal karşılamak gerekmektedir. Çünkü geçmişini inkâr edenin geleceği olmaz. Bu bakımdan tarihsel geçmiş göz ardı edilmeden ilişkilerimizin yakın geçmişteki durumunu iyi anlamalıyız" (Çernişev, 2003, s. 49).

Çernişev'in Yeni Avrasyacılık anlayışı kendi ifadesiyle şöyleydi: :

olarak görüyorlardı; hatta radikaller Batı'yı RF'nin sonunu hazırlamakla itham ediyorlardı. Devletçilere göre Batı, Rus devletinin 16'ncı yüzyıldaki yükselişinden beri Rusya'nın amansız düşmanıdır; Batı sürekli Rus kültürü, dinî ve ahlakına karşı planlamalar içindedir; Rusya düşmanlarla çevrilidir; Batı, Rusya'yı dünya ekonomisinin hammadde kaynağına dönüştürmeye çalışıyor; nükleer ve diğer artıklar deposuna çevirmek istiyor, Rusya'daki suç örgütlerinin ortaya çıkışının sebebi de Batıdır. Çoğu devletçiye göre Batı planlarını uygulama başarısı gösterdi ve şimdi Rusya bir yeni sömürge devleti haline dönüştü, yöneticileri de Batı kontrol ediyor. NATO'nun genişlemesi planının uygulanmasıyla Rusya tamamen Batı'ya iktisadî ve siyasi açıdan bağımlı bir ülke haline gelecekti (Shlapentokh, 1998, pp. 211-212).

⁴⁰ Rus ve Ukraynalı liderlerin ciddi hataları yüzünden SSCB'nin yıkıldığına inananlar çoktur (Mangott, 2001, s. 66). Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünden bir Türkolog, Mikhail Gorbaçov'un Batı'nın yetiştirdiği en iyi ajan olduğunu, Yeltsin'in de bir çöpçüden bile sorumsuz birisi olarak çekip gittiğini özel bir görüşme esnasında MDÜ AAÜE'de 2005'te tarafıma söyledi.

“... Avrasyacılık, kendi millî çıkarlarımızın savunulması anlamına geliyor. Bu akım hem sizde [Türkiye’yi kastediyor] ve hem de bizde ve diğer ülkelerde bazı çevrelerin aşırı Batı yanlılığına karşı tabii bir tepkidir. Fakat bu durum bizim Avrupa’ya veya Batıya karşı çıkmamız anlamını taşımamaktadır. Burada söz konusu olan, öncelikli husus bu coğrafyada kendi ulusal çıkarlarımızı belirlemek ve bu büyük coğrafyada kendi yaşamımızı ilgilendiren sorunları birlikte çözmek ve gelişmemizi gerçekleştirmektir” (Çernişev, 2003, s. 50).

SSCB’nin dağılımını geçici bir durum olarak algılayanlar ortaya çıktı. RF’nin Çarlık ve SSCB hudutlarına ulaşması önerildi. Viladimir Jirinovski gerektiğinde güç kullanarak 1917 öncesi hudutlarına, V. Züganov⁴¹ SSCB sınırlarına, A. Soljenitsin ise Doğu Slavları ve Ortodoksluğu kapsayacak, Kazakistan’ı da içine alabilecek, sınırlara ulaşılması taraftarıydı (Dağı, 2002b, s. 163).

Dış gözlemciler, Yeltsin’in Haziran 1991’de RSFSR’nin ilk seçilmiş başkanı olması ile başlayan ve 1993 ortalarına kadar süren aralığı, dış dünya ile balayı süresi olarak nitelediler. Bu sırada, balayına ilişkin eleştiriler geldi. “Gerçekçi olmayan varsayımlarla hareket edildiği, yabancı iktisadi yardımlarla ilgili beklentinin gerçekleşmediği, Rus ekonomisinin dönüşümünün zorluğunun hafife alındığı, Rus dış politikasında yakın çevrenin öneminin kavranmadığı, ABD ve Batı Avrupa’ya aşırı ilginin dünyanın geri kalanıyla irtibatı dışladığı”, eleştirilerden bazılarıydı (Marantz, 1997, p. 346).

Yeni Batıcıların (Yeltsin, Kozyrev gibi) politikaları 1992 baharından itibaren daha çok eleştirilmeye başlandı. Batı’yı siyasi ve iktisadi model olarak almanın RF’yi Batı’ya bağımlı kılacağı, RF’nin sorunlarının farklı olduğu, RF’nin doğal müttefikinin Batı olmadığı, RF’nin kendi görüşlerini Batı’ya kabul ettirmesi gerektiği, RF’nin Avrasya gücü olması gerektiği, RF’nin zafiyetinin geçici olduğu Yeni Avrasyacılarca iddia edildi (Sisav, 1995, s. 52).

RF içinde ve dışında yaşanan iktisadi ve siyasi gelişmeler Yeni Avrasyacıların söylemine 1993’ten itibaren taraftar kazandırmaya başladı. İktisadi ve siyasi buhran, dışa açık piyasa ekonomisi ve demokratik devlet olma hedefini, söylemini gerilettiler.

⁴¹ “Kızıl-kahverengiler”; Sergei Baburin, Nikolai Pavlov, Albert Makashov, Dimitri Vasiliev, Rus İmparatorluğunu ve Rusya’nın süper güç olarak tekrar yükselmesini komünizm ideali üstünde değil Rus milliyetçiliği üstünde kurmayı amaçladılar.

Ayakta kalma sorunu öncelik kazandı. Yeni Avrasyacılığın kuvvetlenmesinin bir diğer nedeni, Batı medeniyetinin Rusya'yı (Çarlık, SSCB, RF) kendine ait saymamasıydı. Samuel P. Huntington, Ortodoks Rusya ile Batı arasında medeniyetler arası çatışma öngördü. Zbigniew Brzezinski Rusya'nın Batı medeniyetine uyumsuzluğunu vurguladı (Dağı, 2002b, s. 144).

Yeni Avrasyacılığın dış politika önerileri Yeni Batıcılardan farklıydı. Rus-Türk savaşlarının tekrarlanmaması gereğine inanılmaktaydı.⁴² Yeni Avrasyacılar Batılı deniz gücüne mukavemette ortak Avrasya kara medeniyetine dâhil olan Rus, Türk, İran, Çin, Hint birlikteliğini tahayyül etmekteydi. Engin Avrasya'da Türk, İran, Çin, Hint birlikteliğinin RF'ye öncelik tanınarak sağlanması istenmekteydi.⁴³ Yeni Avrasyacılar bu birliktelikte Rusya'ya hususiyet tanımaktaydı.⁴⁴ Bu görüşe paralel olarak, Türklerin Batıcılarla birlikteliğinin kıtayı parçalayabileceği uyarısı da yapıldı.⁴⁵ Panarin şöyle uyarılmaktadır:

“Bugün tek kutuplu dünyanın siyasal teknolojileri, medeniyetler çatışması görüşüne atıfta bulunarak Slav-Türk sentezini tahrip etmeye çalışmaktadır. Bunda bazıları, Müslümanlığı, Ortodoksluk üzerindeki hâkimiyetin sağlanması için bir fırsat görmektedir. Ancak burada korsanlığın ayartmasının var olduğu gerçeğini kabul etmeliyiz. Büyük kıtayı yıkmaya çalışan deniz korsanları, Türklerin eski göçebe anılarını diriltirek onları yıkım çalışmasında geçici bir süre kullanılacak bir araç olarak görmektedirler. ... Rusların ve Türklerin, Ortodoksların ve Müslümanların diğerleri gibi kıtasal aidiyetlerini kavramaları gerekmektedir” (Gazigil, 2005, s. 147).

Yukarıdaki görüşün bir uzantısı olarak, Aleksandr Dugin *Heartland*'in parçalanmasına neden olabilecek en büyük tehlikenin Türkiye öncülüğünde sürdürülen Pantürkizm hareketi olduğunu ifade etti (Gazigil, 2005, s. 148). Dugin,

⁴² “... kıtasal birliğin temel taşıyıcısı olarak Rusların yerine başka bir milletin ikame edilmesi, kaçınılmaz surette kıtasal bloğun kendi tabii medeniyet misyonundan sapmasına neden olacak ...” (Dugin, 2003:89). “... çok sayıda Rus-Türk savaşı yapılmıştır ki, bunların meyvelerini Türkler ya da Ruslar değil, geleneksel üç imparatorluktan ikisini (üçüncüsü Avusturya-Macaristan) zayıf düşüren İngilizler toplamıştır” (Dugin, 2003, s. 13-14). “... Karadeniz çevresinde ve Kafkasya'da birkaç asırdır süren Rus-Türk çatışmasına da son verilebilir ...” (Dugin, 2003, s. XVII).

⁴³ “Dost Türk halklarının imparatorluk kurucu saikinin değerini idrak eden biz Slavlar, dostluk elini uzatmaya hazırız. Avrasya çok büyüktür ve enginlikleri herkese yeter” (Dugin, 2003, s. XVIII). Ayrıca bkz.: sf.158, 184.

⁴⁴ “Moskova Heartland'ın doğal başkentidir” (Dugin, 2003, s. 130). “Orman ve bozkırın sentezi, ve Avrasya olarak Rusya nitelik yönünden Turan'ı geride bırakmaktadır” (Dugin, 2003, s. 173).

⁴⁵ “Tataristan'la Başkurdistan'ın jeopolitik ilişkilerinin pekişmesi, Rusya için son derece tehlikelidir. ... Söz konusu durumda, Heartland'ı en korkunç tehlike -karasal mekânın tam ortasından Türk (Türkiye taraftarı yani Atlantikçi) mızrağı ile paramparça olma- beklemektedir. ... Başkurdistan enlemsel ilişkileri-Kuybişek ve Çelyabinsk vilayetleri ile- güçlendirilmeli, boylamsal temasları ise -Kazan ve Orenburg ile aksine zayıflatılmalıdır (Dugin, 2003, s. 159).

Turancılara savaş ilan edilmesini önerdi:

“Turancı bir entegrasyon, jeopolitik Avrasyacılığın karşı tezidir. ... ‘Turancılık’, gerek Rus Devleti’ne, gerekse Rus etnisitesine (Velikoruslar) bir başlangıç teşkil eden “Orman” ile “Steplerin” ırksal ve jeopolitik ittifakını bozmaya ayarlıdır. ... Buradan hareketle, heartland, Türkiye’ye ve ‘Pantürkizm’ taşıyıcılarına karşı sert bir pozisyonel jeopolitik savaş ilan etmelidir” (Dugin, 2003, s. 182).

Yeni Avrasyacılık yekpare değildi. Yeni Avrasyacılıktaki Türkofil eğilimler ilk Avrasyacılara nazaran yoğun olmamakla birlikte vardı. Aleksandr Kadırbayev’e göre Avrasyacılılık coğrafi bir kavram değil, Slav ve Türk halklarının etkileşimini ifade ediyordu (Kadırbayev, 2003, s. 22). Kadırbayev üç temel Yeni Avrasyacı eğilim olduğunu iddia eder. Kadırbayev RF’de Yeni Avrasyacılığın geçmişle günümüz arasında bağlantı kurularak doğduğunu belirtirken, SSCB sonrası Avrasyacılığı aşağıdaki ifadelerle özetler:

“Birincisi, A. Dugin’in akımı, keskin Amerikan karşıtlığı ve geleneksel Rusya misyonculuğuyla farklılığını ortaya koymaktadır. ... İkinci akım- E. Bagramov’un akımında, ana temalar olarak Slav-Türk karışımı ve Slav-Türk birliği önerilmektedir ... Üçüncü olarak A. Panarin’in Avrasyacılık akımı Avrasyacılığın uygulamadaki modeli olarak “imparatorluk” kavramını savunmakta, ... Rusya Avrasyacılığındaki diğer bir akım ise Türk Müslüman versiyonudur” (Kadırbayev, 2003, s. 31-32).

Dugin’e göre Rusya’nın jeopolitik kimliği; Slav unsurunun, Cengiz Han İmparatorluğunun Türk-Moğol kökeni ile ittifakına dayanır (Dugin, 2003, s. XVI). Avrasyacılara göre Ruslar, ne Slav ne Turanidirler (*Turanians*). Ruslar, değişik etnik grupların karışıp, bir araya gelerek birbirlerini etkilemesi sonrasında oluştu. Büyük Ruslar, bu süreçte önemli rol oynadılar (Mazurek, 2002, p. 112). Rusya’nın tarihinde Avrasyacılık Slav ve Türk tarihine Batı’dan değil Avrasya bozkırlarından bakma imkânı verir; Ruslar’a ve Türkler’e kimlik kazandırıp istikbal vaat eder. Kadırbayev, Türkiye Avrasyacılığının SSCB’nin dağılması sonrasında ortaya çıktığını söylemiştir (Kadırbayev, 2003, s. 29-31). Avrasyacılara göre, Avrasya’yı birleştiren iki büyük din, iki evrenselcilik mevcuttur. Rusya’daki İslam unsurları Rusya’yı Müslümanlara yaklaştırmaktadır. Avrasyacılık fikri Doğu ve Batı arasındaki Slav ve Türkleri birbirine yakınlaştırmaktadır. Nikolay Kireyev de aynı fikri dile getirir:

“Bir kez daha belirtelim; Rusya’daki Avrasyacılık konsepti, geleneksel olarak şu tartışılmaz gerçeklerin kabulünden yola çıkıyor: Birincisi Avrasya’da yüzyıllar boyunca farklı etnik özelliklere ve dinlere sahip çeşitli halklar yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir. İkincisi, politik mücadelelere ve ideolojik anlaşmazlıklara karşın, bu halkların kültürel ve ekonomik karşılıklı etkileşimi ve entegrasyonu yolundaki tarihsel süreç kesintiye uğramamıştır” (Kireyev, 2003, s. 201).

Stankoviç de, Kadırbayev’in ikinci Avrasyacı akım olarak gördüğü Bagramov’un

temsil ettiği Avrasyacılığa yakındır. Stankoviç, Türk ve Müslümanlarla işbirliğinin Rusya tarihinde (Çarlık, SSCB) çok önemli olduğunu belirtip; “devletimiz, Slav ve Türk, Ortodoks ve Müslüman parçaların karışımı olarak oluşmuş ve güçlenmiştir. Bunlar arasındaki ilişkiler son zamanlarda mukadder bir ikilemin, uçurumun kıyısındadır” ifadesiyle Slav ve Türk unsurları bir arada tutacak bir çözüme duyulan ihtiyaca dikkati çekti (Stankoviç, 1994, s. 41).

II. TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ TARTIŞMALARI

Bu başlık altında Yeltsin döneminde Türkiye’nin dış politikasında etkili olan Yeni Osmanlılık ve Kemalizm ele alınacaktır. 24 Ocak 1980 kararları sonrası, serbest piyasa ve dışa açık iktisat politikaları, demokratikleşme ve Türk vatandaşlarının dış dünya ile irtibatının artırılması sürecine, 1991’de SSCB’nin dağılmasının eklenmesi, Türkiye’de Kemalizm ideolojisini gerilettili. 1990’lı yıllarda Yeni Osmanlılık yönelimi ile yerleşik Kemalizm arasında, seçilmişler ile asker/sivil atanmışlar arasında gerilim yaşandı.

Yeni Osmanlılık, Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerinde etkili oldu. Bunu Dmitry Trenin şöyle ifade etti; “Türk-Rus ilişkileri yol ayrımında. Sadece uluslararası ilişkilerdeki değişiklikler değil, iki ülkenin kendi iç değişimleri de bunu gösteriyor. 20’nci yüzyılda Rusya’yı tanımlayan komünizm ile Türkiye’yi tanımlayan Atatürkçü laiklik örneği artık tarihe ait” (Trenin, 1996, s. 7). Trenin, SSCB devrindeki komünizmin RF-Türkiye ilişkilerine etkisinin sona erdiğini, iktisadi ilişkiler ile Bosna’dan Balkaş Gölüne kadar uzanan kuşakta rekabetin önem kazandığını belirtti:

“Bugün, Türk-Rus ilişkilerinin bir şizofreniden muzdarip olduğu izlenimi var ve bunu gizlemek çok zor. Bir yanda, Türkler ve Ruslar arasında ekonomik işbirliği ve ferdî iş ilişkilerinde açıkça gözlenen, eşine az rastlanır bir ilerleme var. Diğer yanda, 400 yıllık tarihî anlaşmazlıkları bulunan Ortodoks Rusya ile Müslüman neo-Osmanlı Türkiye arasında, Bosna’dan Balkaş gölüne kadar uzanan Türkî dillerin konuşulduğu geniş bir bölgede hegemonya savaşı sürüyor. Politik, stratejik ve ekonomik çıkarlardan hangisinin hâkim olacağı hâlâ soru işareti” (Trenin, 1996, s. 7).

Yeltsin döneminde, Bosna’dan Balkaş Gölüne kadar uzanan kuşak için Yeni Avrasyacılık RF’nin, Yeni Osmanlılık Türkiye’nin iddialarının kaynağını oluşturdu.

A. Neo-Liberal Eğilim

Osmanlı Devleti'nde 19'uncu yüzyıldan 20'nci yüzyıla aktarılan ana siyasi/kültürel akımlar arasındaki rekabet; 1980'li yıllarda Kemalizmin gerilemesi sonrası, 1990'lı yıllarda arttı. Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük cereyanlarından Batıcılık ve Türkçülüğe isnat eden Kemalizm, Türkiye'de 1923'ten 1980'lere kadar devlet yönetiminde genel kabul gördü. Osmanlıcılık 1980 sonrasında Yeni Osmanlıcılık olarak taraftar bulmaya başladı. 1980'li ve 1990'lı yıllarda asıllarını anımsatırcasına bu dört akımın söylemleri, tavırları ve bazı uygulamaları iktidara geldi ve gitti. Turgut Özal'lı yıllar Yeni Osmanlıcılığın, Refah Partisinin iktidarı paylaştığı yıllar İslamcılığın, 28 Şubat 1997 süreci Batıcılığın ve 18 Nisan 1999 seçimleri sonrası ise Türkçülüğün iktidarını temsil ettiği söylene yanlıştır (Davutoğlu, 2003, s. 84). Ahmet Davutoğlu, 1990'lı yıllardaki ana siyasi akımları, “ana damarlar” olarak nitelediği Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılıkla bağlantılandırdı ve Soğuk Savaş sonrası ortamının bunlar arasında mücadeleyi mümkün kıldığını belirtti.⁴⁶ Yine Davutoğlu, Türkiye'de bir kimlik değişimini zorunlu gördü:

“Avrasya ana kıtasının doğu-batı ve kuzey-güney istikametindeki hatların kesişim bölgelerinde bulunan köprü ülkelerinden birisi olan Türkiye sıradan Avrupalılık ve Asyalılık arasında süregelen anlamsız katagorileşmelerin tesirinden kurtularak uzun dönemli strateji ve bu stratejinin gerektirdiği jeokültürel alt yapının temel unsuru olan kimlik meselesinde yeni ve kapsamlı bir yenilenme süreci içine girmek zorundadır” (Davutoğlu, 1997, s. 918).

Aleksander Murinson, Özal'ın başbakanlığı ile (1983-1989), cumhurbaşkanlığı (1989-1993) döneminde Türk dış politikasının Kemalizm'den Yeni Osmanlıcılığa faydacı (pragmatik) bir dönüşüm yaşadığı görüşüne vardı. Özal, Batıcılığı bir amaç değil bir araç olarak görüyordu (Ataman, 2003, s. 53). Özal, SSCB'nin dağılması sonrası Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının Türk dış politikası için beklenmeyen fırsat sunduğunu, Balkanlardaki çatışmanın Müslüman toplum ile tarihî bağları

⁴⁶ “... gerek seçimlerle ortaya çıkan sosyo-politik tablo gerekse seçimler dışında gelişen elit-içi dalgalanmalar net bir çözüm tablosu oluşturmaktan çok, uzun dönemli damarların tepkilerini yansıtmaktadır. Zihniyetlerin karışıklığı biraz da Türkiye'nin stratejik kimlik ve zihniyet anlamında yeni bir eksen arayışı içinde olmasındandır. Türkiye belki de tarihinin en ciddi yüzleşme ve yeniden yorumlama sürecinden geçmektedir” (Davutoğlu, 2003, s. 84).

çağrıştırdığını ekledi.⁴⁷ Yeni Osmanlıcılığın Cengiz Çandar tarafından ortaya atıldığını, Özal'ın Yeni Osmanlıcıları (İkinci Cumhuriyetçileri) desteklediğini, Yeni Osmanlıcılığın Türkiye çevresinde Osmanlı topraklarında etkin politika yürütmeyi önerdiğini, Türkiye'den Türk ve Müslüman dünyasının önderi ve Avrasya'da bir merkezi güç olmasının beklendiğini, Muhittin Ataman'a⁴⁸ atıflarla Murison ileri sürdü⁴⁹ (Murinson, 2006, pp. 946-947).

Özal, "Türk-İslam sentezi"nin kabullerini siyasi konuşmalara tekrar soktu. Türk-İslam sentezi Osmanlı tarihî mirası ve çağdaş Türk devletinin gücünün kaynağı olarak İslam kültürüne vurgu yapar. Murison'a göre Yeni Osmanlıcılık Ahmet Davutoğlu'nda coğrafya ve tarihe yönelen "stratejik derinlik doktrinine" dönüştü. Bu doktrin ise, Batı ve sömürge karşıtı bir söylemi içeriyordu (Murinson, 2006, pp. 950-951). Davutoğlu, küresel dünyada iktisadi bağımlılığın önemine vurgu yaparak Türkiye etrafındaki ülkelerle kuvvetli iktisadi bağların kurulması gereği ve sonunda da Türkiye'nin kendini küresel bir aktöre dönüştürmesi beklentisine değindi (Murinson, 2006, p. 953).

Fransa'nın eski Ankara Büyükelçisi Eric Roulean Özal'lı yıllarla birlikte, özellikle SSCB sonrasında Kemalizm'den Yeni Osmanlıcılığa geçişi şöyle özetledi:

"Kemalist siyasetin eserleri dikkate değer; ancak Onun ölümünden sonra eski adetler tekrar su yüzüne çıkmaya başladı. 1950'lerde, özellikle 1980'lerde demokratikleşmenin ilerlemesi ile birlikte eski adetler de bir araya gelmeye başladı. Tabular bir bir yıkılıyor. Kısa süre önce Osmanlı İmparatorluğunun tarihi ve kültüründen iyi bahsetmek şiddetli bir tepki görüyordu. Bugün Türkler Osmanlı mirasından gurur duyduklarını -ihtiyatlı da olsa- söylüyorlar. ... Bu yıl ölen eski cumhurbaşkanı Özal'ın Türklerin geçmişleriyle barışmalarına ve Osmanlıların iyi yönleri ile Kemalizm arasındaki sentezin ilerlemesine büyük ölçüde yardımı oldu" (Roulean, 1994, s. 105-106).

⁴⁷ "Türkiye liderliğindeki Adriyatik Denizinden Orta Asya'ya kadarki jeopolitik alana baktığımız zaman, bu alanın Osmanlı-Müslüman ve Türk nüfusu tarafından şekillendirildiğini ve hâkim olduğunu anlarız. ... Osmanlı-Müslüman nüfus Anadolu Türklerinin kaderini ve aynı tarihsel mirası paylaşmakta, kendilerini hâlâ, dinsel-kültürel anlamda Türk olarak saymaktadır. Bu gruplar Bosna, Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Batı Trakya'da yaşamaktadırlar" (Özal, Açış Konuşması, 1992a, s. 14).

⁴⁸ Ataman, Muhittin (1999). An Integrated Approach to Foreign Policy Change: Explaining Changes in Turkish Foreign Policy in the 1980s. Kentucky, ABD: Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kentucky Üniversitesi.

⁴⁹ Mesut Yılmaz da Aralık 1991'de aynı fikirdeydi. "Bugünkü belirsizliklere ve istikrarsızlık ihtimaline rağmen Türkiye'nin önüne yepyeni ufuklar açıldığını ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak ağırlığının artması için yeni imkânların doğduğunu söylemek abartma sayılmamalıdır" (Yılmaz, 1992:63).

Avrupa Topluluklarına tam üyelik başvurusunun, Türkiye'nin beklediği sonucu vermemesi sonrasında, SSCB'nin sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin önüne Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya kapıları açıldı. Bu yeni durum karşısında gelenekçi dış politika ve Batıcılık sorgulandı. Türkiye'yi "sıkan" gelenekçi devlet ideolojisini, Kemalizmi, "dar ceket"i çıkartmak gerektiği fikri doğdu. Türkiye'nin tarihî bağlarına ilgi arttı (Uslu, 2003, pp. 164-165). İsmet Akça'ya göre SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'de Özal'ın ve Türkiye Günlüğü dergisinin başını çektiği Yeni-Osmanlılık, Osmanlı mirasını yeniden canlandırmayı, bu yolla bölgesel güç "Büyük Türkiye"yi kurmayı hedefledi. Mustafa Çalık'a göre Yeni Osmanlılık şöyle tanımlanmaktadır:

"Felsefesi Müslüman, kaynağı yerli, zemini millî, perspektifi evrensel bir kültürel kimlik; eksiksiz bir demokrasi; insan ve tabiat değerlerini hiçe saymayan fakat dünya devletleriyle yarışabilen bir iktisadi yapı ve her alanda değerlerin öne çıktığı toplumsal bir hiyerarşi(dir)... Türkiye artık ne 'Kemalizm'e sığar, ne de 'İkinci Cumhuriyet'le yetinir... Türkiye yeni bir Osmanlı sentezi ve 'emperyal' bir Cumhuriyet istiyor!". (Akça, 2008).

Ramazan Gözen'e göre ise Soğuk Savaşın sonrasında Osmanlı mirası gündeme geldi. Bu mirasın varlığını kabul eden ve olayları bu açıdan tahlil edenlerin ortaya koydukları düşünceler Yeni Osmanlılık olarak tanımlanır. Yeni Osmanlılık, Osmanlıyı ihyayı değil, Osmanlı alanında süregelen bağlılıklar nedeniyle, bu alanı Türkiye'nin etkilemesini ya da bu alandan etkilenmesini anlatır. Gözen'e göre sorun şudur: "... böyle bir miras, nasıl kullanılmalı ya da ele alınmalı ki bugünün insanına, toplumuna ve devletine yararlı olabilsin?" (Gözen, 2006, s. 23).

Yeni Osmanlılar, Türkiye'nin tarihiyle barışmasının, Osmanlıdan kopuşu getiren cumhuriyet ve devrimlerin sonuçlarının sorgulanmasının, yeni bir Türkiye tanımlamasının faydasına inandılar (Uzgel, 2001, s. 514). Atatürk devrimleri seçkinlerin Osmanlı tarihine (toplumun tarihine) saygısını örseledi.⁵⁰ Osmanlı tecrübesinden faydalanılarak, devletin topluma müdahalesinin sınırlandırılması,

⁵⁰ "Türkiye'de yaşanan en temel çelişki; bir medeniyet çevresine siyasi merkez olmuş bir toplumun tarihî ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasi kültür birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine iltihak etme iradesi esas alınarak şekillendirilmiş siyasi sistem arasındaki uyum problemidir ..." (Davutoğlu, 2003, s. 83). "Türkiye'deki hâkim siyasi elitin ülkeye biçtiği sistem içi periferik rol, Türk toplumunun gerçeklerine, tarihî birikimine ve gelecekle ilgili ideal ve beklentilerine uygun düşmemektedir. Türk toplumu bütünü ile kendini yeniden tanımlama çabası içindedir. Bu yeniden tanımlama çabası, yaşanan kimlik bunalımının tabii uzantısıdır" (Davutoğlu, 2003, s. 91).

toplumun hareket alanının devlet aleyhine genişletilmesi, devletin toplumun üzerinde değil, toplumun hizmetlerini gören aygıtı indirgenmesinin yeniden yaşanmasını önerdiler. Yurtiçi bölücü düşünce ve eylemleri Osmanlı tecrübesine göre önlemenin 1980 ve 1990'lı yıllarda mümkünlüğü üzerine fikirler ürettiler⁵¹ (Heper, 2000, s. 75-76), (Çolak, 2006, p. 587).

Sıkı laik ve Batı eğilimli geleneksel Cumhuriyetçi seçkinler 1980'lerde kendilerini yeni pragmatik-teknik bir elitle, Yeni Osmanlıcılarla, karşı karşıya buldular (Ataman, 2003, s. 54). Yeni Osmanlıcılar Batı'ya övgü ve Batı'yı yüceltici söylemi benimsemediler. Batıcı uygulamaların meşruiyetinin zeminini oluşturan ülke ve toplumu muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma iddiasının 70 yıllık asker/sivil seçkinlerin gayretlerine rağmen gerçekleşmemesini tenkit ettiler. Batı'yı takip ederek Batı'dan üstün olunamayacağı, ayrıca Batılı gündelik yaşamın Batıcıların iddia ettikleri kadar saygın ve makbul olmadığı eleştirisini getirdiler.

Yeni Osmanlıcılığa artan ilgi, Türkiye'de, yerli-yabancı değerler çatışmasını artırdı. Hakan Yavuz, pek az ülkenin millî kimliğinin Türkiye'nin kimliği kadar uç kutuplarda tartışıldığını ve yorumlandığını belirterek, yorumların "parçalanmış ülke" tanımlamasına kadar götürüldüğüne değindi. Stephen F. Larrabee ve O. Ian Lesser de Türkiye'de 1990'lı yıllarda bir kimlik sorgulaması yaşandığını belirtti:

"Balkanlar'daki, Kafkaslar'daki ve Doğu Akdeniz'deki krizler birçok Türkün kendi bölgesel kökenlerini yeniden keşfettiği bir döneme denk gelmiştir. ... Aslına bakılırsa, çevresindeki gelişmeler, ülke içinde Türk olmanın ne anlama geldiği konusundaki tartışmaları da cesaretlendirmiş ve Türkiye'nin çok kültürlü bir toplum olduğu yolunda görüşler ileri sürülmesine ortam hazırlamıştır" (Larrabee & Lesser, 2004, s. 57-58).

Yavuz, Yeni Osmanlıcılığın siyasi parti temsilcileri olarak Özal, Çiller, Erbakan'ı⁵² gördü. Yavuz, Yeni Osmanlıcılığın taraftar artışını iki etkene bağladı: İlki, ülke içi

⁵¹ "Osmanlı imparatorluğu zamanında olduğu gibi, bugün de etnik farklılıkları İslamî bir kimlik yoluyla aşmak mümkündür. Bu toplumun en güçlü kimlik ögesinin İslam olduğuna inanıyorum. Anadolu'daki Müslümanları ve Balkanları birleştiren dindir. Bu yüzden, İslam, farklı Müslüman grupların bir arada yaşamaları ve yardımlaşmaları için güçlü bir birleştiricidir. Zaten, eski Osmanlı'da Türk olmak Müslüman olmak demektir veya tam tersidir" (Özal, Açış Konuşması, 1992a, s. 17).

⁵² "İşte, bu büyük geçmişin varisleri sıfatıyla bize düşen görev, "köklerimiz" olan ve halen daha da güçlü bağlarla birlikte olduğumuz kardeşlerimizle en samimi, en sıcak temasın ve işbirliğinin mükemmel bir şekilde kurulmasıdır" (Necmetin Erbakan, "Bir Büyük Dünya Kurmak", Yeni Türkiye, S. 15, ss.28-29, s.29).

değişimle ilgili olarak Özal döneminde siyasi ve iktisadi serbestleşmeyle farklı düşünme ve ifade hürriyeti ve imkânın artışı; ikincisi, dış kaynaklı etkiler; Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik talebinin reddi, SSCB'nin dağılması sonrası Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'daki siyasi dönüşüm:

“Ekonomik liberalleşme ve Özal dönemindeki (1983-1991) büyüme, dinamik bir Anadolu müteşebbis sınıfı yaratmış ve talepleri, siyasi alanın genişletilmesi olan ve bir türlü kontrol edilemeyen bağımsız gazeteler ve televizyon kanalları gibi çok sayıda söylemsel alanlar yaratmıştır. Bu söylemsel alanlar, sosyal ve siyasi konuların taslağının çıkarıldığı, günlük bilinçlenmenin şekillendirildiği ana caddeler olmuştur” (Yavuz, 2001, s. 37).

Türkiye, 1980'lerde iktisadi dönüşüm yaşadı. Anadolu'da iktisadi başarılar kazanan işletmeler Yeni Osmanlıcı yönelime katıldı, laik devletçi sermaye çevrelerinin etkisi nisbeten azaldı.⁵³

Yeni Osmanlıcılar ülke etrafında yaşayanları da farklı algıladı. Yeni Osmanlıcılar için kültürel ve iktisadi alanın batı sınırları, Velka-Kladusa (Kuzeybatı Bosna) tepelerinden başlar, Bar (Montenegro) ve Durres (Arnavutluk)'a uzanır. Yeni Osmanlıcılar, Osmanlı izlerini taşıyan ve bugüne kadar hayatta kalmayı başaran Osmanlı Müslüman nüfusun yaşadığı yerlerle ilgilendiler (Yavuz, 2001, s. 42). Yeni Osmanlıcılara göre Osmanlılık, Türkiye'nin tekelinde değildi. Osmanlı topraklarında yaşayan ve tarihî mirasta payı olan tüm topluluklar Osmanlı olduğunu iddia edebilirlerdi. Sınırlar haricindeki toplumları benimseme, bu algılamaya değişikliği, süregelen Batıcı, Türkiye'nin sınırlarını aşmayan tanımlamalara göre dış politika düşün ve uygulamalarını 1990'larda değiştirdi.

Nikolay Kireyev, Yeni Osmanlıcılığı Türk Avrasyacılığı (İslamcılık ve Türkçülük) olarak betimledi. Bunu Avrasya'daki diğer din ve milletleri dışarıda bırakıcı bir yönelim olarak değerlendirdi.⁵⁴ Kiriyevev, din, ırk, dil ayrımı gözetmeden daha geniş,

⁵³ “Bu pro-İslamcı seçkinler, ekonominin, kültürel alanın ve bürokrasinin yüksek kademelerinde yavaşça ilerlemeye devam ettikçe, devlet politikalarını etkileyecektir. Bu grup, Cumhuriyetçi mirasın tekrar incelenmesinde ve yeni bir Osmanlı-İslamî kimliğin yapılanmasında merkezi bir konumdadır. Her ne kadar, bu kimliği tanımlama ve geliştirmeye yönelik teorik girişimler dağınık ve uyumsuz olsa da; neo-Osmanlılık, etnik-ötesi üniter bir devleti desteklemek için değişik etnik alt yapılardan gelen Türk vatandaşları için etnik-ötesi bir kimliğin olabirliğini sunmaktadır” (Yavuz, 2001, s. 52).

⁵⁴ “Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve SSCB'nin dağılmasından sonra bugünkü Türkiye, kendini bölgenin bir devleti olarak kabul ederek geçmişini kendince yorumluyor, bu geçmişi günümüzle bağlıyor, tarihî bağlara bakarak Avrasyalılık fikrine yöneliyor; Avrasyalılığı kendince değerlendiriyor.

birleştirici Avrasyalılığı önerdi:

“Sonuç olarak bir kez daha belirtmekte yarar var: Yapıcı olan, kültürel ve ekonomik işbirliğini temel alan, halkları ve dinleri birbirinin karşısına koymayan, onları bizim ve yabancıların kavimleri diye bölmeyen her Avrasya konsepti, Avrasya işbirliği sistemindeki her birimin barış içinde bağımsız kalkınmasını, refah düzeyinin yükselmesini sağlayabilir ve sonuç itibarıyla en yüksek dünya medeniyeti düzeyine erişmesine yol açabilir” (Kireyev, 2003, s. 215).

B. Geleneksel Devlet Merkezli Yaklaşım

Yeltsin döneminde Türk dış politikasında Kemalizm anlayışı geriledi. Larrabee ve Lesser, 1990’lı yıllarda Kemalizm’e eleştirilerin arttığını, Kemalizm’in gerilediğini ama yine de etkisinin sürdürdüğünü öne sürdü. Anadolu’da özel kesimin güçlenmesi ve devletçiliğin gerilemesiyle 1990’lı yıllarda Kemalizmin çağdaşlaşma, devletçilik, cumhuriyetçilik,⁵⁵ laiklik, yurttan sulh cihanda sulh gibi yönleri eleştirilmeye başlandı. Demokratikleşmenin artışı Kemalist devletin gücünü azalttı (Larrabee & Lesser, 2004, s. 16, 26).

“Cumhuriyetin başlangıcından beri, iç politikanın hemen her alanında Kemalist ideoloji-yumuşak anlamda bir yönetim felsefesi- güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Bir ideoloji olarak Atatürkçülük son on yılda etki ve tutarlılığından çok şey kaybetmiş olsa da, yaklaşık 80 yılın mirası birçok alanda kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. ... Ankara milletlerarası sahnede oldukça temkinli bir oyuncu olarak kalmaya devam etmiş, birçok alanda çok taraflı eylemlere katılmama yönündeki önceliklerine sıkı sıkıya bağlı kalmış olsa da, tarafsızlık artık Türk dış politikası için fazla bir anlam taşımamaktadır” (Larrabee & Lesser, 2004, s. 37-38).

Kendilerini Batılı olarak gören, Kemal Atatürk’ü izleyen Türk liderler, Türkiye’yi Batı eğilimli ve laik bir ülke olarak muhafaza etmek istediler. Bu eğilim, Cumhuriyetin başından itibaren Kemalist liderlik tarafından takip edilen ve uygulanan temel dış politika yönelimi olageldi. Katı milliyetçilik, laiklik ve

... bu günkü Türk ideologlarınca ileri sürülen Avrasyalılık tezinin temelinde, ilkesel olarak tümüyle farklı, belli bir anlamda bizim yukarıda anlattığımız ters, stratejik olarak birleştirici bir fikir yatıyor. Bu birleştirici fikir (çeşitli biçimlerde), Türklerin özgürlüğü ana temasına ve kural olarak da ek bir kültüre, İslam kültürüne yönelmeyi öngörüyor. Bazı Avrasyalılık tezlerinde ise Türk-İslam sentezinden, diğer bir deyişle gerçek ve sağlam Avrasyalılığın yalnızca ırk, etnik ve dinî birlik temelinde kurulabileceğinden bahsediliyor” (Kireyev, 2003, s. 203). “Avrasya’daki çok çeşitli ulusal medeniyetler arasındaki karşılıklı etkileşimi yalnızca Türkler arası karşılıklı etkileşimle sınırlamaya, mümkün olursa Türkî nüfusunun çıkarlarını bölgedeki, Avrasya Cumhuriyetleri’ndeki ve özellikle Türkî halkların yanı sıra başka uluslardan Müslümanların da yaşadığı Kafkasya’daki aşırı, Turancı, İslamcı hareketlere yönlendirmeyi içeren yeni Türk Avrasyalılık konsepti birçok yayında gözler önüne seriliyor” (Kireyev, 2003, s. 207).

⁵⁵ Bu eleştirilerden birinde Kemalizmin ordu ideolojisi olduğu, toplum üzerindeki hakimiyete olanak sağladığı, Atatürk’ün siyaset adamından ziyade peygamber gibi sunulduğu, altı ok içinde demokrasi olmadığı, iktidarın Osmanlı hanedanından alınıp halka verilmediği, demokrasi karşıtı olduğu ifade edildi (Mehmet Altan, “Kemalizm Ordunun Resmî İdeolojisidir”, Türkiye Günlüğü, S.28, s.61-64).

bürokratik otoriteryen bir anlayışa dayanan geleneksel Türkiye liderliğine ilk kez Özal liderliği (Özalizm) tarafından karşı konuldu. Kemalist liderliğin geleneksel dış politikasını yürüten Silahlı Kuvvetler ve Dışişleri Bakanlığı, güçlü iç ve dış bağlantılara sırtını dayayan Özal'ın dış politikadaki girişimlerine karşı çıktılar. Özal döneminde Türk dış politikasında çok önemli değişimler oldu. Ekonomik alanda Kemalist liderliğin geleneksel “ithal ikamesi” stratejisi bir tarafa bırakılarak “ihracata yönelik” bir strateji uygulanmaya başlandı. Mümkün mertebe serbestleşme sağlanmaya çalışıldı. İttifak politikasında ve siyasi paktlar alanında, Batı'ya bağlanmaktan ziyade, Türkiye ile diğer ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık esasına dayanan bir ilişki geliştirilmeye çalışıldı. Dış politika eğiliminin belirlenmesinde Türkiye'nin Batı ve Doğu arasında “köprü” vazifesi görmesi esas alındı. Etnik unsurlara farklı bir yaklaşım getirildi. Kemalist liderliğin etnik gelişmelere “politik ve ideolojik” bakış açısı yerine “politik ve kültürel” bir bakış açısı geliştirildi. Özal liderliği bütün alanlarda, önceki liderliğe nazaran, çok daha aktif, yüksek profilli ve popüler bir dış politika izledi (Ataman, 2003, s. 50-51).

Özal, iç sorunları çözmek için Osmanlı uygulamalarının örnek alınabileceğini düşünüyordu. Ancak Özal, Kemalist ve milliyetçi duygularla zıtlık yaratmamak için dikkatli davranmak zorundaydı (Roulean, 1994, s. 111). Özal, Osmanlı mirasını iç sosyo-kültürel gerilimi çözmek ve yeni Türk dış politikasını belirginleştirmek için kullanmaya başlamıştı (Çolak, 2006, p. 595). Osmanlı millet sistemi önerisi, Türk resmî ideolojisi (Kemalizm) tarafından hoş karşılanmadı. Kemalist asker ve sivil bürokratlar 28 Şubat süreciyle Refah Partisini tasfiye ettiler (Çolak, 2006, p. 597).

1990'lı yıllar neo-liberal eğilim ile geleneksel devlet merkezli yaklaşım arasında yaşanan gerilim bir kaç kez atanmışlar ile seçilmişler arasında kopmalara neden oldu. 1990'lı yılların ilk yarısında Cumhurbaşkanı Özal ile Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay arasındaki görüş farklılığı, 1990'lı yılların ikinci yarısında ise Erbakan hükümetini ordunun istifaya zorlaması gerilimin sonuçları arasında yer alır.

II. BÖLÜM

RF-TÜRKİYE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ

Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerinin önemli bir boyutunu da iktisadi ilişkiler oluşturuyordu. İktisadi ilişkilerde ticaret, turizm, borçlar, müteahhitlik hizmetleri gibi iş kollarının büyük hacme ulaştığı görüldü. İktisadi ilişkilerin çeşit ve hacmindeki artış, siyasi ilişkilerdeki gerilimin artmasını, ilişkilerin kopuşa kadar gitmesini engelleme işlevi gördü.

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerine göz attığımızda, Atatürk döneminde iktisadi ilişkilerin hacminin arttığını ve çeşitlendiğini görüyoruz. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin siyasi talepleri, siyasi ilişkilerin bozulmasına, siyasi ilişkilerin bozulması da iktisadi ilişkilerin kesilmesine neden olmuştu. SSCB bozulan siyasi ilişkileri düzeltmek için 1960'lı yıllarda Türkiye'ye iktisadi kolaylıklar tanıdı.

SSCB-Türkiye ilişkileri, RF-Türkiye ilişkilerine göre daha istikrarlı bir görünüm arz ediyordu. SSCB'nin, siyasi taleplerinden 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla resmen vazgeçmesi, Türkiye'ye iktisadi kolaylıklar sunması, Edward Azar ölçeğine göre,⁵⁶-⁵⁷ SSCB-Türkiye ilişkilerini +1'den +4 yönüne ilerletti. Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkileri aynı ölçeğe göre +3 ile -3 arasında indi, çıktı. RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin başarısı, ilişkilerin -3'ün altına inmesini engelledi ve siyasi ilişkileri pozitif yönde ilerletme ihtiyacını doğurdu (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 102).

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileriyle RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini karşılaştırmakta yarar vardır. İlişkilerde en bariz ve önemli fark, SSCB'nin son yıllarına kadar SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerinin sadece resmî yetkililer arasında yürütülen ilişkiler olmasıydı. SSCB devrinde imzalanan ve RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine miras kalan

⁵⁶ Edward E. Azar ve önerdiği yöntem için bkz.: <http://www.cidcm.umd.edu/about/> erişim 14/07/2011.

⁵⁷ Türkiye'deki uygulama için bkz.: Önder Arı, "Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Güray Matbaacılık, İstanbul, 1977.

iktisadi anlaşmalar, RF’de oluşturulan yeni iktisadi ortama hitap etmekten uzaktı. RF sonrası özel kişilerin iktisadi ilişkilerdeki etkisi arttı (Sezer D. B., 2003, s. 46). SSCB-Türkiye dış ticaretinin tamamına yakını resmî takas anlaşmalarıyla yürütülmüşken, RF-Türkiye dış ticareti genelde serbest çevrilebilir (konvertibl) dövizle gerçekleşti. Bir diğer fark, genelde SSCB Türkiye’de sanayi tesisleri inşa etmişken, SSCB’nin son yıllarında ve Yeltsin dönemi süresince Türk müteahhitleri RF’de çok çeşitli tesisler inşa etti. Başka bir fark, SSCB devrinde genelde SSCB Türkiye’ye kredi vermişken, Yeltsin döneminde Türkiye, RF’ye krediler açtı.

SSCB’nin son yıllarına kadar SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri resmî kurumlar arası ilişkiler şeklinde süregeldi. Türkiye’nin, SSCB ve RF pazarına girişi başlangıçta ikili anlaşmalarla gerçekleşti. SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri, Gorbaçov döneminde hızla değişime uğradı. Gorbaçov döneminde bazı özel iktisadi faaliyetlere imkân tanıyan yasaların kabulüyle piyasa ekonomisine geçiş süreci başladı. Kasım 1986’da çıkarılan bir yasa ile daha önce icrası mümkün olmayan tamircilik, fotoğrafçılık, perakende satış gibi bir dizi küçük iktisadi faaliyet için özel kesime müsaade edildi. 1988’de iki önemli yasa; Ocak 1988’de çıkarılan Devlet İşletmeleri Yasası ve Mayıs 1988’de çıkarılan Kooperatifler (küçük özel işletmeler anlamında) Yasası, SSCB ekonomisinde piyasa ekonomisine geçişin belirtilerini verdi.

Gorbaçov sonrası RF yöneticilerinin Batı tarzı piyasa ekonomisi ve siyasi kurumları oluşturma girişimi ile birlikte RF ekonomisinin piyasa ekonomisine geçiş süreci ve hızlı yapı değişiklikleri, iktisadi ilişkileri etkiledi. RF’de özel kesimin güçlenmesi, yeni iş kollarının oluşması ve mevcut iş kollarında teknoloji ve üretimin gelişimi, Türkiye ve dünya ile iktisadi ilişkileri dönüştürdü. RF’de dış iktisadi ilişkilerin devlet şirketlerinin tekeline çıkması ile birlikte, RF’deki yabancı işletmelerin sayısı hızla arttı (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 102-103).

1990’lı yıllarda Türkiye’nin yaşadığı iktisadi dönüşüm RF’ye yönelimi arttırdı. RF pazarı, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin sanayi malları ihracı için önemli bir fırsat sunuyordu. Türkiye’nin 1996’da Gümrük Birliğine dâhil olmasıyla Türkiye’ye Gümrük Birliğine dâhil ülkelerden ucuz ve kaliteli sanayi malları girerken, Avrupa

ürünlerine göre daha az kalitede Türkiye’de üretilen sanayi mallarının RF pazarına sürüm imkânı doğdu. RF’ye coğrafi yakınlık ile Rusça bilen Balkan ve Kafkasya kökenli Türk vatandaşları dış ticareti kolaylaştırdı. RF pazarı, Avrupa ve ABD pazarından daha yakındı.

RF-Türkiye iktisadi ilişkileri siyasi etkilere açıktı. Siyasi sorunlar, iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri dizginledi. Başlangıçta devletlerin ilişkilerdeki ağırlıklı rolü bu etkiyi arttırmaktaydı. Siyasi ilişkilerdeki istikrarsızlık, iktisadi ilişkilere hız verecek yeni anlaşmaların imzalanmasını uzun süre engelledi. İkili ve çok taraflı siyasi sorunlar; petrol boru hatları, Çeçenistan olayı, Boğazlar rejimi gibi sorunlar, ikili iktisadi ilişkilerde zaman zaman duraklamalara neden oldu. Siyasi ilişkilerin iktisadi ilişkilere yansımaya gösterilecek örnekler arasında; Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması’nın Duma’da reddi, zaman zaman kara taşımacılığında ortaya çıkan kota engelleri, Türk menşeli malların Moskova’ya yakın gümrükler yerine Moskova dışında, 50 km uzakta bir gümrükte işleme tabi tutulması gibi hususlar vardı.⁵⁸

İki ülkedeki iç siyasi olaylar, Türkiye ve RF’deki sık hükümet değişiklikleri, resmî ilişkileri yöneten bürokratların sıkça değişmesi, birçok önemli anlaşma ve projenin tamamlanma süresini yavaşlattı. Yeltsin dönemindeki keşmekeşlik, kanunsuzluk ya da kanunları uygulamadaki acziyet, bürokrasi ve rüşvet, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini doğrudan etkiledi. Yeltsin döneminde kamu düzeninin zaafa uğramasıyla mafya oluştu. RF yönetici eliti, mafyadan şikâyetçi değildi. Gorbaçov ve Yeltsin mafyayı pro-kapitalizm (kapitalizm öncesi yapı) olarak algılıyordu. Onlara göre kapitalistler (yatırımcılar) mafyanın içinden çıkacağından mafya RF’nin kurtuluşunu sağlayacaktı (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 54). Bu anlayış RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini etkiledi.

⁵⁸ “Ancak verimli bir ticareti, günlük hayattaki siyasi başarılardan da önce gelmesine rağmen, birçok şey engelliyor. Türk-Rus İş Konseyi Başkanı Yavuz Kılıç, Kommersant Daily muhabiriyle yaptığı söyleşide, Rusya’daki vergilerin, taşımacılıkta uygulanan tarifelerin ve iç istikrarsızlığın işleri aksattığını, Rus hükümetinin bu konularda garanti sağlaması durumunda işlerin daha iyi yüreyeceğini söylemiştir” (Viktor Zamyatin, “Komşular Arasındaki İlişkiler Daha İyi Olabilirdi ... Türk Rus Ekonomik İlişkileri”, Kommersant Daily, 13 Ekim 1994, 070: HBR_00068596: 13 Ekim 1994).

SSCB-Türkiye arasında imzalanan iktisadi anlaşmalar, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine miras kaldı. Bu anlaşmalardan bazıları; 8 Ekim 1937’de imzanan, Ticaret ve Tediye Anlaşması⁵⁹, 20 Mayıs 1982’de imzalanan Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Ödemelerde Serbest Döviz Sistemine Geçilmesine İlişkin Protokol ve Ekleri, 18 Eylül 1984’te imzalanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Sevkiyatına Dair Anlaşma ve Bu Anlaşmanın Ekini Teşkil Eden Protokol ve Mektuplar ve 25 Şubat 1991’de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma idi.

Türkiye ile RF arasında akdedilen ilk anlaşma, 25 Mayıs 1992’de Başbakan Demirel’in Moskova ziyareti sırasında “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma”⁶⁰ idi. Bu bir çerçeve anlaşma niteğindedir. Anlaşmanın 11’inci maddesine göre taraflar aralarındaki iktisadi ilişkileri uzun vadeli bir perspektifte geliştirmeye mutabık kalmışlardı. Bu anlaşmayla iktisadi, ticari, bilimsel, teknik, askerî ve ekolojik ilişkilerin geliştirilmesi öngörüldü.

Yeltsin dönemi süresince imzalanan önemli iktisadi anlaşmalar; 09 Eylül 1993 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması⁶¹, ki Duma tarafından onaylanmadığından yürürlüğe girmedi. Yine aynı adlı 15 Aralık 1997 tarihli anlaşma⁶², Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma,⁶³ Rusya ile Türkiye Arasında Enerji Alanında İşbirliği Anlaşması⁶⁴ idi. Bu kısa açıklamalardan sonra iktisadi ilişki türlerini; dış ticaret, turizm, borçlar, müteahhitlik hizmetlerini yakından inceleyelim.

⁵⁹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?4929>

⁶⁰ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2738>

⁶¹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2273>

⁶² Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2150>

⁶³ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2749>

⁶⁴ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?860>

I. DIŞ TİCARET

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerinden RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine devreden son belge 12 Mart 1991’de imzalanan Ticari, İktisadi ve Bilimsel-Teknik İşbirliği Anlaşmasıydı. Anlaşmayla iktisadi işbirliğinde yeni alanlar belirlendi ve 2000’e kadar iktisadi ilişkilerin hacminin 9-10 milyar USD seviyesine çıkarılması hedeflendi. 2000’e gelindiğinde iktisadi ilişkilerin 9 milyar USD’ı aştığı ve böylece hedefin gerçekleştiği görüldü (Коптевский, 2003, стр. 291-292).

Tablo 1: Türkiye’nin RF ile Dış Ticareti, 1992-1999, (Milyon USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1992	441,9	1040,8	-598,5	1482,7
1993	504,7	1542,3	-1037,6	2047,0
1994	820,2	1046,0	-225,8	1866,2
1995	1.238,2	2.082,3	-844,1	3.320,5
1996	1.493,6	1.900,2	-406,5	3.393,9
1997	2.056,4	2.174,2	-117,8	4.230,6
1998	1.348,0	2.155,0	-807,0	3.503,0
1999	588,7	2.374,0	-1.785,3	2.962,7

Kaynaklar: (DEİK, Mart 2006, s. 2) ve http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAvrupa/RusyaFederasyonu/RusyaFederasyonu_Ekonomik.htm erişim 20/04/2007.

Tablo 1’de görüldüğü üzere Yeltsin dönemi süresince, 8 yıl boyunca, dış ticaret RF lehine bir seyir izledi. 1999’da RF, 1.785.000.000 USD dış ticaret fazlası sağladı. Türkiye’den RF’ye genelde sanayi ve tarım ürünleri ihraç edilirken, RF’den Türkiye’ye genelde ham maddeler ve enerji ihracatı gerçekleşti. Dış ticaret içinde gaz ve bavul ticareti önemli kalemler olarak dikkat çekmekteydi.

A. Gaz Ticareti

Türkiye ile RF arasında gaz ticaretini ele almadan önce; RF dış politikasında iktisadi yaklaşım ve bu iktisadi yaklaşıma yönelen tepkileri açıklamak gerekir. Yevgeni

Maksimoviç Primakov, Yeltsin döneminde RF diplomasisine verilen iktisadi görevleri özetledi. Primakov,⁶⁵ RF Dışişleri Bakanı iken, bir makalesinde iktisadi hususların cari dış politikada öneminin arttığını, bu artış eğilimini üç etkenin beslediğini belirtti: İlk husus, cari dünya ekonomisinde artan hareketlilik, ikinci husus, ticaret, yatırım ve finansmanın küreselleşmesi, üçüncü husus ise ayrı ülke ve coğrafi bölgelerin artan şekilde birbirine bağlanmasıydı. Primakov, RF'nin iç pazarı dışa açmasının, RF diplomasisine taktik görevler ve stratejik hedefler yüklediğini vurguladı: Bunlar; dış şartları RF ekonomisinin gelişiminin yararına oluşturmak, RF'de piyasa reformlarını uygulamaya koymak, Federasyon birimlerinin ve RF girişimcilerinin menfaat ve haklarını korumak, BDT ile eklemlenmeyi ilerletmekti (Primakov Y. M., 1998, pp. 7-1).

RF dış politikasında 1992'de askerî bürokrasi ve askerî sanayi lobisinin güvenlik yaklaşımı yerine, enerji lobisinin iktisadi çıkarları öne çıkararak, daha ılımlı ve faydacı yaklaşımı, öne çıkmaya başladı. Enerji lobisi; eski SSCB coğrafyasındaki uluslararası enerji projelerinde RF'nin etkin rol almasını savundu. Güvenlik yaklaşımını temsil edenlere karşı, başında Enerji Bakanı Yuri Şafrannik ve Lukoil şirketinin bulunduğu enerji lobisi, Başbakan Çernomirdin'in desteğiyle Azerbaycan ve Kazakistan'daki enerji projelerinde rol aldı. Bununla birlikte 1992-1999 arasında enerji lobisinin daha fazla öne çıkma çabaları askerî bürokrasi ve askerî sanayi lobisince büyük ölçüde engellendi. Putin yönetiminde, yeni ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinde iktisadi çıkarlara öncelik verilmesi hedefinin belirtilmesi sonrası; RF dış politikasında enerji çevrelerinin iktisadi yaklaşımı öne geçti. Yeni ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerine geçişin nedenlerinden birisi; G. Bush'un 1992'de dile getirdiği yeni dünya düzeninde uluslararası ilişkilerde askerî rekabet yerine iktisadi çıkarların başat unsura dönüşmesi yaklaşımının 1999'da artık RF'ce de kabul edilmesiydi. Batı, iktisadi rekabeti, uluslararası ilişkilerde meşru rekabet aracı olarak görüyordu. Yeni RF ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinde iktisadi rekabeti temel alarak jeostratejiden jeoekonomiye geçiş

⁶⁵ Yevgeni Maksimoviç Primakov 1991-1996 Dış İstihbarat Servisi Başkanı, Ocak 1996- Ağustos 1998 Dışişleri Bakanı, Eylül 1998-Mayıs 1999 Başbakan idi.

benimsendi.⁶⁶ Bu geçişin bir nedeni de RF ordusunun savaş gücünün Yeltsin döneminde gerilemesiydi.

RF'nin Türkiye'ye enerji ihracı politikaları 3 ayrı dönemde incelenebilir: 1984-1992 arası, 1992-1997 arası ve 1997 sonrası.

1. 1984-1992 Arası İlişkilerde Doğal Gaz; Siyasi Getiri Beklentisi

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri, 18 Eylül 1984 tarihli “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Sevkiyatına Dair, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Anlaşma” ile yeni bir düzleme taşındı.⁶⁷ 1984 anlaşmasının iktisadi görünümüne karşın siyasi yönü çok önemliydi. Sovyet yöneticileri, iktisadi ilişkilerde artışın komşu ülkeleri komünist rejime transfer etmek için bir ön gereklilik olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle 1984 anlaşmasıyla Türkiye’ye gaz bedelinin % 70’ini mal ve hizmetlerle ödeme kolaylığı sağlandı. Böylece, SSCB’ye daha fazla Türk mal ve hizmeti ihracının önü açıldı.

“Madde-3

İşbu Anlatmaya göre, T.C.’ye ihraç edilecek gazın bedeli, Sovyetler Birliği Dış ticaret Kuruluşları tarafından ticari şartlar esasında olmak üzere genelde Türk mallarının alımında kullanılacak ve Türk tarafının imkânları ve Sovyet dış ticaret teşekküllerinin ihtiyaçlarına göre pamuk, tahıl, et, nebati yağlar, demir ve demir dışı metaller, demir dışı cevherler ve diğer sanayi mamulleri ile ödenecektir. Bu maksatla iki taraf her yıl Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne ihraç edilecek olan Türk mallarının listelerini müştereken tespit edeceklerdir”⁶⁸

2. 1992-1997 Arası İlişkilerde Doğal Gaz; Ticari Getiri Beklentisinin Öne Çıkması

RF, SSCB’nin devam eden devleti olduğundan ve SSCB devrinde akdedilen anlaşmaların hükümleriyle bağlanmayı kabul etmesinden dolayı 1984 doğal gaz anlaşmasının yenilenmesine ya da üstlendiği yükümlülükleri RF’nin teyit etmesine gerek yoktu. Ancak, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Peter Aven 14 Mayıs 1992 tarihli mektubuyla RF’nin 1984 anlaşmasından doğan hak ve yükümlülükleri yerine

⁶⁶ <http://www.turksam.org/tr/yazdir709.html> erişim 07/10/2008.

⁶⁷ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>

⁶⁸ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>

getirmeyi sürdürdüğünü belirtti.⁶⁹

SSCB'nin devam eden devleti RF'nin, Türkiye'ye gaz satışına bakışı değişti. 1984'teki siyasi beklenti yerine 1992'de ticari öncelik önem kazandı. 1992-1997 arasında gaz ihracına ticari gözle bakıldı. SSCB devrindeki siyasi ve stratejik hedeflere iktisadi araçlar yoluyla erişme düşüncesi, bir tarafa bırakıldı (Gürtuna, 2006, s. 88-89).

1992'den itibaren, gaz anlaşması uygulamasında, ikinci dönem başladı. Bu dönemde, önceki ödeme koşullarındaki uygulamalardan vazgeçildi. RF, SSCB devrinde devletin siyasi çıkarlarına hizmet eden dış ticaret ilişkilerini, kuruluş ve firmaları, ticari amaçlarına hizmet edebilecek biçime büyük ölçüde dönüştürdü. Bu durum doğal gaz ödemeleri konusunda Türk tarafına sağlanan kolaylıkların sürdürülmesini zorlaştırdı. Sonuçta RF, Türkiye'ye gaz sevkiyatına devam ederken, uygulamada şekillenen yeni ödeme koşulları, (normal ticari koşullar) 1984 anlaşması metnine, gerekli değişiklikler yapılarak eklendi. Böylelikle gaz anlaşmasının ikinci dönemi, siyasi-stratejik bir anlaşmadan ticari bir anlaşmaya geçiş olarak ortaya çıktı (Ulçenko, Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhraç ve İthalatının Rolü, 2003, s. 186). Gaz ihracı, sadece ticari beklentilerle şekillendi denemez. 10 Aralık 1996'da, 1998'den başlamak üzere yıllık 8 milyar metre küp doğal gaz için batı hattı kapasite arttırımı anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan hemen sonra, 18 Aralık 1996'da, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti arasında Terörizm ile Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum"un imzalanması dikkat çekti.⁷⁰

3. 1997-2000, Mavi Akım, Siyasi ve Ticari Beklentilerin Etkileşimi

Gaz ihracında son dönem 1997'de Mavi Akım'la başladı. Resmî adı, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal

⁶⁹ Mektup metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3892>

⁷⁰ Memorandum metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?1566>

Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma"⁷¹ olan, 15 Aralık 1997'de Ankara'da imzanan, daha çok "Mavi Akım" olarak bilinen anlaşma, enerji ile sorunlar ve çözümler arasındaki etkileşimin örneklerinden birisiydi (Bacik, 2001, p. 88). RF-Türkiye iktisadi ilişkileri, 1997'den itibaren, 1980'li yılların başında olduğu gibi tekrar siyasi ve stratejik hedefler kazandı. Milliyet Gazetesi Moskova muhabiri Cenk Başlamış, ilk kez bir RF başbakanının Türkiye'yi ziyareti öncesi, devam edegelen soğukluk ve gerginliğin yerini sıcak havanın almaya başladığını belirttikten sonra: "...Turgut Özal tarafından sık kullanılan 'ekonomik yakınlaşma yoluyla siyasi sorunları çözmeye' taktiği bu aşamada işlemeye başlamış görünüyor" görüşündeydi (Milliyet, 03/12/1997, s.20).

Victor Çernomırdin, 15 Aralık 1997'deki Türkiye ziyareti sırasında, Türkiye ve RF'nin "Kürt ve Çeçen" dosyalarına bakmaktan kurtulmaları gerektiğini, güçlü ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunacağını kaydetti. Türkiye ile Rusya arasında doğal gaz, santral yapımı, resmî ticaret hacminin 10 milyar dolara çıkarılması, çifte vergilendirmenin önlenmesi ve yatırımların karşılıklı teşvikini de içeren 10 anlaşma imzalandı. İmza töreninin ardından Başbakan Mesut Yılmaz, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirterek; "siyasi ilişkilerin gelişmesinin ekonomik ilişkilerin gelişmesinde de etkili olacağını" söyledi.⁷² Başbakanların bu söylemi, 1997'de siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkilerin bir birini ne kadar etkilediğinin en önemli göstergelerinden birisiydi.

Çernomırdin'in ziyareti sırasında bir çok hususta anlaşmaya varıldı. Çernomırdin ve Yılmaz şu kararları aldılar: RF-Türkiye Boğazlar özel çalışma grubunun tespitleri uyarınca, Türkiye, Boğazlar konusunda RF'nin endişe ve zararlarını giderecek bazı adımlar atarak yumuşayacak, buna karşılık Moskova da Bakü-Ceyhan'a destek verecek. Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler ve bölgenin enerji kaynaklarının dış pazarlara sevki konusunda işbirliği yapılacak. İki ülke, birbirlerinin güvenliği ve toprak bütünlüğüne zarar verecek hiçbir hareketi desteklemeyecek. Türkiye,

⁷¹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?859>

⁷² <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=148&Yil=1997&Ay=12> erişim 10/02/2011.

Çeçenlerin bağımsızlığına, RF ise PKK'ya destek vermeyecek. Çernomirdin, RF'nin Akdeniz'de Rus egemenliğini kurma çabasında olmadığı, Yılmaz da, Türkiye'nin Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri üzerinde Moskova'ya zarar verecek egemenlik eğilimleri olmadığı konusunda güvence verdi. Türk heyetinin, "S-300 füzelerini Rumlara satmayın sizden milyarlarca dolarlık silah alalım", önerisine RF tarafı sıcak yaklaştı. S-300'leri üreten RF firması Rosvoorujenie'nin direktörü Yevgeniy Ananyev'in kendisine tahsis edilen beyaz bir Limuzin ile Savunma Bakanlığı'nda temaslar yapması şirket yöneticilerinin RF-Türkiye ilişkilerindeki etkisini göstermesi ve Çoğulcu yaklaşımın iddialarını desteklemesi açısından önemliydi. İki ülke arasında vizenin kaldırılması için çalışmalar başlatılacaktı. Tüm çalışmalar kurulacak izleme grubuyla kayda geçirilmesi kararlaştırıldı.⁷³

15 Aralık 1997'de imzalanan Mavi Akım anlaşmasıyla Türkiye'nin RF'ye bağımlılığının arttığı, doğal gazın % 70'ini RF'den karşılayacağı, bu durumun Türkiye'nin enerji güvenliğini tehlikeye soktuğu yorumları yapıldı (Gürtuna, 2006, s. 90). Daha Mavi Akım projesinin hazırlık aşamasında Türkiye'den iş çevreleri (lobiler) RF'den gaz alımının artmasından endişe duyuyorlardı. Bu çevreler, Mavi Akımın gerçekleşmesi durumunda RF'nin tedarikteki payının % 60'ın üzerine çıkmasının "Ankara'nın stratejik bir hatası" olacağını söylediler. Türkiye-BDT İş Konseyi Başkanı Nihat Gökengin Mavi Akım projesiyle ilgili tartışmalar başlamadan önce Türkiye'nin İran'dan, Mısır'dan, Katar'dan, Irak'tan gaz tedarikinin önemine değinmişti. Mavi Akım projesinin Türkiye ile Türkmenistan arasında gaz boru hattı kurulmasının da önünü tıkadığı iddia ediliyordu. ABD, Transhazar gaz boru hattını destekliyordu. RF Dışişleri Bakanlığı temsilcilerine göre, ABD, Rus gazının RF sınırları içinde hapsedilmesini ve RF hazinesini doldurma imkânı verilmemesini istiyordu (Ulçenko, 2001, s. 22).

1990'ların başında yaşanan jeopolitik sarsıntılardan sonra Avrupa ve Asya'da gözlenen görece istikrar, RF'yi, kendi dış siyasi ve iktisadi hedeflerini uluslararası arenada daha net olarak belirlemeye ve tutarlılıkla savunmaya zorladı. Hazar

⁷³ <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/12/16/19688.asp> erişim 14/07/2011

petrolünün uluslararası pazara sevkiyatı projeleri üzerine yapılan tartışmalar konusunda, RF'nin, kendi yaklaşımlarını belirleme zamanı da geldi. Petrolün, mevcut RF boru hatlarıyla RF limanı Novorossisyk'e taşınması, oradan da deniz yoluyla uluslararası pazara sevkiyatı, RF'nin çıkarları açısından, en uygun proje olarak değerlendiriliyordu. Ancak Türk tarafı İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçişi sınırlayıcı tedbirler alınca, sözkonusu projenin hayata geçirilmesi bir hayli güçleşti. Boğazlardan geçiş rejimini değiştirmeye yönelik tedbirlerin ekolojik gerekçesine kuşkuyla bakan RF, bunun Hazar petrolünün Türkiye üzerinden sevkiyatını öngören proje lehine alınmış tedbirler olduğuna inanıyordu.

Boğazlar'dan geçiş rejimi ve geçişin düzenlenmesi sorununun diplomatik kanallarla çözümünün tatmin edici sonuçlar vermemesi üzerine RF yönetimi, iktisadi işbirliğini genişletme yoluyla Türkiye ile siyasi ilişkilerin düzenlenmesine yönelik eski deneyimini hatırlamaya karar verdi. Yukarıda değinilen RF Başbakanı Çernomırdin'in Aralık 1997'deki Türkiye ziyaretine bu açıdan bakılmasında fayda vardır. Ziyaretin resmî amacı, oldukça geniş kapsamlı bir iktisadi anlaşma paketinin imzalanmasına yöneliktir. Karadeniz'in altından, 2007'den sonra yılda 16 milyar m³ seviyesine ulaşacak gaz ihracı konusunda yeni bir anlaşma imzalanması hedefleniyordu. Hem iktisadi anlaşmaların imzalanması hem de resmî ziyaret öncesi ikili ilişkilerdeki siyasi sorunlar üzerine yapılan yoğun tartışmalar, Türkiye'nin özellikle Boğazlar sorununu da içeren konularda bazı siyasi tavizler vermesi karşılığında RF'nin geniş bir iktisadi işbirliği programını Türkiye'ye önermiş olduğu yolundaki öngörüyü doğruladı. Çernomırdin'in, ziyaret esnasında, iki ülke arasındaki sıkı iktisadi ilişkilerin siyasi ilişkilerin normalleşmesine katkı yaptığı yolundaki sözleri de anlamlıydı. Sonuç itibarıyla; RF'nin siyasi talebinin özünü, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesi oluşturuyordu. Türkiye'ye gaz sevkiyatını öngören yeni anlaşma, RF'nin bu talebinin yaşama geçirilmesindeki en önemli iktisadi araçlar arasında yer alıyordu (Ulçenko, Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhraç ve İthalatının Rolü, 2003, s. 187-188).

Mavi Akım Aralık 1997'de imzalanırsa da 1999 ortasında anlaşmayla ilgili tereddütler

devam ediyordu. Anlaşmaya eleştiriler gelmişti, ABD anlaşmaya muhalifliği (Komarov, 1999, s. 17-19). ABD, Mavi Akıma “Mavi Rüya” adını takmıştı (Perspektif, Nisan 2000, s.17). Türkiye’yi RF’ye doğal gaz tedarikinde % 70’ler civarında bağımlı kılacağı, RF’nin vanaları bir sorun halinde kapayabileceği, yüksek fiyatlar isteyebileceği gibi eleştiriler getirildi. Gazprom Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Yuriy Aleksandroviç Komarov, ABD’nin muhalefeti ile ilgili olarak şu görüşü dile getirdi:

“... Bizim mallarımızı realize etmek, işgücü yaratmak ve ekonomimizi güçlendirmek için işbirliğine ihtiyacımıza var. Bunun iznini de heralde okyanus ötesinden alacak değiliz. ... verdiğimiz söze harfiyen uymanın bizim açımızdan uluslararası prestij konusu olduğunu belirtmek isterim. ... Ekonomik işbirliği elbette “bağımlılık” yaratır. Ama bu tek yanlı bir bağımlılık değildir. ... Rusya’da Türkiye’ye bağımlı hale gelecektir. Bu durum karşılıklı birbirimizin çıkarlarına daha büyük özen göstermemiz sonucunu doğurur. ... insanların hayat standartlarının yükselmesi sonucunu doğuran bir bağımlılıktır” (Komarov, 1999, s. 18)

Botaş Genel Müdürü Gökhan Yardım, Mavi Akım’ın iktisadi ve siyasi yararlarını öne çıkardı. Gazprom’un resmî politikaların oluşturulmasında etkisi göz önüne alındığında, RF’nin Türkiye’ye yaklaşımında iyimserliğin artacağını, ayrıca Türkiye’deki RF karşıtı lobilerin etkinliğinin sınırlanacağına değindi (Yardım, 1999, s. 19)

Moskova’da dağıtılan Avrasya İşbirliği Perspektif Dergisi yayın kurulu başkanı Hakan Aksay: “Mavi Akıntı, bu ülkelerdeki (RF-Türkiye) ve özellikle de Okyanus ötesindeki muhalefete karşın, iki ülkeyi birbirine bağımlı hale getirecektir. Bu bağımlılık ulusal ekonomileri, halkların refah düzeylerini ve bölge barışını güçlendiren ‘hayırlı’ bir bağımlılıktır” yorumunu yaptı (Perspektif, Ağustos, 1999:1). Bu yorumun da gösterdiği üzere Moskova’daki Türk İşadamları RF ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin arttırılması taraftarıydı.

RF’de, ABD’nin Türkiye’yi anlaşmanın uygulamasından vazgeçirmeye çabaladığı iddialarına karşın 1999 sonunda Başbakan Bülent Ecevit Mavi Akım’dan geri dönüşün ya da askıya alınmasının sözkonusu olmadığını açıkladı. “Ekonomik ilişkiler genişleyince siyasal ilişkiler de doğal olarak gelişecektir. Bu yalnızca iki ülkenin değil, bütün bölgenin yararına olacaktır” (Ecevit, 2000, s. 10-11) yorumu; Ecevit’in iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkilerin etkileşim halinde olduğunu gördüğünü, Çoğulcu bakış açısını yakaladığını göstermektedir.

B. Bavul Ticareti, Özel Kişilerin Dış Ticarete Yer Edinmeleri

SSCB devrinde dış ticaret devlet eliyle yapılırken RF dış ticaretinde özel gerçek kişi ve özel şirketler önem kazandı. Bavul ticaretini de özel gerçek kişi ve özel şirketler yürütüyordu. Bu kişiler ticaretlerinin bozulmaması için gerek RF gerek Türkiye tarafında lobiler oluşturarak siyasi karar alıcıları yönlendirmeye çabaladılar.

Bavul ticareti, 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında, dönemin getirdiği kendine özgü koşulların sonucu, iki ülke vatandaşlarının tercih ettiği bir ticaret şekli olarak uygulanmaya başlandı (DEİK, Mart 2006, s. 4). İdarî komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde RF'de GSMH belirgin bir biçimde düştü. RF'nin, 1990 GSMH'sı 100 olarak alındığında, 1998'e kadar GSMH % 42,2 oranında azaldı (Başaran, 2001, s. 168). Bu süreçte tüketim mallarında yaşanan darlık ve yokluk, bavul ticaretini doğurdu. Yeltsin dönemi süresince Batı'dan alınan borçlarla bavul ticareti finanse edildi. Borç alınan dövizler Türkiye'den bavul ticareti ile ithalatın finansmanının kaynakları arasındaydı.

SSCB'nin dağılmasından sonra RF kendi vatandaşlarının yurt dışına çıkışlarının önündeki engelleri kaldırdı, turist vizesi ile yurt dışına seyahat işlemlerini kolaylaştırdı. Tüzel kişiliğe sahip işletmelerin RF'ye ithalatlarından yüksek oranda vergi alınırken, özel kişilerin beraberlerinde getirdikleri mallardan uzun bir süre gümrük vergisi alınmadı.

1992-1998 yılları arasında bavul ticareti toplam RF-Türkiye ticaretinin önemli kısmını teşkil etti. 1997'de RF'ye bavulla sokulan malların % 45'ini Türk malları oluşturmaktaydı. Nisan 1997'de BDT ülkelerinden Türkiye'ye gelen turistlerin % 64'ünün bavul ticaretiyle ilgisi vardı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 26).

Bavul ticareti sayesinde, 1990'lı yılların başına kadar ihraç konusu olmayan Türk malları ihraç edildi, küçük esnaf ve sanayicilerin dış pazarlarla tanışmaları ve bu çerçevede kayıtlı ihracata yönelmeleri açısından da önemli gelişmeler kaydedildi. RF, bavul ticaretinin iç sanayiye olumsuz yönde etkilediğini, bütçe gelirlerinin

önemli bir kalemini oluşturan gümrük vergisinde önemli bir gelir kaybına yolaçtığını, sözkonusu ticarete konu olan malların kalite ve standart denetimine tabi olmaması nedeniyle tüketiciye zarar verdiğini öne sürerek, bu ticaret şekline 1996 Ağustos ayı başından itibaren değer ve ağırlık bazında kısıtlamalar getirdi (Şahinalp, 1997).

1995'ten itibaren bavul ticaretinde düşme görülmeye başlandı. Bunun nedeni RF'nin, IMF ve DTÖ ile müzakereleri sonucu, bavul ticaretine kısıtlamalar getirmek zorunda kalmasıydı. İlk yıllarda girişine izin verilen mal değeri 10.000 USD iken 1995'te 2.000 USD'ye düşürüldü. 1996'da ise vergisiz RF'ye sokulabilecek mal değeri 1.000 USD ve 50 kg ile sınırlandırıldı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 23).

Tablo 2: Türkiye'nin Bavul Ticareti Gelirleri, 1996-1999, (Milyon USD)

Yıllar	Gelirler	Değişim (%)
1996	8 842	-
1997	5 849	-33,3
1998	3 689	-36,9
1999	2 255	-38,8

Kaynak: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 27).

Yakolev, Çarkoğlu ve Eder'in bavul ticaretini inceleyen ortak araştırmalarında 24 Rus vatandaşına sorular yöneltildi. Buna göre RF tarafında bavul ticareti ile uğraşanların 2/3'ünü kadınlar oluşturuyor, bunların yaşları da 25-45 arasında değişiyordu. Çoğu denek bavul ticaretine 1996'dan önce başlamıştı. 17 denekten 9'u başka ülkelerle de ticari bağlantı kurmuştu. Deneklerin 1/3'ü yıllık 20.000 ila 60.000 USD, diğer 1/3'lük kısmı yıllık 60.000 ila 120.000 USD'lik mal satın aldıklarını, 1998 krizi sonrasında veresiye alışverişin azalmasına rağmen devam ettiğini bildirdi. Denekler; aldıkları malları pazarda sattıklarını, bir kısmı ise kendi mağazalarının olduğunu belirtti (Yakolev, Çarkoğlu, & Eder, 2003, pp. 12-14). 1990'lı yılların başlarında bir seyahatin maliyeti 100-150 USD arasında değişirken, 1990'ların ortalarında bir haftalık alışveriş turu maliyeti 400 USD civarındaydı, az vakit

harcağıp, az risk üstleniliyordu. 1998 krizi sonrası yeni arayışlara gidildi (Yakolev, Çarkoğlu, & Eder, 2003, p. 16).

RF’de Ağustos 1998 mali buhranı sonrası bavul ticaretinin önemi azaldı. Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Polonya ve Yunanistan’a yönelim oldu (Selçuk, 2005, s. 60). Sonuç olarak bavul ticareti RF-Türkiye kayıtlı dış ticaretinin kat kat fazlasına tekabül ediyordu. Bu ticaret ikili ortaklıklara, RF’de yatırımlara, nakliyat şirketlerinin kurulmasına, turizmin artmasına, Türk bankalarının RF’ye açılmasına ivme kazandırdı. Türkiye bu ticaretin aksamaması için önlemler aldı, siyasi sorunların bavul ticaretini aksatmamasına çabaladı.

II. TURİZM, RF-TÜRKiYE İLiŞKİLERİNDE ÖZEL KiŞİLER

RF ile iktisadi ilişkilerde önemli bir konu başlığını da turizm oluşturdu. SSCB devri boyunca SSCB’den yurt dışına seyahatler kısıtlandığından SSCB-Türkiye arası seyahatler de sınırlı kaldı. Gorbaçov’un açıklık (glasnost) politikalarıyla SSCB vatandaşlarının yurt dışına çıkışının kolaylaşması sonrası, Türkiye’ye seyahatler, tablo 4’te görüldüğü üzere arttı. 1985-1991 yıllarını kapsayan Gorbaçov dönemiyle birlikte SSCB, dışa kapalı bir ülke olmaktan uzaklaştı. Gorbaçov ve Yeltsin döneminde ülke dışına seyahatler, Gorbaçov öncesi SSCB devri ile kıyas edilemeyecek kadar arttı. Yeltsin döneminde de Gorbaçov dönemine kıyasla Türkiye’ye gelen RF vatandaşlarının sayısı katlanarak arttı (Demirtaş & Başaran, 2001, s. 278).

A. Bavul Ticaretinin Turizm Amaçlı Ziyaretleri Doğurması; RF-Türkiye Turizm İlişkilerinin Seyri

1980’lerin sonu, 1990’ların başlarında SSCB’den Türkiye’ye seyahatlerin amacı, genelde bavul ticareti olsa da zamanla durum değişti. 1990’lı yıllar başında SSCB, 1991’den sonra RF vatandaşlarının, Türkiye’yi ziyaret amacı genelde, başta giyim eşyası olmak üzere ev aletleri, gıda ve inşaat malzemeleri almaktı. Türkiye, SSCB’den ziyaretçi girişini arttırmak için 1991’de tek taraflı olarak sınır kapılarında vize verilmesi (bandrol) uygulamasına geçti (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s.

33). RF'nin 1990'lı yılların ilk yarısında yolcu beraberinde getirilen eşyayı gümrük vergisi ve KDV almadan RF'ye sokması bavul ticaretini ve bavul ticareti ziyaretlerini arttırdı. RF vatandaşları Laleli ve Karaköy'e yoğun olarak geliyorlardı.⁷⁴ Yeltsin döneminde, bavul ticareti, yıllar itibarıyla tedricen düştü.

RF ile Türkiye arasında kültür ve turizme ilişkin anlaşmalar da imzalandı. Bunlardan ilki RF Kültür Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arasında 6 Temmuz 1992'de imzalanan İşbirliği Protokolüydü.⁷⁵ Yine 19 Temmuz 1994'de, "TC Hükümeti ile RF Hükümeti Arasında Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Yapılmasına İlişkin Anlaşma" imzalandı.⁷⁶ Yeltsin döneminde turizme münhasır yapılan anlaşma; 24 Mart 1995'te imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması" idi.⁷⁷ 10 maddelik bu çerçeve anlaşmanın 1'inci maddesinde "... turizm alanında işbirliğini karşılıklı menfaat ve eşit haklar temeline dayalı olarak güçlendirecek ve teşvik edeceklerdir" denirken, yine aynı anlaşmada "formaliteleri basitleştirmeye çalışacaklardır" ifadesi yer aldı, ancak Yeltsin dönemi süresince Türkiye tarafı basitleştirme yönünde adımlar atarken, RF formaliteleri uygularken genelde zorluk çıkardı.

Yeltsin döneminin birinci yarısında (ikinci başkanlık seçimlerine kadar) RF vatandaşları genelde Türkiye'yi alışveriş için ziyaret ederken, Yeltsin döneminin ikinci yarısında tatil maksatlı ziyaretler arttı. Ağustos 1998'de RF mali bhranı sonucu Türkiye'ye gelen RF ziyaretçi sayısındaki azalmanın, önemli oranda, bavul ticareti için gelenleri kapsadığı, tatil için gelenlerin sayısında ise az da olsa bir artış olduğu gözlemlendi.

RF vatandaşları genelde yaz turizmini (güneş, kum, deniz) tercih ediyorlardı. Yeltsin döneminin ikinci yarısında Ege ve Akdeniz'deki tesislere RF vatandaşlarının akımı

⁷⁴ T.C. Moskova Kültür ve Turizm Müşari Dr. Filiz Köse ile Moskova müşvirlik binasında 09/12/2004 tarihli görüşme.

⁷⁵

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF1055CFC3A8A961D48B45243AEF1F76FF> erişim 09/04/2009.

⁷⁶ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3675> erişim 30/06/2010.

⁷⁷ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2693> erişim 30/06/2010.

başladı. Bunun nedeni dünyanın en büyük ülkesinde güneş ve denizin kısıtlı olarak Karadeniz kıyısında bir araya gelmesi (RF topraklarının % 95'inden fazlası 45'inci enlemin Kuzeyinde yer alır), RF'nin fazlaca güneşlenen bir ülke olmamasıydı.

Yeltsin döneminde RF'den Türkiye'ye seyahatler, Ağustos 1998 mali buhranına kadar artarak devam etti. RF vatandaşları Türkiye'yi ucuz alışveriş, coğrafi yakınlık, servis kalitesi, fiyatta uygunluk⁷⁸ ve kolay vize temini nedeniyle tercih ettiler. RF'deki iç karışıklıklar da Türkiye'ye ziyaretleri arttırdı. SSCB devrinde halkın alışkanlıklarından biri, Kafkasya'daki kaplıçalarda 3-4 haftalık uzun tatiller yapmaktı. Ancak Çeçenya ve Gürcistan'daki iç savaşlar, Kafkasya'yı "tehlikeli bölge" yaptı (Perspektif, Kasım 1996:13). Karadenizin Kafkasya kıyıları turizm için güvenli bir yer olmaktan çıktı.

Yeltsin döneminin ikinci yarısında "Türkiye'de harika tatil" imajı tüm RF'ye yayıldı. Seyahat acentaları, 1990'lı yılların başında, hem alışveriş turları hem de tatil turizmi alanında çalışıyorlardı. Türkiye, RF vatandaşlarının alışık olduğu tatil biçimi için güzel bir seçenektir. SSCB vatandaşları, Sovyetler Birliği döneminde Karadeniz kıyılarında tatil yaparlardı. Ancak genelde Yeltsin döneminde Karadeniz kıyıları yeterli hizmet sunacak durumda değildi. Oteller çok pahalı ve servis kalitesi düşüktü. Türkiye, diğer Akdeniz ve Avrupa ülkelerine nazaran oldukça ucuz olması ve yeterli servis düzeyi nedeniyle tercih edildi. RF turistlerinin yolculuk için harcadığı zamanın kısalığı diğer önemli bir etkendi. 1-2 saatlik uçak yolculuğu hissedilmeden sona eriyor ve tatil başlıyordu (Kozmaçov, 1998, s. 20).

RF'den Türkiye'ye ziyaretler, Yeltsin döneminin ikinci yarısında farklılaşmış, Türkiye'ye orta gelir düzeyindeki aileler dinlenmek amacıyla gitmeye başlamıştı. Ancak Türkiye, bu değişimi kavrayamadı. Rus turistlerin "nataşa" imajı Yeltsin döneminde süregitti. Rus turistlere uygulanan fiyatlar, Avrupalı turistlere oranla 1,5

⁷⁸ 1995'te en ucuz turlar Türkiye'ye düzenlenebiliyordu. Türkiye'de 7-8 günlük turun ücreti 250-450 USD, 11-14 günlük bir turun ücreti ise 437-470 USD idi. Sıralamada ikinci sırayı alan İspanya için, 7-8 günlük turun ücreti 430-470 USD, 10-15 günlük turun ücreti ise 449-880 USD idi. ("Yurt Dışında Tatil Kaça maloluyor?", İzvestia, 31 Mayıs 1995, 047: HBR_00080017:31 Mayıs 1995).

kat daha fazlaydı. Sunulan servis ise Avrupalı turistlere sunulana kıyasla daha kötüydü. 1996 yılında Rus turistlerin konakladığı bir iki otelde hastalıklara rastlandı. Giderek Rus turistlerin kendilerini korumasız ve aldatılmış hissettikleri bir atmosfer oluştu. Bu olaylar Türkiye'nin imajına zarar verdi (Kozmaçov, 1998, s. 20).

Turizm, işletmecilerinin yanısıra diplomatlarca da halkların yakınlaşması açısından önemli görüldü. Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy'un: "Turizmin rolü sadece ekonomik getirisiyle sınırlı değildir. Turizm uzun yıllar boyunca birbirinden izole edilmiş Türk ve Rus halklarının birbirini tanıması ve yakınlaşması için bir vesile olarak görülmelidir" sözü dikkate değerdir (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 37).

Tablo 3: Bavul Ticaretinin Gelişimi, 1996-1999

	1996	1997	1998	1999
Milyon USD	8842	5849	3689	2255

Kaynak: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 27)

Tablo 4: Türkiye'ye Üç Büyük Pazarından Gelen Turist Sayısı, 1985-1999

Yıllar	ALMANYA		İNGİLTERE		BDT	
	Gelen turist (x 1000 kişi)	Gelenler İçindeki payı	Gelen turist (x 1000 kişi)	Gelenler içindeki pay	Gelen turist (x 1000 kişi)	Gelenler içindeki payı
1985	321	% 15	149	% 7	11	% 1
1986	388	% 16	154	% 6	16	% 1
1987	523	% 18	266	% 9	19	% 1
1988	767	% 18	470	% 11	22	% 1
1989	896	% 20	405	% 9	43	% 1
1990	973	% 18	351	% 7	223	% 4
1991	779	% 14	200	% 4	731	% 13
1992	1165	% 16	314	% 4	1241	% 18
1993	1118	% 17	441	% 7	1167	% 18
1994	994	% 15	568	% 9	1430	% 21
1995	1656	% 21	734	% 10	1366	% 18

1996	2141	% 25	758	% 9	1560	% 18
1997	2338	% 24	915	% 9	1513	% 16
1998	2233	% 23	997	% 10	1311	% 13
1999	1389	% 19	815	% 11	411 (1051895*)	% 6

Kaynak: <http://www.turizm.gov.tr/istatistik/istatistik.html>

*Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri Bülteni 1999, sayfa 8'den.

1998 yılına kadar ülkemizde tutulan istatistiklerde, bazı nedenlerle, (örneğin BDT vatandaşlarının hâlâ SSCB pasaportlarını kullanmaları) BDT ülkeleri bazında ayrıma gidilememiştir. Türkiye'ye gelen BDT ülkeleri vatandaşları arasında RF vatandaşlarının yaklaşık yarı ağırlığa sahip olduğu tahmin ediliyordu (Demirtaş & Başaran, 2001, s. 284).

Tablo 5: Türkiye'yi Ziyaret Eden RF Vatandaşları Sayısı, 1995-1999

Yıllar	Ziyaretçi sayısı	Değişim (%)
1995	587983	
1996	721083	22,6
1997	737700	2,3
1998	676183	-8,3
1999	438719	-35,1

Kaynak: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 31).

Tablo 6: RF'yi Ziyaret Eden Türk Vatandaşları Sayısı, 1994-1998.

Yıllar	Ziyaretçi sayısı
1994	101047
1995	133530
1996	160381
1997	145431
1998	140157

Kaynak: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 36).

B. Turizm İlişkileri ile Siyasi İlişkiler Arası Etkileşim

Literatürde siyasi ilişkiler ile turizm ilişkileri arasında etkileşime işaret edilir. Milyonlarca insanın yabancı ülkelere seyahat etmesi ve geçici de olsa yabancı ülkelerde yaşamasının uluslararası siyasi ilişkileri birçok yönden etkilediği; turizmin, toplumların birbirini tanımasını, karşılıklı anlayışın, işbirliği ortamının doğmasını ve giderek çeşitli alanlarda yakınlaşmanın artmasını sağladığı kabul edilir. Uluslararası turizmin siyasi ilişkileri etkilemesinin yanı sıra, siyasi sistemler ve olaylar da turizm hareketini olumlu veya olumsuz yönde etkiler (Kozak, Kozak, & Kozak, 2001, s. 11).

Yeltsin döneminde iki ülke arasındaki insan hareketliliğinin sonuçları turizm literatürünün kabullerini teyit etti. Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan, siyasi ilişkiler ile turizm arasındaki etkileşime dikkat çekti: “Şunu tekrar vurgulamak istiyorum, ilişkilerimizin gelişmesi basit insanların özel temaslarına dayalıdır; bu temaslara herhangi şekilde kısıtlamalar koymamak çok önemlidir”.⁷⁹ Ankara Büyükelçisi Çernişev turizmin siyasi ilişkilere tesirini şöyle dile getirdi:

“Türkiye’de bulunan, çalışan ve Türkiye ile ilgisi olan kişilerin sayısı arttıkça bu düşünceler hızla kaybolacaktır. Herhangi bir biçimde Türkiye’yle ilişkisi olanlarda bu eski kalıplar mevcut değil. Tam tersi, Antalya’dan tatilden dönen insanlarımız, “Türkler de bizim gibi insanlar” görüşünü dile getiriyorlar. Biz İngilizlerle ve Almanlarla anlaşamıyoruz, Türkler konusunda ise sorun yok” (Çernişev, 2003, s. 52).

Duygu Bazoğlu Sezer de insani hareketliliğin siyasi ilişkilerde “altın çağa” yaklaşma imkânı verdiğini belirtti (Sezer D. B., 2003, s. 46). Türkiye’yi ziyaret edip RF’ye memnun dönen milyonlarca RF vatandaşının Türkiye imajı değişti; SSCB devrinin histerik kalıplarından kurtuldular.

Türkiye ve RF’de iç güvenlik sorunları turizmi etkiledi. Özellikle PKK 1996’da RF vatandaşlarını korkutup ve seyahatlerini azaltarak Türkiye’ye iktisadi zarar vermek istedi. Abdullah Öcalan, turistleri Türkiye’nin tatil bölgelerine gitmemeleri konusunda uyardı. Tatil yerlerinin PKK’nın terör eylemleri için hedef olacağı açıklandı. Kürdistan Millî Kurtuluş Cephesi temsilcisi Mahir Velat, PKK’nın gerilla

⁷⁹ Aleksandes Reutov, Nezavisimaya Gazeta, “NATO’nun Genişlemesine Bu Kadar Hassasiyet Göstermemek Lazım”, 16 Aralık 1996, 0087: HBR_03951966: 16 Aralık 1996.

sabotajı şeklindeki savaş taktiğine yeniden geçtiği, Türkiye topraklarındaki bütün iktisadi yapıların muhtemel hedef sayılacağı konusundaki haberi doğruladı.⁸⁰

Turizm lobisi Türkiye'nin Çeçenistan'a yaklaşımını etkilemeye çabaladı. Çeçenistan Savaşı'nın Türkiye'deki akislerinin, olayların RF'den Türkiye'ye seyahatleri azaltmasından çekinen turizm işletmecileri Türkiye'nin Çeçenistan ile ilişkilerini etkilemeye çalıştı:

“... bu kez Türk topraklarında Çeçen terörizmiyle ilgili yeni bir olay daha patlak vermiş: İstanbul'daki Aeroflot Temsilciliği'nde patlama olmuştur.” ... “Tabii böylesi terör eylemleri, Türkiye'nin stratejik çıkarlarıyla kesinlikle bağdaşmamaktadır. Zira, Rusya, Türkiye açısından, tüketim malları için çok önemli bir pazar ve turistler de giderek artan bir gelir kaynağıdır”.⁸¹

Türkiye'ye RF'den turist akımını başlatan bavul ticareti 1990'lı yılların ikinci yarısında RF hükümetince sınırlandırılmaya çabalandı. Buna karşın Türk makamları bavul ticaretini kolaylaştırıcı önlemler aldı. Türk tarafının endişesi; RF'nin bavul ticareti yapan turistlere yönelik koyduğu sınırlamaların 1 Ağustos 1996'dan itibaren yürürlüğe girmesiyle bavul ticaretinin gerilemesiydi.⁸² Bavul ticareti ile başlayan turizm ilişkileri, 1990'lı yılların ortasından itibaren turistik seyahat yönünde arttı.

Karşılıklı turist akımını hızlandırmak için vizelerin kaldırılması da gündeme geldi. 15 Aralık 1997'de Başbakan Viktor Çernomırdin ile Başbakan Mesut Yılmaz “Rekabet yerine işbirliği, şüphe yerine güven” ilkesi çerçevesinde ilk kez vizelerin kaldırılması için çalışma başlatılması kararlaştırıldı.⁸³ Ancak vizeler Yeltsin dönemi boyunca kaldırılmadı. Sonuç olarak SSCB devrine nazaran Yeltsin döneminde turist sayısı katlanarak arttı. Turizmle halkların birbirilerini doğrudan tanıma fırsatı ortaya çıktı. Gerek Türk diplomatlar gerek RF diplomatları turizmin siyasi ilişkileri olumlu yönde etkilediği görüşündeydiler.

⁸⁰ Moskovskiye Novosti, “Uyarı: Kürtler Tatil yapanlara Karşı”, 12 Mart 1996, 027: HBR_00013217: 01 Nisan 1996.

⁸¹ Mihail Aleksandrov, “Türk Sahilleri Bize Lazım mı?”, Rossiyskaya Gazeta, 30 Nisan 1996, 017: HBR_0014641: 02 Mayıs 1996.

⁸² İgor Daskov, “Türkler Bavul Ticareti Yapan Turistlerine Seslenerek: ‘Dengeli Ticaret yapalım’ Diyorlar”, Komsomolskaya Pravda, 03 Eylül 1996, 147: HBR_00021322: 03 Eylül 1996.

⁸³ <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/12/16/19688.asp> erişim 14/07/2011.

III. SSCB VE RF BORÇLARI SORUNU

RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin üçüncü başlığını borçlar oluşturur. SSCB-Türkiye kredi ilişkilerine baktığımızda Türkiye'nin 1930'lu, 1960'lı ve 1970'li yıllarda SSCB'den borç aldığını görürüz. SSCB-Türkiye arasında kredi alışverişinin siyasi ilişkilerin olumlu yönde geliştiği yıllarda gerçekleştiği görülür. II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye SSCB'den kredi almışken, siyasi ilişkilerin olumsuz yönde ilerlediği II. Dünya Savaşı yıllarından 1960'lı yıllara kadar, kredi ilişkilerinin kesildiği görülür. 1960'lı yılların ortalarından itibaren SSCB, Türkiye'ye tekrar kredi açtı. SSCB 1960'lı yıllardaki kredileri siyasi yakınlaşma vesilesi olarak verdi. SSCB devri süresince 1989'a kadar Türkiye SSCB'den kredi alırken, Türkiye 1989'da SSCB'ye, Yeltsin dönemi süresince ise Türkiye, Eximbank vasıtasıyla RF'ye borç verdi. SSCB, Türkiye'ye öncelikle siyasi getiri gayesiyle borç vermişken, Türkiye RF'ye öncelikle iktisadi kazançları gözeterek borç verdi. Türk Eximbank vasıtasıyla verilen borçlarda "Türkiye'nin dış politikası ve ekonomik hedefleri" de gözetildi.⁸⁴

25 Mart 1967'de 7 sanayi tesisine ilişkin, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma ve Eki" imzalandı. Türkiye'ye yaklaşık 200 milyon USD tutarında kredi açılması, kredinin yıllık anapara ve faiz ödemelerinin Türk malları ile yapılması esasına dayanan anlaşmanın imzalanması II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi ilişkilerde bir dönüm noktasıydı.⁸⁵ Türk mallarının SSCB pazarında yayılmasında büyük rol oynayan ve "özel hesap" olarak bilinen, 1995 yılı sonunda da tasfiye edilen bu düzenlemeyle Türkiye önemli sınai tesisler kazandı.

Türkiye 1989'dan itibaren SSCB'ye kredi açarak kreditor ülke konumuna geçti. 1989'da iki kredi anlaşması çerçevesinde 300 milyon USD'lik krediyle başlayan borç ilişkisi, giderek artan ticari kredi limitleriyle devam etti (Kalkay, 1999, s. 86).

⁸⁴ http://www.eximbank.gov.tr/html_files/ulkekrgrar.htm erişim 16/04/2009.

⁸⁵ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12611.pdf>

1989-1991 arasında Eximbank'ın açtığı toplam 800 milyon USD'ye ulaşan krediden ödeme sorunları nedeniyle 599 milyon USD'lik kısmı kullanıldı (Tagirov, 1999, s. 85), (Kalkay, 1999, s. 86). Nisan ve Temmuz 1989'da Eximbank SSCB'ye 150 milyon USD'lik iki yıl vadeli ticaret kredisi açtı. Krediler SSCB'nin Türkiye'den mal alımını teşvik etmek amacıyla yönelikti. 1989 ve 1990'da SSCB bu kredi ile Türkiye'den ev temizlik malzemeleri, makineler, giyecek, ayakkabı, inşaat malzemeleri vb. satın aldı. Aralık 1990 ve Mayıs 1991'de Eximbank SSCB'ye 200 milyon USD'lik iki yıl vadeli kredi verdi (Коптевский, 2003, стр. 324). Temmuz 1990'da Eximbank ile SSCB Dış Ticaret Bankası 350 milyon USD'lik yatırım kredisi anlaşması imzaladı.

Uluslararası hukuka göre; SSCB'nin devam eden devleti sıfatıyla RF, Türk Eximbank'ın SSCB'ye açtığı kredilerin borçlarını (ana para ve faiz) devir aldı. Türkiye, 1990'lı yılların ilk yarısında RF'ye daha fazla borç vermek isterken SSCB'ye verilen kredilerin ödemelerinde karşılaşılan zorluklar bunu engelledi. Ödeme sorunları müteahhitlik hizmetleri ile ticareti olumsuz yönde etkiledi. Haziran 1993'te Moskova Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Başmüavirliği RF'deki yeni inşaat projeleri için Türkiye'nin Temmuz 1990'da açtığı 350 milyon USD'lik dondurulan krediyi serbest bırakmak istediğini belirtti. RF'nin Türkiye'den aldığı tüketim mallarından biriken borçlarını ödemeyi durdurmasından dolayı, Türkiye, 350 milyon USD'lik krediyi dondurmuştu.⁸⁶

RF 1993'te vadesi gelen borçlarını ödeyemedi. Haziran 1993 itibarıyla RF'nin Türkiye'ye toplam borcu 650 milyon USD idi. Bu rakamın 130 milyon USD'lik kısmının vadesi gelmişti. Bu nedenle Rus doğal gazı karşılığı olarak Eczacıbaşı'nın RF'ye 24 milyon USD'lik ilaç teslimatı riske girdi.⁸⁷ Eylül 1993'te RF'nin Türkiye'ye olan 520 milyon USD'lik borcunun % 30'luk kısmının doğal gazla ödenmesi önerildi. Borcun dörtte birinin ise, Türk müteahhitlik firmalarının

⁸⁶ Sander Thoenes, "Türkiye, Krediyi Serbest Bırakıyor", The Moscow Times, 10 Haziran 1993, 088: HBR_00051037: 10 Haziran 1993.

⁸⁷ Sergei Tshemistrenko, "Ekonomik Sorunlar Politik Çözümü Bekliyor", Kommersant Daily, 24 Ağustos 1993, 031: HBR_00053611: 24 Ağustos 1993.

alacaklarının finansmanında kullanılması teklif edildi.⁸⁸

Borçlar mahsuplaşma, silah alımı vb. yöntemlerle kapatılmaya çalışıldı. Kredi borçlarının geri ödemesi, 1994'te, RF'nin ödeme güçlüğü içinde bulunması dolayısıyla ertelendi. Bakiyeler 1995 ve 1998 yıllarında da ertelendi. Daha sonra tamamı ödenerek 1'inci ve 2'nci dilim kredi denem 300 milyon USD'lik kredi ilişkisi tamamlandı (Kalkay, 1999, s. 86). RF'nin ödeme güçlüğü nedeniyle, 19 Temmuz 1994'te, kredilerin yapılandırılması protokolü imzalandı. Protokole göre RF, borcun 100 milyon USD'lik kısmını askerî malzeme ile ödeyecekti (Коптевский, 2003, стр. 325). RF borçlarının bir kısmını silah ya da doğal gazla ödedi. Türkiye, 1995'te RF'nin 65 milyon USD'lik Eximbank kredi borcuna karşılık 19 adet MI-17 helikopteri aldı. Türkiye, geçmişte RF'den çeşitli tarihlerde BTR-80 tipi personel taşıyıcı ve piyade tüfeği, ağır makinalı tüfekler, keskin nişancı tüfeği ve mühimmatını satın almıştı. Türkiye silah ve mühimmat için 40 milyon USD'ye yakın bedel ödendi. Türkiye, RF'nin 1993'te önerdiği S-300 hava savunma füzelerini ise reddetmişti.⁸⁹

RF, 1994'ten sonra 1995'te bir ke daha erteleme talep etti. Aynı dönemde RF'nin diğer borçlarının ertelenmesi ile ilgili olarak da Paris Kulübü'ne gidildiğinden, Paris Kulübü koşulları çerçevesinde bu kredinin 2010'a kadar ödenmesi kabul edildi (Kalkay, 1999, s. 86). Böylece 3 ve 4'üncü krediden kaynaklanan yaklaşık 371 milyon USD'lik borç 1995'te imzalanan erteleme anlaşması hükümlerine tabi tutuldu.⁹⁰

Temmuz 1990'da Eximbak ile SSCB Dış Ticaret Bankası arasında imzalanan 350 milyon USD'lik yatırım kredi anlaşmasının uygulama protokolü 5 yıl süren görüşmeler sonrasında 15 Aralık 1995'te Moskova'da imzalanabildi.⁹¹ Protokolle 350 milyon USD'lik yatırım kredisi Türkiye'den ihraç edilecek mal ve hizmetlerin

⁸⁸ (Andrey, Borodin, "Rusya, Türkiye'ye Borcunu Doğal Gazla Ödemek İstiyor", Segodnya, 11 Eylül 1993, 077: HBR_00054183: 13 Eylül 1993.

⁸⁹ <http://www.24haber.com/?newstype=normal&newsid=21216> erişim 16/04/2009.

⁹⁰ <http://www.rfesmer.com/RusyaRaporu2006.pdf> erişim 16/04/2009.

⁹¹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2221> erişim 30/06/2010.

finansmanı için kullanılacaktı (Коптевский, 2003, стр. 324).

371 milyon USD'lik borcun 120 milyon USD'si mahsuplaşma yoluyla ödendi, kalan 251 milyon USD 1995'te ertelendi. 251 milyon USD'lik borcun 2010 yılına kadar ertelenmesini sağlayan anlaşma sırasında, Temmuz 1990'da imzalanan yatırım kredi anlaşmasının uygulama protokolü de imzalandı. 350 milyon USD'lik yatırım proje kredisi çerçevesinde, 240 milyon USD'lik kredi tahsilata bağlandı, bunun da büyük kısmı, 17 Ağustos 1998'den sonra olmak üzere, kullanıldı (Kalkay, 1999, s. 87). 1999 itibarıyla 350 milyon USD'lik yatırım kredisinden 115 milyon USD'lik kredi kullanıldı. Bu çerçevede, 4 Türk firması tarafından yapılan 4 proje desteklendi (Kalkay, 1999, s. 86-87).

RF, 371 milyon USD'den kalan ve 1995'te ertelenmiş olan 251 milyon USD'lik kredi ile ilgili olarak, 17 Ağustos 1998 mali buhranından sonra, 2010 yılına kadar uzatılmak üzere yeni bir erteleme talebini gündeme getirdi (Kalkay, 1999, s. 86).

Sonuç olarak SSCB'nin borçlarını devralan RF bu borçların bir kısmı karşılığında silah verdi. Kalan borçlar yeniden yapılandırılarak uzun vadeye yayıldı. SSCB'den sonra RF de Türkiye'den borç aldı. Türkiye, RF'ye ihracatını artırmak için borç verdi.

IV. DOĞAL GAZ TİCARETİNDEN MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİNE GİDEN YOL

Yeltsin döneminde RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin dördüncü başlığını müteahhitlik hizmetleri oluşturur. 1984'te imzalanan doğal gaz anlaşmasında 1986'da yapılan değişiklikle gaz bedelinin ödemesine müteahhitlik hizmetlerinin dâhil edilmesi Türk müteahhitlerine SSCB'nin yolunu açtı. Bu kapsamda gerçekleştirilen projelerle Türk müteahhitlik hizmetleri SSCB'de tanındı. 1989'dan itibaren Türk Eximbank'ın açtığı toplamı 1 milyar USD'ye yakın kredi paketleri ile Türk müteahhitleri pek çok proje gerçekleştirdi (Gerçek, 1999, s. 12).

Doğu Almanya'dan çekilen askerî personel için Almanya tarafından finanse edilen

konut projeleri Türk müteahhitleri için dönüm noktası oldu (Selçuk, 2005, s. 66). İki Almanya'nın birleşmesinden sonra, eski Demokratik Almanya'da konuşlandırılan SSCB askerlerinin çekilmesi sorunu ortaya çıktı. Çekilme sürecini hızlandırabilmek amacıyla Almanya, Doğu Almanya'daki Sovyet ordusu askerleri için SSCB topraklarında konut inşasına katılmaya hazır olduklarını da duyurdu. Bonn, bu amaçla, 7,8 milyar Deutsche Mark tutarında özel bir fon oluşturdu. Bu fondan eski Sovyetler Birliği'nin 33 yerleşim merkezinde 46.000 apartman dairesi inşa edilmesi planlandı.⁹² Almanya'nın finanse ettiği 46.000 konuttan 15.000'ini Türk müteahhitleri inşa etti (Gerçek, 1999, s. 12). Kremlin'deki Petrovski Pasajı'nın tamiri Türk şirketlerinin üstlendiği ikinci büyük proje oldu (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 41).

SSCB sonrası Yeltsin döneminde Türk inşaat şirketleri RF'nin değişik birimlerinde çok sayıda sivil ve sanayi tesisi inşa etti. 1993'ten sonra Koç, Enka, Netaş, Alarko gibi firmalar RF'de yatırıma girişti (Gerçek, 1999, s. 12). Ekim 1993'te topa tutulan Beyaz Ev'i (Parlamento Binası) Gama kısa sürede tamir etti (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 41).

1994'e kadar Türk şirketleri genelde RF hükümetini siparişlerini inşa ederken sonraki yıllarda Moskova Belediyesi, Lukoil, Gazprom gibi büyük şirketler ve büyük bankaların projelerini üstlendiler (Gürtuna, 2006, s. 82-83).

⁹² Y. Shulga, "Enka'mız Hüngür Hüngür Ağlıyor ... Türk Firmasınca Kurulan Sitedeki Skandal", Komsomolskaya Pravda, 17 Şubat 1993, 052: HBR_00046854: 17 Şubat 1993.

Tablo 7: Türk Mütcaahitlik Şirketlerinin Üstlendiği Projeler, 1989-1999

Yıllar	Milyon USD	Proje Sayısı	İşçi Sayısı	Şirket Sayısı	RF'nin payı %	
1989-1992	3538	97	50040	28	1991	18,5
					1992	56,3
1993	671	33	30740	23	50,4	
1994	1055	91	35835	41	65,3	
1995	1674	124	48230	66	61,7	
1996	717	56	23317	42	28,7	
1997	1126	80	23677	36	17,8	
1998	732	75	19284	32		
1999	181	31	6535	18		

Kaynaklar: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 42,48) ve (Perspektif, sayı 3-4, s.4).

Uluslararası Mütcaahitler Birliği (UMB) verilerine göre Türk mütcaahitlik hizmetlerinin toplam hacminde, RF'nin payı 1994, 1995, 1996'da % 50'nin üzerindeydi. RF'de korumacılık tedbirleri, büyük inşaat şirketlerinin varlığı ve yetişmiş iş gücünden dolayı, 1997'den sonra RF şirketlerinin RF taahhüt pazarındaki payı hızla artmaya başladı, Türk mütcaahitlerin payı azaldı. 17 Ağustos 1998'deki buhran sonrasında RF inşaat pazarı 1997'ye göre % 50 daraldı (Gerçek, 1999, s. 12-13).

RF'deki inşaat taahhütleri bedelinin % 70 kadarı Türkiye'ye işçi ücreti ve malzeme bedeli olarak aktarıldı. İnşaat şirketleri, malzemeleri Türkiye'den ithal ederek Türkiye ihracatının artmasını sağladı. Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan, mütcaahitlik hizmetlerini iktisadi ilişkilerin lokomotifini olarak tanımladı. Demirel ise mütcaahitleri iki tarafın çıkarlarına hizmet eden barış elçilerine benzetti (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 49).

1998'de Türkiye'de resmen 2.080 RF vatandaşı çalışmaktaydı. Gayri resmî olarak

çalışanların sayısı bilinmiyordu.⁹³ Binlerce RF vatandaşı turizm mevsiminde Türkiye'ye gelerek gayri resmî olarak çalışmaktaydı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 45-46).

1998'de, RF'de Enka, Mir, Entes, Gama, İdil ve Yenigün'ün de aralarında olduğu 200'den fazla sertifikalı Türk inşaat şirketi faaliyet gösteriyordu. Teslim edilen ve anlaşması imzalanan iş hacmi 6 milyar USD'yi geçmekteydi. 1995 sonrasında Türk şirketlerinin kendi kaynaklarıyla veya başka kaynaklarla RF ekonomisine yatırım yapma süreci başladı. Bunlar arasında Entes, İdil, Summa, Enka ve Koç gibi şirketler vardı (Koptevsky, 1998, s. 6).

Yeltsin döneminde RF inşaat şirketlerinin Türkiye'deki taahhüt hizmetleri oldukça sınırlı kaldı. RF idarecileri, sürekli olarak RF şirketlerine pay verilmesini istediler. Yetkililer, Türk müteahhitlerin RF'de engellenmeden işlerini yürüttüklerini belirterek RF taahhüt şirketlerinin Türkiye'de zorlukla karşılaştıklarından yakındılar. Büyükelçi A. P. Lebedev, RF taahhüt şirketlerinin payının düşüklüğünün RF çıkarlarına uygun olmadığını belirtirken, RF İktisadi Gelişme ve Ticaret Bakanı German Gref Türk müteahhitlerinin RF pazarını işgalinden yakındı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 49). Müteahhitlik hizmetleri ile ilgili olarak, RF'nin Türkiye'de gerçekleştirdiği işlerin toplamı 140 milyon USD idi. RF müteahhitlik alanındaki dengenin Türkiye lehine oluşmasından duyduğu rahatsızlığı her platformda gündeme getirmekteydi (Sezer A. , 2000, s. 27).

Bir müteahhit olan Ali İhsan Akıskaloğlu'nun kurucu başkanı olduğu Rusya-Türk İşadamları Birliği faaliyetleriyle RF-Türkiye arasında siyasi sorunların çözülmesinden yana bir tavır aldı. "Biz inanıyoruz ki, Türk iş adamlarının başlattığı, giderek hızlanan ve Rusya halkının da sempatisini kazanan yatırımlar, iki ülke arasında barış ve zenginlik yaratan gelişmeyi güven altına alacaktır" (Caner, 1999, s. 9).

⁹³ BDT ülkelerinden turist vizesi alarak gelenler, çalışma izinleri olmamasına rağmen, çeşitli mağazalarda tercüman, çığırtkan ve tezgahlar olarak çalışmaktaydılar (Olga Baguslavskaya, "Trabzon'daki Adamımız ... Egzotik Türk Şehrinde Romantik Olmayan Bir Gezinti", Turd, 07 Haziran 1994, 068: HBR_00063546: 08 Haziran 1994).

III. BÖLÜM

RF-TÜRKİYE SİYASİ VE İKTİSADİ İÇERİKLİ İLİŞKİLERİ

Bu bölümde RF'nin Türkiye'ye silah satışları, petrol ve gaz, RF'nin Güney Kıbrıs ve Yunanistan'a silah satışı teşebbüsü, Karadeniz Ekonomik İşbiliği Teşkilatı konuları ele alınmaktadır. Bu konuların ortak özelliği (bir paranın farklı iki yüzü gibi), iktisadi tarafı olmasının yanında siyasi taraflarının da olmasıdır.

I. RF'NİN TÜRKİYE'YE SİLAH SATIŞLARI

RF'nin Türkiye'ye silah satışı konusu dört başlık altında incelenebilir. Bu başlıkları şöylece sıralayabiliriz; SSCB borçlarına karşılık silah teklifi, Askerî-Teknik İşbiliği Anlaşması, RF borçlarına karşılık silah teklifi ve RF'nin TSK'nın modernizasyon programına ilgisi.

Türk dış ticaret mevzuatına göre (diğer ülkelerde de aynıdır), mallar ihracı bakımından üçe ayrılır; ihracı serbest mallar, ihracı yasak mallar ve ihracı müsadeye bağlı mallar. Silahlar, özelliklerine göre ve ihraç edilecek ülkeye göre, ya ihracı yasak ya da müsadeye bağlı mallar cetvelinde yer alır. Silah ticareti herhangi bir mal ticaretinden çok farklıdır. İki ülke arasında silah ticareti ancak önemli siyasi sorunların olmaması halinde gerçekleşir. Siyasi sorunların olmadığı Millî Mücadele sırasında Sovyet Rusya'nın silah, teçhizat ve nakdî yardımları oldukça önem kazanmıştı. Bu yardımlar 1920 yazında başlamıştı. Eylül 1920'de ise Tuapse yolu ile ilk silahlar Trabzon'a gönderilmişti (Aslan, 2011, s. 310-311). SSCB-Türkiye arasında II. Dünya Savaşından sonra silah ticaretinin ya da silah yardımının gerçekleşmemesi, iki ülke arasında önemli siyasi sorunların varlığının göstergesidir. Yeltsin döneminde silah ticaretinin gündemde olduğu yıllar, iki ülke ilişkilerinin, nisbeten iyi olduğu yıllara işaret eder.

SSCB kuruluşundan yıkılışına kadar (29 Aralık 1922 - 25 Aralık 1991), toplam ihracatı içinde, ham maddeler büyük pay alırken sanayi ürünleri küçük bir pay

alıyordu. Sanayi ürünlerinin çok büyük kısmını ise silahlar oluşturuyordu.⁹⁴ Yeltsin döneminde de durum değişmedi. RF'nin sanayi ürünleri ihraç kalemini büyük ölçüde silahlar oluşturdu. Silah ihracatını arttırmak RF'de iktisadi buhranı aşma yollarından birisi olarak görüldüğünden, Yeltsin dönemi süresince RF silah ihracını arttırma yönünde çaba harcadı.

Yeltsin döneminde silahla borçlar arasında bir bağlantı kuruldu. SSCB'nin bütün dış borçlarını (69 milyar USD) RF devraldı. (Елисеева, 2004, стр. 350). Dolayısıyla SSCB'nin Türkiye'ye borçlarını da RF devraldı. RF ile Türkiye arasında silah ticaretinin gündeme gelmesinin sebeplerinden biri; RF'nin Türkiye'ye SSCB'den kalan borçlarını ödemek için parasının olmaması, para yerine silah önermesiydi. Yani mali bir sorun siyasi tarafı ağır basan bir malla çözülmeye çalışıldı. Bundan başka, 1994'te Almanya'nın, Türkiye'nin aldığı silahları PKK'ya karşı kullanmasına yönelik itirazları, Türkiye'nin Almanya yerine RF'den silah alımına yeni bir gerekçe oluşturdu.

1992'den 1995'e kadar Türkiye ile RF arasında silah alımı ve ortak üretimiyle ilgili görüşme ve anlaşmalar yapıldı. 1992'de Demirel ile Yeltsin arasında İstanbul ve Moskova'da yapılan görüşmelerde Türkiye'nin RF'den 300 milyon USD'lik silah alımı konusu gündeme geldi (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 266). 1995 ve sonrasında silah alımı ile ilgili görüşmeler kesildi. 1998'de tekrar başladı. Bunun nedeni 1994 sonunda RF'nin Çeçenistan harekâtına başlaması, harekâtın 1995 yılında da devam etmesi sürmesi ve Türkiye'den Çeçenistan'a yardım ulaştırıldığına dair iddialar olabilir. 1998 ve sonrasında RF'nin teklifleri, diğer satıcılarla yapılan pazarlıkta Türkiye'nin elini güçlendiriyordu. RF, tekliflerini Türkiye'nin diğer ülke tekliflerine karşı pazarlık sürecinde kullandığı şikâyetlerinde bulundu.

A. SSCB Borçlarına Karşılık Silah

Türkiye, Yeltsin döneminde RF ile silah alımına ilişkin iki anlaşma ve eklerini

⁹⁴ 1980'li yılların sonunda gelişmekte olan ülkeler silah ithalatlarının % 77'sini SSCB'den yapıyorlardı (Sisav, 1995, s. 129).

imzaladı. Türkiye'nin RF'den 75 milyon USD tutarında silah alımına ilişkin ilk anlaşma, 6 Kasım 1992'de İstanbul'da imzalandı. Ocak 1993'te, Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'a göre RF askerî-sanayi kompleksinin Türkiye'den sipariş alma şansı vardı.⁹⁵ Nakliye uçakları, zırhlı personel taşıyıcıları ve gece görüş dürbünlerinin alınacağı, silah bedelinin büyük bölümünün, 60 milyon USD'lik kısmının, RF'nin Türkiye'ye olan borcundan düşüleceği, geri kalan 15 milyon USD'lik kısmının ise takas ile Türkiye'nin RF'ye mal teslimi ile ödeneceği belirtildi.⁹⁶ Bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin RF'den 1992'de, silah alımı ile ilgili anlaşma imzalaması, o günün şartlarında oldukça yenilikçi bir girişimdi. Çünkü NATO ülkelerinin silahları standarttı (namlu, fişek kalibresi gibi) RF'den silah almak NATO silah standartlarına uygun değildi. İngiltere dışında bir NATO ülkesinin RF'den silah alımı olmamıştı.

Mayıs 1993'te RF Savunma Bakanı Pavel Graçov Türkiye'yi ziyaret etti. Bu bir Rus Savunma Bakanının son 200 yıl içinde Türk tarafına yaptığı ilk ziyaretti.⁹⁷ 11 Mayıs 1993'te Graçov ile Millî Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, "Türkiye Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı ve Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Arasında Muabakat Zaptı"nı imzaladılar (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 266). Zaptın imzalanmasıyla, Türkiye'ye RF silahları satılması konusundaki görüşmeler sonuca ulaştı. Türkiye, RF'den toplam bedeli 75 milyon USD olan 25 zırhlı pesonel taşıyıcı ve 20 helikopter alacaktı. Yine zapta göre Türkiye bunlar için 15 milyon USD ödeyecek, kalan 60 milyon USD ise, RF'nin Türkiye'ye olan birikmiş borçlarından düşülecekti. Ayrıca Türkiye, bazı RF silahlarının Türkiye'de üretimi için RF'den lisans almaya da büyük ilgi duymaktaydı.⁹⁸ Türkiye, silah alımı haricinde hafif silahlar için mermi üreten tesis almak, RF savunma sanayinin katkısıyla büyük çaplı

⁹⁵ Yuri Sigov, "Türkiye, Bavul Turizmine Karşı Değil...", Deloviy Mir, 30 Aralık 1992, 041: HBR_00045217, 06/01/1993.

⁹⁶ "Türkiye Rusya'dan Silah Alıyor", Trud, 05 Ocak 1993, 017: HBR_00045171, 05/01/1993.

⁹⁷ Ziyaret sırasında askeri eğitim hususunda da mutabakata varıldı. Taraflar arasında askeri heyetler, uzmanlar, harp okulları ve akademileri öğretmenleri teatisi konusunda mutabakata varıldı. Türkiye ve Rusya'nın birbirlerine askeri eğitim için öğrenci göndermelerinin mümkün olacağı hususunda görüş birliği sağlandı (Vadim Solovyov, "Rusya ve Türkiye Aralarında Askeri İlişkilere Gidiyorlar", Nezavisimaya Gazeta, 19 Mayıs 1993, 017: HBR_00050159, 19/05/1993).

⁹⁸ Aleksandr Sicov, "Türkiye, Rusya'dan Silah Alacak ... Sıcak Noktalarla İlgili Rus Tutumuna İse Karşı", İzvestia, 14 Mayıs 1993, 040: HBR_00049987, 14/05/1993.

top mermileri üretmek ve eski silahların değerlendirilmesi konusunda deneyim teatisinde bulunmak istiyordu. RF top ve tank mermisi üretecek bir fabrikayı anahtar teslimi kurmaya, Türk tanklarının zırhlarını geliştirmeye, uçak sanayi, askerî araç ve deniz kuvvetlerindeki teknik donanım alanlarında yeni çalışmalar yürütmeye, lazer aydınlatmalı ve 20 km menzilli zırh delici üretimine hazırды.⁹⁹

B. Askerî-Teknik İşbirliği Anlaşması, Birlikte Silah Üretimi Düşüncesi

Yukarıda açıklanan 11 Mayıs 1993 tarihli mutabakat zaptından yaklaşık bir yıl sonra 20 Nisan 1994'te, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Askerî Teknik Konular ve Savunma Sanayi Alanında İşbirliği Yapılmasına Dair Anlaşma" imzalandı.¹⁰⁰ Söz konusu belge, herhangi bir sözleşme ya da programı öngörmemekte, ancak işbirliği için yasal imkân sağlayan bir çerçeve anlaşması niteliği taşımaktaydı. O günlerde Türk elektronik teçhizatının RF "demiriyle" birleştirilmesi gelecek vaad eden bir fikir olarak gözüküyordu. Bunun sonucunda elde edilecek ürünler, özellikle "üçüncü dünya" ülkelerinde rekabet edebilir bir nitelik kazanabilecekti. Türkiye, Avrupa'da NATO içinde en büyük orduya sahip olduğu da gözönüne alınırsa, büyük bir silah piyasası niteliği taşımaktaydı. Ankara, Kürt nüfuslu doğu bölgelerinde askerî operasyonlarını sürdüren Türk ordusunun yeni araçlara sürekli ihtiyaç duymasından dolayı helikopter ve zırhlı araç almaya hazırды. Bunları RF'den temin edebileceğini düşünüyordu.¹⁰¹ Bu anlaşma iki ülke arasında askerî işbirliği öngörmesinden başka RF'nin ilk kez bir NATO ülkesi ile askerî işbirliği anlaşması imzalıyor olması açısından da önemliydi (Gürtuna, 2006, s. 61). Türkiye, RF'den 200 milyon USD hafif silahlar olmak üzere yılda toplam 600 milyon USD tutarında silah alma arzusunu da belirtti. Üstelik bu araçların PKK'ya karşı kullanılıp kullanılmayacağı sorunu Moskova tarafından gündeme getirilmedi.¹⁰²

⁹⁹ Vadim Solovyov, "Rusya ve Türkiye Aralarında Askerî İlişkilere Gidiyorlar", Nezavisimaya Gazeta, 19 Mayıs 1993, 017: HBR_00050159, 19/05/1993.

¹⁰⁰ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3663>

¹⁰¹ Pavel Felgengauer, "Güney'e Hamle Gerçekleşti", Segodnya, 22 Nisan 1994, 070: HBR_00061969, 22/04/1994.

¹⁰² Viktor Zamyatin, "Bonn, Moskova'dan Cesaret Aldı: Almanya, Türkiye'ye Tekrar Silah Sevğine Başladı", Kommersant Daily, 06 Mayıs 1994, 077: HBR_00062419: 06/05/1994.

C. SSCB Borçlarında Olduğu Gibi RF Borçlarının da Silahla Ödenmesi

RF, SSCB'den kalan borçlar da dâhil olmak üzere bütün borçlarını silahla ödemeyi önerdi. Yeltsin dönemi, RF'de idari komuta ekonomisinden (planlı ekonomi) serbest piyasa ekonomisine geçiş yıllarıydı. RF'de üretimin düşmesi üzerine tüketim malları ithalatı çok artmış, ihracat ise düşmüştü. İthalatın finansmanı sorunu ortaya çıkmıştı. RF, Batı'dan borç ve yardım alırken Türkiye'ye borçlarını döviz ile ödemesi mümkün görünmüyordu. Bu nedenle RF borçları karşılığında Türkiye'ye silah öneriyordu. RF heyeti Temmuz 1994'te Türkiye'ye geldi. Heyet Antalya'da RF piyasasında aktif olarak faaliyete geçmiş olan Türk iş çevreleri temsilcileriyle birkaç toplantı yaptı. RF heyetinin ziyaretinin asıl amacı 550 milyon USD'yi bulan borç sorununu çözmektir. RF tarafı 1994'te 100 milyon USD tutarında ve müteakip 2 yıl içinde de 190'ar milyon USD tutarında silah teslim etmek yoluyla Türkiye'ye olan borcunu kapatmayı önerdi.¹⁰³ 18 Temmuz 1994'te RF'nin Türkiye'ye olan yaklaşık 400 milyon USD'lik borcunun bir bölümü karşılığında RF'den silah alınması, bir bölümünün de üç yıla yayılarak geri ödenmesi konusunda anlaşma sağlandı.¹⁰⁴

D. TSK'nın Modernizasyon Programına RF'nin İlgisi

1994'e kadar silah ticaretiyle ilgili ilerleme sağlanırken 1994'ten 1998'e kadar silah ticareti ya da üretimi gündeme gelmedi. Yalnızca 28 Ağustos 1995'te, "Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile RF Savunma Bakanlığı Arasında Silahlı Kuvvetler Personel Ailelerinin Sosyal ve Kültürel Amaçlı Mübadelesine İlişkin Protokol" imzalandı. Protokolün amacı taraflar arasında dostluk ve işbirliğine katkı sağlamak üzere, askerî personel ve eşlerinin sosyal ve kültürel amaçlı mübadelesi idi.¹⁰⁵

Türkiye'nin, ordunun yeni tip silahlarla donatılacağını açıklamasından sonra, RF

¹⁰³ Vladimir Hovtarovic, "Hayır ... Türk Kıyısı bize Gerek", Trud, 23 Temmuz 1994, 016: HBR_00065513: 23/07/1994.

¹⁰⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1994/temmuz1994.htm> erişim 10/06/2008.

¹⁰⁵ Protokol metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2411>

savunma sanayi silah siparişlerinden pay almak için harekete geçti. 1998’de Türkiye’de üretilecek silahlarla ilgili olarak RF teklifleri görüşülmeye başlandı. Tank ihalesine katılma, Moskova’nın Ankara’ya ortak silah üretimiyle ilgili üçüncü önerisiydi. Daha önce Türkiye’de RF lisansıyla piyade silahının üretimi konulu görüşmeler yapılmıştı. Bu silah, Kalaşnikov firmasının NATO’daki mermilere uygun olarak hazırladığı piyade silahıydı. Türk ordusu için savaş helikopterlerinin ortak üretim ihalesine Rus “Kamov” ortaklığı da katıldı. Ankara ve Moskova, RF Başbakanı Viktor Çernomirdin’in Aralık 1997’de Türkiye ziyaretinden sonra, iki ülke arasında askerî ve teknik işbirliğinin genişletilmesi için bürokratik engelleri kaldırarak, 1992’de başlayan Rus silah alımlarının her yıl “en az birkaç misli” arttırılması konusunda mutabık kaldılar.¹⁰⁶

Silah ticaretinde bir diğer konu helikopter ihalesiydi. Helikopter ihalesi açıklanmadan evvel RF, en gelişmiş savaş helikopterlerine Türkiye’nin ilgisini uzun zamandan beri çekmeye çalışıyordu. KA-50 ve KA-52’ler Mart 1997’de gündeme gelmeye başladı. Türkiye’nin kendi savaş helikopterini imal etme planları kesinlik kazanınca Rosvoorujeniye’yi temsilen bir heyet Ankara’ya geldi. Bu ziyaretten bir süre sonra Ankara, ihale yapacağını açıkladı. Kamov savaş helikopteri, başta ABD’nin ilgili firmaları olmak üzere diğer rakiplerini rahatsız ediyordu.^{107 108} Türkiye bu rahatsızlıktan kârlı çıkmaya çalışıyordu. Teklif verenler ülkelerin şirketleri arasında rekabeti arttırarak pazarlık gücünü yükseltiyordu. RF tarafı, sonradan, Türkiye’nin RF tekliflerini rekabet aracı olarak kullanmasından şikâyet etti.

Sonuç olarak 1992’de başlayan sonradan askerî eğitimi de kapsamı hususunda mutabakata varılan ve zamanla artacağı umulan askerî teknik işbirliği, beklendiği gibi gerçekleşmedi. 1994-1998 arası siyasi ortam askerî işbirliğine imkân vermedi. 1998 sonrasında ise RF’nin Türkiye’ye yönelik teklifleri Türkiye için rakebetçi bir

¹⁰⁶ Yuri Golotyuk, “Rusya’nın Savunma Sanayi Türkiye’den Sipariş Almaya Ümitli ... Moskova Ankara’ya Yeni Silah Çeşitleri Öneriyor”, Russki Telgraf, 29 Ocak 1998, 0028, 02/02/1998.

¹⁰⁷ Yuri Golotyuk, “Rusya’nın Savunma Sanayi Türkiye’den Sipariş Almaya Ümitli ... Moskova Ankara’ya Yeni Silah Çeşitleri Öneriyor”, Russki Telgraf, 29 Ocak 1998, 0028, 02/02/1998.

¹⁰⁸ Vladimir Georgiyev, “Çörnaya Akula Tipi Savaş Helikopterleri Türkiye’de”, Nezavisimaya Gazeta, 25 Şubat 1998, 0177, 25/02/1998.

piyasanın oluşması açısından işine yaradı. Türkiye'nin RF'den beklediği kadar silah almamasının tek nedeni siyasi koşullar değildi. NATO standartlarına uygunguzluk ile Batı'nın Türkiye pazarını kaybetmemek için çabaları diğer nedenler arasında sayılabilir. RF'de, Türkiye'nin NATO üyeliğinin askerî işbirliğini engellediği görüşü yaygındı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 266).

II. PETROL VE DOĞAL GAZ HATLARI REKABETİ

Soğuk Savaşın sona ermesiyle iktisadi etkenlerin belirleyiciliğinin arttığı bir uluslararası ilişkiler ortamı belirdi. RF dış politikasında iktisadi ve siyasi kazanımlar için enerji öne çıktı. Nazım Cafersoy, “dünyanın en önemli enerji rezervlerinden birine sahip Rusya'nın, dış politikasında, enerjiyi çok etkin stratejik bir araç olarak öne çıkarma yolunda olduğunu” iddia etti (Cafersoy N. , 2006).

Hazar Denizinin petrol ve gaz gibi hidrokarbonlarının araştırılması, çıkarılması ve nakline, uluslararası şirketlerin davet edilmesi sonrasında, hidrokarbonlar, iktisadi ve siyasi rekabete konu oldu. İktisadi beklentiler ile siyasi beklentiler iç içe geçti. Rekabet Hazar Denizi çevresindeki siyasi sorunların oluşumu ya da çözümüne tesir etti. Hidrokarbonlar ile Montrö Sözleşmesi, Boğazlarda trafik güvenliği ve çevre sorunu, PKK, Çeçenistan, uluslararası şirketlerin etkileri gibi konular yanyana geldi.

A. SSCB-Türkiye İlişkilerinde Enerji

SSCB-Türkiye ilişkilerinde enerji işbirliğini çağrıştırırken, RF-Türkiye ilişkilerinde enerji hem işbirliğine hem de rekabete konu oldu. SSCB ile 1984 anlaşması ve RF ile Mavi Akım anlaşmaları ilişkilerde işbirliğine örnek teşkil ederken, Hazar boru hatları (Bakü-Novossisyk, Bakü-Supsa, Bakü-Ceyhan) ilişkilerde rekabete yolaçtı.

1984 anlaşması Türk-Sovyet iktisadi ilişkilerinde en önemli anlaşmalardan birisiydi. Bu anlaşmanın dolaylı sonucunu oluşturan SSCB ve sonra Türkiye'den RF'ye işçi hareketi RF-Türkiye kültürel ilişkilerinde artışa yol açtı. 1984 anlaşması, SSCB sonrası RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine miras kaldı. Bu anlaşma, evvela SSCB-Türkiye, sonra RF-Türkiye dış ticaretinin çeşitlenmesi ve artmasını sağlaması

yanında müteahhitlik hizmetlerini de doğurdu. Anlaşmada, Türkiye'nin doğal gaz bedelinin % 70'ini mal ve hizmetle ödemesi öngörüldü.

1985'lere kadar ikili anlaşmalarla Türkiye'de SSCB tarafından bazı tesisler yapıldı, dış ticaret takas anlaşmalarıyla yürütüldü. Karşılıklı olarak 10'ar kalem civarında mal takas ediliyordu. Türkiye, çay, tütün, limon, mandalina, biraz barit ve manyezit, kromu SSCB ile takas ediyordu. 1984 anlaşmasında Türkiye'nin doğal gaz bedelini ödeyebilmesi için SSCB'ye verebileceği mallar artırıldı. SSCB'den bir heyet gelerek Türkiye'den alınacak mallar olup olmadığını, bu malların SSCB'de kullanılıp kullanılmayacağını tespit etti. O güne kadar hiç satılmayan sabundan, deterjandan başlayıp, sıvı yağlara kadar giden, arkasından ilaçtan otobüse ve telefon santrallerine kadar giden sanayi ürünlerinin SSCB ve sonra RF'ye ihracı sağlandı. 1984 anlaşması ile Türkiye'den SSCB ve sonra RF'ye sanayi malları ihracının kapısı aralandı (Erkin, 2003, s. 60).

1984 doğal gaz anlaşmasında Türkiye'nin gaz bedelini hizmetle de ödemesi öngörüldü. Bu öngörü evvela SSCB, sonra RF'de Türkiye'nin müteahhitlik hizmetlerini doğurdu. Anlaşma sonrasında Türk müteahhitleri ilk defa SSCB'de taahhüt gerçekleştirdiler. Müteahhitler, önce inşaatçı olarak gitti. Daha sonra siparişi veren firmanın kredi ihtiyacı doğdu; Türk firmaları kredi sağladı. Sonra taahhüt teslim edildiğinde bazen otel gibi işletmeleri müteahhitlerin işletmesi istendi. Müteahhitler işletmeciler oldu ve ardından Rus firması borcunu geriye ödeyemediği takdirde, müteahhit tesisin sahibi oldu. Böylelikle RF'de Türk yatırımları oluştu.

Türk işçileri evvela SSCB'ye, sonra RF'ye gitti. Bunlar, Rus toplumuna intibak etti, ferdi ilişkilerde yakınlaşma sağlandı. Aile bağları, kültür bağları kuruldu ve bavul ticareti de böyle başladı. İlk giden firmaların veyahut işçilerin yanında götürdüğü hediyeler, havlular, tişörtler, daha sonra ısmarlanırlar oldu. Böylelikle geniş bir reklam, tanıtım kampanyası, yine aynı şekilde turizm doğdu (Erkin, 2003, s. 60-61).

B. SSCB Sonrası RF-Türkiye İlişkilerinde Boru Hatları Rekabeti; Rekabette Çeçenistan ve PKK'ın Yeri

SSCB'nin dağılmasıyla Hazar enerji kaynakları nakli konusu RF-Türkiye ilişkilerinin sorunlu ana başlıklarından birisi haline geldi. Hazar kaynaklarının Türkiye üzerinden nakli, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlaşmasının hemen ardından gündeme geldi. Demirel'in 27 Nisan-3 Mayıs 1992'deki Orta Asya ve Kafkasya ziyaretinde boru hatları da görüşüldü. Türkiye, 9 Mayıs 1992'deki Economic Cooperation Organization (ECO) Aşkabat Zirvesinde Bakü-Ceyhan hattı için girişimlerini ilk kez uluslararası zemine taşıdı (Tagirov, 1999, s. 78). 30-31 Ekim 1992'deki ECO zirvesinde Özal'ın devlet başkanlarından boru hatları konusunda garanti alma çabası, RF'nin tepkisini çekti (Aydın M. , 2001a, s. 389). Türkiye ve Azerbaycan Şubat 1993'te Bakü-Ceyhan'ın en ekonomik ve tehlikesiz hat olduğunu ilan etti (Tagirov, 1999, s. 78). Ayrıca Türkiye, RF'nin önerdiği Bakü-Novorosisyk hattının güvenli olmadığını iddia etti. Bu hat Grozni'den geçiyordu ve Çeçenistan'da siyasi belirsizlik vardı. Çeçen liderler hattın işletilme güvenliğinin kendilerine bağlı olduğunu iddia ettiler. Çeçenler sabotajlarla hattı işletmeyi engelleyebilecekleri tehdidinde bulundular. RF, Çeçenlerin sabotaj tehdidinin Ankara ve uluslararası konsorsiyum tarafından desteklendiği iddia etti¹⁰⁹ Proje aşamasındaki Bakü-Ceyhan petrol boru hattı güzergahının PKK tarafından güvenliğinin tehdit edileceği de iddia edildi. Abdullah Öcalan'ın beyanatları Çeçen önderlerinkine benzerdi. Öcalan: “Bizimle anlaşma olmadan boru hattına izin vermeyiz” dedi. Hikmet Çetin, 17 Kasım 1993'te “terörden dolayı Bakü-Ceyhan hattı gerçekleşmeyebilir” şeklinde beyanat verdi (Tagirov, 1999, s. 77-78).

Ebulfez Elçibey iktidarında Azerbaycan-Türkiye arasındaki iktisadi ve siyasi işbirliği artışı RF'nin tepkisini çekti. Yeltsin, 1993 başlarında Türkiye'yi ziyaret edecekti. İlkeler deklarasyonu ile çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların korunması, gümrük kolaylıkları ve kültürel işbirliği gibi birkaç anlaşma imzaya hazırды. Ama Yeltsin Türkiye'ye gelmeyip, Yunanistan'a gitti. RF basınında, RF Dış

¹⁰⁹ Viktor Cerepahin, Trud: Ankara'nın Çeçen Haritası, 30/11/1995 Turd, 062 : HBR_00006941 : 30-Kasım-1995.

Ekonomik İlişkiler Bakanlığı yetkilerinin imzalarını taşıyan ve açıkça Türkiye aleyhtarı yazılar yayımlandı. RF, 1993'te, Azerbaycan üzerinden geçerek, Türkiye'ye gelecek bir petrol boru hattı döşenmesi projesini Karabağ ve Abhazya ihtilaflarından yararlanarak sabote etti. Böylece Orta Asya'nın Batı piyasalarına açılma planları bozuldu. RF, Türkiye ve ABD'nin hazırladığı Karabağ ihtilafını çözüm planı da suya düştü. Radi Fiş'in iddiasına göre; Ermenistan ve Azerbaycan bu planı imzalamak üzereyken, RF Azerbaycan'a, RF askerlerini Azerbaycan'da konuşlandırma, bunun karşılığında ise Ermenilerce ele geçirilen Akdam ve diğer mıntıkları iade teklifinde bulundu, Elçibey RF'nin bu önerisini reddedince devrildi.¹¹⁰ Kısa bir süre sonra Ermeni birlikleri, Rus tanklarının desteğinde, boru hattının döşenmesi düşünülen güzergâhın bulunduğu mıntikalara taarruza başladılar. Batı yanlısı Halk Cephesi Hükümetinin devrilmesinden sonra Haydar Aliyev, Haziran sonlarında iktidara geldiğinde petrol konsorsiyumu ile sözleşmenin imzalanmasını iptal etmeye de durdurdu. Endişeye kapılan şirket temsilcilerine yeni iktidarın sözleşme şartlarını incelemesi gerektiği, bunun ise yaklaşık 3 ay alacağı bildirildi. 5 Eylül'de Haydar Aliyev Azerbaycan'ın BDT'ye katılımı konusunda bizzat karar alma yetkisini parlamentodan aldı.¹¹¹ 24 Eylül 1993'te Moskova'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Milli Meclis Başkanı Haydar Aliyev BDT'e katılım anlaşmasını¹¹² Kollektif Güvenlik Anlaşmasını ve iktisadi işbirliği anlaşmasını imzaladı.¹¹³

Ermenistan taarruzları RF-Türkiye ilişkilerini de gerginleştirdi. Taarruzlar üzerine Çetin, "Azeri topraklarını ele geçirmeyi amaçlayan Ermeni saldırılarına kayıtsız kalamayacaklarını" söyledi. RF sınır muhafızları tarafından korunan Ermeni sınırına Türk birlikleri yığınak yaptı. Çiller de, Moskova ziyareti sırasında, Ermeni

¹¹⁰ Radi Fiş, "Ortağımızı Kaybetmeyelim ...", Obsaya Gazeta, 22-28 Nisan 1994, 047: HBR_00061996, 25/04/1994.

¹¹¹ Elçibey, Azerbaycan'daki üç petrol yatağının işletilmesi için Batılı sekiz büyük petrol şirketinden oluşan konsorsiyumla sözleşme imzalamak üzere Londra'ya hareket etmeden hemen önce devrildi. Petrol boru hattının Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısından başlayarak, Türkiye'nin Akdeniz sahillerine uzanacak güzergâhının, Londra görüşmelerinde kesinlik kazanması bekleniyordu. Dar Petrol Sahasında Manevra..., Haftalık Moskovskiye Novosti, Eylül 1993, 098: HBR_00054287, 16/09/1993.

¹¹² <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> erişim 19/06/2013.

¹¹³ Cavid Veliyev, Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu, Gazi Üniversitesi yayıncı YL tezi, Ankara 2006, s.69.

saldırılarının devam etmesi halinde ülkesinin kuvvete başvurmayaya kararlı olduğunu söyledi. Böylece Rusya ile Türkiye dostça ortaklık yerine yine eski askerî cepheleşmenin eşiğine sürüklendi.¹¹⁴

Elçibey'in devrilmesinde Türkiye-Azerbaycan iktisadi ilişkilerinin de etkisi oldu; Elçibey'in Türk ve Batılı şirketleri tercih etmesi Moskova'yı rahatsız etti. 9 Mart 1993'te Türkiye ile Azerbaycan Hükümeti arasında Bakü-Ceyhan boru hattı inşası anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye'nin, Azerbaycan petrolünden pay almasının öngörülmesine karşın RF ve İran'ın dışarıda tutulması, bu ülkelerin Azerbaycan'a yönelik politikalarının daha da sertleşmesine ve Karabağ savaşında Ermenistan'a açık bir şekilde destek vermelerine neden oldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Şirketi'nin (ACPS) Mart 1993'te, Total, Exxon ve diğer önemli petrol şirketleriyle görüşmeler yaptığı bir dönemde Elçibey, RF ve İran'ın konsorsiyuma katılma tekliflerini bir kez daha geri çevirdi. RF'nin Azerbaycan'ı terk eden birlikleri, ağır silahlarını Elçibey karşıtı Albay Suret Huseynov'a bağlı birliklere devretti. Bu devir olayında RF'nin konsorsiyuma katılma önerisinin Elçibey tarafından reddedilmesi önemli rol oynadı. Nitekim Elçibey RF destekli Huseynov'un isyanı sonucu devrildi (Eyvazov, 2004, s. 90-91). Elçibey, Azerbaycan'daki üç petrol yatağının işletilmesi için Batılı sekiz büyük petrol şirketinden oluşan konsorsiyumla sözleşme imzalamak üzere Londra'ya hareket etmeden hemen önce devrildi. Petrol boru hattının Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısından başlayarak, Türkiye'nin Akdeniz sahillerine uzanacak güzergâhının, Londra görüşmelerinde kesinlik kazanması bekleniyordu. Böyle bir durumda, Azerbaycan, RF'nin nüfuz alanından kesinlikle çıkaracak ve bunun ardından Orta Asya ve belki de Volga boyu (Tataristan ile Başkurdistan) ile Kuzey Kafkasya'nın "Moskova himayesinden" çıkması tehlikesi doğacaktı. Zenginlikleri dünya piyasalarına sadece RF üzerinden ulaşan "kıtanın ortasındaki kilitli mücevher kutusu" (Japon iktisatçıları, bu bölgeyi bu sözlerle adlandırıyorlardı) yeni petrol boru hattı sayesinde Avrupa'ya ve dünya'ya açılan ve Moskova tarafından kontrol

¹¹⁴ Radi Fiş, "Ortağımızı Kaybetmeyelim ...", Obsaya Gazeta, 22-28 Nisan 1994, 047: HBR_00061996, 25/04/1994.

edilemeyen bir “pencere” elde edecekti.¹¹⁵ Eliçey’in devrilmesiyle Aliyev 18 Haziran 1993’te yönetimi ele geçirdi. Aliyev, Elçibey dönemindeki Azerbaycan petrol yataklarının uluslararası konsorsiyumla işletilmesi anlaşmalarını erteledi.

C. Enerji Nakli ile Montrö, PKK, Çeçenistan Arasındaki Bağlantılar

Ağustos 1993 başında Başbakan Çiller’in RF Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev’e Montrö Sözleşmesi sonrasında deniz nakliyatında değişiklikler olduğunu belirtmesinin ardından, Çernişev Bakü-Ceyhan hattının Kürtler dolayısıyla güvensizliğini iddia etti. Bu iddia üzerine Çernişev Dışişleri Bakanlığına çağrıldı.¹¹⁶ Başbakan Çiller, 1 Eylül 1993’te, petrol konusunun Türkiye’nin en önemli dış politika konusu olduğunu bildirerek, bu konu için RF’ye gideceğini, Yeltsin ile görüşeceğini, Bakü-Ceyhan hattı konusunu da görüşmede ele alacaklarını söyledi. Aliyev ile 3 kez konuştuğunu ve Azerbaycan’dan teminat aldığını belirten Çiller, “Petrol, Türkiye üzerinden geçirilecektir” dedi. Çiller, Yeltsin’le görüşeceğini açıkladı, ancak Yeltsin, Çiller ile görüşmedi. Çiller’in RF ziyareti esnasında, Orta Asya ve Kafkasya petrolünün Türkiye üzerinden nakli için bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırıldı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 181).

Enerji nakli Türkiye için önemli bir sorun haline gelmişti. 1993 güzünde Türkiye RF’den tehdit algılıyordu. Demirel 19 Eylül 1993’te Ankara’da üç savunma sanayi işletmesinin açılışında, “27.000 nükleer başlığa sahip olan Kızıl Ordu önceden olduğu gibi şimdi de varlığını sürdürüyor” dedi.¹¹⁷ Türkiye ile RF 1993 güzündeki tehdit algılamalarının ardından 1994 yazında enerji nakli için çözüm arayışlarına başladılar. RF Başbakan Birinci Yardımcısı Soskavets Temmuz 1994’te Bakü-Ceyhan hattı için RF-Türkiye temsilcilerinin iki aydır çalıştığını açıkladı.¹¹⁸

1994 sonlarında başlayan Çeçenya harekâtının nedenlerinden biri de enerji nakliydi.

¹¹⁵ Dar Petrol Sahasında Manevra..., Haftalık Moskovskiye Novosti, Eylül 1993, 098: HBR_00054287, 16/09/1993.

¹¹⁶ Hürriyet Gazetesi, 07/08/1993.

¹¹⁷ Nina Kotlyarova, “Türkiye Savunma Gücünü Artırıyor”, Segodnya, 30 Eylül 1993, 028: HBR_00054712, 30/09/1993.

¹¹⁸ Vladimir Hovtarovic, “Hayır ... Türk Kıyısı Bize Gerek”, Trud, 23 Temmuz 1994, 016: HBR_00065513, 23 Temmuz 1994.

RF, Çeçenistan'dan geçen mevcut Bakü-Novorossiysk hatının güvenliği sağlamak ve Novorossiysk'ten yüklenen tankerlerin Boğazlar yoluyla dünya piyasalarına çıkışının mümkün olacağını uluslararası petrol şirketlerine göstermek için Çeçenistan'a müdahale etti. Başarısız Çeçenya harekâtı sonrasında, RF yine de, 1995 başında boru hattının Dağıstan ve Çeçenistan üzerinden geçerek Novorossiysk'teki petrol terminallerine ulaştırılmasında ısrarlıydı. Türkiye ve Azerbaycan başından beri bu hatta karşıydılar. RF, Türkiye'nin Boğazlardan tankerlerle petrol geçişini düzenlemesini, daha doğrusu sınırlamalar getirmesini, Bakü-Ceyhan ile Bakü-Novorossiysk boru hattı rekabetine bağlıyordu. Azerbaycan, Elçibey döneminde olduğu gibi Aliyev iktidarı sırasında da, RF ile güzergâh konusunda uzlaşmaz tutumunu devam ettiriyordu. Azerbaycan, petrol nakli konusunda kesinlikle RF'ye bağımlı olmama çabasındaydı. Türkiye ve Azerbaycan'ın ısrarları, başlangıçta uluslararası şirketlerden destek görmedi. İngiliz ve Amerikan şirketleri kesin bir tercih belirtmiyordu. Tasarlanan boru hattının, PKK'lı teröristlerin faaliyet gösterdikleri Türk topraklarından geçecek olması işi "güçleştiren tek etkendi". Ancak I. Çeçenistan Savaşı PKK'yı arka plana itti. Lukoil'in, 1995 başında, yeni bir boru hattı inşasına gerek olmadığı, Budenovsk ile Grozni'den geçen ancak işletilmeyen boru hattının kullanılması önerisi kabul görmedi. RF'nin Çeçenistan'a müdahale etmesinin başlıca hedeflerinden biri Lukoil'in önerisini uluslararası konsorsiyuma kabul ettirmektir. RF, müdahale sonrası Çeçenistan'da güvenliği sağlayacağını varsayıyordu. Müdahale sonrası Çeçenistan'da güvenliğin sağlanamaması, Novorossiysk güzergahı tercihini zayıflattı.¹¹⁹

RF-Türkiye arasında tehdit algılamaları, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaliyle, 1993 baharından sonra, ve 1994 yılı sonlarında başlayan I. Çeçenistan Savaşı sonrası 1995 baharında arttı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Mart 1995'teki Doğu tatbikatları RF ordu gazetesi, *Krasnaya Zvezda* (Kızıl Yıldız) tarafından RF'ye karşı olarak yorumlandı:

"Milliyet gazetesine göre, Türkiye Genelkurmayı, geçenlerde yapılan 'doğu' tatbikatlarının amacını çok kesin bir şekilde belirledi: 'düşmanı korkutma'. "Hangi düşmanı?" diye tahminlerde bulunmaya gerek kalmıyor. Çünkü son zamanlarda Türk generalleri, güney

¹¹⁹ Georgi Bovt, "Transkafkasya'da Satranç ... Hamleler Zorunlu", Kommersant Daily, 24 Şubat 1995, 060: HBR_00074357, 24/02/1995.

istikametinde kendine yol açan 'yayılmacı Rus silindiri'nden açıkça söz ediyorlar. "Karadayı'ya göre ... Rusya'nın artık bölgede emelleri olmadığı savı doğru çıkmamıştır".¹²⁰

D. Erken Petrolde Bakü-Novorossiysk ile Bakü-Supsa Güzergâhı Rekabeti

Türkiye ile RF arasında erken petrolde güzergah rekabeti yaşandı. Hazar petrolünün paylaşımından ziyade boru hattı/hatlarının güzergâhının belirlenmesi daha zordu. Türkiye, Bakü-Supsa hattının, RF ise Bakü-Novorossiysk hattının gerçekleşmesi taraftarıydı. Türkiye ve Azerbaycan bu hususta da RF'nin karşısında ABD ile işbirliğine yönelerek meseleyi çözdü.

Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AUIŞ) erken petrolü Novorossiysk'ten satma eğilimindeydi. Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Şirketi (ACPS) Başkanı Terry Adams, 8 Ekim 1995'te Bakü'de Türk heyetine Novorossiysk hattını istemelerinin gerekçesi olarak, Aliyev'in RF'den korktuğunu ve bu nedenle bu hattı desteklediğini söyledi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Çiller, Aliyev'i arayarak ikna etmeye çalıştı. Ardından Bill Clinton devreye girdi ve Aliyev, iki hattın eş zamanlı olarak işletilmesine razı oldu (Zhaissenbayev, 2004, s. 74). 9 Ekim 1995'te Londra'da AUIŞ toplantısında RF heyeti erken petrolün Novorossiysk'e, Türkiye heyeti ise Supsa'ya naklini teklif etti. ABD şirketleri Supsa'yı pahalı buldular. Bunun üzerine Türkiye'nin koordinatörü Emre Gönensay ABD Millî Güvenlik Konseyi'ne telefon açtı. Ertesi gün ABD şirketleri, ABD'nin millî güvenlik çıkarlarından hareketle, Bakü-Supsa hattını desteklemeye başladılar (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 182). Şubat 1996'da imzalanan bir anlaşma ile erken petrolün Bakü-Novorossiysk hattı ile ihracına karar verildi. 4 Haziran 1996'da AUPŞ dünyanın birkaç büyük petrol şirketi ile yeni bir anlaşma imzaladı. Konsorsiyuma Büyük Britanya'yı temsilen "BP AMOCO", Norveç'i temsilen "Statoil", Fransa'yı temsilen "Elf Akiten", hem Rusya'yı hem İtalya'yı temsilen "LUKOİL-AGİP", Türkiye'yi temsilen TPAO, İran'ı temsilen OPEK şirketleri katıldı.¹²¹

¹²⁰ Vadim Markusin, "Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Keskinleştiriyor", Krasnaya Zvezda, 16 Mart 1995, 134: HBR_00075495, 16/03/1995.

¹²¹ <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0868&n=000002&prfr=1&g=&prev=erişim 22/04/2008>.

Aliyev'in 1995'te kabul ettiği gibi erken petrol nakli için iki hat da işletmeye açıldı. Bakü-Novorossiysk hattı 12 Kasım 1997'de resmen açıldı (Zhaissenbayev, 2004, s. 68-69). Aliyev, Bakü'deki açılış töreninde ilgili tüm tarafların önünde Bakü-Ceyhan hattına açıkça desteğini belirtirken kendisinin verdiği siyasi desteğin yanında şirketlerin de bu kararı desteklemesi gerektiğini vurguladı.¹²² Novorossiysk'e nakledilen erken petrolü taşıyan ilk tanker 12 Aralık 1997'de İstanbul Boğazı'ndan geçti.¹²³ 17 Nisan 1999'da ise Bakü-Supsa hattı faaliyete geçti (Zhaissenbayev, 2004, s. 69).

E. Bakü-Ceyhan (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Hattı İçin Türkiye-Azerbaycan-ABD İşbirliği

RF ile enerji hatları rekabetinde Türkiye-Azerbaycan-ABD işbirliğinin yeri ve öneminin ortaya konması önem arz etmektedir. Enerji nakli Türkiye ve RF'nin rekabetine yolaçtı. SSCB'nin dağılması ile birlikte Hazar hidrokarbonlarının işletilmesi ve nakli uluslararası şirketlere açıldı. Hazar Denizi ülkelerinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın açık denizlere kıyısı olmadığından hidrokarbonların açık deniz limanlarına boru hatları ile nakli için araya başka ülkelerin girmesi gerekliydi. Türkiye, SSCB sonrası coğrafyasında siyasi adımlar atarken RF ile karşı karşıya geldiği her meselede olduğu gibi (Bosna, Türk Cumhuriyetleri, Kosova, Boğazlar, AKKA) Hazar petrol ve gazının nakli sorununda da RF ile arasına Batı'yı koymak istedi. Türkiye 1995'e kadar boru hatları meselesinde Batı'dan RF'ye karşı destek alamadı. 1995 ve sonrasında ABD'li şirketlerin gayretleriyle ABD yönetiminin desteği alındı. ABD yönetimi şirketlerin çıkarları için Kafkasya'ya ilgisini arttırdı, yani ABD yönetimini şirketler etkiledi. Fakat yönetim de şirketleri etkiledi. ABD yönetimi, şirketlerin İran üzerinden petrol nakli projesine izin vermedi. Erken petrolün Novorossiysk'e naklini isteyen petrol şirketlerine ise hem Novorossiysk hem Supsa'yı kabul ettirdi. Dolayısıyla etkileyen-etkilenen sarmalı yaşandı, ABD yönetimi hem şirketlerden etkilendi, hem de

¹²² <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0868&n=000002&prfr=1&g=&prev=erişim> 22/04/2008 ve <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0864&n=000004&g=erişim> 22/04/2008.

¹²³ Radikal Gazetesi, 13 Aralık 1997.

şirketleri etkiledi. Uluslararası şirketler iktisadi kazanç peşinde iken Türkiye, boru hatlarından iktisadi kazançtan çok siyasi yarar bekledi. Türkiye, erken petrolün RF toprağı Novorossysk'e değil Gürcistan toprağı Supsa'ya nakli taraftarıydı. Türkiye, nakil ile ilgili bir koordinasyon birimi de oluşturdu. Özünde uluslararası iktisadi bir konu, uluslararası siyasi bir içerik kazandı; Montrö, PKK, Çeşenistan, S-300'ler ile bağlantılandırıldı. Hazar statüsü (deniz ya da göl) hususundaki itirazlarla Hazar'da egemenlik sorunu ortaya çıktı.

Türkiye yalnız başına RF ile boru hatları rekabetinde başarılı olamayacağını anlamıştı. Batı'nın özellikle de ABD'nin desteğine ihtiyacı vardı. Başlangıçtaki ABD'nin Kafkasya politikası nedeniyle Türkiye, ABD'den destek alamadı. Yeltsin döneminde ABD'nin Kafkasya politikası; 1991-1995 ve 1995-2000 arası olarak ikiye ayrılabilir. 1991-1995 arasında ABD Kafkasya'yı Moskova Büyükelçisi Strobe Talbott'un biçimlendirdiği "ilkin Rusya" önceliği içinde gördü. RF'nin, ABD'nin başında olduğu uluslararası sisteme eklenmesini hedefleyen "ilkin Rusya" anlayışında, ABD kendi çıkarlarını doğrudan tehdit etmediği sürece, Kafkasya ve Orta Asya'yı RF'nin nüfuz alanı saydı (Güney, 2002, s. 359). ABD şirketlerinin petrol ve gaz konsorsiyumlarında büyük paylar alması sonrası (özellikle Gülistan Anlaşması sonrası) ABD'nin Kafkasya'ya ilgisi arttı (Ağacan, 2005, s. 33-35). Bu olayın da gösterdiği gibi Çoğulcu yaklaşım uluslararası politikada şirketlerin de aktör olduğunu, şirketlerin ya doğrudan ya da hükümetleri vasıtasıyla çıkarlarını gözetip, artırmaya yöneldiklerini belirtir.

1. 1995'e Kadar ABD'nin RF Politikası

ABD, 1995'e kadar RF'ye öncelik verdi. ABD'nin RF'ye öncelik vermesinin nedenleri çeşitliydi. İlki, RF reformların başarısızlıkla sonuçlanması halinde ülkede iktidara uçtaki partilerin gelebileceği ihtimali ile Batı'yı korkutarak Batı'dan iktisadi ve siyasi tavizler almaya çalışmaktaydı. Bundan başka, bazı RF yetkilileri, Sovyet sonrası alanda RF denetiminin tanınması konusunda Batıyla "centilmenler anlaşması"nın olduğunu belirttiler (Eyvazov, 2004, s. 117-118). 1993'te RF yaşanan iç sorunlar nedeniyle ABD'de mevcut Yeltsin yönetimine destek verilmesi, Moskova ile ters düşülmemesi gerektiği fikri belirdi. Bosna Savaşı, Çeşenistan harekâtı,

Rusya-İran nükleer işbirliği, Rus-Çin ilişkileri, Hazar petrol ve gazı, RF'nin "Yakın Çevre" politikası gibi önemli konularda, ABD'nin çıkarları RF'nin çıkarları ile ters düşünce taviz vererek RF'nin ikna edilmesi ABD dış politikasının birinci tercihi olarak kabul edildi (Eyvazov, 2004, s. 50-51).

RF, 1993 ve sonrasında Kafkasya'da etkinliğini artırdı. 1992'de Kozyrev: "BDT, Rusya'nın hayati çıkarlarının yer aldığı bir bölgedir. BDT'de bizim amacımız tek ordu, gelişmiş iktisadi ilişkiler, ortak sınırlar ve ortak Rus dilidir. Rusya bu beklentilerini her türlü yolla savunacaktır" (Eyvazov, 2004, s. 116) şeklinde yazsa da RF'nin Kafkasya ve Orta Asya ile bağlantıları 1992'de geriledi. RF, 1993 ve sonrasında, Kafkasya ve Orta Asya'yı BDT çatısı altında zorla toparlamaya çabaladı. RF için Hazar petrolünün nakli; iktisadi olmaktan ziyade, Kafkas ve Orta Asya ülkeleri üzerinde siyasi gücü elinde tutma hedefi açısından önemliydi. RF, boru hattını kontrol eden devletin Kafkasya ve Orta Asya'yı denetimi altında tutacağını bilmekteydi. Bakü-Supsa ile Bakü-Ceyhan petrol ve doğal gaz boru hatları RF'nin iktisadi kayba uğraması yanında, tüm Kafkas bölgesindeki denetimi kaybetmesi ihtimalini gündeme getirmekteydi. Bu nedenle, RF Kafkas devletleri üzerindeki denetimi kaybetmemek için bazen bölgedeki etnik grupları kışkırtarak askerî ve siyasi etkisini kullanmaktaydı (Zhaissenbayev, 2004, s. 102).

RF, Hazar petrol ve gazı üzerindeki etkinliğini kaybetmesinin maliyetinin yüksek olacağını hesapladı. RF nakliye bedelinden mahrum olacak, düşük fiyatla alacağı petrol ve gazı dünya piyasalarına yüksek fiyatla satamayacak, petrol ve gaz fiyatları üzerindeki etkinliği azalacak, petrol ve gaz naklinin sağlayacağı Hazar çevresi ülkelerine siyasi, iktisadi, kültürel müdahale imkânından mahrum olacak, etkinliği zamanla daha kuzeye doğru çekilecek, askerî üslerini kaybedebilecekti (Aras, 2002, s. 38).

2. ABD'nin 1995 Sonrası RF Politikası Değişikliğinde Petrol Şirketlerinin Etkisi

Başkan Bill Clinton'ın Oxford Üniversitesinden okul arkadaşı, önce ABD'nin

Moskova Büyükelçisi, sonra da Dışişleri Bakan Yardımcısı (22 Şubat 1994-19 Ocak 2001) olan Strobe Talbott'un¹²⁴ şekillendirdiği “ilkin Rusya” politikasının ABD’ye yararlı olmadığı belirginleşince, ABD “ilkin Rusya” politikasından vazgeçti.¹²⁵

Bakü-Ceyhan hattı ile ilgili 1990’lı yılların ikinci yarısında ilk kayda değer gelişme 15 Mayıs 1998’de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında Hazar petrolünün ana iletim hattının Bakü-Ceyhan hattı ile taşınmasıyla ilgili mutabakata ilişkin bildirin İstanbul’da imzalanmasıydı. Hükümetler hattın hayata geçmesi için hükümetlerarası anlaşma ve geçiş ülkeleri anlaşması hazırlanması hususunda mutabakata vardılar. Bundan sonraki anlaşmalara ise ABD temsilcileri müşahit olarak katıldılar.

ABD’nin Bakü-Ceyhan’a ilk somut desteği Ankara Deklarasyonuna müşahit olarak imza atmasıydı. Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmak üzere Ankara’ya gelen Haydar Aliyev, Eduard Şevardnadze, Nursultan Nazarbayev, İslam Kerimov ülkeleri adına, Türkiye adına ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz deklarasyonu imzaladı. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson gözlemci statüsünde ABD adına 29 Ekim 1998’de Ankara’da deklarasyonunu imzaladı. Deklarasyonda Orta Asya petrollerinin Bakü-Ceyhan hattından geçmesi gerektiği teyit edildi. Törende ayrıca Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi’nin altından Türkiye ve Batı pazarlarına ulaşmasını amaçlayan 3 milyar dolarlık doğal gaz anlaşması imzalandı. Anlaşmayı Türkmenistan adına Türkiye’de bulunan Saparmurat Türkmenbaşı imzaladı.¹²⁶

Ankara Dekrasyonunda Hazar enerji kaynaklarına sadece iktisadi getiri açısından

¹²⁴ Bkz.: http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/book_pr.html erişim 26/10/2011.

¹²⁵ 1992’de eski ev arkadaşı başkan seçilince Talbott eski Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmış olan yeni cumhuriyetlere genel büyükelçi olarak atandı. O tarihe kadar meslek yaşamını gazeteci ve yazar olarak sürdürmüş olan ve birçok kitabı yayınlanan Talbott, Soğuk Savaş dönemi sonundaki Sovyetler-ABD ilişkileri konusundaki *At The Highest Level* adlı kitabın eş yazarlığını da yapmıştı. Daha sonra Clinton’ın başkanlığının ikinci döneminde Talbott Dışişleri Bakan Yardımcısı oldu. Talbott her iki görevinde de Amerika’nın Rusya ile ilgili politikasını formüle etmekle görevlendirilmişti. http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/book_pr.html erişim 26/10/2011.

¹²⁶ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1998&a=10> erişim 13/11/2011.

bakılmıyordu. Hazar kaynakların işletilmesiyle, Kafkasya ve Orta Asya'ya siyasi istikrar kazandırılması fikrini de liderler gözetiyordu. Buna ilişkin olarak Ankara Deklarasyonunda, taraflar Hazar enerji kaynaklarının işletilmesinin Hazar'a kıyası olan ülkelerle bunlara komşu ülkelerin bağımsızlık ve güvenliklerinin korunması ve arttırılması üzerindeki olumlu etkisini vurguladılar (Özkan, 2005, s. 148).

Kendi şekillendirdiği “ilkın Rusya” politikasından vazgeçen yine Strobe Talbott'un kendisi oldu. Bunun bir göstergesi, Talbott, 27 Ekim 1999'da Ankara'ya gelip, Cumhurbaşkanı Demirel ile görüşüp, Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile Hazar geçişli doğal gaz boru hattı projelerinin gerçekleşmesi için ABD'nin verdiği desteği tekrarlamasıydı.¹²⁷ Talbott'un Ankra'ya gelmesinden önce RF, 1 Ekim 1999'da Çeçenistan'a tekrar silahlı müdahale etti. Türkiye, Bakü-Ceyhan için çabalarken Ekim 1999'da RF Dağıstan'dan geçen yeni bir hattın inşasına başladı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 186). 19 Ekim 1999'da Azeri petrollerini uluslararası pazarlara ulaştıracak konsorsiyum içinde (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi, AUIŞ-Azerbaijan International Operating Company, AIOC) en büyük paya sahip olan British Petroleum-Amoco şirketi muhalefetini kaldırarak Bakü-Ceyhan projesini desteklediğini açıkladı.¹²⁸

RF, Kasım 1999'da Azerbaycan ve Gürcistan'a Bakü-Ceyhan hattından vazgeçmeleri için baskı yapıyordu. RF Başbakan Yardımcısı Nikolay Aksenenko, Azerbaycan yönetimini Bakü-Ceyhan projesinin kârlı olmadığına ikna etmeye çabaladı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 186). 5 Kasım 1999'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliiev, RF Başbakan Yardımcısı N. Aksenenko ile Enerji ve Yakıt Bakanı Viktor Kalyujniy'i kabulünde yaptığı konuşmada, Bakü-Ceyhan projesinden dönülmesinin imkânsız olduğunu söyledi. Görüşmeden sonra bir açıklama yapan N. Aksenenko ise Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin noktalandığını ve bu konuda siyasi bir karar alındığını söylemesi, H. Aliyev'i ikna edemediğinin göstergesiydi.¹²⁹

¹²⁷ <http://www.tccb.gov.tr/suleyman-demirel-basin-aciklamalari/491/69095/abd-disisleri-bakan-yardimcisi-talbott-ve-beraberindeki-heyeti-kabul.html> erişim 14/10/2011.

¹²⁸ Konsorsiyum payları için bkz.: <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9006615&contentId=7020647>

¹²⁹ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1999&a=11> erişim 13/11/2011.

RF'nin Azerbaycan'a Bakü-Ceyhan'dan vazgeçmesi için baskı yaptığı günlerde 4-6 Kasım 1999'da Başbakan Ecevit Moskova'yı ziyaret ediyordu. Ziyaret gündeminde Mavi Akım, Çeçenistan sorunu, RF'den PKK'ya desek ile iktisadi ilişkiler vardı. Ecevit'in Moskova ziyaretinin Bakü-Ceyhan'a RF'nin itiraz ve engellemelerini ortadan kaldırmak için yapıldığı, RF'nin de Mavi Akım'da ısrar ettiği yorumları yapıldı. Nitekim 18 Kasım 1999'da paket anlaşmaların imzalanmasından sonra 27 Kasım 1999'da "Mavi Akım Projesi" ile ilgili vergi kolaylıklarını içeren protokolün Moskova'da imzalanması manidardı.

18 Kasım 1999'da ABD Başkanı Bill Clinton ve Norveç Başbakanı Kjell Magne Bondevik müşahitliğinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında İstanbul'da paket anlaşmaların imzalanması ("Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, ve Gürcistan arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşma"¹³⁰) ABD'nin "ilkin Rusya" politikasının değişikliğinin en üst düzeyde göstergesiydi. Bu anlaşmalarda hattın adı Bakü-Ceyhan değil Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak geçti. Clinton imza törenindeki konuşmasında, anlaşmaların Hazar bölgesi ülkelerininin bağımsızlığını perçinleyeceğine dikkat çekerek, projenin bölge ülkeleri aralarındaki siyasi rekabeti ortadan kaldıracağını ve ticari ilişkilerini pekiştireceğini söyledi. RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov 10 gün sonra BTC anlaşması ile ilgili olarak 28 Kasım 1999'da, "Rus çıkarlarına bir darbedir" yorumunu yapması dikkat çekiciydi.¹³¹

ABD'nin, RF önceliğinden (ilkin Rusya) vazgeçmesinin nedenlerinden biri ABD petrol şirketlerinin gayretiydi. ABD petrol şirketleri ile Azerbaycan yetkilileri arasındaki görüşmeler, Azerbaycan'ın daha SSCB'nin bir cumhuriyeti olduğu 1990'a kadar geri gider (Babalı, 2005, s. 31). Bağımsızlık sonrası kurulan ilk Azeri hükümeti (Muttalibov hükümeti) Batılı petrol şirketlerinin Azeri petrolüne ilgisini kullanarak mali ve teknik yardımdan ziyade, Karabağ sorununda, RF ve

¹³⁰ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?1464>

¹³¹ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1999&a=11> erişim 13/11/2011.

Ermenistan'a karşı destek sağlama politikasına yöneldi (Tanrısever F. O., 2002, s. 392). Bu nedenle Muttalibov Hükümeti Haziran 1991'de Amaco ile anlaşma imzalandı. ABD şirketi Amaco'dan sonra, 7-8 Eylül 1992'de, İngiliz ve Norveç şirketleriyle (British Petrol ve Statoil) ön anlaşmalar imzalandı. 13 Eylül 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Şirketi (ACPŞ/SOCAR) kuruldu. 9 Kasım 1992'de Çırağ, Azeri ve Güneşli yataklarının altyapısı için ACPŞ ve BP önderliğinde konsorsiyum ortakları arasında memorandum imzalandı. Elçibey'in çabalarıyla 6 Aralık 1992'de TPAO'ya % 2,75'lik hisse verildi. 20 Eylül 1994'te ACPŞ ile AUIŞ (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi) arasında Gülistan Sarayında imzalanan anlaşmayla Güneşli ve Çırağ yataklarında petrol arama ve çıkarma yetkisi AUIŞ'ye verildi. RF, Azerbaycan'da üretilen petrolün tamamını RF üzerinden nakletmeyi vaat etti ve başka güzergahlara ümit bağlanmamasını tavsiye etti.¹³²Elçibey petrol anlaşmalarına RF'yi dâhil etmemişken, Aliyev, Gülistan Anlaşmasıyla RF'ye (Lukoil) % 10 hisse verdi; en büyük payı ise ABD şirketlerine verdi.¹³³ Aynı gün RF Dışişleri Bakanlığı: "Özellikle Hazar Denizi ve kaynaklarıyla ilgili tek taraflı eylemler, uluslararası hukuka tezat teşkil ediyor ve bu denizin çevresel sistemine zarar verme tehlikesi taşıyor" açıklaması yaptı. RF Dışişleri Bakanlığı, RF'nin bu anlaşmayı resmen tanımayacağını ifade etti. Kozyrev, 22 Eylül'de Azerbaycan ve Batılı şirketleri uyarıp; "Rusya'nın tüm çıkarlarını içeren hesap yapmalarını" ve "çok taraflı kabul edilebilir bir çözüm bulmanın" şart olduğunu belirtti. RF Dışişleri Bakanlığı 5 Ekim 1994'te Hazar Denizinin hukuki durumuyla ilgili olarak BM Genel Sekreterliğine bir mektup gönderdi. Bu mektupta Hazar'a kıyı bir ülkenin, Hazar doğal kaynaklarıyla ilgili tek taraflı bir iddiada bulunamayacağı değerlendirmesi yer aldı. Aliyev, 26 Eylül'de, Clinton ile görüştü. Dışişleri Bakanı Madeleine Albright: "Birleşik Devletler, Moskova'nın, Rusya sınırları dışında çıkar alanını yayma hakkını tanımamaktadır. Biz Birleşik Devletler olarak, açıkça Rusya'nın ya da başka

¹³² <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0868&n=000002&prfr=1&g=&prev=> erişim 22/04/2008.

¹³³ SOCAR (Azerbaijan) 20%, British Petroleum (UK) 17,127%, Amoco (USA) 17,01%, Lukoil (Russia) 10%, Pennzoil (USA) 9,82%, Unocal (USA) 9,52%, Statoil (Norway) 8,563%, McDermott International (USA) 2,45%, Ramco (Scotland) 2,08%, Turkish State Oil Company (Turkey) 1,75%, Delta-Nimir (Saudi Arabia) 1,68% (http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/24_folder/24_articles/24_aioc.html erişim 20/04/2008).

birinin özel komisyon hakkı veya sınırları dışında nüfuz alanı hakkını tanımadığımızı beyan ederiz” dedi.¹³⁴ Türkiye ve Azerbaycan petrol hususunda 1995’e RF’ye karşı ABD’nin desteğiyle girdiler.

Türkiye, 1997 ortasında RF’ye karşı artık açıkça yalnız değildi. Talbott, 21 Temmuz 1997’de, Kafkasya ve Orta Asya’yı ABD için hayati bölge olarak tanımladı. Bunun bir nedeni, RF’de ABD karşıtlığının yükselişiydi. Duma, 1996 başında, Sovyetler Birliği’nin dağılmasını reddetti. Ocak 1996’da Yeltsin’in Batıcı Kozyrev’i görevinden uzaklaştırarak Dışişleri Bakanlığına Yevgeny Maksimoviç Primakov’u getirmesi RF’de Batı karşıtlığının yükselişi olarak algılandı. Primakov’un Dışişleri Bakanlığı ile birlikte, Batı ile eşitlik temelinde işbirliği, RF’nin “büyük güç” olarak tanınması, ABD’nin tek taraflı davranışlarına karşı çok kutupluluk yaklaşımı benimsendi (Turgutoğlu, 2006, s. 36). Talbott’un açıklamasından sonra RF, Kafkasya ve Orta Asya’da ABD ve Türkiye’nin etkinliğinin artmasına karşı tedbirler aldı (Güney, 2002, s. 367).

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Hazar hidrokarbonlarının nakli RF-Türkiye ilişkilerinin en sorunlu başlıklarından birisini oluşturarak Türk Cumhuriyetleri, Çeçenya, PKK, Montrö gibi konuları etkiledi. Aliyev, Azerbaycan’ı BDT’ye üye yaptıktan sonra da Azerbaycan topraklarının işgali sorununun çözülmediğini gördü. Bunun üzerine Aliyev, Hazar kaynaklarını Batılı ülke şirketleri arasında pay edip Batı ve Türkiye’nin desteğini alarak Azerbaycan’ın siyasi sorunlarını hem devletler hem de şirketleri kullanarak çözme stratejisi izledi. Aliyev Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden nakline ABD’nin desteği ile razı oldu. Türkiye ise enerji nakil hattı olma hedefine Azerbaycan ile uyumlu Batılı devletleri ve uluslararası şirketleri kullanarak ulaşma yolunu seçti. Yeltsin dönemi başından sonuna kadar bu hedef doğrultusunda mücadele ederek başarıya ulaştı.

¹³⁴ http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/24_folder/24_articles/24_aioc.html erişim 20/04/2008.

III. RF'NİN GÜNEY KIBRIS VE YUNANİSTAN'A SİLAH SATIŞI TEŞEBBÜSÜ

Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer iktisadi ve siyasi içerikli olay, RF'nin Güney Kıbrıs ve Yunanistan'a silah satışı teşebbüsüdür. SSCB ihracatında ham ve yarı mamüllerden sonra en büyük payı silah satışları alıyordu. SSCB sonrasında silah siparişlerindeki düşüşler nedeniyle, RF silah sanayi üretimi geriledi. RF, silah siparişlerini arttırmak için çabalıyor, NATO'nun silah pazarına girmeyi umuyordu.

Yeltsin dönemi başında yönetimde etkin olan Batıcılar, RF'yi Batılı normal bir ülke yapma çabasındaydılar. Bu bakış açısından RF'nin Batı'nın silah pazarına girmesinde bir sorun yaşanmayacaktı. İlginç olan Batıcılar işbaşındayken RF ile Batı arasında ilk sorun, silah ticareti nedeniyle yaşandı. ABD Moskova Büyükelçisi Talbott, RF'ye, Hindistan'a füze motorları (kriyojenik motor ve teknolojisi satışı) içeren 75 milyon USD'lik sözleşme) satışı sözleşmesinden vazgeçmesi için baskı yaptı, yaptırımlar uygulandı. RF Devlet Başkanı Danışmanı Gennady E. Burbulis, ABD'ye "ortaklarının çıkarlarını hesaba katmadan küresel boyutta bir kanun yapıcı" rolü oynamaya çabalamaması gerektiğini söyleyerek cevap verdi.¹³⁵

RF'nin silah satışları artırma çabası Türkiye ile sorun oluşturdu. 1996'da RF-Türkiye ilişkilerinde henüz AKKA, boru hatları, Çeçenya, PKK ve Boğazlar Tüzüğü sorunları çözülmemişken bunlara bir de S-300 füzeleri sorunu eklendi. Karabağ bunalımında silahlı çatışmanın eşliğinden dönen Türkiye ve RF, S-300 bunalımı ile bu eşige tekrar yaklaştı. Karabağ bunalımında RF üçüncü dünya savaşı tarzı tehditler savurmuşken, S-300 bunalımında Türkiye'nin S-300'leri vurma söylemine karşılık¹³⁶ RF, saldırıya karşılık vermekle tehdit etti. Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı

¹³⁵ 17 Temmuz 1993'te Rusya Hükümeti, Hindistan'a füze motoru ve teknolojisi satışı ile ilgili sözleşmeyi dondurduğunu açıkladı. Karar konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Rusya'nın kararına karşılık olarak ABD Hükümeti'nin, Moskova'ya ticari ambargo uygulamaktan vazgeçtiği ve uzayda işbirliğine ilişkin bir anlaşmaya varıldığı belirtildi (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/AyinTarihi/1993/temmuz1993.htm> erişim 12/05/2008, 14:22). <http://chellaney.net/2008/03/15/strobe-talbott-fact-and-fiction-on-india/> erişim 14/10/2011.

¹³⁶ Hürriyet, 21/09/1997.

Karadayı, Ege Denizinde, iki Rus generalin de yer aldığı 10-15 Ekim 1997’de yapılan RF-Yunan deniz tatbikatını¹³⁷, NATO’ya zarar verecek olaylardan biri olarak değerlendirdi. 26 Ekim 2010’da NATO komutanlarına gönderdiği mektupta Karadayı’nın, S-300’leri II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’ye yönelen en büyük askerî tehdit olarak algılaması¹³⁸ nedeniyle, Türkiye, hem RF hem de Kıbrıs Rum kesimini ve dolayısıyla Yunanistan’ı tehdit ediyordu.¹³⁹ 28 Ekim 1997 tarihli Sabah Gazetesinde Fatih Çekirge’nin haberinde, mektuptaki cümlelerden bir kaç aktarılmaktadır:

Org. Karadayı, aynen şöyle diyor: “Rusya Federasyonu’nun Yunanistan’la gelişen ilişkiler ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne S-300’ler dâhil yaptığı tüm silah satışları ticari değerlendirmelerin çok ötesinde bazı hedeflere yönelik olduğu açıkça görülmektedir. S-300’lere karşı Türkiye’nin öz savunma hakkı vardır ve bu hak, Kıbrıs’ın özel statüsünden kaynaklanmaktadır. Ancak bu haklı tepkiye karşılık Yunan yetkilileri, Türk müdahalesini “savaş nedeni” sayacaklarını ilan etmişlerdir. Bu tavır, Madrid Deklarasyonu’nu imha etme anlamındadır. Aynı şekilde Rusya Federasyonu’nun Lefkoşe Büyükelçisi Muradov, aynı şekilde Türkiye’nin S-300’lere müdahalesini savaş nedeni sayacaklarını açıklamıştır. Bu, bir NATO ülkesi olan Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana savaşla tehdit edilmesinin daha önce görülmemiş bir örneğidir”.

Şu cümleyle mektubu bitiriyor: “Gerek Yunanistan ve gerekse Rusya Federasyonu’na karşı NATO’nun şu ana kadar resmî bir tepki göstermemiş olması NATO’nun caydırma ve dayanışmasını temellerinden sarsacak boyuttadır. Bu maksatla, NATO’nun Güney Kanadı’nın çökmesine neden olabilecek, Yunanistan-Rusya Federasyonu dizaynı olan vahim gelişmelere yakın ilgi göstermenizi ve buna engel olmak için gereken girişimlerde bulunmanızı talep etmekteyiz”.¹⁴⁰

Ermenilerin Karabağ’a saldırıları hususunda ileri gidemeyen Türkiye’nin, S-300 hususunda bu kadar ileri gitmesinin nedeni Batı’nın desteğini almasıydı. Türkiye, diğer sorunlarda olduğu gibi bu sorunda da Batı’yı RF, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne karşı kullandı. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Yunanistan ve Türkiye, Batı’nın silah pazarı içindeydi. RF, Batı’nın Türkiye’yi desteklemesini, dünya silah pazarında artan RF payını sınırlama çabası olarak yorumladı. Türkiye ise

¹³⁷ Hürriyet, 17/10/1997.

¹³⁸ Bkz.: Moskova Basın Müşavirliği Arşivi No: 0052 : 30 10 97 15:34:35 içinde Nezavisimaya Gazeta 29/10/1997 Yulya Petrovskaya ve Dimitri Gornosta’nın “Ankara Müttefiklerinden Moskova’ya Baskı Yapmalarını İstiyor” başlıklı yazısı.

¹³⁹ Mektubun metni 06 Şubat 2011’de Bilgi Edinme Kanuna istinaden TSK’dan tarafımca istenmiş, 18 Şubat 2011’de, cevap verenin unvan ve ismi belirtilmeden: “Talebiniz incelenmiş olup, kayıtlarda anılan mektuba rastlanmamıştır” cevabı alınmıştır.

¹⁴⁰ <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/10/28/index.html> erişim 13/07/2011.

S-300 satışlarının basit bir ticaret olmadığı görüşündeydi.¹⁴¹

RF, GKRY'ye S-300 PMU 1 füzelerini satarak siyasi ve iktisadi kazanç sağlayacaktı. Öncelikle silah sanayi, 600 milyon USD¹⁴² gibi yüksek bir hasılat elde edecekti. Bu satış yeni satışlara yol açabilirdi, nitekim daha sonra Yunanistan S-300 almak için girişimde bulundu. RF, satıştan, tahsilattan ve teslimden vazgeçmedi. Bunun sebebi diğer alıcılara güven vermektir. RF vazgeçseydi alıcılar nezdinde sattığı silahları teslim edemeyen bir satıcı olarak görülecekti. S-300 bunalımı süresince RF'nin Türkiye ile siyasi sorunları devam ediyordu. S-300'ler siyasi kazanç da sağlıyordu. Bu satışla RF, Türkiye'nin muarızlarıyla işbirliği yapıyor ve NATO içinde sorun oluşturma fırsatı çıkıyordu. RF, Türkiye'ye karşı bu satış sürecinde yanına GKRY ve Yunanistan'ı çekebilecekti. Ayrıca Türkiye'nin önerdiği Bakü-Ceyhan hattı ve liman füzelerin menzili içindeydi. Satış sürecinde S-300'lerin savunma silahı mı, saldırı silahı mı olduğu yönünde tartışmalar da yapıldı.¹⁴³ RF füzelerin, savunma silahı olduğunu iddia ederken Türkiye saldırı silahı olduğunu tezinde ısrar ediyordu.

S-300 satışı süreci 1995'te başlayan görüşmelerle başladı (Tellal, 2001, s. 544). 1998'de füzelerin Girit'e konuşlandırılması kararıyla sona erdi. Rumların Nisan 1996'da S-300 alımı için RF ile pazarlık yaptığı iddia edildi, iddia Eylül'de doğrulandı. Türkiye, GKRY'yi, füzelere mani olacağı ve RF'yi de Rumlara S-300 satmaması hususunda uyardı. RF, füzeleri kendisinin nakledeceğini duyurdu. RF

¹⁴¹ Başından beri RF'nin satışın ticari tarafını öne çıkarmasının, buna karşılık askeri ve siyasi etkilerini geri plana itmesinin yanlışlığını Türkiye, Başbakan'ın sözleriyle dile getirdi. Başbakan Mesut Yılmaz, "Rusya'nın bu konuya ticari bakmaya hakkı yoktur. Rusya böyle bir adım atarken o füzelerden sağladığı birkaç yüz milyon doları değil, bölgedeki stratejik çıkarlarını düşünmek zorundadır. Ama Rusya bir bölge devleti, bir bölge gücü olmak yerine, meseleye tüccar gözüyle bakıyorsa bundan sonra bizim muhatabımız Güney Kıbrıs ve Yunanistan olur." dedi (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/09/12/9401.asp> erişim 04/02/2011).

¹⁴² Bazı kaynaklarda farklı fiyatlar yer almaktadır.

¹⁴³ S-300'lerin savunma silahı mı saldırı silahı mı olduğu iddialarına üretici firma müdürü açıklık getirdi. Oboronitelniye Sistemi Genel Müdürü Yuri Rodin-Sava, 'S-300 PMU 1' sisteminin stratejik silah sistemlerinden sayılabileceğini belirtti. Yuri Rodin-Sava, "bu füzeler savunma silahı olmakla birlikte bazı durumlarda ise çeşitli bölgelerdeki jeopolitik dengeleri değiştirebilir. Örneğin, bu sistemlerin Kıbrıs'a teslim edilmesiyle birlikte Türkiye kendiliğinden havada üstünlüğünü kaybedecektir. Gerektiğinde Türk uçakları üslerinden havalandığı an yok edilebileceklerdir. Buna rağmen S-300 saldırı silahı değil, savunma sistemidir" dedi. (Aleksandr Sumilin-Aleksandr Safranov, "Türkler, İstanbul Boğazı'nda Rus Füzelerini Arıyor", Kommersant Daily, 3 Eylül 1997, 0076: 03/09/1997).

bunun ticari bir satış olduğunu, isterse Türkiye'ye de S-300 satılabileceğini bildirdi.¹⁴⁴ RF, “bu askerî değil ticari bir meseledir; biz, kim isterse ona füze satarız, bize kimse karışamaz” şeklinde bir tutum izledi (Tagirov, 1999, s. 67).

17-19 Aralık 1996'da Moskova'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çiller, Başbakan Çernomirdin ve Dışişleri Bakanı Primakov ile görüşmesi sırasında S-300 satışının Türkiye'nin güvenliğini tehdit edeceğini dile getirdi; RF tarafı ise S-300 füzelerinin saldırı değil savunma silahı olduğunu iddia etti. RF egemen bir devletin başka egemen bir devlete silah satışının doğal olduğunu vurguladı¹⁴⁵

S-300 füzelerinin satışını öngören sözleşme 4 Ocak 1997'de Lefkoşe'de imzalandı. Sözleşme, S-300 füzelerinin ilk parçalarının Ocak 1998'de yapımını öngörüyordu.¹⁴⁶ Amerikan Yönetimi 6 Ocak 1997'de GKRY'yi S-300 alma girişiminden dolayı sert şekilde eleştirdi (Uslu, 2001, s. 163). Sözleşmenin imzalanması akabinde Türk makamları, S-300 füzelerinin adaya gelmesine izin vermeyeceklerini duyurdular. Dışişleri Bakanı Çiller: “Bu silahlar adaya ya konmayacak, ya konmayacak. Eğer konulursa, Türkiye gereğini yapacaktır. Eğer bunun içerisinde vurulması gereği varsa, o da yapılacaktır. Umarız ki, Yunanistan barışı bozacak böyle ciddi bir adımı atarak kendisini ve Kıbrıs Rum tarafını acıya boğmaz” dedi.¹⁴⁷ RF'nin, GKRY Elçisi Grigori Muradov 11 Ocak 1997'de, Yunanistan'da yayın yapan bir özel televizyonda; “Türkiye'nin Rum Kesimi'ni vurması halinde ülkem bu duruma ilgisiz kalmayacaktır. Türk işgal orduları şu anda kuvvetli durumdadır. Bu durumda bağımsız bir devlet olarak Kıbrıs, kendi savunmasını güçlendirme hakkına sahiptir. Batı silah tekeli kaybetmeye başladığı için satışa tepki göstermektedir” dedi (Ayman, 2000, s. 32) ve (Ertan, 2001, s. 169). Duma Savunma Komisyonu Başkanı Lev Rokhlin ve Güvenlik Komisyonu Başkanı Viktor İlyuşin de Batı'nın füze

¹⁴⁴ S-300 PMU modeli Ankara'daki IDEF'93 fuarında, S-300 PMU-1 modeli Dubaide'ki IDEX'93 fuarında sergilendi. RF'nin Kasım 1996'da Türkiye'ye önerdiği silahlar arasında bu füzeler de vardı (Burak Çınar, Körfez Savaşı Sonrası Türkiye, Yunanistan ve Suriye'nin Savunma Politikalarının Türk Dış Politikasına Etkileri, Ankara, 2002, Atılım Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 157 sayfa).

¹⁴⁵ Perspektif, Şubat 1997, 6-7.

¹⁴⁶ Aleksandr Reutov, “Silah Satımıyla İlgili Rusya-Kıbrıs Sözleşmesi Hâlâ Türkiye ve ABD'yi Endişelendiriyor”, Nezavisimaya Gazeta, 5 Eylül 1997, 0080, 05/09/1997.

¹⁴⁷ Şükrü Yılmaz, “Çiller'den Rumlara Sert Çıkış” Zaman, 11/01/1997.

satışına karşı çıkmasını aynen Muradov gibi; “...Batı, Rusya’yı dünya silah piyasasından dışlamaya çalışıyor. Amerika’nın bu konudaki müdahalesini kabul edemeyiz. Çünkü bu Rusya’nın para kazanmasını engellemeye yönelik kiskançca bir girişimdir” şeklinde iktisadi bir yorum getirdi. Yeltsin’in devlet silah tekelindeki temsilcisi Mareşal Yevgeny Şapaşnikov: “Eskiden silahlarımızı satmazdık, bunları slogan, limon, portakal ve şarapla mubadele ederdik ama şimdi durum farklı” dedi. (Ertan, 2001, s. 169). Gerçekten de SSCB sonrası RF, Batı’nın yaptığı gibi, silah satışlarından hem para hem de siyasi çıkar sağlamaya çalışıyordu. SSCB devrinde siyasi getiri hesabıyla takas ya da hibe öne çıkmışken RF ile birlikte ticari kaygılar öne çıkıyordu.

A. Boğazlarda Silah Araması ve Montrö’nün İhlali İddiaları

Gündeme silah satışı konusuyla birlikte Boğazlarda arama ve Montrö’nün ihlali eklendi. Batı’nın silah satışına gösterdiği sert tepkiyi, “ABD’nin Türkiye’ye desteği” olarak değerlendirmekle yetinenler oldu. Ama aslında Batı’nın kaygısı, Kıbrıs’ın istikrarı, bölge barışı ve uluslararası dengelerden çok, silah pazarından RF’yi dışlama isteğine dayanıyordu.¹⁴⁸ Türkiye’nin tehditlerine karşı RF ve GKRY’nin geri adım atmaması nedeniyle Türkiye tehditlerini yeniledi. Türkiye Boğazlardan geçen yabancı gemileri daha sıkı kontrole tabi tutacağı, Kıbrıs’ı ablukaya alacağı, buna rağmen S-300 füzelerinin adaya ulaşabilmesi durumunda ise füzeler kurulmadan bunları havadan bombalayarak yok edeceği uyarısını tekrarlıyordu. Sözleşme tarafları, Türkiye’nin uyarılarını gayet ciddi karşıladı. İlkbaharda RF Savunma Bakanlığı temsilcisi Rum yönetimine S-300 füzelerine ilaveten “Tuman” adlı bir hava savunma sistemini satmayı önerdi.¹⁴⁹

Yunanistan’ın 1997 yazında S-300 alma talebini Moskova’da dile getirdiği günlerde Türkiye Boğazlarda füze parçaları aramaya başladı. 27 Ağustos 1997’de Moskova’yı ziyaret eden Yunan Genelkurmay Başkanı, RF Genelkurmay Başkanı ile S-300

¹⁴⁸ Perspektif, Şubat 1997:6.

¹⁴⁹ Aleksandr Sumilin-Aleksandr Safranov, “Türkler, İstanbul Boğazı’nda Rus Füzelerini Arıyor”, Kommersant Daily, 3 Eylül 1997, 0076, 03/09/1997.

füzelerinin alımını görüştü.¹⁵⁰ Aynı günlerde Türk Hükümeti 26 Ağustos 1997’de, El Kusayr adlı Mısır gemisinde S-300 parçaları bulunduğu ve geminin İstanbul Boğazından geçtiği istihbaratını değerlendiriyordu, Hükümet geminin aranmasına karar verdi.¹⁵¹ Moskova’da RF askerî yetkilileriyle yaptığı temaslar hakkında da bilgi veren Yunanistan Genelkurmay Başkanı Atanasios Zoganis, “S-300 füzelerini görüştünüz mü?” şeklindeki bir soruya; “Evet. Yunanistan hava sahasını kontrol altında tutmak için en güçlü ve etkin silahlara sahip olmak istiyor. Yakında uluslararası ihale açacağız. S-300 füzeleri satın almak istediğimiz silahlardan biri” cevabını verdi. Yine Zoganis Türkiye-Yunanistan savaşını ihtimal dışı görmediğini belirtti.¹⁵²

Güz 1997’de Türk sahil güvenlik muhafızları Boğazlardan geçen ve füze parçalarını taşıdıklarından şüphelendikleri gemileri aramaya devam etti. El Kusayr gemisinden sonra 1 Eylül’de Ekvator ve Ekvatorial Gine bandralı gemiler arandı. Aranan gemilerin tümü RF’nin İlyiçevsk Limanından hareket etmişlerdi. Türkiye’nin, S-300 füzelerinin Kıbrıs’a teslimine başlanmasından 9 ay önce RF limanlarından hareket ederek Boğazlardan geçen gemileri aramasının nedeni, füze tesliminin daha erken başlaması ihtimaliydi. Oboronitelniye Sistemi Genel Müdürü Yuri Rodin-Sava, bunu gerçekleştirmek için RF’nin yeterli teknik imkânlarla sahip olduğunu doğruladı.¹⁵³ 3 ile 7 Eylül tarihleri arasında Türkiye, Boğazlarda, Kıbrıs gemisi dâhil olmak üzere 20’den fazla gemide arama yaptı.¹⁵⁴

Füze sisteminin Boğazlar yolu ile taşınacağına iddia edilmesinden sonra, Türkiye’nin transit geçen gemileri arama yetkisi olup olmadığı tartışmaları çıktı. Türkiye, aramaları Montrö’ye uydurmaya çalışıyordu. RF ise aramaların Montrö’ye

¹⁵⁰ Hürriyet, 27 Ağustos 1997.

¹⁵¹ Hürriyet, 28 Ağustos 1997.

¹⁵² Hürriyet, 30 Ağustos 1997.

¹⁵³ Aleksandr Sumilin-Aleksandr Safranov, “Türkler, İstanbul Boğazı’nda Rus Füzelerini Arıyor”, Kommersant Daily, 3 Eylül 1997, 0076: 03/09/1997.

¹⁵⁴ Aleksandr Koretski, “Yunanistan, Türkiye’nin Kıbrıs’a Her Türlü Saldırısını Savaş nedeni Sayacağı Uyarısında Bulundu”, Segodnya, 9 Eylül 1997, 0079: 09/09/1997.

aykırı olduğunu belirtiyordu.¹⁵⁵ RF basınına göre, Türkiye, Montrö Sözleşmesi uyarınca Boğazların hukuki statüsünü kabaca ihlal ettiğine dair suçlamalardan kaçmanın yollarını ustaca buldu. Türkiye'nin şüphelendiği gemileri araması, Boğazların statüsünü fiilen ihlali demektir. Özü bakımından RF'nin aleyhine olan bu hareketlere RF Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisi ilginçti. Bakanlık, Eylül'ün ilk günlerinde Boğazlardaki gelişmeleri takip ediyor, fakat işe karışmıyordu. Bunun en az iki nedeni vardı; ilki hiçbir RF gemisinde arama yapılmamıştı. Dolayısıyla, Dışişleri Bakanlığına göre, diplomatik protesto için bir vesile yoktu. İkincisi, en az üç gemide yapılan aramalar, Boğazlarda sağlık denetimi bahanesiyle gerçekleştirilmişti.¹⁵⁶

RF Dışişleri Bakanlığı'nın gemilerin aranmasının hukuki durumuyla ilgili Eylül başındaki açıklamasında: "Türk askerlerinin S-300 füzeleri ile parçalarını bulmak için Boğazlarda ticari gemileri durdurarak arama yapmaları, ticari gemilerin Boğazlardan serbest geçişini öngören 1936 tarihli Montrö anlaşmasına aykırıdır" dendi. Moskova'nın Türkiye ile barışçı, iyi komşuluk ve dostça ilişkiler içerisinde olması dileği ile iki ülke arasında önemli iktisadi işbirliğinin gerçekleştirildiği belirtti.¹⁵⁷ Bu açıklamanın gösterdiği gibi RF-Türkiye arasında siyasi sorun çıkması durumunda Türkiye'nin iktisadi çıkarlarının zarar göreceği ifade edilerek, iktisadi ilişkiler siyasi sorunları yumuşatma ve çözme aracı olarak görülüyordu.

B. Yunanistan'ın Rum Yönetimine S-300 Desteği

Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis, S-300'lerin konuşlandırılmasının Atina tarafından desteklendiğini belirtti. Türkiye bunu önlemek için müdahale ettiği takdirde, Yunanistan hemen savaşa girecekti. 6 Eylül'de Yunanistan Millî Savunma Bakanı Apostolos Tsohadzopoulos Türkiye'nin, S-300'lerin konuşlandırılmasını zor kullanarak önlemeye kalktığı takdirde (ittifak anlaşmasıyla birbirine bağlı bulunan)

¹⁵⁵ Dışişleri Bakanlığının Stratejik Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan Perceptions dergisinin Temmuz-Ağustos 1998 sayısında yer alan bir makalede, Montreux Sözleşmesi'nin giriş kısmından ve Konferans tutanaklarından hareketle Türkiye'nin, güvenliğini tehlikeye atan durumlarda, ticari gemileri arama hakkı olduğu savunuldu.

¹⁵⁶ Aleksandr Koretski, "Boğazlar Çıkmazı", Kommersant Daily, 4 Eylül 1997, 0078: 04/09/1997.

¹⁵⁷ "Türk Askerleri Yetkilerini Aştılar ... Dışişleri Bakanlığının Resmî Görüşü", Rossisyskaya Gazeta, 6 Eylül 1997, 0037: 10/09/1997.

Yunan ve GKRY ordularının hemen askerî eylemlere başlayacaklarını bildirdi. Gerçekte, iki taraf da savaş istemiyordu. Çünkü savaşın, başta turizm olmak üzere, ekonomilerine neye mal olacağı belliydi.¹⁵⁸

C. RF'nin Türkiye'yi Savaşla Tehdidi

RF, Türkiye'nin S-300'lerin GKRY'e yerleştirilmemesi talebini geri çevirdi, Ada'dan Türk askerinin çekilmesini istedi, NATO nezdinde girişimde bulunarak Ankara'yı şikâyet etti. NATO'ya bir protesto notası veren RF, Türkiye'nin S-300 füzelerinin Kıbrıs'a satışını ve sevkini engellemeye çalışmasını sert bir dille eleştirdi. RF, Türkiye'nin bu tutumunun, RF ile NATO arasındaki ilişkileri tehlikeye sürükleyeceğini öne sürdü.¹⁵⁹ Genelkurmay'ın, GKRY'nin aldığı S-300 füzeleri konusunda bilgilendirme toplantısı sonrası Türk hükümeti; silahlı kuvvetlere, füzelerin vurulması da dâhil olmak üzere, gerekli bütün askerî planları yapma talimatını verdi.¹⁶⁰

RF'nin Lefkoşa Büyükelçisi Muradov, GKRY'e S-300 füzeleri satarak Kıbrıs'ta "zayıf tarafa" yardımında bulduklarını, bunun da "ayrı bir manevi anlamı" olduğunu söyledi. Muradov, füze satışının RF'nin çıkarlarına da uygun olduğunu belirterek; "Bu çıkarlar gayet açıktır. Birincisi füzeler, Kıbrıs ile geleneksel dostluğumuzu güçlendirdi. İkincisi, modern silah sistemlerimizin uluslararası piyasada pazarlanması için yeni bir perspektif yarattı" dedi. Türkiye'yi "iki yüzlülükle" suçlayan Muradov: "Türkiye, Rusya'nın yıllardır Akdeniz'de bir üs sağlama arzusu olduğunu, S-300'lerle bunu başardığını savunuyor. Bu yaklaşım iki yüzlülüktür. ... Türk tehditlerini ciddiye almıyoruz. ... Füzeleri buraya getireceğiz ve yerleştirilmesine de yardım edeceğiz. Ayrıca füzeler ile ilgili personelin eğitimi için Ada'ya Rus uzman da getireceğiz" dedi.¹⁶¹

Ekim 1997'de RF Büyükelçisinden tehdit geldi. RF'nin Lefkoşa Büyükelçisi

¹⁵⁸ Aleksandr Koretski, "Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'a Her Türlü Saldırısını Savaş Nedeni Sayacağı Uyarısında Bulunuyor", Segodnya, 9 Eylül 1997, 0079: 09/09/1997.

¹⁵⁹ Hürriyet, 16 Eylül 1997.

¹⁶⁰ Hürriyet, 20 Eylül 1997.

¹⁶¹ Hürriyet, 23 Eylül 1997.

Muradov, 9 Ekim’de, GKRY ile yaptıkları füze anlaşmasının ancak askersizleştirme konusunda anlaşma sağlanması veya Kıbrıs sorununun çözümünde ilerleme kaydedilmesi durumunda iptal edilebileceğini söyledi. Konuşmasında Türkiye’nin Boğazlar’dan geçiş yapan gemilere uyguladığı denetime tepki gösteren Muradov; “Türkiye S-300’leri taşıyan gemimize saldırırsa bunu savaş nedeni sayarız” dedi. Daha önce Türkiye’ye yönelik sert açıklamalar yapmakla yetinen RF, füzeler konusunda ilk kez “savaş” sözcüğünü telaffuz etti.¹⁶²

RF Kıbrıs Büyükelçisinin savaş tehdidinden sonra, İzvestia gazetesinde konunun çarpıtıldığı iddia edildi. İzvestia gazetesi; “Muradov aslında, Moskova, Türkiye’nin, Rus gemilerini bombalamasını ihtimal dışı görüyor. Böyle bir senaryo gerçekçi görülüyor” şeklinde bir ifade kullandı.¹⁶³

D. Türkiye’nin Batı Desteği İçin Girişimleri

Türkiye, S-300 sorununda Batı’yı yanına alacak çabalara Ekim 1997’de bir yenisini ekledi. Ekim 1997’de Genelkurmay Başkanı Karadayı, S-300 ve sonrasındaki olaylarla ilgili olarak NATO Başkomutanı’na, Askerî Komite Başkanı’na, NATO üyesi ülkelerin Genelkurmay Başkanlarına ve NATO’nun güney kanadı ile ilgili tüm komutanlara birer mektup gönderdi.¹⁶⁴ Karadayı, Kuzey Atlantik İttifakı’na zarar verebilecek gelişmelere örnek olarak, Kıbrıs’a S-300 füzelerinin satışını ve Ege Denizi’nde Rus-Yunan ortak deniz kuvvetleri tatbikatını gösterdi. Bu tatbikatın, Türkiye’ye karşı yöneltildiğini iddia eden Genelkurmay Başkanı, RF yapımı S-300’lerin Kıbrıs’ın güneyine konuşlandırılmasının II. Dünya Savaşı’ndan sonra Ankara için en büyük askerî tehdidi oluşturacağını da belirtti.¹⁶⁵ RF Dışişleri Bakanlığında, Karadayı’nın NATO Başkomutanı’na yazdığı mektup ile ilgili olarak, “Rusya ile Yunanistan’ın NATO’nun güney kanadını yok etmek için planlar hazırladığı şüphesine kapılmak, çok geniş bir hayal gücüne sahip olmayı gerektiriyor. Türkiye’de bazı yetkililerin, ortalama mantık sınırlarının ötesine

¹⁶² Hürriyet, 11 Ekim 1997.

¹⁶³ Nerdün Hacıoğlu, Hürriyet, 15 Ekim 1997.

¹⁶⁴ Hürriyet, 29 Ekim 1997.

¹⁶⁵ Yuliya Petrovskaya-Dimitri Gornostayev, “Ankara, Müttefiklerinden Moskova’ya Baskı Yapmalarını İstiyor”, Nezavisimaya Gazeta, 29 Ekim 1997.

geçmeye, Rusya'nın Doğu Akdeniz'i tehdit ettiği mitini kullanarak suni tahrik yaratmaya hazır oldukları görülmektedir" açıklaması geldi.¹⁶⁶

RF, Ekim 1997 sonunda Yunanistan'a S-300 satmama kararı aldı. Kararın alınmasında, Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın mektubu ile tekrarlanan Türkiye'nin sert tepkisi kadar, Washington ve NATO'nun "Silah satışlarıyla NATO istikrarını olumsuz etkiliyorsun. Bu, NATO-Rusya ilişkilerini bozar" telkinleri etkili oldu.¹⁶⁷

Başbakan Yılmaz'ın 19 Aralık 1997'de Washington'u ziyareti sırasında Clinton, RF'nin S-300 füzelerini GKRY'ye satmayacağı hususunda güvence verdi (Uslu, 2001, s. 163). Karadayı 1998 yazında Moskova'yı ziyaret etti. Görüşmelerde, gündemdeki sorunlara rağmen, askerî alanda işbirliğinin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşıldı. İmzalanan "karşılıklı iyiniyet ve işbirliği" memorandumu, gerek Türkiye'nin, gerekse RF'nin buldukları bölgenin iki büyük ülkesi olarak yaklaşma arzusunda olduklarının kanıtıydı.¹⁶⁸

E. Boğazlarda Yeniden Silah Aramaları

1997 yazından sonra 1998 yazında da Boğazlardan geçen gemilerde aramalar yapıldı. Türk makamları 15 Haziran 1998'de İstanbul Boğazı'ndan transit geçiş yapan Malta bandıralı "Nataşa-1" adlı gemiyi durdurarak, arama yaptılar. Ankara tarafından yapılan açıklamalarda, gemide GKRY'e götürülmek üzere S-300 füze parçalarının bulunduğu iddiası üzerine, gümrük yetkililerinin gemide arama yaptıkları belirtildi.¹⁶⁹

GKRY, Temmuz 1998 başında RF'den, 1998 Temmuz-Ağustos ayları içerisinde GKRY'e gelmesi planlanan S-300 hava savunma sistemlerinin Kıbrıs'a teslimini ertelemesini istedi. Bu istekten önce RF "Rosvoorujeniye" şirketi başkanı

¹⁶⁶ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1997/ekim1997.htm> erişim 30/04/2008.

¹⁶⁷ Selin Çağlayan, Hürriyet, 31 Ekim 1997.

¹⁶⁸ Perspektif, Haziran 1998:10.

¹⁶⁹ M.O., "Türkler, S-300'leri Buldular", Nezavisimaya Gazeta, 16 Haziran 1998, 0105: 16/06/1998.

Ananyev'in, Nisan 1998 sonunda S-300'leri Temmuz-Ağustos'ta teslim etmeye hazır olduğunu belirtmesi, gerilimin artmasına sebep oldu. Bundan sonra diplomatik kanallarla sözleşmenin yerine getirilmesinin ertelenmesi için zemin hazırlanmaya başlandı. Haziran başlarında, Moskova'da çıkan bazı gazeteler, S-300'lerin bazı parçalarının GKRY'e gelmeye başladığı yolundaki haberleri yayımlayınca durum daha da gerginleşmişti. Buna karşılık, Türkiye, RF ve Ukrayna'dan hareket eden gemileri Boğazlar'da yeniden aramaya başlamıştı.¹⁷⁰ 15-20 Haziran 1998 arası Yunanistan ve Türkiye savaş uçakları Kıbrıs'ın Rum ve Türk kesimlerine geldikten sonra gerginlik doruk noktasına vardı.¹⁷¹ GKRY gerginliği yumuşatmak amacıyla RF tarafından füzelerin tesliminin ertelenmesini istedi. Rosvoorujeniye'nin, sözleşmenin diğer maddelerinin GKRY tarafından yerine getirilmesinde ısrar edeceği bildirildi. Kaldı ki, GKRY'nin sipariş ettiği S-300'ler artık imal edilmişti. Rosvoorujeniye bunların bedelini almayı beklemekteydi.¹⁷²

Amerikan Yönetimi, NATO'ya verdiği bir gizli raporda S-300'lerin Kıbrıs'a konuşlandırılmasına izin verilmesi halinde, bütün Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun RF'nin kontrolüne gireceği uyarısında bulundu. Raporda, NATO'ya yönelik tehdidin füzelerden çok RF'nin adaya getireceği radarlardan kaynaklanacağı vurgulandı. Raporda, S-300'lerle birlikte Ada'ya konuşlandırılacak radarlarla, RF'nin bütün Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu kontrol altına alacağı, böylece RF'nin NATO karşısında üstünlük kazanacağı savunuldu. 09 Eylül'de toplanan GKRY Ulusal Konseyi, S-300'lerin konuşlandırılmasının ilk aşamada Aralık ayına ertelenmesini benimsedi.¹⁷³

F. RF'nin GKRY ile Savunma Anlaşması Girişimi

Eylül 1998 sonlarında Duma'nın Savunma Komitesi Başkan Vekili Aleksei Arbatov, S-300 füzeleri yüzünden, Türkiye'nin Güney Kıbrıs'a yönelik bir saldırısı karşısında

¹⁷⁰ Aleksander Shumilin, "Kıbrıs Rusya'dan S-300'lerin Teslimini Ertelemesini İstiyor", Kommersant Daily, 07 Temmuz 1998, 0077: 07/07/1998.

¹⁷¹ Hürriyet, 17, 19, 20 Haziran 1998.

¹⁷² Aleksander Shumilin, "Kıbrıs Rusya'dan S-300'lerin Teslimini Ertelemesini İstiyor", Kommersant Daily, 07 Temmuz 1998, 0077: 07/07/1998.

¹⁷³ Hürriyet, 10 Eylül 1998.

RF'nin Rumlara destek verebilmesi için savunma anlaşmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtti. Arbatov, böyle bir anlaşmanın Duma'dan bir gün içinde geçebileceğini savundu. "Rusya'nın Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu ve Akdeniz" konulu bir konferans vermek için Güney Kıbrıs'ta bulunan Arbatov, S-300 füzelerinin GKRY'e nakli sırasında Türkiye'nin olası bir müdahalesini savaş nedeni sayacaklarını ve askerî misillemede bulunacaklarını yineledi.¹⁷⁴

RF, S-300 füzelerinin teslimi öncesinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne savunma işbirliği anlaşması imzalamayı önerdi. Anlaşma, Rum Yönetimi'ne her konuda askerî destek verilmesini öngörüyordu. Anlaşma uyarınca Türkiye, S-300 füzelerine müdahale ederse RF'ye saldırmış sayılacaktı. RF Savunma Bakanı İvan Sergieyev, Rum Savunma Bakanı Yannakis Omiru'ya bir mektup göndererek, iki ülke arasında askerî işbirliği anlaşması imzalanmasını istedi. Omiru, "Olabilecekler konusunda Cumhurbaşkanı Klerides'e ve Ulusal Konsey'e bilgi vereceğini" söyledi.¹⁷⁵

G. GKRY'nin RF'den S-300 Teslimini Erteleme Talebi ve Girit'e Yerleştirilme Görüşmeleri

RF'den S-300 füzelerini satın alarak uluslararası bunalıma sebep olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, bir yandan Türkiye, ABD ve AB'den gelen baskı, diğer yandan da RF'yle yaptığı anlaşma dolayısıyla iyice köşeye sıkıştı. S-300'lerin teslimini ertelettiği için Rum yönetiminin 1 Kasım'dan itibaren RF'ye ayda 1 milyon USD depo ve bakım ücreti ödemek zorunda kalacağı bildirildi.¹⁷⁶

Kasım ortalarında Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis, Rum Yönetimi lideri Glafkos Klerides'e bir mektup göndererek S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleştirilmemesini istedi. Simitis, mektubunda S-300'lerin Ada'ya getirilmesine kesinlikle karşı olduğunu vurguladı. Yunan Başbakanı buna gerekçe olarak, bölgesel gelişmeler, Türkiye'nin uyarıları, ABD'nin kesin tavrı ve Avrupa Birliği'ne üyelik

¹⁷⁴ Hürriyet, 26 Eylül 1998.

¹⁷⁵ Hürriyet, 01 Ekim 1998.

¹⁷⁶ Hürriyet, 31 Ekim 1998.

sürecini gösterdi.¹⁷⁷

Kasım 1998’de S-300 füzeleri sorunu Yunanistan ile Kıbrıs Rum yönetimi arasında küçük bir bunalıma yol açtı. Rum yönetimi lideri Klerides ile Yunanistan Başbakanı Simitis’in 27 Kasım 1998’deki Atina görüşmesi S-300 füzelerinin yeri konusundaki anlaşmazlık nedeniyle sert bir ortamda geçti. Simitis’in bu gergin buluşma sırasında S-300 füzelerini Girit’e konuşlandırmayı önerdiği, Klerides’in ise depolanmış da olsa füzelerin Rum kesimine getirilmesi gerektiğini savunduğu belirtildi (Hürriyet, 29 Kasım 1998).

Aralık 1998’de S-300’leri Girit’e yerleştirme fikri açıklandı. Simitis Hükümetiyle, GKRY arasında arasındaki S-300 sorunu devam ederken, Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs yerine Girit’e konuşlandırılmasından yana olduklarını Aralık 1998’de ilk kez açıkladı.¹⁷⁸ Aralık 1998’de Türkiye ABD’nin tam desteğini almış görünüyordu. Yunanistan’ın ABD’ye eleştirisi bu desteğin göstergesiydi. Yunanistan Dışişleri Bakanı Pangalos, S-300 füzelerinin Kıbrıs’a konuşlandırılmaması için ağır baskı yapan ABD’yi eleştiri bombardımanına tuttu. Pangalos, Kıbrıs sorununun “bir saldırı ve işgal” sorunu olduğunu savunarak, S-300’lerin bu sorun içinde bir ayrıntı olduğunu öne sürdü. ABD’nin S-300’lere karşı beyin yıkamaya çalıştığını söyleyen Pangalos; “ABD S-300 sorununu pembe diziye çevirdi. Böylece Kıbrıs’ta esas sorunun S-300’ler olduğunu göstermeye çalışıyorlar” diye konuştu.¹⁷⁹ Yunanistan’ın Girit önerisine karşın önce GKRY diretti. GKRY Lideri Glafkos Klerides, S-300 füzelerinin planlandığı şekilde adaya yerleştirileceğini söyledi.¹⁸⁰

Aralık sonunda Klerides Yunanistan’a gitti. Yunanistan Başbakanı Simitis ile 29 Aralık 1998’de bir araya gelerek S-300 füzeleriyle ilgili kararı görüştüler. Bu görüşmeden önce Simitis, Aralık ayı başında Atina’ya gelen Klerides’e; “Batı’dan

¹⁷⁷ Hürriyet, 24 Kasım 1998.

¹⁷⁸ Hürriyet, 2 Aralık 1998.

¹⁷⁹ Hürriyet, 4 Aralık 1998.

¹⁸⁰ Hürriyet, 14 Aralık 1998.

gelen ağır baskı altında S-300'leri Kıbrıs'a konuşlandırmada ısrar etmenin akılcı bir politika olmayacağını" bildirip füzelerin Girit'e getirilmesini teklif etmişti. Klerides ise, böyle bir tutum değişikliğini Rum kamuoyuna açıklayamayacağını savunarak, füzeler için Güvenlik Konseyi'nden bir karar çıkmasını beklediğini, ayrıca böyle bir kararın ortaklaşa alınmasını istediğini bildirmişti. BM Güvenlik Konseyi 22 Aralık 1998'de S/RE/1217 (1198) kararı ve S/RE/1218 (1998) kararı aldı. S/RE/1217 (1998) sayılı karar savunma harcamalarının azaltılmasını, S/RE/1218 (1998) sayılı karar ise silahlanmanın sınırlandırılması çağrısını içeriyordu.¹⁸¹ BM Güvenlik Konseyi kararlarının ardından hem Atina, hem de Kıbrıs Rum tarafı karıştı. Klerides, sert eleştiri altında kalınca, kararı Simitis ile ortaklaşa almak için Atina'ya geldi. Yunan gazeteleri, Klerides ile Yunan hükümetini ağır eleştiri bombardımanına tuttu.¹⁸² GKRY, RF'den satın alınan S-300 füzelerinin Ada'ya konuşlandırılmayacağını açıkladı. Füzelerin Yunanistan'ın Girit Adası'na gönderilmesi gündeme geldi. Klerides, "Bu kararı tehditle değil, Helenizmin ve Kıbrıs halkının yararına olduğu için aldım" dedi. ABD Dışişleri Bakanlığı da, "Klerides'in, kararını memnunlukla karşılıyor ve destekliyoruz" açıklaması yaptı. Avrupa Birliği de duyduğu memnuniyeti belirterek kararı "alkışladığını" vurguladı. Ankara S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleştirilmeme kararını temkinli karşılarken, diplomatik kulislerde "Plan füzelerin Kıbrıs'a gelmesini engelleme yönünde idi. Bu gerçekleşti. Ancak çabalarımız şimdi Girit için de artarak devam edecektir" yorumları yapıldı.¹⁸³

"Bir Dönemin Belgeleri 1993-2003" adlı kitabında, Atina'da 17 Aralık 1998'deki toplantıda, dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos'un da tepkisiyle karşılaştıklarını belirten Klerides, Pangalos'un, Rum yönetiminin RF'ye füze sipariş ettiğinden Atina'nın haberi olmadığı için dışarıya karşı güç durumda kaldıklarından şikayet ettiğini yazdı. Klerides, dönemin Yunanistan Başbakanı Simitis'in füzelerin Rum kesimine götürülmesine kesinlikle karşı olduğunu, füzelerin Ada'ya

¹⁸¹ BM GK Kararları için bkz.: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/402/53/PDF/N9840253.pdf?OpenElement> ve <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/402/41/PDF/N9840241.pdf?OpenElement> erişim 16/11/2011.

¹⁸² Hürriyet, 29 Aralık 1998.

¹⁸³ Hürriyet, 30 Aralık 1998.

götürülmesi, ama sandıklarından çıkarılmaması önerisini dahi reddettiğini açıkladı. Simitis'in kendisine füzelerin Girit'e gönderilmesinin siyasi faturasını ödemeye hazır olduğunu da söylediğini kaydeden Klerides, kendisinin de füzelerin Girit'e götürülerek sandıklarından çıkarılmamasını ve Rum kesiminin AB üyeliği konusunda koz olarak kullanılmasını önerdiğini ve füzelerin Girit'e gittiğini belirtti.¹⁸⁴

Sonuç olarak SSCB sonrası ithalatı çok artan buna karşın ihracatı düşen RF dış ticaretini kısmen dengelemek için silah ihracatı için fırsatlar arıyordu. GKRY'nin S-300 siparişi ile hem gelir temin edecek hem de Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı Ceyhan terminalinin aslında çok da güvenli olmadığını gösterme imkânı bulacaktı. Çarlık ve SSCB ile yaşanan siyasi sorunlarda olduğu gibi eski alışkanlığını tekrarlayan Türkiye, Batı desteğini RF, GKRY ve Yunanistan karşısında almak için çabaladı, Genel Kurmay Başkanı mektup gönderdi. Sonuçta Batı'nın desteği ile S-300'lerin Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesinden vazgeçildi. Tabii burada önemli bir husus BM Güvenlik Konseyinin Kıbrıs'ta silahlanmanın sınırlandırılması kararını Aralık 1998'de almasıydı. Bu kararın alınmasına RF'nin razı olması da önemliydi. Çünkü RF GKRY'ne silah satıyordu. Buna göre BM Güvenlik Konseyi kararından önce RF S-300 masraflarının karşılanacağı vaadini almış olmalıdır.

IV. RF İLE TÜRKİYE'NİN TARİHTE İLK KEZ BİR ULUSLARARASI ÖRGÜT KURMALARI, KEİ VE KEİT

Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerinde Karadeniz ile KEİ ve KEİT girişimi önemli yer tutar. Karadeniz'de çevre sorunları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, Karadeniz altından gaz ve petrol geçişi, Karadeniz'de arama kurtarma gibi konu başlıkları Yeltsin döneminde gündeme geldi. Bunların bir kısmını daha önce açıklamıştık.

Yeltsin döneminde Karadeniz çevresindeki ülkelerin iktisadi işbirliği yapmasına

¹⁸⁴ Zaman, 22 Nisan 2007.

yönelik olarak KEİ ve KEİT girişimi görüşmeleri yapıldı. 1990'lı yılların başında Karadeniz Ekonomik İşbirliği girişiminin ortaya çıkmasının iki ana nedeni; uluslararası politika (uluslararası sistemin yapısı ve süreçleri, işleyişi) ve Türkiye'nin ekonomi politikalarıydı. 1990'lı yıllarda iki kutuplu sistem dönüşüme uğradı. Globalizm, hegemonya, uluslararası yapı, uluslararası rejim kuramlarına göre uluslararası politikada değişim ve dönüşüm; uluslararası teşkilatların kurulması ya da dağılmasıyla birlikte gerçekleşir. Milletler Cemiyeti, BM, IMF, Dünya Bankası, AET, NATO, Varşova Paktı verileri bu kuramı doğrulamaktadır.¹⁸⁵ KEİ 1990'lı yıllarda değişen uluslararası politikanın ürünüydü. Gorbacov'la başlayan süreçle birlikte uluslararası politikada bir değişim ve dönüşüm olmasaydı, KEİ girişimi de olamazdı. KEİ; bir değişim ve dönüşüm sürecinde, Doğu ve Batı arasında olası bir çatışma fikri sonunda doğan siyasi ve iktisadi bloklaşmaya dayalı bir dünya düzeninin yıkılıp yeni dünya düzeni modellerinin arandığı bir sırada ortaya çıktı (DPT, 1995, s. 99).

KEİ girişiminin ortaya çıkmasında, SSCB sonrası uluslararası politikanın, uluslararası sistemin yapısı ve süreçleri, ile işleyişinin değişmesinin yanında Türkiye'nin 24 Ocak 1980 sonrası ihracata dayalı ekonomik büyüme politikasının gerektirdiği aktif dış politika önemli rol oynadı. 24 Ocak 1980 sonrasında, Türkiye'de iktidar ile iş çevreleri arasında, mevcut iktisadi eklemlenmelere (entegrasyonlara) katılma ya da yenilerini oluşturma açısından yakınlaşma yaşandı. Dış iktisadi ilişkiler hususunda iş çevreleriyle iktidar ve bürokrasinin çıkarları uyumlaştı. Türk şirketlerinin yurt dışı başarıları, bir yandan ülkeye iktisadi getiri sağlarken, bir yandan da iktidara oy kazandırmakta, bürokrasiye terfi olarak yansımaktaydı (Uzgel, 2004, s. 307-308). 24 Ocak 1980 sonrasında dışa açık, ihracata dayalı iktisat politikası başarılı olsa da 1986'dan sonra, Türkiye ekonomisinin büyümesi yavaşladı, dış ticaret açığı belirgince arttı; Özal'ın politikaları eleştirilmeye başlandı. Dış ticaret açığının 1990'lı yıllarda artma olasılığı Türkiye'nin "kuzeye bakışının" en önemli nedeni sayılabilir (Olson, 1998, p. 1). 24 Ocak 1980 kararları sonrası dışa açık, ihracata yönelik ekonomik büyüme modeli,

¹⁸⁵ Bu konuda bkz.: (Yalvaç, Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar, 2003, s. 131-184), (Arı T., 2002), (Gilpin, 2001), (Knutsen, 2006).

Türkiye'nin yeni pazarlara açılmasını zorunlu kılmaktaydı. Ekonomi politikalarının siyasetin önünde gitmesi, dönemin liderlerince tercih edildi. KEİ, böyle bir çabanın ürünüydü. Özal dönemi dış politikasının özel bir anlayışı yansıtmaması; siyasi uzlaşma, siyasi sorunların çözümünün iktisadi araçlarla eşgüdümlü olarak yürütüldüğünü görüyoruz (Büyükakıncı, 2004, s. 695).

KEİ girişimi Türk-Rus ilişkileri tarihi açısından önemliydi. Karadeniz ve çevresi Osmanlı-Çarlık devrinde silahlı çatışma alanı olmuşken II. Dünya Savaşı sonrasında 1990'lı yıllara kadar SSCB-Türkiye arasında muhtemel silahlı çatışma alanı olarak algılandı. KEİ girişimi çatışma algısından uzaklaşıp işbirliğine dönüşümün göstergesi, işbirliğinin uluslararası teşkilat statüsünde kurumsallaştırılması iradesiydi. KEİ girişiminden KEİT'e ulaşılmasıyla Türklerin ve Slavların öncülüğünde ilk uluslararası teşkilatlardan birisi kuruldu. Türkiye ile RF arasında ikili hükümetler arası anlaşmalar önemli olmakla birlikte, çok taraflı bir anlaşmayla uluslararası tüzel kişiliği haiz bir teşkilatın kurulması çok daha önemliydi. Çünkü uluslararası teşkilatlar onları kuran hükümetlerden çok daha uzun yaşayacak ve bir aktör olarak uluslararası sistemin işleyişini etkileyecekti. Türkiye ve RF yöneticileri bunun şuurunda olarak KEİ bildirgesini ve KEİT anlaşmasını imzaladılar.

İktisadi eklemlenmeler siyasi eklemlenmelere geçiş olanağı sağlar. Yeni İşlevselci akım, iktisadi eklemlenmeden siyasi eklemlenmeye geçişi olanaklı kabul eder. İşte KEİ girişimi de bu kuramsal öngörülere uygundur. 25 Haziran 1992'de KEİ bildirgesini imzalayan Türkiye ve RF yöneticilerinin, iktisadi ilişkilerin bir uluslararası teşkilat altında kurumsallaştırılmasının siyasi yakınlaşmayı getireceği şuur ve arzusunda oldukları, başka verilerden anlaşılmaktadır. Ancak, KEİ bildirgesi incelendiğinde kurulması öngörülen bir teşkilat olmadığı, sadece ortak değer ve temennilerin bildirgeye yansıdığı görülür (Başaran, 2002, s. 91-92).

KEİ'den KEİT'e birkaç evreden geçilerek varıldı. 1990'da ilk görüşmelerin başlamasından sonra 25 Haziran 1992'de KEİ bildirgesinin imzalanmasına kadarki süre ilk evreyi oluşturdu. İkinci evre; 25 Haziran 1992'den Rus Büyükelçi Yevgeni

Kutovoy'un başkanlığa getirildiği, 10 Mart 1994'te daimi sekreteryanın kurulmasına kadar yaklaşık iki yıllık bir süreyi kapsadı. Bu evrede masrafları, Türk Hükümeti karşıladı. Üçüncü evre; sekreteryanın kurulmasıyla, Yalta'da KEİ Şartı'nın imzalandığı 5 Haziran 1998 arasını,¹⁸⁶ dördüncü evre; Şartın imzalanması ile yürürlüğe girmesi arasını kapsadı. 1 Mayıs 1999'da KEİ Şartının yürürlüğe girmesiyle KEİ girişimi KEİT adı altında uluslararası hukuk kişiliği kazandı.

Türkiye, KEİ girişimine SSCB devrinde, SSCB'nin varlığının devamını varsayarak başladı. Karadeniz çevresinde Türkiye; Bulgaristan, Romanya ve SSCB ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kurumsallaştırmak amacıyla yola çıkıldı. 25 Haziran 1992'de imzalanan KEİ bildirgesi metni için SSCB diplomatları ile uzlaşmaya varılmıştı. SSCB'nin dağılması sonrasında, RF basınında, Karadeniz çevresinde Türkiye'nin nüfuzunu KEİ vasıtasıyla arttırdığı/arttıracağı yorumları yapıldı. Hakikaten SSCB sonrası Türkiye ile RF, Karadeniz havzasında rekabet veya işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kaldı. Kırım'ın geleceği, Karadeniz çevresinde SSCB limanları, Transdinyester, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Gürcistan'da iç siyasi karışıklıklar, erken petrolün Novorossiyk ya da Supsa'ya nakli, Karadeniz altından gaz ve petrol nakli, Karadenizin kirlenmesi, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikaları, Yeltsin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarıydı. Türkiye ile RF arasındaki siyasi sorunlar, KEİ girişiminin uluslararası kişilik kazanmasını geciktirdi. Türkiye ile RF arasında iktisadi ilişkilerin artması KEİ girişiminin akamete uğramasını önledi.

KEİ iktisadi eklemlenme aşamaları arasında yerini almasa da bu yönde ilerleyeceği varsayıldı. İktisadi eklemlenme aşamaları dört başlık altında toplanıp, dördüncü aşamadan sonra siyasi eklemlenmeye ulaşılır (Başaran, 2002, s. 92-95).

¹⁸⁶ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?6290> erişim 30/06/2010.

Şekil 1: İktisadi Eklemlenme Aşamaları

Kaynak: (Başaran, 2002, s. 94).

RF-Türkiye ilişkilerindeki iktisadi ilerleme, siyasi gerilimin azaltılmasına olanak sağladı; artan iktisadi bağlantılar siyasi gerilimleri dengeleyici bir unsur oldu. İşlevselci okulun iddiaları bağlamında RF-Türkiye ilişkilerinde iktisadi ve insani bağların güçlenmesi, hem siyasi sorunlara dayalı bir dış politika söyleminden uzaklaşılmasına hem de ikili ilişkilerin bölgesel bir açılım içerisinde geliştirilmesine olanak sağladı (Purtaş, 2006, s. 45).

A. KEİ Bildirgesine Kadar Yaşanan Süreç

KEİ ile ilgili ilk temaslar 1990'da, SSCB varken gerçekleştirildi. İşbirliğine temel oluşturan metin hususunda SSCB'nin son yılında, 11-12 Temmuz 1991'deki Moskova toplantısında uzlaşmaya varıldı. Bu metinde hükümetlerarası işbirliği ve hükümetler dışı işbirliği bölümleri vardı (DPT, 1995, s. 2); (Tagirov, 1999, s. 97). Uzlaşılan metinde hükümetler dışı işbirliğine, özel kesime ve projelere dayalı bir bakış açısı benimsenmesi önemliydi. Hükümetlerin özel iktisadi faaliyetleri kolaylaştırması yaklaşımı benimsendi. KEİ'nin, SSCB-Türkiye ilişkilerinde, iktisadi ve siyasi ilişkiler etkileşimine yol açtığı bilinci başından beri taşınmaktaydı.

Deklarasyonun paraf edilmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin son 50 yılında ilk defa, Türkiye'nin önderliğinde ve ondan kaynaklanan bir fikirle, bölgesel refaha olduğu kadar barış ve güvenliğe de katkıda bulunacak bir uluslararası kurumun temelleri atıldı. Başlangıçta, hükümet çevreleri fikre hiç de sıcak bakmadı. O sırada Varşova Paktı henüz ayakta idi. Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliğinden kopma süreci

tamamlanmamıştı. Almanya'nın birleşmesinin barış içinde gerçekleşebileceği düşünüleliyordu. Türkiye'nin hâlâ Sovyetler Birliğinden kaynaklanan ağır bir tehdit altında olduğu görüşü, Türk savunma planlamasının temel varsayımıydı (Elekdağ, 1992b, s. 204-205). 1991'de Türkiye ve SSCB'nin KEİ'den beklentileri birbirine yakındı. İki ülke de KEİ'nin Karadeniz çevresine önce refah ve sonra da barış getirmesi beklentisindeydi. İktisadi beklentilerin yanında siyasi sorunların görüşülmesini ve çözümünü temin edecek bir kurumsal ortam beklentisi de vardı (Uzgel, 2004, s. 302). Özal'ın beklentilerini Alptemoçin şöyle ifade etti:

“Diğer bir husus da, bir zamanlar Karadeniz Ekonomik İşbirliğini kurarken, rahmetli Özal'ın söylediği gibi; eğer biz ülkelerimiz arasında insan dolaşımını, mal dolaşımını ve para dolaşımını sağlarsak ülkeler birbirini daha iyi tanırlar. Birbirlerinin adetlerini, geleneklerini görürler. Birbirlerini daha iyi anlarlar. Böylece, güven ortamı kendiliğinden oluşur” (Alptemoçin, 1999, s. 60).

SSCB'nin dağılması sonrasında, 21 Ocak 1992'de RF ile ilişkilerin temelini atmak amacıyla Moskova'ya giden Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin, RF Dışışleri Bakanı Andrey Kozyrev'le ikili ilişkiler, uluslararası ve bölgesel sorunları görüştü. Kozyrev, görüşmeden sonra, RF'nin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesini desteklediğini belirtti ve çok yakın bir gelecekte bu konuda bir anlaşma imzalanacağını açıkladı.

KEİ temasları, 1990'da, Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Romanya, Bulgaristan, SSCB arasında başlamıştı; ancak SSCB'nin dağılması sonrası Karadeniz çevresinde bağımsız devletlerin sayısı arttığından 3 Şubat 1992'de İstanbul'da KEİ toplantısı düzenlendi. Bu toplantının amacı SSCB'nin dağılmasıyla Karadeniz çevresinde bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin KEİ sürecine katılım taahhütlerini yenileme ve “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bildirgesi”nin imza tarihi ve usulünü saptamaktı. Toplantıda bildirge metni parafe edildi (DPT, 1995, s. 3). 3 Şubat 1992'de Kozyrev RF'nin KEİ'ye yaklaşımını şöyle ifade etti: “Rusya, Karadeniz ekonomik işbirliği düşüncesine, bu bölgede çok boyutlu ortaklık ve uzlaşmanın tesis edilmesinin ön koşulu olarak bakmaktadır. Bu anlamda iyi bilinen bir formülü -ticaret ve işbirliğinden barış ve istikrara desteklediğimi söylemek istiyorum” (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 157). Kozyrev de Özal gibi ticaretin barış getiriceği fikrindeydi.

B. KEİ Bildirgesi ve KEİPA

24 Haziran 1992’de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Toplantısı, 11 ülkenin devlet veya hükümet başkanlarının katılımıyla İstanbul’da başladı. Toplantıya, Yeltsin de katıldı.¹⁸⁷ Başbakan Demirel, 25 Haziran 1992’de İstanbul Bildirisi¹⁸⁸ imza töreninde KEİB’in bölge barışı ve kalkınması için büyük bir fırsat olduğunu söyledi. RF basınında bu bildirge, Türkiye’nin Karadeniz çevresinde önder olma girişimine katkıda bulunduğu, Türkiye’nin etkisi altında bulunan BDT ülkelerinin “merkezi İstanbul’da bulunan Karadeniz bölgesi çevresindeki ittifaka yönelecekleri” şeklinde yorumlandı.¹⁸⁹

TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkelerini bir araya getirecek parlamenterler birliği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenterler Asamblesi (KEİPA) oluşturulmasına yönelik ilk adımı gerçekleştirmek üzere Moskova’ya yapacağı ziyaretten önce 17 Ağustos 1992’de bölge barışına katkıda bulunabilmek için parlamentolar arası işbirliğinin zorunlu olduğunu söyledi. Ziyaret sonucunda ortak bir bildiri yayımlandı. Bildiride Türkiye ve RF, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesine dâhil ülkelerin bir kurul oluşturmaları ve bu amaçla çalışmalara hemen başlanması gerektiği çağrısında bulundu. Cindoruk’un ziyareti, Türkiye ile RF arasında nüfuz alanlarının resmen paylaşılmasının başlangıcı olarak görüldü. Yeltsin’in Karadeniz çevresinde Türkiye’nin önderliğine mutabık olduğu, buna karşılık Türkiye’nin Orta Asya’nın RF stratejik çıkar alanı olmasını göz önünde bulunduracağı iddia edildi. Yine Türkiye’nin, Karadeniz ülkelerini ikna etmek için RF’yi kullandığı, KEİ’nin oluşturulmasıyla Türkiye’nin Karadeniz çevresinde bir bağlantı, ihtilafli ülkeler arasında arabulucu ve hakem rolünü üstlenmeye hazırladığı iddia edildi.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Yeltsin, Türkiye’ye, 1992-2000 yılları arası iki kez geldi. İkincisi AGİK toplantısı içindi.

¹⁸⁸ İstanbul bildirisi metni için bkz.: <http://www.bsngon.com/en/regional/documents/Regional/The%20BSEC%20at%20Fifteen.%20Key%20Documents.pdf> erişim 16/11/2011.

¹⁸⁹ Seda Vermişeva, “Türk Yine Kötülük Yapıyor”, Rossiya, 3-9 Şubat 1993, 6’ncı sayı, 059:HBR_00046285: 04/02/1993.

¹⁹⁰ Seda Vermişeva, “Türk Yine Kötülük Yapıyor”, Rossiya, 3-9 Şubat 1993, 6’ncı sayı, 059:HBR_00046285: 04/02/1993.

6-7 Aralık 1992’de KEİ ülkelerinin özel kesimini temsilen KEİ Konseyi (KEİK) kuruldu (DPT, 1995, s. 4). 26 Şubat 1993’te ise devlet ya da hükümet başkanları ile dışişleri bakanları toplantılarında alınan kararların uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri kolaylaştırmak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) sürecine hukuki zemin hazırlamak¹⁹¹ amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) kuruldu (DPT, 1995, s. 13).

Türkiye, KEİ’yi bölgesel siyasi sorunları çözmede kullanmak niyetindeydi.¹⁹² Bunun bir göstergesi Demirel’in Karadeniz çevresinde güvenlikle ilgili olarak Türkiye ve RF’ye görev düştüğünü ifade etmesiydi: “Türkiye ve Rusya Karadeniz bölgesinin iki büyük devletidir. Dolayısıyla, bu bölgede barışın korunmasının sorumluluğu da bize aittir”.¹⁹³

C. KEİ Girişimi ile İlgili Şüpheler

SSCB’nin dağılması sonrası RF’nin Ukrayna ile anlaşmazlığı, Kafkasya’daki istikrarsızlık ve RF’nin Karadeniz limanlarının kaybedilmesi gibi nedenlerle RF’nin Karadeniz’deki nüfuzu azaldı. Böyle olunca da Karadeniz’den Orta Asya’ya kadar alandaki boşluğu Türkiye’nin doldurmaya çalıştığını RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı Görevlileri; Andrey Volosin ve Anatoli Sestakov, iddia ettiler.¹⁹⁴ KEİ girişimi RF’de Türkiye’nin nüfuzunu artırma girişimi gibi algılanmaya başlandı. Haziran 1993’teki KEİPA ve Dışişleri Bakanları toplantıları sonrasında RF’nin Karabağ, Abhazya ve Transdinyester sorunları hususunda hakem rolünü üstlendiği, RF Dışişleri Bakanlığının, Türkiye’nin, KEİ girişimini Karadeniz çevresinde siyasi nüfuzunu genişletme aracı olarak kullanımını istemediği yorumu yapıldı.¹⁹⁵

¹⁹¹ Bkz.: http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/genel_bilgi.htm erişim 07/05/2008 13:33.

¹⁹² Aydın Methiyev, “Karadeniz Bölgesi Ülkelerinin Parlamento Asamblesi Kuruldu ... Ermensitan ve Azerbaycan Parlamento Başkanları Türkiye’de Bir Araya Geldiler”, Nezavisimaya Gazeta, 02 Mart 1993, 067: HBR_00047350: 02/03/1993.

¹⁹³ Rady Fiş, Başbakan Süleyman Demirel ile Mülakat, Novoye Vremya Dergisi, 13 Mart 1993, 046: HBR_00048172: 30/03/1993.

¹⁹⁴ Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya’daki Jeopolitik İkilem, Nezavisimaya Gazeta, 05 Mayıs 1993, 020: HBR_00049714: 06/05/1993.

¹⁹⁵ Konstantin Eggert, “Rusya, Karadeniz Topluluğunun Politize Edilmesine Karşı”, İzvestia, 26 Haziran 1993, 022: HBR_00051561: 23/06/1993.

KEİ ile ilgili görüşmeler devam ederken Hazar petrolünün nakil hattı sorunları da devam ediyordu. İşte bu sırada 1 Kasım 1993'te Ankara'da KEİ Birinci Uluslararası Enerji Kongresi düzenlendi. Kongre'de Türkiye ile RF arasında petrolün boru hatları ya da Boğazlar yoluyla nakli görüşüldü.¹⁹⁶

D. KEİ Daimi Sekreteryası

10 Mart 1994'te faaliyete geçen daimi sekterya başkanlığına bir RF büyükelçisinin getirilmesiyle, RF'ye, Türkiye'nin KEİ girişimini Karadeniz çevresinde nüfuz alanını genişletme aracı olarak kullanmayacağı mesajı verildi.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Türkiye ile RF arasında diğer sorunlar nedeniyle KEİ görüşmelerinin uzayarak KEİT'in kurulması zaman aldı. KEİ görüşmeleri siyasi sorunların görüşüldüğü bir forum haline geldi. Azeri ve Ermeni liderleri birbirleri ile görüşmezken KEİ toplantıları vesilesiyle görüştüler. Türkiye ile RF arasında 1992'den itibaren sürekli artan ticaret hacmi KEİ fikrinin temelsiz olmadığını gösteriyordu. Uzun gecikmelerden sonra KEİT Şartı 5 Haziran 1998'de Yalta'da imzalandı.¹⁹⁷ Siyasi sorunlar nedeniyle birkaç kez savaş tehditlerinin savrulduğu Yeltsin döneminde Osmanlı-Çarlık, SSCB-Türkiye ve RF-Türkiye ilişkileri tarihinde bir ilk yaşanarak iki ülke bir uluslararası örgütün kurucu üyesi oldular.

V. RF-TÜRKİYE DOLAYLI (ÇOK TARAFLI) SİYASİ İLİŞKİLERİ

RF-Türkiye ilişkilerinde üçüncü ülkelerin yeri ve üçüncü ülkelerin RF-Türkiye ilişkilerine tesiri bu başlık altında ele alınacaktır. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin talepleri nedeniyle Türkiye, SSCB karşısında müttefik arayışına girmiş NATO'ya üye olmuş, Batı ile siyasi, iktisadi, kültürel ve askerî bağlantılar kurmuştu. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB-Türkiye ilişkileri genelde, Türkiye'nin Batı ile bağlantılarının çerçevesi dışına çıkamamıştı. Yani SSCB-Türkiye ilişkilerinde üçüncü taraf ya da taraflar hep gözetilmişti. RF-Türkiye ilişkilerinde

¹⁹⁶ Aydın Mehtiyev, "Bakü, Büyük Bir Petrol Ülkesinin Başkenti Olabilecek", Nevazisimaya Gazeta, 6 Kasım 1993, 044: HBR_00055761: 08/11/1993.

¹⁹⁷ KEİT Şartı için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23787.pdf> erişim 16/11/2011.

durum değişti.

SSCB'nin dağılması sonrası RF-Türkiye siyasi ilişkilerine geçmeden önce RF-Türkiye ilişkileri ile SSCB-Türkiye ilişkileri arasındaki farklılıkları belirlemek yararlı olacaktır. Bu farklar, ilişki tarafı devlet, uluslararası ortam, aktörler, ilişki türleri ve ilişki sıklığı olarak sıralanabilir.

İlk fark ilişki tarafı devletin değişmesidir. Türkiye, Moskova'da yeni bir devletin varlığını, 24 Aralık 1991'de kabul etti. Böylece 30 Aralık 1922'de kurulan SSCB ile 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye arasındaki ilişkiler devri kapandı. SSCB-Türkiye ilişkileri devri kapanıp, RF-Türkiye ilişkileri devri açılrsa da RF'ye SSCB'den miras kalan siyasi, iktisadi ve kültürel yapıların bir kısmının Yeltsin dönemi boyunca tasfiyesi, yerine yenilerinin konulması süreci RF-Türkiye ilişkilerini etkiledi. RF'nin dünyada kendisine yeni bir yer ve rol aradığı Yeltsin döneminde iç ve dış politikada önce Yeni Batıcılık sonra Yeni Avrasyacılık akımları etkindi. Bu akımların kaynağı Çarlık ve SSCB'ye uzanıyordu. RF, iktisat politikasının temeli, idari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine eklemleme idi. Bu geçiş ve eklemleme elbette bir günde olmadı. SSCB'den devranılan iktisadi miras Yeltsin dönemi süresince etkisini hissettirdi. RF toplumunda Batı kültürünün etkisi Yeltsin döneminde hızla artsa da SSCB'den kalma alışkanlıklar ve düşünceler Yeltsin döneminde halen hissediliyordu. Yani ilişki tarafı devlet, SSCB yerine RF olsa da RF devlet ve toplumuna SSCB'den kalan miras ilişkileri etkilemeye devam etmekteydi.

SSCB-Türkiye ilişkileri ile RF-Türkiye ilişkileri arasındaki ikinci fark SSCB'nin sona ermesiyle uluslararası ortamın değişmesi şeklindeydi. Oral Sander 1945'ten SSCB'nin sonuna kadar basit yapılı uluslararası sistemin kesinliğe, kesinliğin de barışa yol açtığını belirttikten sonra, SSCB sonrası uluslararası ortamın karmaşıklığa dönüştüğünü, karmaşıklığın belirsizliğe, belirsizliğin de çatışmaya yol açacağı öngörüsünde bulundu (Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 2005, s. 586). Uluslararası ortamdaki belirsizlikle beraber RF'nin dünyadaki yeri ve rolündeki belirsizlik Yeltsin dönemi süresince devam etti. Bu belirsizlik RF-Türkiye siyasi ilişkilerinin

kararlılığını, istikrarını olumsuz yönde etkiledi.

Üçüncü fark aktörlere dairdi. SSCB-Türkiye ilişkileri sadece kamu tüzel kişilerinin ilişkilerinden ibaretti. Oysa, Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkileri, kamu tüzel kişileri, özel hukuk tüzel kişileri (vakıf, dernek, ticari ortaklıklar) ve gerçek kişilerin toplamından oluştu. RF-Türkiye ilişkilerinde özel kişiler, siyasi ilişkileri de etkilemeye başladı.

Dördüncü fark, ilişki türleri ve sıklığıdır. İktisadi ilişkiler hem çeşit (ticaret, yatırımlar, hizmetler, borçlar) hem de hacim olarak arttı. RF'nin dışa açık iktisat politikaları izlemesi iktisadi ilişkileri çeşitlendirdi ve sıklaştırdı. Bunun yanında RF-Türkiye kültürel ilişkileri önem kazandı.

RF-Türkiye çok taraflı siyasi ilişkileri, sayılan dört faktör dikkate alınarak aşağıda incelenmektedir. Bu çerçevede Türk Cumhuriyetleri, AKKA, Bosna-Hersek ve Kosova, Boğazlar, NATO konuları ele alındı.

A. Çok Taraflı İlişkilerde Türk Cumhuriyetleri

Yeltsin döneminde Türk Cumhuriyetleri, RF-Türkiye ilişkilerinin ana başlıklarından birisini oluşturuyordu. SSCB'nin son yıllarında ve Yeltsin döneminde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikaları birkaç dilime ayrılabilir. Shireen Hunter, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik durumunu SSCB'nin sonundan Yeltsin dönemi boyunca 4 dilime ayırdı: 1989-90 endişe ve yeni düşünce, 1990-94 sınırsız beklentiler (yeni Avrasya'nın merkezi), 1994-1996 yenilgi ve hayal kırıklığı (RF'nin öne çıkışı), 1996-2000 yenilenen güven. Hunter'ın 4'lü ayırımı ile RF-Türkiye siyasi ilişkileri arasında ilinti kurulabilir. Sınırsız beklentiler diliminde Türkiye'nin RF ile çatışma ihtimali ortaya çıktı. Yenilgi ve hayal kırıklığı diliminde Türkiye hem RF hem de Türk Cumhuriyetleri ile hem de bu bağlamda Batı ile ilişkilerini gözden geçirdi. Türkiye, yenilenen güven diliminde ilişkilerini yeniden düzenledi. Hunter Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik durumunu dört dilime ayırmışken Dmitri Trenin ise, RF'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarını birkaç dilime ayırdı. 1991-1992'de yenilgi ve çekilme, 1992-1993'te karmaşık ilgi, 1993-1994'te ise

yeniden kendini hissettirme (Gürtuna, 2006, s. 55).

Türkiye ve RF'nin Türk Cumhuriyetleriyle siyasi ilişkileri çok taraflı ve iki taraflı ilişkiler şeklinde iki gruba ayrılabilir. Çok taraflı ilişkilerde Türkiye, Batı merkezli kuruluşlar ile Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel kuruluşlara Türk Cumhuriyetlerinin katılımına çabaladı. Türkiye ikili ilişkilerde iktisadi yardım, danışmanlık, eğitim yardımları¹⁹⁸ (askerî ve sivil), enerji nakli gibi araçları kullandı. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin siyasi bağımsızlığının iktisadi bağımsızlıklarıyla perçinlenmesi gerekliliğinden yola çıkarak iktisadi bağlantılarını arttırmaya çabaladı. 1990'ların ortalarına doğru Türkiye'nin tarihî ve kültürel yakınlığını etkili iktisadi ilişkilerle tamamlamadığı takdirde, Türk Cumhuriyetlerine yabancı kalacağı görüşü ortaya çıktı (Satpayev, 2001-2002, s. 121-122).

RF ise Türk Cumhuriyetleri ile çok taraflı ilişkilerini genelde BDT çerçevesinde düzenlemeye çabaladı. RF, Türk Cumhuriyetleriyle ikili ilişkilerinde ise askerî yardım, iktisadi yardım, SSCB'den kalan iktisadi bağlar, Rus azınlık¹⁹⁹ ve Rusça, eğitim yardımları, gazete, kitap, tv yayınları, enerji nakliyatı gibi araçları kullandı (Soltan, 2001-2002, s. 184). Sovyet devrinde Orta Asya'ya periferik (çevre) bir iktisadi görev yüklenmişti. Bu iktisadi yapı bağımsızlık sonrasında iki önemli sonuç doğurdu; iktisadi ve siyasi yapının tekdüzeliği ve dış iktisadi ilişkilerin istenmese de eski SSCB cumhuriyetleriyle yürütülme zorunluluğu (Davutoğlu, 1997, s. 914).

Yeltsin döneminde Türk Cumhuriyetleri ile RF arasında ilişkilere konu olan hususlar oldukça fazlaydı: Rus azınlık, Rus dili, SSCB'den kalan işletmelerin ihtiyaçları, Çin tehdidi algılaması, RF iktisadi yardımları, RF'deki Türk ve Müslüman unsurlar, tabii kaynaklar, uzay ve savunma üsleri, BDT çerçevesinde anlaşmalar, Hazar Denizinin statüsü, enerji kaynaklarının nakli, silah ticareti, eğitim vd.. BDT çok taraflı

¹⁹⁸ Türkiye'de eğitim gören öğrenciler ülkelerine döndüklerinde Rusça konuşan seçkinlerin yerini alacak, Türkçe konuşan seçkinler topluluğunu oluşturacaklardı. Türkiye, Azeri askeri personeli eğitti, Türk askeri danışmanları Azerbaycan'da faaldi, Kosova barış gücünde Azeri personel Türkiye'ye bağlı görev yaptı (Hunter, 2001, s. 10).

¹⁹⁹ Ayhan Kamel eski SSCB ülkelerinde kalan Rus azınlığın 22 milyon civarında olduğunu belirtiyor, (Kamel, http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/akamel_p.htm, 2011).

ilişkilerde önemli yer tuttu. RF, Türk Cumhuriyetleri arasında en fazla Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkilerde sorun yaşamadı. 1992-1998 arasında RF ile Kazakistan arasında 213 anlaşma imzalandı, bunların 132'si (% 62) iktisadi nitelikteydi (Hekimoğlu, 2007, s. 146). Kırgızistan, BDT çerçevesinde hazırlanan anlaşmaların tamamına yakınına imzaladı; 173 anlaşmadan 164'ünü (Hekimoğlu, 2007, s. 153).

Türkiye, Yeltsin dönemi ortalarına kadar Türk Cumhuriyetlerini bir bütün olarak algıladı ve hepsine bir ortak politika izlemeye çabaladı, toplantılarda birliktelik işlendi. Türk Cumhuriyetleri ise birliktelikten ziyade SSCB devrinde işlenen farklılıklarını öne çıkardılar, birliktelikten çok RF'nin farklılıklarını yüceltmesini benimsediler (Karasar, 2001, s. 222). Yeltsin döneminin ikinci yarısında ise her bir ülkenin farklı ihtiyaç ve öncelikleri belirince, Türkiye bütünlük algılamasını kaybetmeden cumhuriyetlerin her biri için politikalarını farklılaştırdı. Türkiye'nin birliktelik düşüncesinden hareketle Yeltsin döneminde 5 zirve gerçekleşti. Ankara Zirvesi 30 Ekim 1992, İstanbul Zirvesi 18 Ekim 1994, Bişkek Zirvesi 28 Ağustos 1995, Taşkent Zirvesi 21 Ekim 1996 ile Astana Zirvesi 09 Haziran 1998.²⁰⁰

Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye ve RF ile ilişkilerine göre durumu üçe ayrılabilir. Kazakistan ve Kırgızistan Türkiye'den çok RF ile uyumlu politikalar izlerken Azerbaycan, RF'den ziyade Türkiye ile uyumlu politikalar izledi. Türkmenistan ve Özbekistan²⁰¹ ise diğer Türk Cumhuriyetlerine nisbeten ne Türkiye ne de RF ile politikalarını uyumlaştırma gereği duymadı.

Yeltsin dönemi başında Kazakistan ve Kırgızistan'ın politikaları, Türkiye tarafından anlaşılamadı. Bunun bir çok nedeni bulunmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan'ın Çin ile sınırdaş olmaları RF'den güvenlik sağlama gerekliliği algılamasına yöneltti. Kazakistan'ın savunma doktrini 1995'te "RF ile birlikte hareket et" şeklindeydi (Sisav, 1995, s. 22). SSCB'nin dağılmasından sonra, Kazakistan ve Kırgızistan,

²⁰⁰

http://kutuphane.taek.gov.tr/internet_tarama/dosyalar/Sureli/avrsyabulteni/avrsyanukleerbultenisayi1/pdf/13.pdf erişim 28/06/2008.

²⁰¹ Özbekistan'ın birleşik Türkistan fikirleri vardı (Hunter, 2001, s. 9). Türkmenistan ise tarafsızlık politikası izliyordu.

kendilerini RF ile Çin gibi iki büyük bölge devleti arasında sıkışmış durumda buldular ve kendilerini bir güvenlik boşluğu içinde gördüler (DPT, 1995, s. 16). Kazakistan ve Kırgızistan dâhil Orta Asya devletlerinin hiçbiri küçük boyutlu bir savaşa bile katılabilecek yetenekte bir orduya sahip değildi. Kazakistan ve Kırgızistan, bağımsızlıklarına karşı RF'den çok daha büyük bir tehdit olarak Çin'i görmekteydiler. Çin de kendi açısından Doğu Türkistan sınırında bir dizi bağımsız Türk Cumhuriyetinin doğuşunun Uygurların ulusçu duygularını canlandırabileceğinin farkındaydı. Ayrıca, SSCB'nin dağılması sonrasında Çin, on iki sınır noktası konusunda Kırgızistan'la anlaşmayı reddetti.²⁰² Yine Çin, Doğu Kazakistan'ın bir bölümünde hak iddia etti. Çin'in olası toprak taleplerine karşı Çin'in askerî gücüyle başa çıkabilecek tek güç RF idi. Kazakistan ve Kırgızistan'ın RF ile güvenlik anlaşmaları imzalamaları istenmese de gerekliydi. Muhtemelen bu nedendir ki Kazakistan, Çin vatandaşlarının ülkeye girişlerine kısıtlama getirdi ve büyük ölçekteki Çin yatırımlarını azalttı. Kazakistan ve Kırgızistan bir yandan Yeni Avrasyacıların kendilerini Moskova'nın otoritesi altına sokma çabalarıyla boğuşurken, bir yandan da Moskova'nın tehdit eder görüldüğü millî bağımsızlık ve egemenliklerini güvenceye almak için RF'nin iktisadi desteği ve Çin'e karşı askerî korumasını istemek gibi bir durumda kaldılar. Bazı eski SSCB cumhuriyetleri BDT'nin kuruluşunda yer almamışken, Azerbaycan bir süre sonra BDT'den çıkmışken Kazakistan ve Kırgızistan'ın BDT'nin kurucuları arasında olmaları ve BDT'de kalmaları bu durumun kısmi bir sonucuydu. BDT eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin paylaştıkları sorunları (anlaşmazlıkları çözmek de dâhil olarak) ele alabilecek bir örgütlenme olarak görüldü (Karpas, 2003, s. 287-288). Çin ile RF arasında olası bir savaşta Kazakistan savaş alanı olacaktı. Bu nedenle Kazakistan muhtemel tehlikeler karşısında Yeltsin dönemi boyunca RF, Çin, Türkiye ve Batı arasında denge politikası izledi (Satpayev, 2001-2002, s. 114).

SSCB devrinde Türk Cumhuriyetlerine ve özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'a yerleşen Ruslar, Yeltsin döneminde RF ile ikili ilişkilerde önem kazandı. RSFSC, 1

²⁰² 1996'da Kırgızistan ile Çin arasındaki sınır sorunu çözüldü, Kırgızistan Çin'i Uygurlar hususunda destekledi. Kırgızistan Rus nüfuzunu Çin nüfuzu ile değiştirmekten ziyade dengeye yöneldi (Soltan, 2001-2002, s. 191-192).

Eylül 1991’de geçen bir vatandaşlık yasası ile etnik köken ve Rusça konuşup konuşmamasına bakmadan her Sovyet vatandaşına başka bir cumhuriyetin vatandaşlığını almamışsa, üç yıl içinde RSFSR vatandaşlığı alma hakkı tanıyordu. RF’nin bağımsızlığı sonrasında eski SSCB’nin vatandaşı olup da RF’de kalıcı olarak ikamet etmeyenlere yabancı veya ülkesiz kişiler uygulamasına gidilmesi kararı verildi. BDT’nin hızla değişen dili ve politikası RF’de şekillenmekte olan yeni görüşleri yansıttı. RF’nin eski SSCB topraklarında yaşayıp Ruslarla etnik ve kültürel açıdan bütünleşmiş olanların statüsüne yönelik politikasında “yakın çevre” terimi 1992’de giderek artan bir biçimde kullanılmaya başlandı.²⁰³ Bu kategorideki insanların toplam sayısı yaklaşık 25 milyondur ve bunların yaklaşık 10 milyonu Orta Asya’da, çoğunlukla da Kazakistan’da yaşamaktaydı.²⁰⁴ Bu konu ilk olarak RF Güvenlik Konseyi Dış Politika Komisyonu Başkanı olan Yuri Skokov tarafından formüle edildi. RF’nin yakın çevre ülkelerde yaşayan Ruslarla ilgilenmesi bir ölçüde doğaldı, ama önerilen çözümler kabul edilebilir türden değildi.

1. Türk Cumhuriyetlerini Bağımsızlaştırma Süreci, 1991

SSCB’nin Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını bir mücadele vererek kazanmadılar, adeta bağımsızlaştırıldılar. SSCB’nin dağılmasıyla, bağımsızlaştırmayla birlikte, SSCB içindeki Türk Cumhuriyetleri halkları için dünya ve Türkiye’ye ile doğrudan ilişkiler kurabilme kapısı aralandı. Orta Asya’da bağımsızlaştırma gerçekte sömürgelemeden kurtulma sürecini başlattı (Karpat, 2003, s. 298-299).

Türk Cumhuriyetleri, Çarlık ve SSCB yönetiminde yüzyıldan uzun bir sürede oluşan iktisadi bağımlılık sonrasında bağımsız kaldılar. Dolayısıyla SSCB’ye iktisadi bağımlılık yeni koşullarda RF’ye aktarıldı ve Yeltsin dönemi süresince devam etti. .

²⁰³ SSCB dağılmadan önce, devlet sekreteri (Kasım 1991’den sonra ilk başbakan yardımcısı) Gennadi Burbulis, Rusya’nın kendisini Sovyetler Birliği’nin yasal mirasçısı olarak ilan etmesini, Rus sınırlarındaki tüm birlik yapılarının kontrolünü almasını, tüm Sovyet nükleer silahlarının Rusya’ya transfer edilmesini, Sovyet ordusunun Rus ordusuna dönüştürülmesini ve Cumhuriyetler içi ticaretin kurallarını dikte etmeyi önerdi. Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Vatandaş Birliği (Civic Union) gibi bazı guruplar da Rusya’nın eski SSCB topraklarını kontrol etmesi gerektiğini ileri sürdüler (http://www.ankaraagam.com/analiz.php?op=2&h_analiz_no=11 erişim 19/07/2008, 14:13).

²⁰⁴ 1997’de Kazakistan’da Kazaklar % 50,64, Ruslar % 32,18 idi (TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1998, s.2).

İktisadi bağımlılığa ek olarak bazı yöneticiler arasındaki alışkanlık ve karşılıklı çıkarlar Cumhuriyetlere yakın bir tehdit olarak duruyordu. SSCB'nin sömürge bölgelerinden doğan bağımsız cumhuriyetler, bir yandan RF'ye yakın kalıp çok taraflı ilişkiler yürütmek zorunda kalırken, bir yandan da uzak durmaya ve etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmaktaydılar (Karpas, 2003, s. 310). İktisadi bağlar RF'ye yakın ya da uzak durmada etkiliydi. Diğer Türk Cumhuriyetlerine göre Kazakistan ve Kırgızistan'ın RF ile iktisadi bağlantıları daha kuvvetli idi. 1994'te Kırgızistan'ın toplam ihracatı içinde RF'nin payı % 86,6, RF'den ithalatın toplam ithalattaki payı ise % 99 idi (Soltan, 2001-2002, s. 199). Bu nedenle Yeltsin dönemi süresince bu iki Cumhuriyet RF'ye daha yakın durmak zorunda kaldılar.

RF-Türkiye ilişkilerine Cumhuriyetlerin etkisini açıklamadan önce SSCB'den bağımsızlaştırma sürecine değinmek gerekir. SSCB'nin son yıllarına kadar Sosyalist Türk Cumhuriyetleri, SSCB-Türkiye ilişkilerine konu bile olmadı denebilir. Sosyalist Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye ziyaretler ancak SSCB'nin son yılında, 1991'de başladı. 1989'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ardından 1990'da SSCB'nin diğer 4 Türk Cumhuriyeti "egemenliklerini" ilan edince Türkiye'nin bu cumhuriyetlere ilgisi arttı. Bazı görüşlerin aksine, glasnost ve perestroyka sırasında Türkiye, SSCB'nin Türk kökenli bölgeleriyle ilişki kurma konusunda isteksizdi. 16 Ocak-27 Ocak 1990'da ABD'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Özal ziyaret esnasında Azerbaycan buhranının daha çok İran'ı ilgilendirdiğini, çünkü İran'ın Şii olduğunu söyledi (Hunter, 2001, s. 6).²⁰⁵ 1991'e gelindiğinde Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı artık değişmez bir gerçek halini alınca, Türkiye tutumunu değiştirdi (Karpas, 2003, s. 358-359).

SSCB'nin Sosyalist Türk Cumhuriyetleri ile üst düzey ziyaretler Özal'ın Mart 1991'deki ziyaretiyle başladı. Özal, iş adamlarından oluşan büyük bir heyetle önce Moskova'ya gitti, ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna'yı ziyaret etti. Bu ziyarette iş adamlarının bulunması, Türkiye'nin 24 Ocak 1980 sonrası dış siyasi

²⁰⁵ SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, T. Özal'ın bu düşüncesine katılmadıklarını 19 Ocak 1990 açıkladılar (<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=240&Yil=1990&Ay=1> erişim 03/02/2011).

ilişkiler ile iktisadi ilişkiler arasındaki etkileşime yaklaşımını yansıtıyordu. Ziyaretin ardından Türk Cumhuriyetlerinden yüksek düzeyli heyetler Ankara ve İstanbul'a gelmeye başladı, örneğin Kırgızistan Başbakanı Mayıs 1991'de Türkiye'yi ziyaret etti.

Türkiye, Soğuk Savaş boyunca dış Türkler meselesinden uzak duran bir dış politika izlemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla oluşan yeni uluslararası ortam Türkiye için yüksek beklentileri beraberinde getirdi. Türkiye'de Osmanlıcı/Turancı fikirler öne çıkmaya başladı. 1 Eylül 1991'de Özal TBMM'yi açış konuşmasında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının Türklere, bölgede öncü olabilmeleri yolunda tarihî bir fırsat hazırladığını, 400 yıldan beri ilk defa ortaya çıkan bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini ifade etti.²⁰⁶

“Türkiye'nin önüne tarihî bir fırsat çıkmıştır. Eğer yanlışlık yapmazsak, istikrar içinde kalırsak, ülkemiz, bu tarihî fırsattan, belki dört yüz beş yüz senede gelebilecek bu imkândan istifade edebilecektir.

Benim değerli vatandaşlarım, geliniz, Cenabı Hakkın Türkiyemize açtığı bu kapıdan, bu büyük kapıdan girelim ve dört yüz yıllık ıstırapımız sona ersin. (ANAP sıralarından “Bravo” sesleri, alkışlar)” Sayın milletvekilleri, değerli vatandaşlarım; ülkemiz, önümüzdeki aylarda istikrar bozulmadığı takdirde, 2000 yılına, dünya ülkelerinin en ön saflarında girmeye hazırlanmaktadır. 21'inci Asır, Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır. (ANAP sıralarından “Bravo” seleri, alkışlar) Yüce milletimizin önünde, bu, tarihî bir fırsattır; bunun kıymetini bilelim; küçük politik hesaplarla bu fırsatı heba etmeyelim.²⁰⁷

SSCB dağılırken Türkiye'nin önüne artık siyasi ve iktisadi fırsatlar çıktı (Aydın M. , 2001b, s. 273). Türkiye, SSCB'den bağımsızlaştırılan Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan devletler arasındaydı. 23 Eylül 1989'da egemenliğini, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlığını 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet Türkiye oldu. Türkiye diğer 4 Türk Cumhuriyetinin bağımsızlığını SSCB'nin sona erdiğinin ve BDT kurulduğunun ilan edilmesinden sonra, 16 Aralık 1991'de Ermenistan, Gürcistan, Tacikistan ile birlikte tanıdı. 23 Şubat 1992'de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya büyükelçiler atadı.

SSCB'nin Orta Asya Sosyalist Türk Cumhuriyetleri bağımsızlık mücadelesi vermediler, SSCB'den bağımsızlaştırıldılar. SSCB, Orta Asya ve Kafkasya

²⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:19-1, C.1, S.3, s.25.

²⁰⁷ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c063/tbmm18063001.pdf> erişim 16/11/2011.

toplumunun Birliğe (SSCB) sosyalizmin erdemlerini fark ettikleri için gönüllü girdiklerini varsayıyor ve bu cumhuriyetlerin Birlikten (SSCB) çıkma hakkını kabul ediyordu (Hunter, 2001, s. 2). Bağımsızlık mücadelesi vermeyen, kan dökmeyen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin RF ile ilişkileri Azerbaycan'a göre daha yakındı. 7 Aralık 1991'de, Yeltsin, Beyaz Rusya'da Belovejsk Ormanı'nda Polit Büro'ya ait Avcılar Lokalinde, SSCB'nin sona erdiğini ilan edecek belgenin hazırlanması halinde Beyaz Rusya Yüksek Kurul Başkanı Sergey Şuşyeyeviç ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk'tan hazırlanacak belgeye destek sözü aldı (Hekimoğlu, 2007, s. 58). Belovejsk Ormanı'ndaki bu Slav Birliği girişimi üzerine Aşgabat'ta 13 Aralık 1991'de toplanan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan devlet başkanları Merkezi Asya Devletleri Konfederasyonunun oluşturulmasını planladılar. Toplantıda, uzun tartışmalar sonucunda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in teklifi ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un²⁰⁸ desteği ile Slav Cumhuriyetleri ile görüşülmesi kararlaştırıldı. Görüşmeler sonucunda 21 Aralık 1991'de Almatı Bildirgesi imzalandı. Bundan da anlaşılacağı üzere BDT'nin gerçek kuruluşu Slav Cumhuriyetleri tarafından değil Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin aracılığıyla gerçekleşti (Hekimoğlu, 2007, s. 142-143). Belovejsk Ormanında Soljenitsin'in Slav Birliği fikri yolunda atılan adımın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında hoşnutsuzluğa²⁰⁹ sebep olması ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin RF ile ilişkilerini önemsemeleri Ankara'da anlaşılamadı.

2. Bağımsızlaştırma Sonrası RF-Türkiye İlişkilerinde Türk Cumhuriyetleri, Türk Modeli

Türk Cumhuriyetleri, Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerini en fazla etkileyen konuların başındaydı. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlaştırılması ile birlikte Türkiye'nin Cumhuriyetlerle ilişkilerinde Moskova resmen devreden çıksa da fiilen çıkmadı. RF, Slav birliği için çabalarken Türk birliği yönündeki adımları bir tehlike

²⁰⁸ 16 Aralık 1991'de İ. Kerimov Ankara'da T. Özal ve S. Demirel ile görüştü. İ. Kerimov Türkiye'ye gelen ilk Türk başkan idi. İ. Kerimov Türkiye'yi "büyük ağabey" ilan etti ve tamamen Türkiye'nin yolunu izleyeceklerini söyledi (Karasar, 2001, s. 227).

²⁰⁹ Bazıları bu durumu öfke ve patlama olarak tespit eder (Kumarova, 2006, s. 76).

olarak dünyaya ilan etti.

Türk Cumhuriyetlerinin, RF-Türkiye ilişkilerine tesiri incelenirken öncelikle cumhuriyetlerin ortak ve farklı durumlarının göz önüne alınması gerekir. Göz önüne alınması gereken bir diğer husus da Batı'nın RF ve Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarıydı.

Shireen Hunter, Türkiye'nin 1987'de AT'ye tam üyelik müracaatına olumlu cevap alamaması sonrasında Türk dış politika düşüncesinde, ABD ile stratejik ortaklık ve Doğu'ya yönelim sürecini öngören Yeni Osmanlılık ve Yeni Turancılık şeklinde yeni bir akımın başladığını iddia etti (Hunter, 2001, s. 6). SSCB'nin dağılması Doğu'ya yönelimi hızlandırdı.

1992'de Türkiye ve Batı, Batı'nın etkin olduğu uluslararası kuruluşlara Türk Cumhuriyetlerinin üyeliği için işbirliği yaptı. Böylece, Cumhuriyetler kısa sürede Batı'nın etkinliğindeki uluslararası kuruluşlara üye oldu. Örneğin Kazakistan AGİT'e Ocak 1992'de, BM'ye Mart 1992'de, IMF'ye 27 Nisan 1992'de, Avrupa Yatırım Bankasına ve Dünya Bankasına yine 1992'de üye oldu.

1992 başında sıkça kullanılmaya başlayan “Türk modeli” kavramının ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler ileri sürüldü. “Türk modeli”nin Batı çıkışlı olduğunu iddia edenler olduğu gibi, Türkiye çıkışlı olduğunu iddia edenler de bulunmaktaydı (Bal, 1997, s. 937). Esasen 1991'de Orta Asya Cumhuriyetleri liderlerinin ziyaretlerinde Türkiye'yi örnek alacaklarını ifade etmeleri sonrasında, Batı değerlerini Orta Asya'ya iletme kaşılığında²¹⁰ Türkiye'nin RF karşısında Batı desteğini alma girişiminin adı “Türk Modeli” oldu.

İlk defa Ekim 1991'de The Economist dergisinin SSCB sonrası dünyayı tahmin ederken kullandığı “Adriyatik'ten Çin Seddine” kadar uzanan topraklarda yaşayan Türkler betimlemesi, Türk yetkililerin özellikle 1992'deki konuşmalarında yer

²¹⁰ 1993'te Demirel, İngiltere ziyaretinde “Avrupa değerlerini Orta Asya'ya taşıyacağız” dedi (Bal, 1997, s. 941).

edindi.²¹¹ Yetkililerce Türkiye'nin doğuya yönelişinin gerekliliği ifade edildi, 21'inci yüzyılın Türk yüzyılı olacağı beklentisi dile getirildi. Türkiye Soğuk Savaş sonrasında Karlofça'dan bu yana en geniş, hatta Türkistan'ı da eklersek Osmanlı'yı da geçen bir hareket alanı buldu. Ancak iktisadi gücü, stratejik vizyonu bu açılıma hazırlıksızdı. Türk seçkini böyle bir misyonu üstlenecek tarih bilincinden uzaktı. Ahmet Davutoğlu, bunlara rağmen Türkiye'nin bu sorumluluğu üstlenmek zorunda kaldığını, fakat bu durumun Türkiye'yi bir gel-gite soktuğunu kabul etti.²¹²

1992'de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ortak yönlere vurgusu; ortak para, ortak dil, ortak alfabe, ortak bayrak teklifleri kabul görmedi. Türk Cumhuriyetleri, "millî kimliklerinin" Türkiye tarafından alt kimlik haline dönüştürülme çabalarını hoş karşılamadılar. Ruslar, Cumhuriyetlerin o gün itibarıyla "millî kimliklerine" saygı duyuyorlardı, hatta SSCB devrinde bile "millî kimliklerini" korumuşlardı. Türk modelinin içeriğindeki demokrasi, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri yöneticileri için tehlikeliydi. Yeltsin dönemi süresince yöneticiler iktidarlarını meşrulaştırmak için vatandaşlarına demokrasi gerekmediğini, istikrarın gerektiğini, nitekim Türkiye'de de demokratik olmayan yıllar yaşandığını ifade ettiler (Karasar, 2001, s. 225-226).

Türk Cumhuriyetleri Türkiye-ABD ilişkilerine de konu oldu. 1990'ların başında Türkiye-ABD ilişkileri bakımından dünyada yeni ortamın getirdiği yeniliklere paralel olarak, Türk-Amerikan ilişkileri de farklılaştı, yapı değişikliğine uğradı. 1991 yılında "Geliştirilmiş Ortaklık" adlı yeni bir kavram ortaya atılarak ilişkilerin çeşitlendirilmesi hedeflendi ve gerçekçi bir zeminde yürütülmesi amaçlandı.²¹³ Türkiye ve ABD, Cumhuriyetlerde ortak hareket etme konusunda anlaşılabilir. 10-15 Şubat 1992'de Başbakan Demirel ABD'yi ziyaret etti. George Bush 11 Şubat 1992'de Washington'da Demirel ile görüşmesinden sonra Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri için model olacağını, bu konuda ABD'nin her türlü yardımı yapmaya

²¹¹ The Blur in Turkey: And a Big Weight on Suleyman Demirel's Shoulders," Economist, Vol. 321, No. 7730, (October 26, 1991), pp. 15-6.

²¹² <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=21928> erişim 11/03/2008.

²¹³ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa> erişim 22/09/2008.

hazır olduğunu belirtti. “Türk modeli”²¹⁴ Müslüman bir toplumda, laiklik, piyasa ekonomisi, Batı ile işbirliği ve çok partili siyasi sistemin altını çizmek üzere simge olarak kullanıldı. Ziyaret sırasında 14 Şubat 1992’de Demirel, Kafkasya ve Orta Asya için Bush’a 13 maddelik bir plan sundu.

Batı, SSCB’nin sona ermesi sonrası, İran etkisinin Kafkasya ve Orta Asya’da artmasını önlemek, Kafkasya ve Orta Asya devletlerini Batı’ya eklemek için Türkiye’yi kullanmak istedi. RF, 1992’de buna itiraz etmedi. Şubat 1992’de NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner Moskova’da NATO’nun, ittifakın çıkarlarını Orta Asya’da koruma ve siyasal İslam’a karşı koyma konusunda Türkiye’ye güvendiğini ilan ettiğinde Moskova’dan tepki gelmedi. 11 Şubat’ta ABD Dışişleri Bakanı James Baker, BDT ülkelerini kapsayan gezisine başladı. James Baker’ın, ziyaretinden önce 11 Şubat 1992’de, ABD’nin Cumhuriyetlerin İran’a değil laik Türkiye’ye yönelimlerini umduklarını belirtmesine de Moskova’dan tepki gelmedi (Aydın M. , 2001a, s. 383). 1992 ortalarında Batı’nın Türkiye’yi kullanma çabaları devam ediyordu. 16-18 Temmuz 1992’de Hikmet Çetin ve Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumière Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ı ziyaret ettiler. Bu ziyaret Batı’nın Türkiye’ye yüklediği görevin yerine getirilmesi olarak değerlendirilebilir.

1990’lı yılların başında RF’de etkin olan Yeni Batıcılar, Türkiye’nin yeni cumhuriyetlerle ilişkileri ve Türk modeline yaklaşımını, Türkiye’nin girişimlerini tasvip ediyor, hatta cesaretlendiriyordu. Dışişleri Bakanı Kozyrev, Türk modelinin yeni İslam Cumhuriyetleri için en uygun iktisadi ve siyasi ilerleme modeli olduğunu söyledi. Rus toplumunun çoğunluğu ise Türkiye’nin etkinlik artışını uygun görmedi ve hatta düşmanlık olarak algıladı (Danilov, December 2001-February 2002). Gorbaçov’un kurduğu Siyasi Araştırma Enstitüsü tarafından hazırlanan, Türkiye ve ABD’nin ortak planını değerlendiren, “Moskova Haberleri” dergisinde yayınlanan BDT’nin geleceğine ilişkin analizde, “Orta Asya’nın, Türkiye’nin etkisi altına

²¹⁴ Orta Asya Türk Cumhuriyetleri başkanları 1992 Bişkek toplantısı neticesinde BDT’de kalmaya ve Türk demokrasisi ile aralarına mesafe koymaya karar verdiler (Karasar, 2001, s. 225).

gireceği” kaydedildi.²¹⁵

RF'nin, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde etkin olmaya başlamasına 1992'de genel olarak kayıtsız kaldığı söylenebilir. Bunun nedenleri; RF'de Yeni Batıcılığın ağır basması, Batıyla eklemleme çabaları, Batı'nın RF'yi Türk Cumhuriyetlerine yönelik emperyalist politika izlediği eleştirisinden sakınma, Türk Cumhuriyetlerinden ziyade Slav cumhuriyetleriyle yakın ilişkilerin sürdürülmesi arzusu sayılabilir. Aleksandr Rahr, Mayıs 1992'de Batı'nın Türkiye'ye yüklediği göreve RF'den itiraz gelmemesini Yeni Batıcıların dış politikadaki etkisine, Müslüman dünyasında “imparatorca ihtirasları olmadığı²¹⁶ ve bu ülkelerin bölgesel anlaşmazlıkları yalnızca diğer devletlerle birlikte ortak çözüm yollarını aramaya niyetli olduğunu vurgulamak” istemesine bağladı. Rahr, 1992'de; “Yeltsin, Rusya Başkanı olduktan sonra, ... Türkiye'nin BDT'deki Müslüman Cumhuriyetler üzerindeki siyasi ve ekonomik etkisine de karşı çıkmamaktadır” diye yazdı (Rahr, 1998, s. 45).

Başbakan Demirel'in Şubat 1992'de, “Adriyatik'ten Çin Seddine” uzanan dev bir Türk dünyasının kurulmakta olduğunu ilan etmesi, Sırp lider Radovan Karaziç'ten RF'de Yeni Avrasyacılar kadar geniş bir yelpazede, Türkiye'nin Osmanlıcı/Turancı politika izlediği fikrini doğurdu. Bunu müteakiben 11 Mart 1992'de RF Devlet Başkanı Yeltsin'in Danışmanı Galina Starovoytova, Türkiye'nin insani yardım adı altında Azerbaycan'a silah ve askerî malzeme gönderdiğini ileri sürdü. Turancılık izlenimini güçlendiren bir diğer olay, Başbakan Demirel'in 27 Nisan-3 Mayıs 1992 arası Türk Cumhuriyetlerini ziyaret heyetinde Alpaslan Türkeş'in de olmasıydı. Demirel ziyaret süresince Turancılık peşinde olmadığını söylerken, Türk devletleri birliği teklifini dile getirmekten de geri durmamaktaydı. Türkeş ise Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi kurulmasını önerdi. Ziyaret esnasında devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla ortak danışma toplantıları düzenlenmesi kararlaştırıldı. Demirel, Türk Cumhuriyetlerinin Ruble bölgesinden çıkmalarının

²¹⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1992/subat1992.htm> erişim 27/06/2008.

²¹⁶ 1992'de RF Türk Cumhuriyetlerine mesafeli yaklaştı. Ağustos 1992'de “Rusya'nın emperyalist politika izlemesi sonumuzu getirir” dedi (Kumarova, 2006, s. 78).

kendileri için daha hayırlı olacağını söyledi. Ziyarete askerî eğitim, gaz ve petrolün Türkiye üzerinden nakli, Latin harflerine geçmelerinin desteklenmesi, Türkiye ile ulaşım, iletişim, Türkiye’de eğitim gibi konular açıldı. Ziyarete Demirel 1,1 milyar USD tutarında ithalat kredisi ve dış yardım sözü verdi.²¹⁷

1992’de RF’nin Slav kardeşlerinden ve Batı’dan beklentileri fazlaydı, Türk Cumhuriyetlerinden yeni devlete (RF’ye) bir katkı beklenmiyordu. Hatta Yeni Batıcılar, Onları bir yük olarak algılıyorlardı.²¹⁸ Başlangıçta Yeni Batıcılar iç ve dış politikada etkindiler, sonraki yıllarda Yeni Avrasyacılar etkinlik kazandı. RF Başkanlık Konseyi’nin etkili bir üyesi olan Andranik Migranyan, Gorbaçov ile Yeltsin’in ilk yıllarında RF tarafından Batı’ya verilen “tek taraflı” ödünleri, yardım alma, ABD ve Avrupa eksenli temel bir ortak hedefe ulaşma ve uygar dünyanın bir parçası haline gelme umuduna bağladı. Migranyan, Dışişleri Bakanlığı’nı ve özellikle de Dışişleri Bakanı Kozyrev’i, SSCB’nin ve ardından da RF’nin askerî gücünü Avrupa’da ve diğer yerlerde somut iktisadi ve siyasi bir varlığa dönüştürmeyi engelleyen teslimiyetçi bir siyaset izlemekle suçladı (Karpat, 2003, s. 392-393).

Slav kardeşlerin birliği planının işlemeyeceği 1992’de görülünce Yeni Avrasyacılık seçeneği ortaya çıktı. RF, BDT’nin öteki üyeleriyle yakın işbirliğini öngören ortak bir güvenlik politikası ve savunma sistemi planladı. Oysa, BDT’nin üyeleri kendi ordularını kurmayı tercih ettiler ve BDT’ye askerî eklemlenme yerine kendi savunma ihtiyaçlarına vurgu yaptılar. Mayıs 1992’ye kadar RF kendi ordusunu, savunma bakanlığını ve Genelkurmayını kurmadı (Tuncer, 2000, p. 96). 15 Mayıs 1992’de Taşkent’te imzalanan BDT ortak güvenlik anlaşmasını RF, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’ın imzalamasına karşın, BDT’nin Batı tarafındaki üyelerinin; Ukrayna, BeyazRusya ve Moldavya’nın imzalamaması Yeni Avrasyacıları haklı çıkardı. Yeni Avrasyacılar, Batı’da yer alan Slav Birliği mimarisi planının inşasına başlanamamasının ve bunda ısrarın Avrasya mimarisi planına

²¹⁷ Turkish Daily News, 30 Nisan 1992.

²¹⁸ Slav milliyetçisi Soljenitsin, SSCB’yi bir imparatorluk olarak tanımlayıp, imparatorluğa Rusya’nın ihtiyacı olmadığını, Rusya’nın cumhuriyetleri ‘öz suyu’ ile beslediğini iddia etti. Soljenitsin, cumhuriyetleri iktisadî bir yük olarak görüyor ve millî kurtuluş yolunu onlardan kurtulmakta buluyordu. Rusya ile kalmak isteyen Slav harici cumhuriyetler olursa buna izin verilmemeliydi.

inancı da olumsuz etkileyeceğini ifade ettiler. Yeni Avrasyacılar RF'nin Müslüman dünyasının bir parçası olduğunu, RF ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi bağlantının kuvvetli olduğunu, ne Türkiye ne de İran'ın Orta Asya'nın iktisadi ilerlemesine RF kadar yardımcı olamayacaklarını ileri sürdüler (Rahr, 1998, s. 48). Rahr, Mayıs 1992'de, Avrasyacıların uyarılarına değindi:

“Atlantikçileri, potansiyel bir İslamî tehlikeye karşı Batıyla bir ittifak yaparak kendilerini kilit altına almamaları ve Doğu-Batı düzeninin bu yüzyılın sonunda bir Kuzey-Güney gruplaşmasına dönüşebileceği gerçeğine dayanarak, Batıya yönelik tek taraflı bir dış politika izlememeye dikkat etmesi gerektiği konusunda uyarıyorlar. Avrasyacılar göre, Rusya, kendisinin ekonomik çöküntünün eşliğinde olduğu bir zamanda, Çin ve Müslüman dünyayla olan ilişkilerinin bozulmasına dayanamaz” (Rahr, 1998, s. 46).

Türk Cumhuriyetlerinin SSCB'ye iktisadi bağımlılıkları yanında coğrafi konumları da dış politikalarını etkiledi. SSCB sonrasında RF, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden sadece Kazakistan ile sınırdış kaldı. Kazakistan ile RF dünyada en uzun sınırları paylaşan iki ülke, 7.200 km, olmanın yanında Kazakistan nüfusunun önemli bir kısmını Ruslar oluşturuyordu. 25 Mayıs 1992'de imzalanan anlaşmayla vatandaşlara karşılıklı olarak aynı haklar tanındı. Ortak güvenlik, ortak iktisadi alan, sınırın değişmezliği vd. konular düzenlendi (Hekimoğlu, 2007, s. 143-144, 152). Kazakistan ve Kırgızistan'ın RF ile güvenlik anlaşmalarının, Çin'e sınır olmaları ve Türkiye'den uzak coğrafi konumuyla ilgisi vardı. Çin kaygısı Türkiye tarafından sonradan anlaşıldı. 1998'e gelindiğinde bile Cumhuriyetler hâlâ RF ile Çin arasındaydı. Ahad Andican bu durumu şöyle ifade etti:

“Bu cumhuriyetlerin bugünkü durumuna bakıldığında devletleşme süreçlerini tam anlamıyla tamamlayabilmek yolunda bağımsız bir kimlik kazanma çabalarının devam ettiğini görüyoruz. Moskova'dan ayrılma çabaları sürüyor ama korkuları da şu: Kendi ayakları üzerinde duramazlarsa Çin'in etki alanına da girebilirler. Moskova'dan kurtulacağız derken böyle bir riskle de karşı karşıya kalmak istemiyorlar” (Andican, 1998, s. 156).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden ziyade Azerbaycan Azeri-Ermeni çatışması RF-Türkiye ilişkilerini savaşın eşğine getirdi. Bu çatışmada Türkiye'nin Azerbaycan'ı, RF'nin Ermenistan'ı desteklemesi RF-Türkiye ilişkilerinde Türk Cumhuriyetleri başlığının en sorunlu konusunu oluşturuyordu. 1990'lı yılların ilk yarısında Azeri-Ermeni çatışmasının RF-Türkiye çatışmasına dönüşme tehlikesi belirdi. 26 Şubat 1992'de Ermeniler Hankendin'e girerek Azerilerin yaşadığı Hocalı'yı ele geçirdi ve 500 sivili öldürdü. Türkiye'de halk gösteriler düzenledi. “Ermenileri biraz korkutmamız” diyen Cumhurbaşkanı Özal'a karşın Başbakan Demirel barışçı uzlaşıcıydı. Türkiye'nin girişimiyle 28 Şubat 1992'de AGİT, sınırların zor

kullanılarak değiştirilmesi girişimini kınadı ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan vilayeti olduğunu onaylasa da 11 Mayıs 1992'de Ermeniler tüm Dağlık Karabağ'ı işgal ettiler ve Laçın yoluyla Ermenistan arasında bir bağlantı kurdular. Ermenilerin Nahcivan'a saldırması 1921 Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasının ihlalini doğuracaktı (Hale, 2003, s. 289-290). Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Füsunoğlu, 18 Mayıs 1992'de, ordunun muhtemel bir harekât için hazır olduğunu, emir geldiğinde harekâtın kısa sürede başlatılabileceğini, sınır hattında gerekli askerî önlemlerin alındığını ve konuşlanmanın sağlandığını açıkladı. Bu açıklamadan bir gün sonra 20 Mayıs 1992'de BDT Ordu Komutanı Yergevi Şapoşnikov, Azeri-Ermeni çatışmalarına üçüncü bir ülkenin katılması durumunda “Üçüncü Dünya Savaşı'nın eşiğine gelineceğini” söyledi. Dışişleri Bakanı Çetin ise, açıklamanın “kişisel bir değerlendirme olduğunu ve herkesin böyle kişisel görüşlerle dünya savaşı çıkaramayacağını” söyledi²¹⁹ Ankara Büyükelçisi Albert Çerņişev, Şapoşnikov'un tehdidine benzer bir açıklama yaptı. Türkiye ile RF savaşa yaklaştı, Demirel temkinli hareket etti, diplomatik çözüm arandı ve başarılı olundu (Hale, 2003, s. 290). Türkiye temkinli davrandı çünkü ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Talboot, ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesinde RF'nin kendi yakın çevresinde güvenlik, çatışma alanları ve diğer konularda kazanılmış haklarının olduğunu savundu²²⁰ (Özkan, 2005, s. 141).

Şapoşnikov'un tehdidi sonrası Demirel'in Moskova ziyaretinde, 25 Mayıs 1992'de, “Türkiye Cumhuriyeti ile RF Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma”²²¹ imzalandığı sırada yayımlanan ortak bildiriye Türkiye ve RF'nin Türk Cumhuriyetlerinde ortak hareket etme dileklerinden söz edildi. Türkiye ve RF başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere, BDT devletleriyle olan ilişkilerinde ortak yaklaşımları paylaştıklarını memnuniyetle kaydettiklerini, BDT ülkelerinin gelişmelerine katkıda bulunma ve birlikte hareket etme konusundaki dileklerini dile getirdiler (Sisav, 1995, s. 254). Yine bu bildiriye, Karabağ'daki çatışmaların tırmanması kınanarak etkili bir ateşkes çağrısında bulunuldu. Demirel, daha önce

²¹⁹ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1992/mayis1992.htm>, erişim 07/05/2008.

²²⁰ Ş. Elekdağ, Aralık 1993'te ABD'yi RF'nin tekrar kolonileştirme çabalarına yeşil ışık yakmakla suçladı (Özkan, 2005, s. 141).

²²¹ Anlaşma metni için bkz.: http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Kutuphane/İkiliVeCokTarafliAntlasmalar/

SSCB ile imzalanan 13 anlaşmanın RF için de geçerli olmasının kabul edildiğini, dünyanın önüne açılan yeni imkânların iki ülkenin işbirliğini pekiştirmesini gerekli kıldığını söyledi. Kremlin’de Demirel, “Türkiye ile Rusya zorla kan dökülmesine dayalı eylemlere beraberce karşı koyacaklardır” dedi. Yeltsin de, “Sınırlarımız yakınındaki silahlı cepheleşmenin mümkün olduğu kadar erken bitmesi, Rusya ile Türkiye’nin ortak hedefidir” dedikten²²² iki gün sonra Ermeniler saldırıları durdurdular (Hale, 2003, s. 290). RF-Türkiye çatışmanın eşiğine gelmişken birlikte hareket etme, işbirliği yolunu seçmiş görünüyordular.

Azeri-Ermeni çatışmaları sonrasında Azerbaycan’ın Türkiye’ye yönelişinin artması karşısında Ermenistan RF’yi ve BDT’yi Türkiye’ye karşı kullanma yollarını aradı. 15 Mayıs 1992’de BDT Ortak Güvenlik Anlaşmasını Ermenistan imzaladığı halde Azerbaycan imzalamadı. Azerbaycan’da 9 Haziran 1992’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Türkiye’nin desteklediği Ebulfeyz Elçibey’in kazanmasıyla Türkiye, Azerbaycan üzerinde nüfuzunu arttırmaya başladı. Diğer taraftan, Ermenistan’da RF üsleri kurulmasına imkân veren bir anlaşma Ağustos 1992’de imzalandı (Uslu, 2003, p. 166). Anlaşmaya göre taraflardan birisinin BDT üyesi olmayan bir devletin saldırısına uğraması halinde destek verilecekti (Hale, 2003, s. 287). 11 Ağustos 1992’de RF Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksandr Rozano, Ermenistan’ın, topraklarının işgal edildiği iddiasıyla 15 Mayıs 1992’de Taşkent’te imzalanan BDT Ortak Güvenlik Anlaşması gereğince, “ortakların bölgeye müdahale etmesi” isteminin yersiz olduğunu açıkladı. Ermenistan, BDT üyelerinden Azerbaycan’a iktisadi yaptırım uygulanmasını istedi. 12 Ağustos 1992’de BDT Dışişleri Bakanları Sözcüsü Rozanov, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliğin önemli bir aşamaya geldiğini ve sınır bölgesindeki çatışmaların da topyekün savaşa yol açacağı uyarısında bulunarak, taraflara çatışmalara son verme çağrısında bulundu.²²³

RF, Azeri-Ermeni çatışmasında ateşkes ve ateşkese uyulmasıyla ilgili öneriler getirdi. Bu çerçevede 25 Eylül 1992 gecesini BDT Başkomutanı Şapoşnikov,

²²² <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1992/mayis1992.htm> erişim 04/07/2008.

²²³ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> erişim 08/12/2012.

Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları Elçibey ve Petrosyan'a birer mesaj göndererek, iki tarafın kabulü halinde ateşkesin denetlenmesi için BDT birliklerinin gönderilebileceğini bildirdi.²²⁴ Ermenistan'ın RF'ye askerî üsler vermesi ve 30 Eylül 1992'de sınırlarına Rus askerlerinin konuşlandırılmasını kabul etmesiyle, Karabağ meselesi Türkiye'yi RF ile karşı karşıya getirebilecek bir sürece döndü.

Türkiye'nin SSCB'nin dağılma süreci ve hemen sonrasında Balkanlara ve Orta Asya'ya yaklaşımı ne olduğunu anlama ne olabileceğini tahmin ve konumunu belirleme aşamalarından geçti. Bu sırada Karabağ sorunu başlangıcında tarafsız tutum izleyip sonra Azerbaycan'ı desteklemeye başladı. 1992 sonbaharında Türkiye artık bir vizyon kazandı. Cumhuriyet Bayramı öncesinde Özal'ın şu sözleri bu vizyonu özetliyor: "... Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir imkân, kapı açıldı. Balkanlar'dan ta Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetlerinin tüm cumhurbaşkanları Cumhuriyet Bayramında Ankara'ya geliyor. ... Ve 21'inci asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır" (Özal, 1992, s. 353).

RF, Ekim 1992'deki Türk Cumhuriyetleri zirvesini Turancı bir zirve olarak değerlendirdi. Türk Cumhuriyetlerinin Devlet Başkanları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk defa 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da bir araya geldi. Ankara Zirvesinden önce RF'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev'in, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey hariç (Elçibey reddetti) zirveye katılacak Başkanları toplaması ve RF'nin Türkiye merkezli herhangi bir birlik girişimini iyi karşılamayacağını bildirmesi, RF etkisinin ne kadar önemli olduğunun göstergesiydi (Tagirov, 1999, s. 28).

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri zirvesi sonunda, siyasi bildiri, iktisadi bildiri ve basın bildirisi şeklinde üç belgenin imzalanması niyetindeydi. Türkiye için asıl önemli olan iktisadi bildiri idi. Bu bildiride, dış ticarete serbestleşme, engellerin kaldırılması, gümrüklerin uyumlaştırılması, bir ortak yatırım ve kalkınma bankasının kurulması ve bu ülkelerde çıkarılacak petrol ve gazı nakledecek boru hatlarının Türkiye üzerinden

²²⁴ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>

geçirilmesi gibi gelecekte oluşması muhtemel bir Türk ortak pazarına temel oluşturacak öneriler vardı (Tagirov, 1999, s. 31-32). Zirve tek bir belgenin imzalanmasıyla sona erdi. Ankara Bildirisi Cumhuriyetler arasında kültür, eğitim, dil, güvenlik, iktisadi ve hukukî alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi ihtiyacından, muğlâk ifadelerle, söz etmenin ötesine geçemedi. Türkiye ve Azerbaycan'ın baskılarına rağmen RF'yi gözeten Orta Asya Devlet Başkanları, Karabağ çatışması konusunda hiçbir göndermeye izin vermediler. Nazarbayev KKTC'nin bağımsızlığını ima eden bir bildiri imzalamayı reddettiğinden zirve sonrası basın açıklaması dahi yapılamadı (Aydın M. , 2001a, s. 389).

Zirveden Türkiye umduğunu bulamadı. Ankara Zirvesinden beklentilerin gerçekleşmemesinin nedenleri arasında, Kazakistan'ın nüfusunun % 41'inin, Kırgızistan'ın nüfusunun % 26'sının Ruslardan oluşması, Tacikistan'daki iç savaşa karşı Moskova'dan güvenlik temin edilmesi umudu, Ruble bölgesinde kalarak Moskova'dan iktisadi yardım alma arzusu ile cumhuriyetlerin uluslararası kuruluşların bir kısmına üye olmaları sonrası artık Türkiye'ye ihtiyaçlarının azalması gibi nedenler vardı. Ayrıca, Türkiye'nin sınırlı iktisadi kaynağa sahip olduğunu fark eden yeni cumhuriyetlerin iktisadi ve siyasi destek için başka devlet, uluslararası kuruluş ve şirketlere başvurmaya hazırlanması da nedenlerden biri olarak sayılabilir. Türkiye'de yöneticiler, cumhuriyetlerin RF ile bağlarının umduklarından kuvvetli olduğunu zirve sonrasında anladılar (Aydın M. , 2001a, s. 390). Umduğunu bulamayan Özal muhtevanın gelecekte zenginleşmesini beklediğini söyledi.²²⁵

Ankara Zirvesi sonrası RF basınında yer alan haber-yorumlarda Nisan 1992'den Ekim 1992'ye epeyce değişiklik olduğu belirtildi:

“Önceleri hem Taşkent'te hem de Alma-ata'da ‘Türkiye modeli’ sevinci yaşanırken, şimdi bunun yerini tarihî ortağa nazikçe ilgi gösterilmesi almıştır. Nisan ayından bu yana eski Sovyet Türklerinin dünya görüşünde çok şey değişmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri Türkiye kıyılarının çok ötesine bakmayı da öğrenerek hayatta giderek daha sağlam konumlara erişiyorlar. ... muhtemel Türk müşterilerin çoğu, demokrasiden sadece söz etmeyi tercih ediyorlar. Üstelik Türkiye, başkalarının reformlara, ilerlemeye ve demokrasiye bağlılıklarını ifade etmeleri için kendi cebinden para ödeyebilecek bir ülke de değildir. Bilindiği gibi Ankara da Batı'nın ‘enjeksiyonlarına’ muhtaç. ... dolayısıyla Türklerin

²²⁵ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1992&a=10> erişim 18/11/2011.

görüşmeleri giderek folklorik bir nitelik kazanacak”.²²⁶

RF Başkanlık Konseyi üyesi Andranik Migranyan Kasım 1992’de RF’nin Karadeniz ve Kafkasya ile ilgili algısını yansıttı:

“... gelecekte, Ukrayna’nın nükleer devlet olma özelliğini kaybetmesinden sonra, Türkiye’nin nüfuzunu Transkafkasya’ya ve Kuzey Kafkaslara doğru genişleterek, Kırım’a yaklaşmasıyla sorunlar da doğabilecektir. ... Azerbaycan Türkiye’ye doğru yöneliyor. Zamanla aralarında konfederatif ilişkiler kurulması da muhtemel. ... Rusya, Ermenistan’ın Transkafkasya’daki uzun dönemli ve kesin müttefikidir. Ermenistan’ın diğer muhtemel müttefiki ise, Batı’yı ve Moskova’daki liberalleri ürküten İran’dır. ... Gürcistan dağılabilir ve Abhazya ile Güney Osetya ayrılabilir”²²⁷.

3. RF’nin Eski SSCB Alanına Dönüşü, 1993

1993’e gelindiğinde artık Türk Cumhuriyetleri Batı’nın etkinliğindeki uluslararası kuruluşlara üyeydiler. Bu cumhuriyetlerin İran modelini takip etmeyecekleri belirginleşmişti. Batı için Türk Cumhuriyetlerinde Türkiye’nin etkisinin artmasının artık bir getirisi yoktu. 1992’de Demirel’in ABD ziyareti sırasında Bush’un yardım vaadinin ardındaki gerekçeler ortadan kalktığından artık Türkiye-Batı işbirliğinin de sonu geldi.

RF, 1993 sonuna doğru dış dünya ile ilişkilerini gözden geçirmeye başladı. Yeltsin’in 1993 sonunda “BDT’de Rusya’nın ilgi alanı” hakkındaki sözlerinden sonra Rus diplomasisi bir süre durakladı. Yeni Batıcılık ve Dışişleri Bakanı Kozyrev etkisini gitgide yitirmeye başladı, nitekim Kozirev’in yerine 1996 başında Yeni Avrasyacı Primakov’un gelmesiyle BDT ülkeleri ile ilişkiler arttı (Елисеева, 2004, стр. 348). RF, 1993’te Orta Asya’da belirleyici olma yolunda ilerlemeye başladı. Batı, RF’nin belirleyiciliğini kabul etti.²²⁸ ABD, Ocak 1993’te RF’nin Türk Cumhuriyetlerinde inzibat görevini kabul etmesi, ABD’nin Türk Cumhuriyetlerini RF’ye teslim etmesi anlamına geliyordu.²²⁹ 1993’te Batı’dan (Avrupa, ABD) Elçibey’in devrilmesine, Azerbaycan’ın BDT’ye girişine tepki gelmedi. 1990’ların ilk yarısında Batı, Orta

²²⁶ Mihail Sıpanov, Bütün Yollar Ankara’ya mı gider?, Kuranti, 3 Kasım 1992, 5.11.1992 gün ve b.02.1.bye.3.rf.00.00/99.

²²⁷ Andranik Migranyan, “Sovyetler Birliği Dört Tarafa Dağıldı”, Megapolis Express, 43’üncü sayı, 6 Kasım 1992, b.02.1.bye.00.00/100.

²²⁸ Daha önce, 1992’de, Tacikistan’a “istikrarı sağlamak için” müdahale eden RF bunu kapalı ABD desteği ile gerçekleştirdi (Soltan, 2001-2002, s. 188).

²²⁹ H. Ali Karasar, 1994’de Barış İçin Ortaklık görüşmelerinde Batı’nın RF’nin tesir alanını kabul ettiğini iddia etti (Karasar, 2001, s. 231).

Asya'yı uzak, görece önemsiz ve istikrarsız olarak gördüğünden RF'nin jandarmalığına ses çıkarmadı (Soltan, 2001-2002, s. 187).

RF 1992'de Türk Cumhuriyetlerine mesafeli dururken, 1993'te Cumhuriyetlerde belirleyici olma yolunu tutmasının nedenleri çoktur. Öncelikle, 1992'de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerindeki beklentiler RF'de Pantürkizm endişesi doğurdu. RF'de, SSCB sonrası bu alanın Batı'nın işbirlikçisi Türkiye tarafından doldurulacağı, bunun RF içindeki Türk ve Müslüman birimlere tesir edeceği korkusu doğdu. RF güvenliğinin SSCB sınırlarında başladığı görüşü ortaya çıktı. Ayrıca, 1992'de yaşananlar Soljenitsin'in önerdiği Slav birliğinin gerçekleşmesinin pek de mümkün olmadığını gösterdi. Slav cumhuriyetleri RF ile BDT çerçevesinde işbirliğine mesafeli yaklaşıyorlardı.

RF sadece Slavların yaşadığı bir ülke değildi. Ayrıca, RF dışından SSCB devrinde Türk Cumhuriyetlerine göçen, SSCB sonrası bu cumhuriyetlerde kalan Rus kökenlilerin bir kısmının RF'ye göçü sorun oluşturacaktı. RF, Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus kökenlilerle ilgilenmek durumunda kaldı. SSCB devrinde Türk Cumhuriyetlerinde bazı işletmeler kurulmuştu, yine Türk Cumhuriyetlerinden diğer cumhuriyetlere mamül, ham ve yarı mamül tedarik ediliyordu. RF'deki işletmeler için de Türk Cumhuriyetleri ya pazar ya da tedarik kaynağıydı. Cumhuriyetlerde kalan askerî üsler ve silahlar da RF ile Cumhuriyetler arasında görüşülmesi gereken diğer bir husustu.

1993'te Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya herhangi bir şekilde dâhil olması sadece Türkiye'nin nüfuz alanının genişlemesi değil aynı zamanda Batı'nın nüfuz alanının genişlemesi olarak görüldü. Daha da ötesi RF içindeki Müslüman topluma Türkiye'nin cazip gelmesinden RF endişeye kapıldı; bu RF'nin bütünlüğünü tehdit edebilirdi (Yanık, 2007, pp. 351-352). 1993'ten itibaren RF dış politika analizlerinde Türkiye; Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da kendi nüfuzunu kurmak isteyen rakip ülke olarak tanımlanmaya başlandı (Aydın, Bekar, & Korkmaz, 1995, s. 84).

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası 1993 başından itibaren RF

basımında şiddetle eleştirilmeye başlandı:

“Batı’da Türkiye ile uyumlu hareketlerde bulunmaya duyulan ilgi seziliyor. Resmî beyanlarda ve duyurularda da belirtildiği gibi Batı, Türkiye’yi, Orta Asya dâhil olmak üzere bölgede, istikrarın garantörü ve Batı etkisinin ileticisi olarak görmekte, özellikle İslam kökten dinciliği karşısında da Türkiye’nin bir engel oluşturduğu görüşünü taşımaktadır” ... “Batı, Türkiye’yi kullanıyor; Türkiye ise Batı’yı kullanmak istiyor. Olayların akışı, hangi tarafın çıkarımın daha üstün geleceğini gösterecek” (Danilov, 1993).

20’nci yüzyılda dağılan Avrupa imparatorluklarının merkezi ile sömürgelerini denizler ayırıyordu, hâlbuki SSCB’nin devam eden devleti RF, dağılan SSCB topraklarında kurulan (kendinden başka) 14 devletin 7’si ile sınırdışı. RF sınırdışı Türk Cumhuriyetlerinde düşman rejimlerin kurulmasını istemedi. RF, sınırdışı cumhuriyetlerin RF’ye zarar verebilecek devletlerin nüfuzlarına girmeleri, iktisadi çöküş, uyuşturucu trafiği ve siyasi İslam’ın etkisi gibi hususların RF için istikrarsızlık kaynağı olacağı sonucuna ulaştı. Bu kaygılar sınırdışı cumhuriyetlere ilgiyi artırdı. RF’nin Türk Cumhuriyetlerine ilgisinin emperyalist yayılmadan ziyade savunmaya dönük olduğu söylendi. Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus kökenlilerin yerleşme niyetiyle RF’ye göçüne ek olarak, Türk Cumhuriyetlerindeki iktisadi çöküş sonrası iş umuduyla RF’ye göç edenler de RF’nin Türk Cumhuriyetlerine ilgisini artırdı. RF’nin ilgisinin bir diğer nedeni ise 1980’lerde İran’ın uyuşturucuyla mücadelesinden sonra Orta Asya’nın 1990’lar boyunca uyuşturucu nakil ve üretim alanı olmasıydı (Soltan, 2001-2002, s. 179,182,183). RF’de, Orta Asya’nın, RF’nin güney sınırlarını koruyan güvenlik şeridi durumunda olduğu düşüncesi zamanla taraftar kazandı. Ayrıca, Orta Asya’da İslamın tesirinin artması, RF içindeki Müslümanlarca meskun birimlerde ayrılıkçı hareketleri (Çeçenistan, Volga boyu, vb.) uyandırabilirdi (Satpayev, 2001-2002, s. 124).

a. Batı-RF Uzlaşısı, Yakın Çevre Politikası

Yeltsin’in 23 Nisan 1993’te uzun bir hazırlık sonrasında imzaladığı bir kararname yakın çevre politikasının temelini teşkil etti. Bu belgeye göre RF’nin eski SSCB coğrafyasında ayrıcalıkları vardı. RF’nin ayrıcalıkların, bağımsız cumhuriyetlere ve Türkiye ya da coğrafyada iddiası olanlara kabul ettirilmesi için iç darbelerin, iç muhalefetin desteklenmesi ve RF askerî gücünün baskı aracı olarak öne çıkarılması öngörüldü. Askerlerin, askerî sanayi kompleksi çevreleri ile sert dış politika yanlısı diplomatik çevrelerin anlayışı Yeltsin’in imzaladığı kararnamede hâkimdi. SSCB devrindeki millî güvenlik ve dış politika anlayışını anımsatan kararnamedeki anlayış,

askerî güç merkezli yaklaşım, 1997’de ilan edilen millî güvenlik doktrini ile fazla değişime uğramadan 1999’a kadar sürdü (Cafersoy N. , 2006).

Batı, eski SSCB coğrafyasında dört yerine tek bir nükleer güçten yanaydı. Türk Cumhuriyetlerinde istikrar arayan Batı, istikrarı RF’nin gerçekleştirmesinde bir sakınca görmedi. 3 Ocak 1993’te nükleer silahların en geniş kapsamlı indirimini öngören Start-2 Anlaşması (Stratejik Silah İndirimi Anlaşması) Moskova’da, Bush ve Yeltsin tarafından imzalandı. Bush’un bu ziyareti sırasında Yeltsin ve Bush arasında varılan mutabakatla, RF’ye BDT toprakları üzerinde inzibat önlemleri alma hakkı tanındı (Yemelyanenko, 1993).

SSCB’nin devam eden devleti RF’nin ihtiyaçlarına cevap verecek bir dış politika kavramının oluşturulması 1992’de gündemdeydi. Dışişleri Bakanlığı, Dış İktisadi İlişkiler Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, istihbarat teşkilatları ve Güvenlik Konseyi içinde ve arasında bitmez tükenmez taslak hazırlıkları ve görüşmelerden sonra Şubat 1993’te Güvenlik Konseyince onaylanan RF’nin Dış Politika Konsepti 23 Nisan 1993’te Yeltsin tarafından imzalanan 284 sayılı kararname ile yürürlüğe girdi. RF’nin Dış Politika Konsepti, geniş kesimlerce desteklenen ve RF’nin dış politika yönelimindeki değişimi yansıtan, ilk kez Avrasyacılar önderliğinde hazırlanan ve eski SSCB topraklarında iddialar içeren resmî bir belgeydi.

Şubat 1993’te Yeltsin, “... uluslararası teşkilatların, BM dâhil, değiştirilmesi vakti geldi, Rusya’ya Sovyetler Birliği’nin eski alanında istikrar ve barışın bir garantörü olarak özel yetkiler verilmelidir” dedi. Bu sözlü talepten sonra Mart 1993’te Dışişleri Bakanlığı resmen BM ve AGİT’e BDT içinde RF’nin barışı koruma faaliyetlerinin tanınması için başvurdu (Tuncer, 2000, p. 104). RF içinde cereyan eden etnik ve dinî kökenli gerginlikler RF’de dağılma korkusunu pekiştiren bir unsur oldu. Sınırların korunması, ülke bütünlüğünün muhafazası için birinci öncelikti ve RF’nin varlığı ve geleceği ile eş anlamlıydı. Dağılma korkusu RF’nin etrafında (yakın çevre) nüfuz alanı kurmanın meşrulaştırıcı bir gerekçesi oldu (Dağı, 2002a, s. 174-175). Yakın çevre’ye müdahaleyi meşrulaştıran bir diğer husus da yakın çevre’de yaşayan Rus nüfustu. Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan 12 milyon Rus vardı (Bilge, 1995, s. 75).

RF Dışişleri Bakanlığı'nın Ocak 1993'te çıkardığı Diplomatik Bültende yer alan "RF'de Dış Politika Kavramı" başlıklı belgeye göre "yakın çevre"deki ülkelerin iktisadi ve güvenlik açılarından RF ile bütünleşmelerinin sağlanması ve bunun hukukî ve kurumsal bir tabana oturtulması hayati önemdeydi, RF'ye göre bazı komşu ülkeler eski Sovyet Cumhuriyetlerinde nüfuzlarını arttırma çabasındaydı. RF, güvenliğini ve iktisadi çıkarlarını tehdit eden bu tür girişimlere karşı koymaya kararlıydı, yakın çevrenin güvenlik ve istikrarından sorumlu olan ve gerektiğinde bu alana müdahale hakkı bulunan yegâne devlet RF idi. Yakın çevredeki ülkelerin diğer ülkelerle ilişkileri RF çıkarlarına aykırıysa, diplomatik ve siyasi yollarla engellenecekti. RF'nin Dış Politika Kavramı belgesinin ana hedefi RF'deki çözülmeyi durdurmaktı (Tagirov, 1999, s. 28-29). Önceleri eski SSCB cumhuriyetlerini ifade etmek için kullanılan yakın çevre tabiri RF'nin Dış Politika Konseptinde eski Sovyet Cumhuriyetlerine yarı bağımsız bir statü verildiği izleniminin ifadesiydi (Dağı, 2002b, s. 187).

Yeni Avrasyacılara göre 1992'de RF, Batı yanlısı politika izledi ve "yakın çevre"sini ihmâl etti. Özellikle Türkiye tarih, kültür, ırk, din ve dil yakınlığını kullanarak Türk dünyasının merkezi olma iddiasında bulundu. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkileri RF'nin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturdu (Güney, 2002, s. 348). Arbatova'ya göre, 1990'ların ilk yarısında RF'nin "yakın çevre"sinde yeni bir güç olarak algılanmaya başlanan Türkiye'nin yakın çevre'de etkinliği hakkında Moskova'da farklı iki görüş vardı; Türkiye'nin etkisinin oldukça sınırlı olması beklentisi ile "Türkler geliyor" abartısı (Güney, 2002, s. 368-369).

Yeni Batıcılar ile Yeni Avrasyacılar arasındaki görüş farklılıkları 1992 sonlarında azalmaya başladı ve RF güvenlik politikalarında yakın çevrenin hayati bir alan olduğu fikri Yeni Batıcılar tarafından da kabul edilmeye başlandı. Bu mutabakattan sonra "yakın çevre" (*blijniy zarubejniy*) RF'nin dış politika kurgulamasında SSCB Cumhuriyetlerini öteki ülkelere ayıran önemli bir kabullenişin simgesi haline geldi. Diplomatik bültende yer alan yakın çevre tanımlaması Soljenitsin'in önerilerine aykırı olduğu gibi Yeni Batıcıların ilk önerilerine de aykırıydı. Şöyle ki;

Soljenitsin SSCB'ye bağı Slav haricindeki cumhuriyetleri bir yük olarak görmüş ve yeni oluşuma Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın dâhil olmasını, diğer cumhuriyetlerin kaderine terk edilmesini, onlarla ilgilenmemeyi önermişti. Yeni Batıcılar da önceleri, RF'nin normal bir devlet, Batı tarzı bir demokrasi, Batılı bir devlet olması için, emperyal heveslerden arınması gerektiğini, eski SSCB Cumhuriyetleriyle eşitlik ilkesine göre ilişki kurulması taraftarıydılar. Ancak, yakın çevre tanımlaması Yeni Avrasyacılığın güçlendiğinin göstergesiydi. Zeynep Dağı, RF'nin Dış Politika Konseptinde Yeni Batıcılar ile Yeni Avrasyacıların uzlaşmış gibi görünse de Yeni Batıcı görüşlerin ağır bastığı kanısındaydı (Dağı, 2002a, s. 179). Dış Politika Konsepti RF'nin müdafasının, RF sınırları yakının da temini düşüncesini çağırıyordu. Yakın çevre politikası, Türk Cumhuriyetlerine Türkiye'nin ve Batı'nın ilgisine RF'nin bir tepkisi ve korkusu olarak da görülebilir. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında ilişkilere²³⁰ RF'nin kayıtsız kalmayacağı ortaya çıktı. 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanan BDT ortak güvenlik anlaşmasını RF, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın imzalaması, BDT'nin Batı'ya yakın üyelerinin; Ukrayna, BeyazRusya ve Moldavya'nın imzalamaması sonrasında Rahr, 29 Mayıs 1992'de aşağıdaki tespitlerde bulundu:

“Slav birliğinin başarısızlığa uğramasından dolayı, Rusya'nın artık diplomatik çabalarını, Ukrayna'yı BDT içinde tutmaya çalışmak yerine, politikasını Müslüman cumhuriyetlerle olan ilişkilere yeniden yöneltmesi gerektiğini vurguluyorlar. Atlantikçilerin tersine, Avrasyacılara, dünyada daha fazla bağımsız, daha az Batı'ya yönelik ve Avrasya kıtasında Rusya'nın büyük güç olma konumunu garanti altına alacak bir Rus-Müslüman federasyonu görüşü giderek artan şekilde cazip gelmeye başlıyor” (Rahr, 1998, s. 43).

23 Nisan 1993'te Yeltsin'in imzaladığı yakın çevreye ilişkin kararnameden sonra yine 1993'te imzalanan ve yürürlüğe giren bir diğer önemli dış politika belgesi, askerî doktrindi. 1992'nin ilk yarısı sonlarında askerî doktrinin taslak metni ortaya çıktı. Hükümet, meclis ve ordu içindeki görüşmelerden sonra Genelkurmay, Genelkurmay Akademisi, ve Savunma Bakanlığınca Mayıs 1992'de askerî doktrin taslağı hazırlandı. Taslakta RF silahlı kuvvetleri dağılan SSCB Cumhuriyetlerindeki Rusların yanı sıra kendini etnik ya da kültürel Rus sayanları da korumakla görevli sayıldı. Mayıs 1992'deki ilk taslak defalarca değiştirildikten sonra, 24 sayfalık belge

²³⁰ Ebulfeyz Elçibey Türkiye'den döndüğünde ‘Birleşme zaman meselesidir’ demişti” (Arif Useynov, “Türkistan: Turan'ın Kalbi...”, Rossiiskaya Gazeta, 14 Ocak 1993, 100: HBR_00045449: 14 Ocak 1993).

2 Kasım 1993'te Güvenlik Konseyince kabul edildi (Tuncer, 2000, pp. 99-100), Yeltsin'in 1833 (1) kararnamesiyle onaylandı. Askerî doktrin etnik ve dinî kökene dayalı milliyetçi hareketleri RF'nin güvenliği açısından en önemli tehdit olarak değerlendirdi. Askerî doktrinde yer alan kültürel ya da başka bir nedenle RF'ye aidiyet bağı olan insanların da haklarının gözetileceğinin belirtilmesi mesihçi Rus kimliği ve kültürünün bir yansımasıydı (Dağı, 2002b, s. 193). Askerî doktrinle, yakın çevre hayati çıkar alanı ilan edildi. Yakın çevrenin doğal kaynaklar bakımından zengin olması, petrol ve gaz boru hatlarının güzergahı üzerinde bulunması hayati çıkar alanı olmasının nedenleri arasındaydı (Güney, 2002, s. 341-342).

Askerî doktrinde²³¹ yakın çevrede yaşayan 25 milyona yakın Rus'un hakları dolayısıyla yakın çevreye RF'nin müdahale hakkı olduğu, RF savunmasının RF sınırlarında bitmediği, BDT sınırlarını da kapsadığı, yakın çevredeki RF barış gücü kuvvetlerini Batı'nın kabullenmesi gerektiği, RF'nin nükleer gücü ilk kullanan taraf olmama taahhüdünden vazgeçildiği,²³² taktik nükleer silahların öneminin arttığı gibi hususlar yer aldı. Askerî doktrinde taktik nükleer güçlere atfedilen önem Yuri E. Federov'a göre özellikle Türkiye ve İran'a karşı taktik nükleer silahların konuşlandırılması, Türkiye ve İran'ı nükleer güç edinme yönünde kışkırtabilecekti (Güney, 2002, s. 344-345).

Doktrinin, özerklik ve çeşitli statülerle RF'ye bağlı cumhuriyetlerin egemen statülerini ortadan kaldıran ve yetkilerini sınırlayan yeni anayasa taslağına son şekli verilirken kabul edilmesi, anayasada merkeziyetçi bir yapı öngörülmesi, buna karşı çıkan cumhuriyetlere silahlı kuvvetlerle cevap verileceği anlamına geliyordu. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin RF'nin çıkarlarına aykırı olduğunun değerlendirildiği yeni doktrinden Türkiye'nin ilişkilerini sınırlaması bekleniyordu. Türkiye ile komşuları arasındaki sorunlarda Batı ve ABD'nin Türkiye'ye desteğinin sınırlandırılması hedeflendi. Hiçbir ülke düşman

²³¹ Son şekli 2 Kasım 1993'te kabul edilen askeri doktrin metni için bkz.: <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html> erişim 30/06/2010.

²³² 1982'de BM Genel Kurulu'nda Andrei Gromiko, Brejnev adına konuşmasından "Sovyetler Birliği'nin, nükleer silahları ilk kullanan ülke olmayacağını" açıklamıştı (Sisav, 1995:87).

olarak nitelendirilmeyerek Batı ve ABD'nin RF algılaması değiştirilerek, Kafkaslar'da RF'nin serbest kalması hedefler arasındaydı (Sisav, 1995, s. 86).

Yeni Avrasyacıların bu girişimlerini Yeni Batıcılar hoş karşılamadı. Yeni Batıcılar eski SSCB coğrafyasında gönüllülük esasına dayalı AB benzeri bir iktisadi oluşumun, BDT arasında dayatmacı değil gevşek bir eklemlenme sürecini başlatacağını ve eski SSCB alanına istikrar getireceğini vurguladılar. Yeni Batıcılar 70 yıl devam eden Sovyet ekonomisinin Cumhuriyetleri tekrar işbirliğine yöneltmekte önemli olacağını bekliyorlardı. Yeni Batıcılar, RF ve bağımsızlaşan Cumhuriyetlerde refahın yükseltilmesiyle ayrılıkçı milliyetçiliğin etkinliğini kaybedeceğini iddia ettiler. SSCB'den bağımsızlaşan Cumhuriyetler, eski SSCB'nin kendilerini kolonileştirdiğini²³³ ileri sürdüler, bu nedenle RF ile ticaret yerine dünya ile iktisadi ilişkilere önem verdiler. BDT anlaşmalarında iktisadi eklemlenme yer alsa da BDT içi ticaret zamanla düştü. Yeni Batıcılar siyasi mülahazalarla RF'nin iktisadi kaynaklarının BDT ülkelerine aktarılmasına karşı çıktılar (Dağı, 2002b, s. 198-201).

“RF'nin Dış Politika Konsepti” ve “RF'nin Askerî Doktrininin Temel İlkeleri Hakkındaki Rehber” belgeleri Batı'nın ve Türkiye'nin eski SSCB alanına girmelerine karşı bir tepki de sayılabilir. SSCB sonrası RF içindeki birimlerle 31 Mart 1992'de Kremlin'de imzalanan Yeni Birlik Anlaşmasını Tataristan ve Çeçen Cumhuriyetleri imzalamadı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında siyasî, iktisadi, kültürel ilişkilerin artması etnik ve dinî bir bütünlükten yoksun RF'yi, ülke bütünlüğünün devamı hususunda kaygılandırdı. 3 Mart 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesi sonrası başlayan savaşta olduğu gibi 1992 başlarında RF birliklerinin Karabağ'dan çekilmesi sonrasında başlayan Azeri-Ermeni savaşında RF ve Türkiye'nin farklı taraflara destek vermesi, Türkiye'nin Osmanlıcı/Turancı dış politika takip ettiği izlenimini doğurdu (Müslüman Boşnaklar, “Bizi Müslüman olduğumuz için yok etmeye çalışıyorlar. Müslümanlığımızın sebebi de Osmanlı, yani sizsiniz” dediler). Yeltsin, RF'nin Dış Politika Konsepti'ni imzalamadan önce, 5 Nisan 1993'te Özal, Taşkent'te “Ermenistan'a destek olanları açıkça ikaz ediyorum.

²³³ “Gerçek şu ki, bağımsızlık (en azından Orta Asya'da) kaçınılmaz sömürgelelikten kurtulma sürecini başlattı” (Karpat, 2003, s. 290).

Türkiye bu konuda gereken her şeyi yapacaktır” demesi o günlerde Ermenileri detekleyen RF olduğu için RF’ye açıkça bir meydan okumaydı.²³⁴

RF’nin Dış Politika Konsepti ve RF’nin Askerî Doktrininin Temel İlkeleri Hakkındaki Rehber belgelerinin kabul edildiği 1993 yılı boyunca Türk yetkililer Türkiye’nin Turancılık/Osmanlılık peşinde olmadığını dile getirirler de Moskova basınında Turancılık iddialarına yer verildi. Ocak 1993’te Moskova Büyükelçisi Volkan Vural, Turancılık politikası takip edilmediğini belirtti. Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikasını içişlerine karışmama ilkesine sıkı bağlılık, Türk Cumhuriyetlerinin Türk modelini kendi iradeleriyle benimsemeleri olarak açıkladı (Tsehmistrenko, 1993) Vural:

“Türkiye, İslam ile demokrasiyi başarıyla birleştiren dünyadaki yegâne İslam ülkesidir. Bu, Türkiye’yi bir model haline dönüştürüyor olmasına rağmen biz modelimizi ihraç etmek gibi bir niyet taşımıyoruz. ... Türkiye’nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle çok yakın, dinî, etnik ve kültürel bağları var. Ama Orta Asya’da toprak kazanmak gibi bir niyetimiz yok. Ermenistan’da da yok” dedi (Buehrer, 1993).

RF basınında Türkiye ve Türk modeli yerildi:

“Rusya’nın Batı ile birlikte ‘Genel Avrupa Evini’ kurma niyetlerini içeren, ilan edilmiş ‘Batı yanlısı’ dış politikası, öyle anlaşılıyor ki bugün, ‘Türk yanlısı’ bir politikaya dönüştürülmüştür ve bu dönüş, bizzat, Batı’nın etkisiyle yapılmaktadır. Türkiye’nin bir Avrupa örneğinden çok, bir Asya örneği olarak seçilmiş olması, dıştan ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan baskıyla izah edilebilir. ABD, bugün, ‘Türk mucizesinin’ reklamını yaparak, o ülkeyi kullanmaktadır. Tabii, bu arada, Rusya’ya da, Asya’da Türkiye’nin küçük ‘partneri’ rolü hazırlamıştır. Bu planda Moskova, birleştirici bir merkez olarak görülmektedir” (Vermişeva, 1993).

Volkan Vural zorla model ihracı yapılmayacağını belirtirken Cumhurbaşkanı Özal Türk modelini övüyordu: “... Türkiye bugün, Doğu Avrupa devletlerinden Uzak Doğu’ya kadar, Kafkasya’dan Orta Doğu’ya kadar son derece mantıklı, tutarlı ve geçerli bir devlet modeli sunmaktadır” (Özal, 1993, s. 9).

Sonuç olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin ilişkileri RF’yi kuşkulandırdı. Yeni Avrasyacılığın zamanla etkinliğini artırmasıyla, yakın çevre ve askerî doktrin gibi belgelere de yansıyan RF’nin eski Türk Cumhuriyetlerindeki ayrıcalık taleplerine Batı’nın karşı çıkmaması nedeniyle Türkiye de zamanla göz yummak zorunda kaldı.

²³⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/nisan1993.htm> erişim 25/06/2008.

b. Yukarı Karabağ Sorununun RF-Türkiye İlişkilerine Tesiri, Savaş Tehlikesi, 1992-1995

Azerbaycan'ın dış politikası Yeltsin döneminde 3 dilime ayrılabilir: 18 Ekim 1991'den Mayıs 1992 ortalarına kadar, Mayıs 1992 ortalarından Haziran'a 1993'e kadar ve sonrası. Ayaz Muttalibov'un Devlet Başkanı olduğu 18 Ekim 1991-Mayıs 1992 arasında Azerbaycan dış politikasında RF egemendi. Azerbaycan yönetimi RF'nin önerdiği neredeyse bütün ikili anlaşmaları imzaladı. Azerbaycan, Türkiye ve Batı'ya İran'dan sonra yer vermekteydi. Mayıs 1992'deki iktidar değişikliği sonrasında Azerbaycan, Türkiye-Batı ikilisini tercih etti. 4 Haziran 1993'teki Gence isyanı sonrası Azeri-Ermeni çatışmasını çözmek için Azerbaycan BDT'ye üye oldu. Azerbaycan, BDT'ye üyelik sonrasında da RF'nin Ermenistan'ı destekleme, silahlandırma politikasını sürdürdüğünü görünce RF ile Türkiye-Batı arasında denge arayışı politikasını izledi (Gasımov, 2001-2002, s. 254-255). RF 1993 ve sonrasında Ermenileri silahlandığı iddialarını reddetse de RF'de 1997'de yürütülen bir soruşturma sırasında 1994-1997 yılları arasında, RF'nin Ermenistan'a T-82 tankları da dâhil olmak üzere yaklaşık bir milyar USD'lik silahı ve askerî araç-gereci karşılıksız verdiği ortaya çıktı. O yıllarda Ermenistan'ın yıllık bütçe toplamının 100 milyon USD'nin altında olduğu göz önüne alındığında RF'nin Ermenistan'ı silahlandırmasındaki katkısı ortaya çıkıyor (Aslanlı, 2006, s. 15)

Yukarı Karabağ sorunu nedeni ile RF-Türkiye arasında askerî çatışma olasılığının arttığı 1993'te, RF nükleer silah kullanma tehdidinde bulundu. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbott, ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi'nde, RF'nin kendi yakın çevresindeki, güvenlik, çatışma alanları ve diğer konularda kazanılmış haklarının olduğunu savundu. Buna karşı Büyükelçi Şükrü Elekdağ, ABD'yi bölgeyi tamamıyla RF'nin kolonileştirme çabalarına yeşil ışık yakmakla suçladı. 1995 sonrasında ise RF-Türkiye ilişkilerinde çatışma ihtimali azaldı, bunun bir nedeni de çatışma durumunda ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakacağı korkusuydu (Özkan, 2005, s. 141).

Türkiye, 1993 başlarında RF ile mutabakat arayışındaydı. 1 Mart 1993'te Çetin, RF'den dönüşünde, Kozyrev ile Karabağ ve Bosna-Hersek konularını ağırlıklı olarak

görüşüklerini ve temel konularda görüş birliğine vardıklarını, Karabağ sorununun çözümlü için birlikte hareket etme kararı alındığı bildirildi. Taraflar, Karabağ sorunu ile ilgili gerekirse, tutumlarını uyumlaştırmayı hatta ortak girişimlerde bulunmayı kararlaştırdılar.²³⁵ Çetin, Moskova ziyareti sırasında: “Türkiye Pantürkizm veya Panislamizm politikasını gütmüyor ve bölgede, Rusya da dâhil, kimseyle rekabet etmeye niyetli değildir” dedi.²³⁶

9 Mart 1993'te Azerbaycan petrolünün boru hattıyla Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılarak pazarlanması amacıyla Bakü-Ceyhan boru hattı kurulmasına ilişkin çerçeve anlaşması Ankara'da imzalandı.²³⁷ Hat gerçekleşirse Türkiye'nin Hazar'da etkisi artacak RF'nin nüfuzu azalacaktı. Elçibey, Haziran 1993'te Ermenistan'dan geçen bir boru hattı sözleşmesini imzalamak için Londra'ya uçmayı kararlaştırmıştı. Devlet Bakanı Ali Kerimov'a göre RF, Azerbaycan'na barışı koruma gücü yerleştirmek istedi. Elçibey, RF askerlerini reddetmesi üzerine, RF tarafından devrildi (Blank, 1995, p. 13).

Elçibey Türkiye ile Azerbaycan'ın birleşmesini umuyorsa da Mart 1993'te Başbakan S. Demirel de Pantürkizm ya da Panislamizm politikası takip edilmediğini söyledi:

Soru: “...bugün Türkiye ile Rusya arasında, o da tarihte ilk kez, bir kara sınırı bulunmuyor. Bir de şu var: son zamanlarda Türkiye'nin dış politika önceliklerinde, eski Sovyetler Birliği'nin Türkçe konuşan cumhuriyetlerine doğru bir kayma gözleniyor. Bunda mutabık mısınız Sayın Başbakan?”

“İnsanların tarihlerini bilmeleri doğaldır. Ama özellikle vurgulamak isterim: bu ilişkilerimiz kimseye zarar vermez. Bizim bu cumhuriyetlerle yakınlaşmamız Pantürkizm ya da Panislamizm gibi eğilimlere de dayalı değildir. ...İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler, herkesin ve ilk önce Rusya'nın yararınadır” (Fiş, 1993).

Nisan 1993'te Azeri-Ermeni çatışmasına Türkiye'nin müdahil olması ihtimali doğdu. 3 Nisan 1993'te Başbakan Demirel, “Türkiye'nin sabrının tükenmek üzere olduğunu” söyledi.²³⁸ 4 Nisan 1993'te Ermenilerin, Azerbaycan topraklarına yönelik saldırıları sürerken, Yeltsin, Demirel'e gönderdiği mesajda, Ermenistan'ın

²³⁵ RF Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sergei Yastrzhembski'nin basın toplantısında sorulara cevabı, Federal News Service Kremlin Package, 031: HBR_00048465: 07/04/1993.

²³⁶ Mihail Karpov, “Türkiye, Balkanlar'da Askerî Önlemlerle Çözüme Karşıdır”, Nezavisimaya Gazeta, 03 Mart 1993, 090: HBR_00047403: 03/03/1993.

²³⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/mart1993.htm> erişim 26/09/2008.

²³⁸ Segodnya, Pavel Felgengauer, 09/09/1993.

Azerbaycan'a saldırısıyla ilgili Demirel'in "endişelerini paylaştığını" bildirdi. 6 Nisan'da Demirel, RF'yi Ermenistan'a yardım etmekle suçladı: "Rus askerleri, Ermenileri tutuyor. Eski Sovyet Cumhuriyetleri hâlâ Rusya'nın etkisi altında kalıyorlar. Azerbaycan'a yardım için elimizden gelen her şeyi yapacağız" dedi.²³⁹ 9 Nisan 1993'te Yeltsin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey ile Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan'a birer mesaj göndererek, bölgedeki çatışmaların sona erdirilmesi için arabuluculuk yapmayı önerdi.

Ermeniler'in Kelbecer'i ele geçirmesinden sonra, 4 Nisan 1993'de, RF Savunma Bakanlığı kaynaklarına göre, Türkiye 15 kadar tankı, Ermenistan'da konuşlanmış Rus Leninakan tümenine karşı kule mevziine soktu. Özal ve Demirel sert açıklamalarda bulundu. İki taraf, birdenbire, silahlı çatışmanın eşiğine kadar tekrar sürüklendi. Durumun tehlike derecesi anlaşıldıktan sonra, alelacele uzlaşma yolları aranmaya başlandı. Bu sırada, 17 Nisan 1993'te Turgut Özal'ın şüpheli ölümü gerçekleşti.²⁴⁰

Türk tankları birkaç gün daha mevzilerinde kaldıktan sonra üslerine döndüler; çok kısa bir zamanda Transkafkasya'da Türk-Rus-Amerikan çözüm planı hazırlandı, bölgede diplomatik çabalar yoğunlaştı. RF Savunma Bakanı Pavel Sergiyeviç Graçov, 10 Mayıs'ta Türkiye'yi ziyaret etti. Graçov'un ziyaretinin amacı, Yukarı Karabağ'daki durumu görüşmek, Karadeniz'de silahlı çatışmaları önleme yollarını aramak, Bosna'daki savaşı ele almak ve Türkiye'ye Rus silahları satılması imkânlarını araştırmaktı. Fakat ziyaretinin en önemli amacı Türklerle, geçici bir dönem için de olsa, karşılıklı itidal konusunda anlaşmaktı.²⁴¹

Türkiye'nin çabaları sonucu barış planı hazırlandı. Çetin 16 Mayıs 1993'te,

²³⁹ Aydın Mehtiyev, "Karabağ Sorunu", Nezavisimaya Gazeta, 08 Nisan 1993, 063: HBR_00048553: 08/04/1993.

²⁴⁰ Özal'nın öldürüldüğünü iddia eden Osman Sönmez ile 2005 yılında Moskova'da İşadamı İkbâl Dürre'nin Colin's mağazasının üst katındaki ofisinde görüştüm. Osman Sönmez yazısı sonrasında RF'den tekzip gelmediğini belirtmişti. <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/Ekim/05/osonmez.html> erişim 19/11/2011.

²⁴¹ Pavel Felgengauer, "Rus-Türk Dostluğu: Barışın Kötüsü Bile Kavgadan İyidir", Segodnya, 14 Mayıs 1993, 030: HBR_00049981: 14/05/1993.

Moskova'da Türkiye, RF ve ABD arasında ele alınan Karabağ'da ateşkes sağlanmasına ilişkin plan üzerinde anlaşma sağlandığını belirterek, ateşkesin 26 Mayıs'ta yürürlüğe gireceğini ve Ermenilerin Kelbecer'den çekildikten sonra bölgeye uluslararası bir heyet gideceğini bildirdi. 18 Mayıs 1993'te Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla Türkiye, ABD ve RF'nin hazırladığı yeni bir plan Azerbaycan'a sunuldu. 26 Mayıs 1993'te Azerbaycan ve Ermenistan, Karabağ sorununun çözümü için Türkiye, ABD ve RF tarafından hazırlanan üçlü barış planının 18 Mayıs'ta sunulan yeni şeklini kabul ettiklerini açıkladılar. Karabağlı Ermeniler'in tek yanlı ilan ettikleri Karabağ Cumhuriyeti ise planı reddettiğini açıkladı. Bu, Bosnalı Sırp'ların Vance-Owen planını reddetmelerine benziyordu. Ancak Sırp'lar BM'in askerî müdahale tehdidiyle karşı karşıyayken Karabağ Ermenileri için askerî müdahale pek geçerli değildi. Bu bazı nedenlere bağlıydı. Yeltsin ve George Bush arasında 1993 Ocak ayında varılan mutabakatla, aslında RF'ye BDT toprakları üzerinde inzibat önlemleri alma hakkı tanındı. Yukarı Karabağ'ın tutumunun bu karardan kaynaklandığı söylenebilir.²⁴²

Elçibey, Haziran'da RF yardımıyla devrildi. 4 Haziran 1993'te Suret Hüseyinov bölgeden ayrılan RF kuvvetlerinden çok sayıda silah ve cephane aldı (Hale, 2003, s. 291). 4 Haziran 1993'te başlayan darbe sürecinde, RF, darbeci Albay Suret Hüseyinov'u destekleyerek, Türkiye'ye dost Azerbaycan'ın iç işlerine karışarak yönetimi devirme gücünde olduğunu gösterdi. Haydar Aliyev'in iktidarı ele geçirmesi RF'nin başarısı olarak değerlendirildi. RF'nin Azerbaycan'daki yönetim değişikliğinde müdahil olduğu RF basınında da açıkça yazıldı (Ertan, 2001, s. 85).

Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti (Halk Cephesini) desteklemesi ve Elçibey'in seçimleri kazanması diğer Türk Cumhuriyetleri liderlerini Türkiye hakkında tereddüte sevk edip, Türkiye'den az da olsa soğuttu ve onları RF'ye yakınlaşmaya teşvik etmişti. Türkiye'nin Azerbaycan'da Elçibey'i iktidarda tutamaması, Türk Cumhuriyetlerinin liderlerinde Türkiye'nin desteğinin veya düşmanlığının çok önemli olmadığı ve bölgede Türkiye'nin RF'ye karşı rekabet edebilecek cesareti ve

²⁴² Vladimir Yemelyanenko, "Karabağ Niçin 'Hayır' Diyor?", Haftalık Moskow News Gazetesi, 04 Haziran 1993, 023: HBR_00050898: 08/06/1993.

gücü olmadığı kanaatinin oluşmasına yol açtı. Böylece Elçibey'in düşmesinden sonra Türkiye'nin evvelki güçlü kardeş devlet imajı kötü şekilde yaralandı.²⁴³

1993'te Türkiye, RF ile rekabet ile işbirliği arasında gidip geliyordu. Çetin Ağustos 1993'teki Moskova ziyareti sırasında: "Türkiye ve Rusya, bu ülkelerde birbirlerine rakip değil birer müttefikler" dedi.²⁴⁴ Başbakan Çiller ise, Eylül 1993'te Moskova ziyaretinde, Rus muhataplarına tatlı tatlı gülümseyerek, Ermeni saldırısı devam ettiği takdirde Türkiye'nin askerî güç kullanmaya kararlı olduğunu tekrar teyit etti.²⁴⁵

1993'ün ikinci yarısında RF'nin Türkiye'ye yönelik politikası net değildi. RF, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili bazen Türkiye ile ortaklaşa politika belirleyip uygulanması öneriliyor, bazen tek taraflı çıkışlar yapıyordu. 4 Eylül 1993'te RF Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Türkiye'yi Azerbaycan'a askerî müdahalede konusunda uyararak; "Ankara bölgeye tek başına silahlı müdahalede bulunamaz" dedi. 4 Eylül 1993'te RF Savunma Bakanı, RF Güvenlik Konseyi'nin "Eski sovyet sınırlarını bugünkü Rusya'nın sınırlarına çekmek fikrinden vazgeçtiğini" söyledi. Eylül 1993'te, Gümrü kentinde konuşlandırılan 127'inci piyade tümeni eski mevzilerinde kalıyordu. RF 147'inci piyade tümeninin Ahalkelek'te ve 145'inci piyade tümeninin ise Batum'da üslenmeleri ile Gürcistan-Türkiye sınırına RF sınır muhafızlarının konuşlandırılmasına ilişkin görüşmeler devam ediyordu. Ermenistan BDT Kollektif Güvenlik Anlaşmasının tarafıydı. Türkiye-Ermenistan sınırını RF sınır muhafızları savunuyordu²⁴⁶ 6 Eylül 1993'te Rusya'nın Bakü Büyükelçisi Valter Soniya, Türkiye'nin alaturka bir kurnazlık içinde olduğunu belirterek, Kafkasya'da ağabeylik rolünden vazgeçmesi gerektiğini öne sürdü. Öte yandan, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Çernişev, "Bölgedeki bütün gelişmeleri ortaya koyalım, Rusya ile Türkiye birlikte politika çizsinler" dedi. 20 Eylül 1993'te Azerbaycan Parlamentosu Millî Meclisi, BDT'ye üyeliği oy çokluğuyla onayladı. Millî Meclis toplantısında,

²⁴³ http://www.ankaraagam.com/analiz.php?op=2&h_analiz_no=13 s.11 erişim 11/03/2008.

²⁴⁴ Vyacheslav Afanasyev, "Hikmet Çetin'in Basın Toplantısı... Türkiye kararlı...", Pravda, 20 Ağustos 1993, 045: HBR_00053529: 20/08/1993.

²⁴⁵ Moskovskiy Novosti, "Dar Petrol Sahasında Manevra...", Eylül 1993, 098: HBR_00054287, 16/09/1993.

²⁴⁶ Segodnya Gazetesi, Pavel Felgengauer, 09/09/1993.

Cumhurbaşkanı Vekili ve Meclis Başkanı Aliyev ülkenin RF ile bozulan iktisadi ilişkilerinin eski haline gelmesi için gerekli bulduğu BDT üyeliği konusunda parlamenterlerden destek isteyen bir konuşma yaptı. Aliyev, üyeliğin, ülkesiyle RF arasında bozulan iktisadi ilişkileri düzelterek, Azeri-Ermeni savaşının durmasına yardım edeceğini savundu.

1993 sonbaharında RF Dışişleri Bakanlığı RF'nin inzibat görevini meşrulaştırmaya çalışıyordu. Eylül 1993'de Azerbaycan'nın BDT'ye girmeyi onaylamasından sonra 8 Ekim 1993'te Gürcistan, Kremlin'de BDT'ye girmeyi kabul etti. Yine 8 Ekim 1993'te Kozyrev, Kafkasya ve Orta Asya'daki eski Sovyet topraklarına RF'nin müdahale ederek inzibat görevi üstlenmesine BM'nin destek vermesini istedi. 8 Ekim 1993'te Kremlin'de yapılan zirveden sonra Gürcistan, BDT'ye girmeyi ve RF üslerini kabul etti. Gürcistan'daki iktidar, muhalefete dünyanın yeniden paylaşıldığını ve Kafkasya'nın RF nüfuz alanına terk edildiğini belirtti (Ağacan, 2005, s. 31). 24 Kasım 1993'te, Kozyrev dağılan Sovyetler Birliği topraklarının "Rusya'nın stratejik çıkar alanını" oluşturduğunu ve bu bölgelerin güvenliğinin "BM ve AGİK gibi uluslararası kuruluşlara bırakılmasının hata olduğunu" söyledi. Kozyrev, ülkesinin, Karabağ, Abhazya ve Tacikistan gibi sıcak çatışma bölgelerinde, "Barış gücü rolünü tümüyle üstlenmeye hazır olduğunu" kaydetti.

27 Nisan 1994'te Azerbaycan, RF'nin çağrısı üzerine, tüm cephelerde ateşkes kararı aldı. Tek yanlı ateşkes kararına, RF Savunma Bakanı Pavel Graçov ile Azerbaycan Meclis Başkanı Resul Guliyev'in, 26 Nisan'da Moskova'da yaptığı görüşmede varıldığı bildirildi. RF Savunma Bakanı, yeni anlaşmanın çiğnenmesi durumunda, bir daha arabuluculuk görevi üstlenmeyeceği uyarısında bulundu. Guliyev ise, Azerbaycan'ın barışa her zaman hazır olduğunu, ancak Ermeniler saldırdığı sürece karşılık vereceklerini söyledi.²⁴⁷

Türkiye Elçibey'in devrilmesi ve RF'nin inzibat görevi üstlenmesine karşı etkin olamadı. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Hasan Köni'ye göre Türkiye, SSCB çökmüş

²⁴⁷ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=4> erişim 23/12/2011.

olmasına karşın RF faktörünü daima göz önünde tutmak zorunda kaldı, 1992 sonrasında canlanan Rus milliyetçiliğine karşı Batı, 1992 başında vaat ettiği desteği vermedi.²⁴⁸ Türkiye'nin izlediği Türk Cumhuriyetlerine yönelik iktisadi politikaları RF anlamadı, “yeni bir Türk imparatorluğunun kurulmak istenmesi” olarak yorumladı (Köni, 1994, s. 11-12). Batı, 1993'te ilan edilen yakın çevre politikasına, yakın çevrenin karmaşaya sürüklenmekte olduğu, bu durumun Avrupa'da dengeleri bozacağı gerekçesiyle göz yumdu. RF, 1993 başından itibaren yakın çevrede siyasî, iktisadi ve askerî baskısını artırdı. Türkiye 1990'lı yılların ortalarına doğru RF'nin Kafkasya'daki niyetlerinden endişe duymaya başladı. Türkiye, RF ile çatışmaktan kaçınarak RF'nin ihtiyaç ve isteklerini gözlemeye başladı (Aydın M. , 2001b, s. 287-288).

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da Batı'nın ilan edilmemiş ajanı olduğu görüşü 1993'te yönetimin çeşitli kademelerinde dillendirildi (Aydın M. , 2001b, s. 287). 1993 ortalarından itibaren RF, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini ilerletmesini engellemeye başladı. RF, Türk Cumhuriyetlerinin İktisadî İşbirliği Teşkilatına üye olmalarına karşı çıktı, İktisadî İşbirliği Teşkilatı'na (ECO) üyelik ile BDT içinde RF ile iktisadi işbirliği arasında seçime zorladı. Türk Cumhuriyetleri zirvesinin toplanmasını geciktirdi.

4. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile RF Arasında Bocalaması, 1993-1994

1993 ve 1994'te RF, Kafkasya ve Orta Asya'yı kendi nüfuz alanı içinde görüyordu.

²⁴⁸ Özal, Mart'ın ilk yarısında Moskova, Alma-Ata, Bakü ziyaretleri sonrasında gerçekleşen ABD ziyareti sırasında, Washington'da 25 Mart 1991'de ABD ile “stratejik işbirliği” önerisini basın toplantısında açıkladı (<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/mart1991.htm> erişim 23/09/2008, 12:38). ABD, Özal'ın önerisini reddetti. Yaklaşık bir yıl sonra Başbakan Demirel'in Washington ziyareti sırasında 11 Şubat 1992'de Bush “Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri için model olacağını; bu konuda ABD'nin her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu...” söyledi. Ziyaret sırasında ABD, Özal'ın önerisini “güçlendirilmiş ortaklık” adı altında önerdi. ABD Türkiye'yi hem ortak hem de bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya devletleri için örnek olarak gördüğünü açıkladı (Uzgel, 2001, s. 253). Köni'nin belirttiği gibi ABD sözlerini tutmadı. Clinton'un Ocak 1994'te Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında “Rusya'nın kendi Monroe Doktrini'ni uygulamasına anlayışla bakmak gerekir” şeklindeki beyanatını RF, yakılan yeşil ışık olarak kabul etti (<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/32/html/sec9.html> erişim 11/05/2008, 13:07). Başbakan Çiller, Haziran 1995'te, “ABD ve Rusya bir mutabakata vardılar, ABD Orta Asya Cumhuriyetlerine karışmayacak, biz bu mutabakatı bozacağız” dedi, Hürriyet 29 Temmuz 1995 (Olson, 1998, p. 211). Nitekim mutakabat 1995'te aşıldı, 1997'de sona erdi.

RF enerji kaynaklarının işletme hakkına sahip olmalı, dış etkiyi bertaraf etmeli ve Türk Cumhuriyetlerini RF ekonomisine katmalıydı. Azerbaycan, RF müdahalesi ve buna Batı'nın mukavemetinin deneme sahası oldu. RF, nüfuz alanı olarak gördüğü Türk Cumhuriyetlerinden AGİT, Türkiye ve Batı'yı dışlamayı denedi. RF, diplomatları, müzakerecileri örneğin Büyükelçi Vladimir Kazimirov, AGİT, Türkiye ve ABD'yi RF çıkarlarını ve görüşmeleri baltalamakla itham etti. Bu konu RF-ABD ilişkilerinin sınanması olarak görüldü. Türkiye, RF birliklerinin Azerbaycan'a barışı koruma kisvesi altında, gerçekte ise emperyal askerler olarak girmesinden korktu. Türkiye, ABD'yi RF'nin "barışı koruma" niyeti hususunda uyardı. ABD, Türkiye'nin uyarılarını dikkate aldı. Eylül 1994'te Clinton, Yeltsin'e ABD'nin savaşın çözümüne katkıda bulunabileceğini ilettiler. AGİK ve Minsk Grubundaki ABD heyeti çok taraflı barışı kurma taraftarıydı. Yeltsin, 26 Eylül 1994'te, BM Genel Kurulunda RF'nin BDT'de özel çıkarlarını tekrarladı: "Eski SSCB alanında barışı koruma görevinin esas yükü RF'nin üzerine düşüyor" dedi.²⁴⁹ Bu durumda Kafkasya, ABD, dolayısıyla Türkiye ile RF arasında ilişkilerin denendiği bir alan olacaktı (Blank, 1995, pp. 3-6).

1994'e gelindiğinde ne Türkiye'nin ne de RF'nin Türk Cumhuriyetlerine ilişkin beklentilerinin gerçekleşmediği görüldü. 1992'de Türkiye'ye yaklaşan Cumhuriyetler, 1993'te Batı'nın Türkiye'yi yalnız bırakması sonrası, Azerbaycan'daki yönetim değişikliği ile birlikte, RF'ye yaklaştı. Yeni Batıcılar, 1994'te artık cumhuriyetleri kaderine terk etmeyeceklerini ifade ettiler. Kozyrev, Mayıs 1994'te eski SSCB cumhuriyetlerinin RF ile eklemlenmesini zorunlu görmeye başladı (Kumarova, 2006, s. 78). 1994'te Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile RF'yi hâlâ silahlı çatışmaya sürükleyebileceğine ilişkin endişeler vardı. Türkiye, 1994 başında tekrar Batı'nın desteğini aramaya başladı. 7 Ocak 1994'te aşırı sağcı Liberal Demokrat Parti (LDP) Başkanı Vladimir Jirinovski, Türkiye'yi Kafkasya'dan uzak durması konusunda uyardı. Kozyrev, 18 Ocak 1994'te, Moskova'da BDT ülkeleri elçileri ile yaptığı toplantıda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yer aldığı bölgenin RF

²⁴⁹ http://journals.cambridge.org/abstract_S1052703600005207 ((1994). Russian President Boris Yeltsin's Visit To the United States. Foreign Policy Bulletin, 5 , pp 42-51 doi:10.1017/S1052703600005207)

için “hayati öneme” sahip olduğunu söyledi. Kozyrev, bu nedenle eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki RF birliklerinin tümüyle çekilmesinin RF’nin güvenliği açısından sakıncalı olacağını ve bu bölgelerdeki bazı “elemanların” RF’nin çıkarları için tehdit oluşturduğunu söyledi. Kozyrev: “Yüzyıllardır Rusya’nın nüfuz bölgesi olan bu yörelerden çekilemeyiz. Birliklerimizi çekersek, boşluğu düşman güçler doldurur” dedi. Kozyrev, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus azınlığın çıkarlarının savunulmasının da RF dış politikasının temel ilkelerinden biri olduğunu söyledi. 23 Ocak 1994’te Türk Dışişleri Bakanlığı, Türkiye, Almanya ve İngiltere arasındaki danışma toplantılarının “kimseye” karşı ittifak kurulması anlamına gelmediğini, RF’nin eski imparatorluğu tesis ederek yeniden Avrupa güvenliğine karşı tehdit oluşturamayacağı mesajını verdi. Kazakistan ile RF arasında, 28 Mart 1994’te, askerî işbirliği anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre taraflardan birinin güvenliği, egemenliği ya da toprak bütünlüğü tehlikeye düştüğünde taraflar yardım edecekti. Baykonur üssüyle ilgili olarak da uzlaşmaya varıldı. Ayrıca iki ülke vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkı hariç, karşılıklı olarak ikamet edilen ülkede bütün haklardan yararlanmaları kabul edildi (Hekimoğlu, 2007, s. 150-151). Anlaşmadan bir gün sonra 29 Mart 1994’te Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, BDT ülkeleri arasında ortak savunma, para, ekonomi ve sınırlara sahip olacak bir “Avrasya Birliği” kurulmasını önerdi.²⁵⁰ .

1994’te Türkiye, RF’den tehdit algılamaya devam etti. Genelkurmay Başkanı Org. Doğan Güreş; “Rusya’nın artık çok ciddi bir tehlike olduğunu” söyledi. Güreş:

“Bir yıl önce Rusya’nın yayılmacı bir politika izlediğinin farkına vardım. Çarlık döneminin iddialarıyla hareket eden bir Rusya ortaya çıkıyor. Rusya, sınırları dışında yaşayan 30 milyon Rus konusunda da iddialı. Gürcistan, Kırım, Ukrayna ve Azerbaycan’da oyunlar oynuyor. Ermenistan sınırlarımızda Rus tümenleri var. Zor günler yaşıyoruz” dedi.²⁵¹ .

Sergey Tshemistrenko’ya göre SSCB’nin dağılmasından sonra, Ankara’nın izlediği dış politikanın temel hedeflerinden biri Türk Cumhuriyetlerin ve SSCB sonrası kurulan diğer devletlerdeki Türkçe konuşan azınlıklar üzerinde nüfuzunu

²⁵⁰ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=4> erişim 23/12/2011.

²⁵¹ Sergey Feoktistov, “Türkiye, Rusya’dan Korkuyor”, Krasnaya Zvezda, 02 Haziran 1994, 056: HBR_00063313: 02/06/1994.

sağlamlaştırmaktı.²⁵²

RF SSCB alanına geri dönüşü, yeniden kontrolü politikası çerçevesinde Gürcistan ile anlaşmalar imzaladı. 10 Haziran 1994'te Erivan'da bir RF askerî üssü kurulması, Abhazya'ya RF askerî gönderilmesi konusunda Gürcistan yönetimi ile anlaşmaya varıldığı belirtildi. 8 Temmuz 1994'te Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ülkesinin çok zor bir dönemden geçtiğini, bazı şeylerin hayata geçirilmesinin kendilerinin dışında geliştiğini söyledi.²⁵³

Türkiye 1994 sonbaharında Pantürkizm politikası izlemediğini açıklamaya çalışıyordu. Demirel, 14 Eylül 1994'te SSCB sonrasında Türkiye'nin izlediği politikaları özetledi. Türkiye'nin tarihten gelen "manevî mükellefiyetlerine" değindi ancak "Açıklıkla söyleyelim ki, Türkiye ne Pantürkizm peşindedir, ne Panislamizm peşindedir" sözleriyle de Türk ve Müslümanların birliği politikasının izlenmediğini belirtti. Demirel, Türk Cumhuriyetlerini "büyük ulu ağacın dalları"na benzetti ve "Ama, bizim istediğimiz şey, ...bütün bu cumhuriyetlerin kendi ayakları üstünde durmasıdır" dedi. Demirel, RF'de her iki kişiden birisinin Jirinovski gibi düşünmesinden endişeliydi ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını sürdürmeleri hususunda şüpheleri vardı (Demirel, 1994, s. 5,10,15,16). Demirel, Türk Cumhuriyetleri ile RF arasında iyi ilişkilerden yanaydı: "Bizim bu kardeşlerimizin hepsine söylediğimiz şey, "RF bir gerçektir. ... RF ile iyi geçinin. ... Münasebetlerinizi iyi sürdürün, düşmanlığa gitmeyin, ihtilaflarınızı barışçı yollardan çözmeye çalışın; ama bağımsızlığı zedeletmeyin" (Demirel, 1994, s. 21,22).

RF, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki zirveleri sabote etti. Türk Devlet Başkanları 1993'te kararlaştırılmasına rağmen 1994'te toplanabildiler. RF, ilk zirveden itibaren üst düzey toplantılardan rahatsızlığını dile getiriyordu. Aralık 1993'te Aşgabat'ta toplanan BDT zirvesinde Yeltsin, Kerimov'u, Bakü zirvesinin toplanmasını engellemeye ikna etmişti. Bakü zirvesi, Özbekistan ve Kazakistan'ın

²⁵² Sergey Tshemistrenko, "Demirel, Kırım Tatarlarına 'Aynı kanı taşıyoruz' dedi ...", Kommersant Daily, 01 Haziran 1994, 044: HBR_00063263: 01/06/1994.

²⁵³ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=4> erişim 23/12/2011.

teklifiyle ertelendi. 18-19 Ekim 1994'te zirve İstanbul'da toplandı. RF Dışişleri Bankalığı zirveyi, "pantürkist emellerle beyin yıkama toplantısı" olarak niteledi (Hunter, 2001, s. 9). RF'nin zirveye tepkisi, Türkiye'nin diğer beş kardeşin etrafında birleşeceği yeni bir 'ağabey' olamayacağı yönündeydi. Bu gerçeğin farkında olan RF Dışişleri Bakanlığı, Türkçe konuşan ülkelerin millî-etnik özelliklerine göre diğer devletlerden ayrılmasının istenmediğini kaydetti.²⁵⁴ Zirve, ordu gazetesi Krasnaya Zvezda'da Pantürkizmin bir göstergesi olarak yansıtıldı.²⁵⁵ Yine Krasnaya Zvezda'da, Kırgızistan'ın RF'ye ihtiyacı olduğu, birlik ve bütünleşmelerin ırk temelinde değil iktisadi çıkarlar temelinde gerçekleştiği, Türkiye'nin iktisadi bütünleşme için öncülük yapma yeteneğinin şüpheli olduğu belirtildi:

"Toplantıda, Rusya'nın güvenlik ve geleneksel ekonomik bağları açısından Orta Asya'da varlığının gerekliliği konusunda olduğu gibi, çok somut düşünceler de dile getirilmiştir. Kırgız temsilcileri, 'biz Rusya'ya muhtacız ... ülkemizde güçlü bir Rus diasporası var.' demişlerdir. İşler şimdilik başka türlü de olamaz. Çünkü Dünya'da bilinen birlikler ve bütünleşmeler ekonomik çıkarlar temeli üzerine kuruludur. Ve bu birliklerde, 'hisselerin çoğuna' ve faal finans araçlarına sahip olanlar söz sahibi olurlar. Türkiye'nin ise böylesine önemli bir rolde iddia taşıması, ekonomideki tüm başarılarına rağmen gene de şüphelidir".²⁵⁶

5. RF-Türkiye İlişkilerinde İktisadi Kazançların Belirginleşmesinin Siyasi İlişkilere Tesiri, 1995 ve Sonrası

Türkiye, 1995 ve sonrasında RF ile silahlı çatışmanın ekonomiye olası zararlarının dayanılmazlığını farkettiler. Türkiye'nin 1990'lı yılların ortasında RF ile iktisadi ilişkileri çeşitlenmiş ve iktisadi ilişkilerin hacmi de artmıştı. Türkiye'nin en büyük şirketleri artık Türkiye'de, RF lobiciliği yapar haldeydi. Türkiye'nin RF ile iktisadi ilişkileri, Türk Cumhuriyetleri ile iktisadi ilişkilerinden kat kat fazla idi. Yakın gelecekte de bu durumun değişmeyeceği ortaya çıkmıştı. Elçibey'in hayalini kurduğu Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ilişkilerin konfederasyon seviyesine

²⁵⁴ Kamil Bayalınov-Sanobar Şermatova, "İstanbul'un Cumhurbaşkanlarına Tebessümü", Moskovskiye Novosti, 23-30 Ekim 1994, 063: HBR_00069131: 27/10/1994.

²⁵⁵ "Onlar biz kardeşiz demiyorlar, bir milletiz diyorlar' Türkçe konuşan altı ülke liderinin katıldığı İstanbul'daki zirve toplantısında konuşan Türk heyetinin bir mensubunun bu sözünde, gizli heyecanı anlamak kolay. Bu heyecanda, Türkiye'yi Orta Asya topraklarını kapsayan bir ittifakın eski hayalleri hissediliyor. Ve tabii bu eski hayal, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve güney sınırlarında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasından sonra yeniden canlanmıştır. Bu yeni devletler, Ankara'nın duyduğu hevese de karşılık vermişlerdir. Türkiye, zirve toplantıları ile Türkçe konuşan ülkelere, otonomiler ve toplumların 'dünya kurultaylarını' düzenlemede önyak olmaktadır" (Vadim Markusin, "Kurultay'daki Rusça", Krasnaya Zvezda, 09 Kasım 1994, 062: HBR_00069642: 09/11/1994).

²⁵⁶ Vadim Markusin, "Kurultay'daki Rusça", Krasnaya Zvezda, 09 Kasım 1994, 062: HBR_00069642: 09/11/1994.

gelemeyeceği de anlaşılmıştı. Başka bir ifadeyle, Türkiye, 1990'ların ilk yarısında önceliklerini RF'den uzaklaştırarak yeni devletlere kaydırıldı. Ancak eski SSCB alanında var olan olası tehlike ve tehditler karşısında, ayrıca RF'yle iktisadi işbirliği imkânlarının hâlâ diğer bütün eski SSCB Cumhuriyetlerinin toplamından daha büyük bir iktisadi değer ifade ettiğini görerek, 1990'ların ikinci yarısında en azından iktisadi ilişkiler ve özellikle enerji alanlarında hızla RF'ye yaklaştı (Aydın M. , 2001a, s. 426). 1990'lı yılların ortalarında ABD ise Türkiye'ye yaklaşmaya başladı. 1995 öncesinde boru hatları konusunda politikası olmayan ABD, Bakü-Ceyhan projesine desteğini Ocak 1995'te Türk Hükümetine gönderdiği mektupla bildirdi (Özkan, 2005, s. 147).

1995'te Türkiye'nin RF ile teke tek savaştan kaçınması için önemli askerî ve iktisadi nedenleri vardı. RF askerî ve iktisadi olarak SSCB'den çok zayıftı ama Türkiye için hâlâ tehlikeydi. Türkiye son kertede NATO'nun desteklemeyeceği şartlarda RF ile teke tek kalmama yolunu tuttu. Türkiye, RF ile ilişkilerde ip cambazlığını yaptı. Türkiye, RF'nin yeniden tekel olmasını engellemek için Türk Cumhuriyetlerine yakınlaşmasını RF ile iktisadi ilişkilerini arttırarak dengeleme yolunu tuttu (Hale, 2003, s. 283-248). William Hale'ye göre, "Türkiye'nin dış ticareti, dış politikalarını da etkilemiştir". 1992'den 1997'ye gelindiğinde göze çarpan değişiklik BDT ülkelerinin (en çok RF ile) Türkiye ticaretindeki payının artmasıydı. 1997'de Türkiye'ye gelen turistlerin % 16'sı (en çok RF'den) BDT'dendi. 1997'de Türk müteahhitleri RF'de yaklaşık 5 milyar USD tutarında ihale alan yabancılar arasında ilk sıradaydılar. RF ile iktisadi bağlantıları olan Türkiye'nin en büyük şirketleri Türkiye'de RF lobiciliği yapıyordu (Hale, 2003, s. 284); (Büyükkakıncı, 2004, s. 685-686). Yine Türkiye'nin 1990'lar boyunca enerji tüketimi arttığından Türkiye doğal gaz temini için RF'ye yöneldi (Hale, 2003, s. 223-224).

RF karşısında Batı'nın desteğinden yoksun Türkiye 1995'e gelindiğinde, RF'nin niyetlerinden daha fazla endişeliydi. Türkiye, eğer silahlı çatışmadan kaçınmak istiyorsa, RF'nin Kafkasya'daki politikalarını dikkatli hesaplaması gerektiğini fark etti. Kafkasya ve Orta Asya politikalarının nereye kadar RF politikalarına zıt uygulanabileceğinin tespiti Türk dış politikasının bütünü içinde önem kazandı.

1990'ların ortalarında RF ile iktisadi ilişkilerin Türkiye ekonomisine etkisinin önemi iyice ortaya çıktı. Türk Cumhuriyetleriyle iktisadi ilişkiler RF'ye göre oldukça geride kalıyordu. RF ile siyasi ilişkileri yürütürken artık iktisadi ilişkileri dikkate almak gerekiyordu. Batı'nın RF karşısında Türkiye'ye desteğinin yetersizliği, desteğin sınırı ortadaydı. Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye ilişkilerinin Elçibey'in ifade ettiği konfederasyon seviyesine gelemeyeceği de açığa çıktı. RF ise Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile ilişkilerini SSCB devrinde olduğu gibi sınırlandıramayacağını, sınırlandırma yönünde baskısının Cumhuriyetleri kendinden uzaklaştıracağını anladı.

1995'ten itibaren Türkiye daha gerçekçi, dengeli ve RF'yi göz ardı etmeyen bir dış politika izledi. Türkiye'nin politikasındaki bu değişim, bölgede RF ile yapacağı açık rekabetin tehlikesini anlaması ve aynı zamanda iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin, Orta Asya ülkeleri ile olan iktisadi ilişkilerden çok daha fazla olduğunu görmesinden kaynaklanmaktaydı. 1995'ten itibaren Türkiye, RF ile iktisadi ilişkilerini daha da arttırmaya ve siyasi ilişkilerini de düzene koymaya başladı (Коптевский, 2003, стр. 138).

Sayılan nedenlerle 1995'te Türk Cumhuriyetleri önceki yıllara göre RF-Türkiye ilişkilerine çok daha az konu oldu. Yukarıda sayılan şartlar altında 3'üncü Türk Cumhuriyetleri zirvesi Kırgızistan'da toplantı. 29 Ağustos 1995'te Demirel, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan 3'üncü Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nden dönerken Türkiye'nin, bundan sonra Orta Asya'da daha dikkatli, özenli ve içerikli politikalar izlemesi gerektiğini vurguladı. Bişkek Sonuç Belgesi, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye yönelimin dış politikada baskın durumda olmadığını gösteriyordu (Satpayev, 2001-2002, s. 123). Yine de Bişkek zirvesi RF'de pantürkizmin göstergesi olarak algılandı:

“Pantürkizm liderlerinin bununla ilgili çabaları daha büyük önem kazanmıştır. Türkiye'nin vefat etmiş Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bir gün '21. yüzyıl Türkiye yüzyılı olacak' demiştir. Onun yerine geçen Süleyman Demirel, 'Adriyatik'ten Çin seddine kadar uzanan Türk dünyasından söz etmiştir. Pantürkizm idelogları Türkizm, Pan-türkizm ve Pan-turanizm olmak üzere sırayla bu üç hedefe erişilmesinde, Türkiye'nin millî ülküsünün gerçekleşmesini

görüyorlar”.²⁵⁷

15 Mart 1996’da SSCB’nin dağılışını Duma’nın reddetmesi (Güney, 2002, s. 367) RF’nin dış politikasında 1992’den itibaren yaşadığı dönüşümün göstergesiydi. Çoğu BDT üyesi Duma’nın kararını bağımsızlık ve egemenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılayıp kınadılar.²⁵⁸ Türkiye’de 1996’da Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikada gerçekçilik vurgusu yapılmaya başlandı. Bülent Akarcalı bunu şöyle ifade ett: “Dil, din, soy, tarih ve kültür birliğinin omuzlarımıza yüklediği sorumluluk; Türk dünyasına yönelen politikamızın aktif ama dikkatli, gerçekçi ve verimli olmasını gerektiriyor” (Akarcalı, 1996, s. 11). Türk dış politikasının iktisadi çıkarları izlemesi gerektiği ifade edildi.²⁵⁹ RF ile Türkiye dış politikada sorunlar yaşarken Türk ve RF vatandaşları öteki ülkede kendilerini evlerinde gibi hissediyorlardı: “Genele bakınca çok ilginç bir durumla karşı karşıyayız. Dış politikayı bir kenara koyduğumuzda bugün Ruslar Türkiye’ye yatırım yapmaktan, bavul ticaretinden ve turist olarak gelmekten çekinmiyor. Aynı şekilde Türkler de Moskova’ya gittiklerinde kendilerini evlerinde gibi hissediyorlar” (Akarcalı, 1996, s. 73).

Duma 15 Mart 1996’da SSCB’nin dağılımının reddetmesinin hemen ardından RF, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan ile 29 Mart 1996’da, başta ekonomik ve insani konular olmak üzere her alanda eskisinden daha sıkı işbirliğini amaçlayan bir Bütünleşme Anlaşması imzaladı. Bu anlaşma RF’nin SSCB alanındaki iddialarını sürdürmesinin yanında 1992’den beri Kazakistan ve Kırgızistan’ın özel durumlarından dolayı RF ile uyumlu ilişkiler izlemelerinin de bir diğer göstergesiydi. Bu anlaşma ile birlikte, RF ile Beyaz Rusya arasında 1996-1997’de iktisadi ve mali alan oluşturulmasını öngören anlaşmanın imzalanması yeniden entegrasyon

²⁵⁷ Leon Onikov, “Türkler mi Bizi Tehdit Edecekler?”, Eho Planeti, 16 Aralık 1995, 107: HBR_00008446: 29/12/1995.

²⁵⁸ <http://countrystudies.us/russia/78.htm> erişim 26/11/2011.

²⁵⁹ “Dışışleri dışında Türk Hükümeti’nin oluşturduğu genel dış politikaya bakarsak, ekonomik çıkarları izleyen bir dış politika, Turgut Özal hükümetlerinin yerleştirdiği temel kural olmuştur. Bir ülkenin dış politikası ekonomik çıkarlara dayanır. Bu ilkeyi artık herkes kabul etmiş durumdadır. Örneğin ekonomiye büyük ferahlık getiren bavul ticaretini ele alırsak, bu ticareti yapacak olan ülkelerden gelecek insanlara Türkiye ya çok kolay vize veriyor, ya da vize dahi istemiyor” (Akarcalı, 1996:71).

(eklemlenme) fikrini doğurdu (Елисеева, 2004, стр. 348).

Duma'nın SSCB'ye ilişkin kararı Azerbaycan'ı da rahatsız etmişti. Başbakan Yılmaz'ın Azerbaycan ziyareti sırasında 14 Nisan 1996'da, Aliyev ile birlikte, Duma'nın kararını uluslararası hukuk açısından sonuçsuz ve gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir çaba olarak değerlendirdikleri açıklandı.

Aliyev RF ile uyumlu hareket etmesinin ülkesine yararı olmadığı, Karabağ sorununun çözülmediği belirginleşince Türkiye'ye ve Batı'ya yöneldi.RF, Elçibey'i devirttikten sonra Aliyev yönetimi sırasında da Ermenistan'ın yanında durmaya devam ediyordu. 1992'den beri süregiden RF-Ermenistan yakınlığı 1996'da yeni anlaşmalarla perçinlendi. 3 Mayıs 1996'da, Erivan'da, RF-Ermenistan askerî anlaşmalarının sayısını 30'un üzerine çıkaran 12 yeni anlaşmayla ilgili protokol imzalandı. Anlaşma sonrasında 28 Mayıs 1996'da, RF'nin Ankara Büyükelçisi Vadim Kuznetsov: "Türkiye gibi biz de egemen Kafkas ülkeleri ile askerî işbirliği anlaşmaları yapıyoruz. Bu anlaşmalar Türkiye'ye karşı değil" dedi. 1996 sonunda Türkolog İgor Bogdanov, RF'nin kendi iç sorunlarıyla yoğun olarak uğraşması ve Türkiye'nin eski Sovyetler'deki Müslüman nüfusa yönelik etkisinin güçlenmesinden duyduğu rahatsızlığın ikili ilişkileri dizginlediğini belirtti. Bogdanov Türkiye'nin bu kitleyi etkileme doğrultusundaki aşırı ilgisinin de ilişkileri olumsuz etkilediği saptamasında bulundu (Perspektif, Kasım 1996:4).

6. Batı'nın RF'ye Yönelik Politikasının Değişimi, 1997

Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası ile teke tek savaşları sonrası genelde yenilen taraf olarak barış anlaşması imzalamıştı. Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşını Batı ile birlikte Çarlığa karşı savaşarak kazanmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında, SSCB'nin dağılımına kadar yine Batı'nın askerî ve siyasi desteğini SSCB'ye karşı kullanmıştı. SSCB dağılınca Türkiye bir süre RF karşısında Batı'dan beklediği desteği göremedi. Batı'nın desteği 1997'de belirdi.

RF-Türkiye ilişkilerindeki kuşku, güvensizlik süre giderken Türkiye'nin RF karşısında yalnız kalması cesaretli adımlar atmasını engelliyordu. Dimitri Trenin'e

göre, 1996'da RF-Türkiye ilişkileri, şizofreni izlenimi veriyordu. Türkiye ile RF arasında iktisadi işbirliği ve ferdî iş ilişkilerinde eşine az rastlanan bir ilerleme gözleniyordu. Kuşku ve rekabet temelli Kafkaysa ve Orta Asya politikalarının yenilenmesi gerektiği aksi halde akıbetin Osmanlı-Rus tarihî tecrübelerine benzeyeceği düşüncesi doğdu. Soğuk Savaş alışkanlıklarının terk edilmesi gerektiği vurgulanmaya başlandı.²⁶⁰

1996 sonunda Moskovadaki Türk işadamları ve bazı yazarlar Türkiye ile RF arasında Türk Cumhuriyetlerinin rekabet değil işbirliği konusu olması gerektiğine dair bir bilinç uyandırmaya çabaladılar. Moskovadaki Türk iş adamlarının desteği ile Kasım 1996'da yayın hayatına başlayan derginin adı ilgi çekicidir: “Avrasya İşbirliği Perspektif”. Dergi daha çok RF'deki Türk işletmelerinden reklâm almaktaydı, reklâm gelirlerinin artması için Türkiye ile RF arasındaki iktisadi ilişkilerin artması gerekiyordu. Dergi yayın hayatına RF-Türkiye ilişkilerinin işbirliği sınıflamasına geçmesi gerektiği yönündeki özel sayısıyla başladı ve Yeltsin dönemi boyunca işbirliğine yönelik yayınlar yaptı.²⁶¹ RF tarafında, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinde işbirliği yönünde eğilim gözlenmeye başlandı.²⁶² RF Ankara Büyükelçisi Vadim Kuznetsov'un Perspektif dergisininin, “Orta Asya ve Kafkasya'nın, RF-Türkiye ilişkilerinde oynadığı rol, Sizce daha çok rekabet mi yoksa işbirliği doğrultusunda mı gelişmektedir?” sorusuna cevabı RF'nin işbirliği düşüncesine yaklaştığını gösterdi:

“Genel olarak yaşamda da olduğu gibi hem rekabet, hem de işbirliği gündemdedir. Bu bölgelerle tarihsel olarak binlerce bağı olan Rusya, sözde birtakım boşlukların doldurulması adına kendisinin buralardan izole edilmesini reddetmektedir. Bu tür girişimlerin tam tersi sonuçlar verebileceği açıktır. Ayrıca bütün bölge devletlerinin çıkarlarını da göz önüne alan yapıcı Rus-Türk ilişkilerinin gelişmesinin ne derece ileriye açık olduğu da ortadadır” (Kuznetsov, 1997, s. 10).

RF Ankara Büyükelçisi Vadim Kuznetsov gibi Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan da rekabet yerine işbirliğini öneriyordu: “... Ekonomik bakımdan zorda

²⁶⁰ Bkz.: Dimitri Trenin, Perspektif, Kasım 1996, s.7., Ergun Balcı (Cumhuriyet Gazetesi yazarı), “Rekabet İşbirliği İle Yumuşatılmalı”, Perspektif, Kasım 1996, s.6., Leonid İ. Manjosin (RF İstanbul Başkonsolosu), Perspektif, Kasım 1996, s.9.

²⁶¹ Genel yayın yönetmeni Hakan Aksay, V. Putin tarafından Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelişmesi doğrultusundaki çaba ve katkılarından dolayı 2008'de Puşkin ödülü'ne layık görüldü (<http://www.ntvmsnbc.com/news/437354.asp> erişim 14/07/2008, 17:33).

²⁶² Bkz.: Avrasya İşbirliği Perspektif, Kasım 1997, özel sayı.

olan, dünyaya yeni açılmakta olan bu ülkeleri biribirimize karşı siyasi rekabette kullanamayız. ... Avrupa'daki işbirliği ortada. Biz o kadar akıllı değil miyiz ki bölgemizde bunu yapmayalım?" (Perspektif, Kasım 1996:8).

RF-Türkiye rekabetinde 1995 sonrasında siyasi nüfuzdan çok, iktisadi denetim ve kültürel nüfuz öne çıktı. Avrasyacılık kavramının tanımlanmasında da kültürel ve iktisadi yön giderek daha fazla önem kazandı. Enerji kaynakları iktisadi nüfuz mücadelesinin merkezine yerleşti. Özellikle 1994'ten sonra enerji kaynaklarının denetimi konusu, Avrasya coğrafyasındaki mücadelenin ta kendisi oldu (Aydın M. , 2003b, s. 40).

Daha önce de belirtildiği üzere ABD, Ocak 1993'te RF'yi Türk Cumhuriyetlerinde serbest bırakmıştı. Ancak, Aralık 1995 ve Şubat 1996'da ise ABD yönetimi Azeri-Ermeni çatışmasını çözmeye yönelik süratli adımlar attı ve Tacikistan'da iç savaşa ilgi göstermeye başladı (Елисева, 2004, стр. 351). ABD, 1997'de politikasını değiştirerek Türk Cumhuriyetlerinde ABD çıkarlarının olduğunu kabul eden bir yol izlemeye başladı. Talbott, 21 Temmuz 1997'de Kafkasya ve Orta Asya'yı ABD için hayati bölge olarak tanımladı. Bunun bir nedeni RF'de ABD karşıtlığının yükselişiydi. Ocak 1996'da Yeltsin'in Batıcı Kozyrev'i görevden uzaklaştırarak yerine Yeygeny MaksimoviçPrimakov'u getirmesi RF'de Batı karşıtlığının yükselişi olarak algılandı. Primakov'un Dışişleri Bakanlığı ile birlikte RF, Batı ile eşitlik temelinde işbirliği, RF'nin "büyük güç" olarak tanınması, ABD'nin tek taraflı davranışlarına karşı çok kutupluluk yaklaşımını benimsedi (Turgutoğlu, 2006, s. 36). Yine 15 Mart 1996'da Duma'nın SSCB'nin dağılımı reddeden bir karar alması Yeni Batıcılığın RF'de artık önemsenmediğinin bir göstergesiydi. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in, 5 Aralık 1997'de ABD'de, Türk-Amerikan ilişkilerinde stratejik işbirliğini içeren yeni bir başlangıca girildiğini söylemesi Türkiye'ye Batı desteğinin göstergesiydi.²⁶³

RF-Türkiye yetkililer arası ilişkilerde iktisadi ilişkilere yönelimin arttığının

²⁶³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/aralik1997.htm> erişim 23/09/2008.

göstergesi Aralık 1997’de imzalanan anlaşmalardı. Türkiye ile RF arasında bu tarihte doğal gaz, santral yapımı, resmî ticaret hacminin 10 milyar USD’ye çıkarılması, çifte vergilendirmenin önlenmesi ve yatırımların karşılıklı teşvikini de içeren 10 anlaşma imzalandı. İmza töreninin ardından Başbakan Yılmaz, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirterek, “siyasi ilişkilerin gelişmesinin ekonomik ilişkilerin gelişmesinde de etkili olacağını” söylemesi yöneticilerin iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler etkileşiminin bilincinde hareket ettiklerini gösteriyordu.²⁶⁴

Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in Aralık başındaki ziyaretinden sonra ABD’yi ziyaret eden Başbakan Yılmaz, 20 Aralık 1997’de ABD’de Türkiye’nin ABD ile stratejik işbirliğine hazırlandığını açıkladı.²⁶⁵ Türkiye ve ABD, aralarındaki işbirliğini “Beş Bölümlü Gündem” başlığı altında incelemeye karar vermişlerdi. Bu “Beş Bölümlü Gündem”in maddeleri; enerji, ekonomi ve ticaret, bölgesel işbirliği, Kıbrıs ve savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği olarak belirlendi.²⁶⁶

Genel kaniya göre RF 1992-1993’te BDT ülkelerine mesafeli bir çizgi takip etti. 1993-1998’de RF, eski SSCB toprakları RF’nin hayati alanı olarak kabul edildi ve SSCB’nin eski cumhuriyetleri ile ahenkli ilişki oluşturulması öncelik kazandı (Елисеева, 2004, стр. 352). Türkiye ise 1997’den sonra Orta Asya’dan çekilip Kafkaslara yoğunlaşırken, Türkiye’nin ve İran’ın Orta Asya’da boşalttığı bölgeye Çin yavaş yavaş girmeye başladı. Bu sefer Orta Asya’da RF ile Çin çok açık söylenmeyen alttan alta bir nüfuz mücadelesi içerisinde yer aldı. RF, hem Orta Asya’da, hem de Kafkaslarda etkinlik bölgesini sürdürme çabası içerisinde gözüktü (Aydın M. , 2003b, s. 40).

7. Türkiye’de Batı’ya Eleştiri ve Yeni Fikirler, 1998

Türkiye’de 1998’de, Türk Cumhuriyetleri için Batı ile işbirliği planının başarısızlığına öfke vardı. Ahmet Davutoğlu, Batı desteğine dayanan Kafkasya’daki

²⁶⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/aralik1997.htm> erişim 23/09/2008.

²⁶⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/aralik1997.htm> erişim 23/09/2008.

²⁶⁶ (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa> erişim 23/09/2008.

dengelere göre hareket etmeyen, tekdüze (statik) dış politikanın faturasının ödendiğini, Türkiye'nin dış desteğe duyduğu güven dolayısıyla RF ve İran ile aynı anda gerginlik politikaları izlediğini bundan zarar gördüğünü belirtti (Davutoğlu, 1997, s. 917). Türk Dünyasından sorumlu Devlet Bakanı Ahad Andican, Türkiye'nin Batıyla işbirliğini bir vizyonsuzluk olarak değerlendirdi: "İlk duygusallık döneminden sonra taşeronluk dönemine geçildi. O dönemde Başbakan'ın kendi adıyla anılan bir projeyle o dönemin ABD başkanına gittiğini ve 'sizin bütün değerlerinizi o coğrafyaya götüreceğiz' diyerek Türkiye'nin vizyonsuzluğunu sergilediğini hatırlıyorsunuz" (Andican, 1998, s. 161). Andican gibi Attila İlhan da yeni bir politkaya ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Şöyle ki; Türkiye'nin kendisini yeniden tanımlaması, bir Avrasya ülkesi olduğunu, buna göre hareket etmesi gerektiğini, Türkiye'nin Batı'nın peşinden gitmemesi gerektiğini, Batılı devletlerin büyük şirketlerini himaye ettiğini, Avrasya projesi için Türkiye'de Batı'ya muhalif olanların birleşmesi gerektiğini yazdı (İlhan, 1998, s. 142,145). Hüseyin Erdem'e göre Dışişleri Bakanlığı Türk Cumhuriyetleri politikasını "Türk modeli" çerçevesinde görmüştü. Erdem, "Türk modeli"nin içeriğini oluşturan üç ögenin (demokrasi, laiklik ve serbest piyasanın) Türkiye'yi Cumhuriyetlerden uzaklaştırdığını iddia etti. Cumhuriyetlere ihtiyaç duymadıkları, eksikliğini hissetmedikleri kavramları götürmeye çalışmak yanlışti. "Dinsizliğin devlet politikası olduğu ve eğitiminin yapıldığı bir ülkede laiklik bir mana ifade etmemektedir". Serbest üretim ve değişim olmayan bu ülkelerde serbest piyasa havada kaldı. Türkiye, liderlerin koltuklarını sorgulayacak tehlikeli bir kavramı "demokrasiyi" destekleyerek liderleri kendinden uzaklaştırıyordu. Erdem cumhuriyetlerdeki dışişleri personelini de eleştirdi. "Kendilerine görev olarak verilmesine rağmen Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerimizin gelişmesini sağlamak bir yana, Ülkemizin bu ülkelerde temsil problemlerinin çıkmasına sebep olmuşlardır. ... bu ülkelere üçüncü sınıf ülkeler, insanlarına da; bırakın kardeşliği sekizinci sınıf insanlar gözüyle baktıkları..."nı Erdem iddia etti (Erdem, 1997, s. 967).

1998'de Türkiye'nin izlemesi gereken yol çizildi. İlk aşamada öncelikle Türkiye, Azerbaycan'ın kendi ayakları üzerinde durabilen RF'nin etki alanından çıkmış bağımsız bir yapılanma haline dönüşmesine kaynaklarını harcayacaktı. İkinci

aşamada Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında, AB benzeri işbirliğini başlatacaklardı.²⁶⁷ Cumhuriyetler varlığını koruyacaktı. Bu Turancılık ya da Pantürkizm değildi. Bunlar tamamen, Türkiye ve Türk dünyasını siyasi baskı altında tutmak için uydurulmuştu (Andıcan, 1998, s. 163-164).

RF'nin Ermenistan'a desteği ve Ermenistan'daki tahkimatı devam ediyordu. 1997'de Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması sonrası RF Aralık 1998'de Ermenistan'a MİG 29 filosu konuşlandırması ve Şubat 1999'dan itibaren Gümrü askerî üssüne S-300 Zenith hava savunma sistemleri göndermeye başlaması Türkiye-Ermenistan-Rusya ilişkilerine yeni unsurlar ekledi.

1998'e gelindiğinde Orta Asya'da Özal'ın ardından bölgenin kaybedilme sürecinin başladığı söyleniyordu. Cenk Başlamış: “Öncelikle en önemli sorunun adının konması gerekiyor: Biz kabul etmek istemsek de, bölgede Türkler değil, Kazaklar, Özbekler, Kırgızlar ve Türkmenler yaşıyor. Bu anlamda, kafalarımızda yarattığımız “Türk dünyası” da yok!” tespitini yaptı. RF hem konumu, hem de nüfusunun neredeyse yarısının Slav olması sonucu, Kazakistan'ı kendi çıkar alanı içinde görüyordu. Orta Asya coğrafyasında Türk demek, Türkiyeli anlamına geliyordu. “Türk dünyası” kavramı kışkırtıcı olarak algılanıyor ve Türkiye'nin bölgede imparatorluk kurmak istediği izlenimi bırakıyordu.²⁶⁸

Yeltsin döneminde Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine genelde TİKA vasıtasıyla yardım etti. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yardımları sosyal yardımlar, teknik yardımlar, mali yardımlar, ekipman yardımları, parasal yardımlar, kredi yardımları şeklindeydi (Yılmaz, 2002, s. 170). TİKA'dan sorumlu Devlet Bakanlığı Haziran 2001'de bütün bakanlıklardan Avrasya ülkelerine yönelik faaliyetlerini belirtmelerinin istendiği form gönderildi. Avrasya ülkelerine yönelik yardım ve işbirliği şeklinde 2685 faaliyetin yapıldığı tespit edildi (Yılmaz, 2002, s. 168). Türk kamu kuruluşlarının Avrasya ülkelerine yönelik yardım ve işbirliği faaliyetlerinde, RF 426 kez yer aldı ve % 16'lık bir orana erişti (Yılmaz, 2002, s. 178).

²⁶⁷ Bu proje aslında daha önce T. Özal tarafından dile getirildi (Hunter, 2001, s. 9).

²⁶⁸ <http://www.milliyet.com.tr/1998/07/27/> erişim 25/06/2008.

B. RF-Türkiye İlişklerinde Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)

Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nı SSCB imzalmıştı. Bu anlaşma RF'ye intikal etti. Ancak RF anlaşmayı uygulamadığından Yeltsin döneminde Türkiye ile RF arasında diğer çok taraflı sorunlara ek olarak bir de AKKA sorunu ortaya çıktı. AKKA, 20 Kasım 1990'da imzalandı, 17 Temmuz 1992'de geçici olarak yürürlüğe kondu, 17 Kasım 1992'de resmen yürürlüğe girdi. SSCB'nin dağılmasının bir sonucu olarak Kafkaslardaki özerk cumhuriyetlerde ve özellikle Çeçenistan'da ortaya çıkan kıpırdanmalar nedeniyle RF, AKKA'nın Kafkaslarla ilgili hükümlerini uygulamakta önce ayak sürüdü, sonra anlaşmayı ihlal etti.

RF, koşulların değiştiğini öne sürerek AKKA anlaşmasının Kafkaslarla ilgili hükümlerinin yeni koşullara uydurulması gerektiğinden söz etmeye başladı. Bu çerçevede Türkiye'nin Güney ve Güney Doğu Bölgesi'ni indirim alanı dışında bırakmasını bahane olarak kullandı. Daha sonra ilk gözden geçirme konferansında konuyu resmen de gündeme getirdi. Türkiye, RF girişimlerine karşı çıktı, anlaşma hükümlerinin uygulanmasını istedi. Moskova Büyükelçisi Ayhan Kamel, Primakov RF gizli servisi başındayken, aralarında AKKA ile ilgili sert bir münakaşanın yaşandığını, Primakov'un hükümetin katı ve uzlaşmaz tutumundan şikayet ettiğini: "Amerikalılar dahi bize sizden daha büyük anlayış gösteriyorlar" dediğini anılarına yazdı (Kamel, 2007, s. 80-81). RF, dolaylı yollardan konuyu kısmen çözdü. Şöyleki, RF asker bulundurduğu bazı Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri için tespit edilen kotaların bir bölümünü devralmak hususunda ilgili ülke hükümetlerini ikna etti.

21 Aralık 1991 tarihli BDT Anlaşmasına istinaden RF, SSCB'nin devam eden devleti olduğunu iddia etmiş; yalnızca Avusturya ve Meksika RF'yi yeni bağımsız devlet olarak değerlendirmişti. Böylelikle RF, SSCB'nin onayladığı antlaşmalarla (AKKA dâhil) bağlanmıştı. RF, 17 Temmuz 1992'de geçici olarak yürürlüğe giren AKKA'nın Kuzey Kafkasya kanat bölgesiyle ilgili hükümlerini hiç uygulamaya koymadı. RF, 17 Eylül 1993'te AKKA taraflarına gönderdiği notada, kanatlar bölgesi için getirilen sınırlamalara uymayacağını bildirdi. Türkiye, RF'nin AKKA hükümlerine uyması yönünde bir politika belirledi. Türkiye, uluslararası hukuka göre çok taraflı bir anlaşma olan AKKA'yı sadece RF ile Türkiye'nin ya da RF'nin tek

başına değiştiremeyeceği, bütün tarafların rızasının gerektiği görüşündeydi. Aslında Türkiye, Osmanlıların izlediği politikayı devam ettiriyordu. Rus Çarlığı ile teke tek mücadeleleri kaybeden Osmanlılar, Batı'yı Rus Çarlığına karşı yanına alma politikasına yönelmişlerdi. Bu yönelim SSCB ve RF ile ilişkilerde de devam etti. Kasım 1994'te RF'nin AKKA'daki değişim taleplerinin etkisiyle Türkiye askerlik süresini uzattı. Türkiye'nin ısrarına rağmen, Batı ve ABD'nin tavizkâr tutumu nedeniyle AKKA değiştirildi.

1. RF'nin AKKA'nın Değişimi Taleplerine Türkiye'nin Yanıtları, 1993

Türkiye, RF'nin 1993 sonbaharında istediği değişiklik taleplerini 1993 ve 1994'te engelledi. Türkiye, uluslararası hukuka göre çok taraflı bir anlaşma olan AKKA'yı RF ve Türkiye'nin kendi aralarında değiştiremeyeceğini iddia etti.

AKKA'nın değişimi süreci Eylül 1993'te Yeltsin'in mektubuyla başladı. Yeltsin'in 21 Eylül 1993'te, Demirel'e AKKA'nın 22 Eylül 1993'te uygulanmasıyla ilgili bir mektup gönderdiği açıklandı. 26 Eylül 1993'te ise Türkiye'nin tavrı belli oldu, Çetin, RF'nin Kuzey Kafkasya'daki tank sayısını arttırma talebinin, AKKA'nın yeniden değerlendirilmesini gündeme getireceğini hatırlatarak, AKKA'nın tek bir ülkenin konusu olmadığını ve konunun, bütün yönleriyle birlikte ele alınması gerektiğini belirtti. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, RF'nin talebi hatırlatılarak: “Avrupa'da kurulmasına çalıştığımız, güven ve istikrar ortamını tehlikeye düşüreceği açık olan girişimlere hoşgörü ile bakılmaması doğaldır. Bu nedenle Yeltsin'in mesajındaki hususların başta NATO olmak üzere AKKA'ya taraf bütün ülkeler tarafından, tüm muhtemel yansımaları açısından değerlendirilmesi gerekmektedir” denildi.²⁶⁹

RF basınında Yeltsin'in mektubuna Demirel'in bir mektupla karşılık verdiği iddia edildi. RF Dışişleri Bakanlığı Batı Asya dairesi²⁷⁰ başkanı Bahtiyar Hakimov; “... Demirel, cevabî mektubunda, Yeltsin'in gerekçelerini anlayışla karşıladığını kaydederek, sınırların korunmasının Rusya'nın iç işi olduğunu ve Ankara'nın

²⁶⁹ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1993&a=9> erişim 27/11/2011.

²⁷⁰ SSCB devrinde olduğu gibi RF'de de Türkiye, RF Dışişleri Bakanlığının, içinde İran ve Afganistan'ın da olduğu dairenin görev alanında yer alıyordu (Kamel, 2007:99).

Moskova'yı kendi güvenliği için bir tehdit olarak görmediğini belirtmişti” dedi. 28 Eylül 1993'te ise Demirel'in, Yeltsin'e AKKA indirimleri konusunda herhangi bir cevabî mektup göndermediği, ayrıca Demirel'in, RF'nin Kafkasya'ya asker yığmasının işbirliği anlaşmasına zarar vereceği görüşünde olduğu bildirildi. İzvestia'da Türk Hükümetinin, Moskova'nın, AKKA'nın bazı maddelerinin yeniden gözden geçirilmesi doğrultusundaki önerisine kesinlikle karşı çıktığı değerlendirildi. Dışişleri Bakanı Çetin, Eylül 1993'te: “Rusya tek yanlı olarak anlaşmayı değiştiremez. Türkiye ise anlaşmada değişiklik yapılmasını kabul etmeyecektir” dedi.²⁷¹

Türkiye girişiminden beklediği sonucu alamayan RF, 15 Ekim 1993'te, AKKA'nın kanat bölgesi için getirdiği bütün sınırlamaların kalkması talebini Batılı ülkelere bildirdi. RF ayrıca, Türkiye'yi de içeren kanat bölgelerinin kuvvet tavanlarını belirleyen AKKA'nın 5'inci maddesinin askıya alınmasını da istedi. Türkiye, 16 Kasım 1993'te, AKKA hükümlerine göre 217 tankı imha etti. RF ise imha etmesi gereken 900 tankın çoğunu imha etmedi. RF, imha etmesi gereken silahları özellikle Ortadoğu'ya satıyordu. RF, NATO'nun genişlemesi gündeme geldiğinde ise AKKA'dan tavizler istedi (Tagirov, 1999, s. 65).

AKKA'da değişiklik talebinin ardında, RF'nin, Transkafkasya ve Kuzey Kafkasya'daki askerî varlığını takviye arzusu vardı. Türkiye, 1993'te RF'nin kanat kotalarının yeniden gözden geçirilmesi yönündeki bütün çabalarını sert bir şekilde engelledi. Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya Cumhuriyetlerinde RF ile Türkiye'nin çıkarları, 1993 ve 1994'te sık sık çatışmaktaydı. Eski SSCB-Türkiye sınırı boyunca daimi Rus askerî zinciri kurulması, Türkiye'nin pek hoşuna gitmedi.²⁷²

²⁷¹ Maksim Yusin, “Ankara ile Moskova Arasında Aniden Patlak Veren Sürtüşmeler”, İzvestia, 28 Eylül 1993, 014:HBR_00054638: 28/09/1993.

²⁷² Pavel Felgengauer, “Güney'e Hamle Gerçekleşti”, Segodnya, 22 Nisan 1994, 070: HBR_00061969, 22/04/1994.

2. RF'nin AKKA'yı İhlâli ve Türkiye'nin Tavrı, Askerlik Süresini Uzatması, 1994-1995

RF, AKKA'da talep ettiği değişikliklerin kabul edilmemesi üzerine önce anlaşmanın RF'yi bağlamayacağını iddia etti, ardından da anlaşmayı ihlal etti. 10 Haziran 1994'te İstanbul'da düzenlenen Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) toplantısına katılan 41 ülke Dışişleri Bakanları, Barış İçin Ortaklık (BİO) ilkelerinde görüş birliğine vardı. Çetin zirve ile ilgili açıklamasında, RF'nin, AKKA konusunda bazı taleplerinin olduğunu, ancak kabul edilen ilkelerin değiştirilmesinin söz konusu olmadığını söyledi. 26 Ekim 1994'te Türk Dışişleri Bakanlığı, RF'yi AKKA'nın RF'yi bağlamayacağı yönündeki açıklamasından dolayı uyardı. Dışişleri Bakanlığı AKKA'nın öngördüğü sınırlamaların kaldırılmasının veya anlaşmanın oluşturduğu hassas dengeyi bozacak şekilde değiştirilmesinin Türkiye'nin güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceğini belirtti. 11 Kasım 1994'te Milli Savunma Bakanı Mehmet Gölhan, RF'nin, nükleer silahlar ve AKKA'da belirtilen tavanların aşılmasına ilişkin açıklama ve çalışmalarının Türkiye'yi endişelendirdiğini hatırlatarak, bu tür çevresel tehditler nedeniyle askerlik sürelerinin de Bakanlar Kurulu tarafından uzatıldığını bildirdi. 27 Aralık 1994'te RF Dışişleri Bakanlığı RF'nin, AKKA kanat sınırlamalarına ilişkin maddelerine “gerekirse uymayacağını ve Rusya'nın kendi güvenliğinin gerektirdiği önlemleri tek taraflı olarak alabileceğini” açıkladı.²⁷³ 14 Mayıs 1995'te Başbakan Yardımcısı Çetin: “Her ülkenin kendine özgü koşulları var. Bu silahsızlanma anlaşması bir yerde delinirse, Rusya'ya AKKA'yı delme hakkı tanınırsa bunun içinden ne çıkacağı belli olmaz. Anlaşma herhangi bir ayrıcalığı kabul edecek durumda değil” dedi.²⁷⁴

16 Temmuz 1995'te Mesut Yılmaz Moskova'da; “... Ayrıca Soğuk Savaş günleri hâlâ sürmektedir. Rusya'nın AKKA'ya göre yapması gereken Kafkasya'daki kuvvet indirimini askıya alması ... siyasi ilişkilerimizde önemli bir pürüzdür” dedi. 16 Kasım 1995 gece yarısı yürürlüğe giren AKKA'nın Kuzey Kafkasya'yı içeren, güney kanadında indirimlere gidilmesini öngören maddelerini RF'nin ihlal etmesi

²⁷³ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=9> erişim 04/12/2011.

²⁷⁴ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1995&a=5> erişim 27/11/2011.

konusunda, 18 Kasım 1995'te, Viyana'da yapılan toplantıda Türkiye'nin Viyana'daki AKKA Daimi Temsilcisi Büyükelçi Ali Hikmet Alp, indirim yükümlülüklerini yerine getirilmesi gereken son tarih olan 17 Kasım 1995 itibarıyla RF'nin kanatlardaki silah tavanlarını büyük sayılarla ihlal ettiğinin ortaya çıktığını bildirdi. Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanı Deniz Baykal, AKKA'nın özünde sapmaya gitmeden, Türkiye'nin, kuvvet indiriminin ve silah imhasının kanat bölgelerinde anlaşma ölçülerine "en yakın" biçimde uygulanmasının takipçisi olacağını kaydetti. Baykal, anlaşmanın genel hatlarında bir değişiklik yapılmadan, kanatlarda "esneklik" yapılabileceğini bildirdi. Almanya Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel, AKKA'nın genel ve bölgesel silah sınırlamalarının yürürlüğe girişi dolayısıyla yaptığı açıklamasında, RF'nin, Doğu ile Batı arasında imzalanan bu önemli antlaşmaya tam olarak uymasını istedi. 28 Kasım 1995'te NATO Savunma Bakanları Belçika'nın başkenti Brüksel'de bir araya geldi. RF Savunma Bakanı Graçov'un da katıldığı toplantıda, AKKA ve RF'nin bu anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmemesi konusunun görüşüldüğü bildirildi.

3. Kuzey Kafkasya'nın Anlaşma Dışı Sayılması, Ek Süre (1996) ve Değişiklik (1999)

Türk Dışişleri Bakanlığı 15 Mayıs 1996'da, AKKA kapsamında, Türkiye ve RF arasında sorun olan kanatlar bölgesine çözüm bulunması için Türkiye ve ABD'nin yaptığı önerilerin, RF tarafından kabul edildiğini bildirdi. Bu arada RF'nin Kafkasya'daki asker sayısı, silah miktarı ve geri çekilme takvimi sorunları, Viyana'daki AKKA izleme toplantısında görüşülmeye başlandı. Türkiye'nin ısrarlı karşı çıkışına rağmen Batı'nın taviz vermesi üzerine 15-16 Mayıs 1996'deki Gözden Geçirme Konferansı'nda Kuzey Kafkasya "antlaşma dışı bölge" olarak kabul edildi. Türkiye, RF'nin Kuzey Kafkasya'ya yapacağı askerî yığınağın bölge ülkeleri üzerinde etkili olmasından endişelenmekteydi.

RF'ye, 31 Mayıs 1996'da ağır silahların indirimi için üç yıllık ek süre tanındı. RF, II. Çeçenya Savaşında, 1999 sonbaharında, AKKA'nın sınırlamalarını aştı. Bu ihlal sonrasında, Batı'nın tavizleriyle, 19 Kasım 1999'da AGİT zirvesinde AKKA'nın değiştirilmiş hali imzalandı.

Yukarıda uzunca aktarılan RF'nin değişiklik talepleri ve AKKA'nın ihlalinin arkasında yatan sebepler şu şekilde sıralanabilir; RF'nin yeni dış politika konsepti ve askerî doktrinle Kafkasya'yı algılayışının değişmesi, yakın çevre politikası, Kafkasya'da istikrarsızlığın süregitmesi; Çeçen başkaldırısı, Gürcistandaki iç karışıklıklar, Azeri-Ermeni çatışması. Yine yukarıda aktarılan Türkiye'nin, değişiklik talebine ısrarla karşı çıkmasının ve RF'den anlaşmanın uygulanmasını istemesinin nedenleri arasında, Ermenilere RF'nin yardım ettiğine ve Elçibey'in devrilmesini RF'nin planladığına ilişkin kuşku ile RF ile birkaç kez silahlı çatışmanın eşliğine gelinmesi tecrübesi önde gelen nedenlerdendi.²⁷⁵

C. RF-Türkiye İlişkilerinde Bosna-Hersek ve Kosova, Türkiye'nin Batı Desteği Arayışı

Türk Cumhuriyetleri ve AKKA'dan sonra RF-Türkiye ilişkilerinde çok taraflı bir diğer sorun Bosna-Hersek ve Kosova ihtilaflarıydı. RF ve Türkiye, Bosna-Hersek ve Kosova ihtilaflarında farklı tarafları desteklediler. Türkiye, Bosna-Hersek ve Kosova sorununda yine Batı ile birlikte hareket ederek sonuç almaya çabaladı.

1. RF-Türkiye İlişkilerinde Bosna-Hersek, Yeni Osmanlılık ve Turancılık İddiaları

Bosna Savaşı; iktisadi müeyyidelerin uygulandığı, başka ülkelerden gönüllülerin savaşa katıldığı²⁷⁶, gönüllü iktisadi yardımların çeşitli kanallarla Bosna'ya ulaştırıldığı, basının halkı ve yetkilileri yönlendirdiği, uluslararası kuruluşların savaşa müdahale ettiği, kısacası devlet ve devlet dışı aktörlerin rol oynadığı gerçeğinden hareketle Çoğulcu (Plüralist) yaklaşım ile incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir bir örnek olay niteliğindedir.

Başlangıçta, SSCB dağılmadan önce Türkiye ve SSCB, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin (YSFC) bütünlüğü yönünde politikalar izledi. SSCB

²⁷⁵ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> erişim 19022013.

²⁷⁶ Türkiye'deki Boşnak kökenli nüfus, 4-5 milyon, Bosna savaşına karşı duyarlılığı artırdı (Türbedar, 2005, s. 169).

dağıldıktan sonra SSCB gibi RF de YSFC'nin toprak bütünlüğü taraftarıydı. Batılı devletlerden sonra, Türkiye ve RF, YSFC'den ayrılan cumhuriyetleri tanıdı. Bosna Savaşında Türkiye'nin Boşnakları, RF'nin Sırpıları desteklemesiyle Türkiye ve RF'nin politikaları farklılaştı. Türkiye'nin Boşnakları desteklemesi ve uluslararası kuruluşları müdahaleye çağırmasını RF, Yeni Osmanlıcılığın Türkiye'de bir yansıması olarak değerlendirildi.

Bosna Savaşı, RF dış politika düşünce ve uygulamasını önemli ölçüde etkileyen olaylar arasındaydı. SSCB sonrası Yeni Batıcıların yönetiminde “medeni dünyaya katılma” yoluna giren RF'de, Bosna Savaşıyla birlikte tutulan yolun akıbeti hakkında tereddütler oluşmaya başladı. Bosna Savaşı'nda RF'nin etkisizliği, Batı'nın RF'yi dikkate almaması dolayısıyla Yeni Batıcı dış politika eleştirildi. Yine RF'de, Yeni Batıcılığın temsilcilerinden Kozyrev'in Bosna Savaşı sırasındaki Yeni Batıcı yaklaşımı eleştirildi. Yeni Batıcılığın RF çıkarlarına hizmet etmediğinin Bosna Savaşında görüldüğü düşüncesiyle Yeltsin, Yeni Batıcı Kozyrev'i 5 Ocak 1996'da Dışişleri Bakanlığı görevinden uzaklaştırdı.

YSFC bunalımı, RF'nin kendi iç sorunlarına döndüğü bir zamana denk geldi. Batı iktisadi yardımına duyulan ihtiyaç RF'nin YSFC'ye tam bir destek vermesini engelledi. Temas gurubuna alınan RF, Bosna'da IFOR/SFOR'a asker vermek ve Bosna Savaşı sırasında diplomatik girişimde bulunmak dışına çıkmadı/çıkamadı.²⁷⁷ Batı, Belgrad yönetimine yaklaşırken RF'ye arabulucuk görevini yükledi. Arabuluculuk, Belgrad'ın RF'den beklentilerinin çok altında kaldı. RF, Dayton'dan sonra ambargo hafifleyince Yugoslavya'nın en fazla ticaret yaptığı taraf oldu (Uzgel, 2002, s. 155-156).

Yüzyıllardır Türkler ile Slavlar, Balkanlardan Çin Denizine uzanan coğrafyada kuzeyde Slavlar, güneyde Türkler olmak üzere veya iç içe olarak yaşıyorlar. Bu durum yüzyıllarca Osmanlı-Çarlık ilişkilerini etkilerken, SSCB-Türkiye ilişkileri bu durumdan nisbeten az etkilendi. SSCB'nin dağılması sonrasında Türkler ve Slavların

²⁷⁷ RF, 1 Ocak 1994'te BM Barış Gücü'ne iki tabur verdi. Biri Bosna-Hersek'te diğeri Hırvatistan'da görev yaptı (Sisav, 1995:92).

konumu RF-Türkiye ilişkilerini tekrar önemli ölçüde etkilemeye başladı. SSCB sonrasında Türkler ve Slavlar arasındaki olumlu ya da olumsuz ilişkilerin etkisinin Balkanlar'dan Çin Denizine uzanan kuşağa yansıtacağı görüldü.

Bosna Savaşı, Türk ve Slav etkisinin yayıldığı Adriyatik'ten Çin Denizine kadarki coğrafyanın en batı ucunda cereyan etti. Bosna Savaşı, Osmanlı-Çarlık mücadelelerini ve Osmanlıların mücadele stratejilerini hatırlattı. Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Çarlığa karşı tek başına mücadele etmekten kaçınan Osmanlı dış politika geleneği²⁷⁸ II. Dünya Savaşı sonrasında tekrar ortaya çıktı, bu geleneğin SSCB'nin dağılması sonrasında devam ettiğini gösteren verilerden biri Türkiye'nin kendi başına Bosna Savaşı'na müdahale etmeyeceği/edemeyeceğini açıklaması, Bosna sorununu Batı ile birlikte çözme politikasıydı. Bosna Savaşında, RF'nin Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Çarlığın Ortodoks tebaayı, Türkiye'nin ise Osmanlıdan kalan Müslümanları himaye politikası izlediği görüldü. Bosna Savaşı için genelde Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinde ilk defa Türkler dışında (Kıbrıs) Osmanlı milletlerinden birisi için olağanüstü çaba harcadığı tespiti yapıldı.²⁷⁹ Bosna Savaşında Türkiye'nin Boşnakları desteklemesi, RF basınında Yeni Osmanlıcılığın ve Turancılığın tezahürü şeklinde algılandı.²⁸⁰ Bu algıyla ilgili yazılardan birinde, Pravda gazetesinde, Özal'ın Şubat 1993'teki Balkanlar gezisinin akabinde, Balkanlarda hüsnü kabul ile karşılanmasından, Türkiye'nin Balkanlara dönme arzusundan, Türkiye'nin silah temin etmesinden, Türkiye'den gönüllülerin savaşa katılmak üzere Bosna'ya gittiğinden sözedildi.²⁸¹

²⁷⁸ Küçük Kaynarca'dan sonra İsveç ile askeri itifak akdedildi (Kurat, 1993, s. 291).

²⁷⁹ Şaban Çalış bu tespitin aksini; Türkiye'nin SSCB sonrası Balkan ve Bosna politikasının, RF basınında iddia edildiği gibi yeni Osmanlıcı, pantürkçü ve İslamcı olmadığını, cumhuriyet sonrasında çizgisinden ayrılmadığını iddia etti (Çalış, 2001, s. 143).

²⁸⁰ "Pan-türkizmin coğrafi sınırları; ideolojik bir olgu olarak, Ege Denizi'ndeki Yunan adalarından Bosna'ya ve Arnavutluk'a, Sırbaların elindeki Kosova'ya, Bulgaristan'ın Güneydoğu Bölgelerine, Moldavya'daki Gagavuz Bölgesine, Kırım'a, Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya'nın yanısıra Volga'nın orta ve aşağı kısımlarına, Urallar'a ve Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır" (Arkady Vartanyan, Nezavisimaya Gazeta: "Pan-türkist Emeller ve Dünya Toplumu Geleneksel 'Doğu Politikasının' Yeni Ahlakî Temellere Dayalı Girişimlere İhtiyacı Var", 19 Eylül 1996, 088 : hbr_00022686 : 25 Eylül 1996).

²⁸¹ Yevgeni Fadeyev, "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Balkanlar Gezisi", Pravda, 23 Şubat 1993, 060:HBR_00047076: 23/02/1993.

RF basını Türkiye'nin Bosna Müslümanlarına saldırıların durdurulması talebini Müslüman dayanışması ve Osmanlı geçmişiyle bağlantılandırdı: “Bu Güney Avrupa ülkeleri, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a göre, tarihleri açısından Osmanlı İmparatorluğu’na ve Türkiye’ye bağlıdırlar. Halen bölge nüfusunun büyük bir kısmı, Özal’ın belirttiği gibi, Osmanlı kökenlidirler” ... “Ankara için Yugoslavya’dan Çin’e kadar uzanan topraklar, üzerinde 210 milyon ‘Türk’ yaşayan ve ortasında Türkiye’nin bulunması gereken doğal bir topluluğu barındırmaktadır. Ortak dinleri, dilleri ve kültürleri var. Devlet Bakanı Orhan Kılıçoğlu şöyle demişti: “Gelecekte Orta Asya’dan Adriyatik’e kadar uzanan bir hilâl ve bunun ortasında da vatanımızı görüyoruz”.²⁸² Türk basını tarafından ise RF’nin Ortodoksluk ve Çarlıkla ilgisinden dolayı Sırpıları desteklediği dile getirildi.

Türkiye ve RF yetkilileri dışında vatandaşlar da ihtilafa taraf oldular. Balkanlar’dan Türkiye’ye göçen Türk vatandaşları hükümeti daha etkin olmaya çağırdılar. RF’den ve Türkiye’den gönüllülerin savaşa katıldığı iddia edildi. RF basını Şubat 1993’te Türk diplomatların çabalarına dikkat çekti ve Türk ordusunda Sırpça bilen birliklerin oluşturulduğunu yazdı.²⁸³

Türk Hükümeti kan dökülmesinin sorumlusu olarak Sırpıları gösterirken RF iki tarafın eşit sorumlu olduğunu iddia etti. Türkiye kan dökülmesinin önüne geçilmesi için uluslararası operasyon önerisinde bulundu. RF ise Sırpılara karşı kuvvet kullanılmasını engellemeye çalıştı. RF iktisadi tedbirlerin sıkılaştırılmasını istedi.

Türkiye ile RF arasında Bosna Savaşına ilişkin görüş ayrılıkları; savaşın sorumlularını, silah ambargosu, askerî müdahale başlıkları altında toplanabilir. Türkiye, savaşın sorumlusu olarak Sırpıları görürken (Batı da Sırpıları sorumlu tuttu) RF sorumluluğu tüm taraflarda gördü. Türkiye daha sonra silah ambargosunun kaldırılmasını, askerî harekât yapılmasını savunurken RF silah ambargosunun devam

²⁸² Yelena Lukaşenka, Balkan Cihadı, Haftalık Rossiya Gazetesi, 24 Şubat-2 Mart 1993, 081: HBR_00047187: 25/02/1993.

²⁸³ Yelena Lukaşenka, Balkan Cihadı, Haftalık Rossiya gazetesi, 24 Şubat-2 Mart 1993, 081: HBR_00047187: 25/02/1993.

etmesini ve askerî operasyon yapılmamasını savundu.

Bosna Savaşında Türkiye ve RF'nin dış politikasına daha yakından bakarsak; RF'nin önce SSCB'nin politikasını devam ettirdiğini görürüz. SSCB Dışişleri Bakanlığından 1990 yılı ortasında gelen açıklamalar YSFC'nin birliğini ve toprak bütünlüğünü destekleme yönündeydi. BM Güvenlik Konseyi, 25 Eylül 1991'de 713 sayılı kararla YSFC'ye silah ambargosu koydu.²⁸⁴ SSCB, “medeni ayrılma” aygıtı BDT ile dağılmışken YSFC'nin medenice ayrılması için böyle bir aygıt oluşturulamadı. RF, SSCB'nin YSFC'nin birliği ve toprak bütünlüğü politikasını da devam ettirdi. Batılı devletlerin ayrılan cumhuriyetlerin bağımsızlığını tanıması sonrası RF de yeni cumhuriyetleri tanıdı (Şubat 1992'de Slovenya ve Hırvatistan'ı, Nisan 1992'de Bosna-Hersek'i). Bu tutum değişikliğinin en önemli nedeni yeni devletin kurulmasıyla dış politikanın değişmesiydi. 1990'ların başı RF'nin Avrupa güvenlik sistemi içinde yer alma ve Batı dünyasıyla bütünleşme çabalarını yansıtmaktaydı. Bu yüzdendir ki, RF'nin Batı medeniyetine katılma arzusu, YSFC konusunda Batı'nın yanında yer almasını bir anlamda “zorunlu kıldı” (Cretu, 2006, s. 117). RF'nin iktisadi yardım ihtiyacı, dış politikasını da etkiledi. Batılı ülkelerin “ihtilafların sorumlusu ve savaşların başlatıcısı Sırp” tespiti karşısında RF “Batı'nın karşısında Sırp”ın yanında görünümü”nden sakınma durumunda kaldı.

a. Türkiye'nin Uluslararası Müdahale Çağrılarına RF'nin Tepkisi, RF'den Gönüllülerin Savaşa Katılması

Türkiye önce YSFC'nin toprak bütünlüğünden yanaydı. Ancak, Batı Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıdıktan sonra Türkiye 6 Şubat 1992'de YSFC'den bağımsızlığını ilan eden Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek Cumhuriyetlerini tanıma kararı aldı.

Türkiye, İslam Konferansı'nın dönem başkanı sıfatıyla, Bosna-Hersek'te özellikle Müslümanlar'a Sırp ve federal ordu tarafından girişilen eylemler nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi'nden 15 Mayıs 1992'de harekete geçmesini istedi. Güvenlik

²⁸⁴ Daha sonra Türkiye silah ambargosunun kaldırılmasını isterken RF devamından yana oldu. Türkiye ve ABD Boşnaklar'a gizlice silah gönderdi (Türbedar, 2005, s. 170-171).

Konseyi 16 Mayıs 1992’de, Bosna-Hersek’te çatışmalara son verilmesini istedi. Güvenlik Konseyi, Bosna-Hersek’teki katliamlar nedeniyle Sırbistan ve Karadağ’a petrol satışının yasaklanması ve hava bağlantısının kesilmesini de kapsayan geniş bir iktisadi ambargo uygulanmasını 30 Mayıs 1992’de kabul etti.

Türkiye, Güvenlik Konseyinin Mayıs 1992’deki müeyyidelerini memnuniyetle karşıladı. Daha sonra Türkiye, silah ambagosunun Sırlara uygulanıp Boşnaklara uygulanmamasını istedi, RF ise buna karşı çıktı.²⁸⁵ Türkiye, savaşı ve savaşın sonuçlarını uluslararası teşkilatların gündemine getirenler arasındaydı. Türkiye, 7 Ağustos 1992’de BM Güvenlik Konseyi’ne eylem planı sundu. Bakanlar Kurulu 9 Ocak 1993’te BM Güvenlik Konseyi’nden “Müslümanları Sırp saldırılarından korumak üzere” Bosna-Hersek’e askerî müdahalede bulunulması yönünde karar alınmasını istedi. Türkiye sorunun barışçı yollarla çözülmesi, barışçı yolların çözüm olmaması halinde askerî müdahale yapılmasını, müdahalenin de uluslararası teşkilatlar vasıtasıyla olmasını savunurken, ABD Dışişleri Bakanı Lawrence Ealeburger; “Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar birbirlerini öldürmeme kararı almadığı sürece, dış müdahalenin hiçbir faydası olmayacaktır” fikrindeydi (Türbedar, 2005, s. 168). Bosna, Endülüs’ü çağrıştırdı. Özal 18 Şubat 1993’te Taksim Meydanı’nda; “Tarihin yüz seneden sonra getirip önümüze bıraktığı bu yadigâra sahip çıkmak bizim için insani, tarihî, millî ve dinî bir borçtur. ... Bu yadigârı, ikinci bir Endülüs trajedisi haline getirmemek gibi ağır bir mesuliyet ve vebal altındayız” dedi (Özal, 1993, s. 11).

1993’te Bosna sorunu ile ilgili olarak Türk yetkililer RF’yi birkaç kez ziyaret etti. Türkiye’nin soruna bakışında Yeni Osmanlıcılık ve Turancılık politikasının izlenmediği RF’ye iletildi. RF basınında, Çetin’in Mart 1993’teki Moskova ziyaretinden önce, Türkiye’den gönüllülerin Boşnaklar yanında savaşmaya ve Türkiye’nin uluslararası müdahaleye katılmak için hazır olduğu, hatta Sırpça bilen

²⁸⁵ Bosnalı Sırlar’a Sırbistan’dan, Bosnalı Hırvatlar’a ise Hırvatistan’dan silah yardımı yapıldığından ambargo, silahlı olmayan Boşnakların aleyhine oldu. ABD’de ambargonun tek yanlı kaldırılması istekleri dile getirildi (Türbedar, 2005, s. 170).

komando birliklerinin oluşturulduğu iddia edildi.²⁸⁶ Dışişleri Bakanı Çetin'in Moskova'yı ziyareti sırasında: "Rusya diplomasisinin Bosna ihtilafına katılan bütün tarafların eşit ölçüde sorumluluk taşıdıkları görüşünü Ankara paylaşıyor mu?" sorusuna; "En korumasız taraf Bosnalı Müslümanlardır ve bu bütün dünyaca bilinmektedir. Diğer toplumların arkasında birer devlet, Sırp'ların arkasında Sırbistan, Hırvatların arkasında Hırvatistan var. Müslümanların arkasında ise kimse yok" diye cevap verdi.²⁸⁷ "Gözlemcilerin kanılarına göre Türkiye, Balkanlar'da askerî güç kullanılmasına, Rusya'ya kıyasla daha çok hazırdır, bu konuda fikriniz nedir?" sorusuna Çetin: "Bu hatalı bir görüştür, biz hiçbir zaman Yugoslavya bunalımının askerî yolla çözümünden yana olmadık. Ancak, alınan bütün önlemler sonuç vermediği takdirde, iddia edildiği gibi, Sırp havaalanlarından havalanan uçakların Bosna'daki savaşa katılmasını önlemek için BM hava harekâtlarına katılabiliriz" dedi.²⁸⁸ Böyle sınırlı eylemler dışında Türkiye'nin kendi başına askerî müdahaleye niyeti yoktu.

Bosna Savaşı, iki taraf vatandaşlarını da içine çekti. Dışişleri Bakanı Çetin, Mart 1993'te Türkiye'den gönüllülerin herhangi bir ihtilafa katılmadığı kanaatini taşıdığını, Türkiye'de yaklaşık iki milyon Balkan kökenli Türk vatandaşı olduğunu, birçoklarının Bosna-Hersek'te akraba ve yakınlarının yaşadığını belirtti. Çetin'e göre Türk vatandaşlarından bazıları akraba ve yakınlarına yardım etmek için oraya gitmiş olabilirlerdi. Diğer yandan Çetin, Slavlar tarafında savaşmak isteyen Rusların bu cumhuriyete geldiklerini bildiğini söyledi. Çetin: "Ben bunu doğru bulmuyorum, bu yolla ihtilaf çözülemez, ancak körüklenir" dedi. Moskova Büyükelçisi Volkan Vural da: "Benim Hükümetimin görüşü şöyle: Saldırı, gerekirse silahlı müdahaleye de başvurulabilir, ne pahasına olursa olsun durdurulmalıdır".²⁸⁹

Katliamlar sonrası BM önce güvenli bölgeler oluşturdu, Sırp katliamlarının

²⁸⁶ Yelena Lukaşenko, "Balkan Cihadı", Rossiya, 24 Şubat-2 Mart 1993, 081: HBR_00047187: 25/02/1993.

²⁸⁷ Sergey Teşmistrenko ve Viktor Zamyatin, "Rusya ile Türkiye 'Sıcak Noktalarda' İşbirliği Yapma Mutabakatına Vardılar" Commersant Daily, 3 Mart 1993, 089: HBR_00047402: 03/03/1993.

²⁸⁸ Mihail Karpov, "Türkiye, Balkanlar Krizinin Askerî Önlemlerle Çözümüne Karşıdır", Nezavisimaya Gazeta, 03 Mart 1993, 090 : HBR_00047403: 03/03/1993.

²⁸⁹

durumunu üzerine 31 Mart 1993'te Bosna-Hersek üzerinde uçuşları yasakladı. NATO'ya bağlı uçaklar özellikle de ABD ve Türk uçakları uçuş yasağını denetlediler.

RF'nin 1993'te Batı'dan iktisadi yardım talepleri üst düzey görüşmelere konu olmaya devam etti. Bu durum RF'nin Sırlara destek vermesinin önündeki engellerden biriydi. 4 Nisan 1993'te Clinton ile Yeltsin arasındaki görüşmelerde ağırlıklı olarak ABD'nin RF'ye iktisadi yardımı konusunun ele alındığı bildirildi. Başlangıçta RF'ye bir milyar USD ekonomik yardım yapılacağı, sonra daha fazla paranın bunu takip edeceği bildirildi. Clinton'ın görüşmede ayrıca Bosna konusunda Sırlara daha fazla yaptırım uygulayarak baskıyı arttıracaklarını söylediği, Yeltsin'den de Vance-Owen planını hâlâ imzalamayan Sırlara baskının sürdürülmesini istediği bildirildi.

RF basını, Özal'ın ölümünden önceki son ziyaretini Bosna ile alakalandırarak yorumladı.²⁹⁰ RF, Nisan 1993'te Batı ile uyumlu açıklamalar yaptı. 27 Nisan 1993'te, RF'nin uluslararası topluma karşı gelenleri desteklemeyeceği ve Sırların BM'nin sert tepkisiyle karşılaşacağı belirtildi. Açıklamada, Bosna-Hersek'teki bunalımın bir dönüm noktasına geldiği, bu aşamada BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri arasındaki birlik ve beraberliğin korunmasının her zamankinden daha büyük bir önem taşıdığı vurgulandı.

30 Nisan 1993'te Çetin Sırların destekçisi Yunanistan ve RF'nin, uluslararası toplumun hızla müdahaleye doğru kaydığını farkederek Sırları ikna girişimine başvurduklarını söyledi. 10 Mayıs 1993'te RF Savunma Bakanı Pavel Graçov Türkiye'ye geldi. Bu tarih itibarıyla, Türkiye ihtilafın çözümü için askerî güç kullanılmasından ve Bosnalı Müslümanlara uygulanan silah ambargosunun

²⁹⁰ Ankara'nın Bosna Müslümanlarını desteklediği, Türkiye'nin Balkanlar'dan Altay dağlarına kadar uzanan kuşakta kilit önemde bir ülke olduğu, Türkiye'nin politikasını Doğu'ya ve Kuzey'e yönelen iktisadi yayılmacılıkla desteklediği yorumları yapıldı. "Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden 70 yıl sonra, giderek etki alanını genişletmekte: bu amaçla silah gücünü değil, ekonomik araçlarını kullanmaktadır" (Lev Bruni, "Batı'dan Vazgeçmeyen Ankara, Doğu'ya da Yönelmeye Başladı", Segodnya, 085: HBR_00048737: 13/04/1993).

kaldırılmasından yanaydı. Graçov'a göre, askerî güç kullanılması sivil halk arasında çok büyük can kaybına yol açacak, ambargonun kaldırılması ise bölgede silahlanma yarışını hızlandırarak, ihtilafı daha da körükleyecekti. İhtilafın sadece siyasi yollarla çözüme kavuşturulabileceğine inanan Graçov, iktisadi ablukanın sıkılaştırılmasından ve Bosnalı Sırpların yaşadıkları bölgelerin havadan kontrolünün arttırılmasından yanaydı.²⁹¹

Graçov, Vance-Owen barış planı çerçevesinde dahi kalsa, YSFC sorununu askerî yolla çözmeyi öngörecek her türlü çabaya karşı çıktı. Ona göre, Bosnalı Sırpların mevzilerinin bombalanması ve kara kuvvetlerinin kullanılması bunalımı çözmeyi sadece geciktirecekti. Graçov, uygulanan silah ambargosunun Müslümanlar için kaldırılmasına da kesinlikle karşı çıktı. Graçov; “bu, Yugoslavya'nın tamamen silahlanması anlamına gelecek ve durum kontrolden çıkacaktır” dedi. Türk tarafı ise askerî yolların kullanılmasını, bir çıkar yol olarak görüyordu. 17 Mayıs'ta Moskova'da Graçov: “Silahlı kuvvetlerin komutanı olduğum sürece, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne bağlı 900 kişi dışında, tek bir Rus askeri dahi oraya gönderilmek üzere hazırlanmayacak ve gönderilmeyecektir. Bu benim kesin kararım” dedi.²⁹²

Graçov'un Ankara ziyaretinden sonra, Sırplar'a karşı hava saldırıları düzenlenmesine ilişkin ABD planlarının NATO'da ele alındığı sırada²⁹³, Türkiye'nin Bosna sorununu uluslararası teşkilatların gündemine getirmesinin de bir sonucu olarak, 19 Ağustos 1993'te Çetin İKÖ heyetinin bir mensubu olarak Moskova'dayken ve RF siyasi çözümünü savunurken, Türkiye hava saldırısından yanaydı. 19 Ağustos'ta İKÖ heyetinin Kozyrev ile görüşmesi sırasında Çetin: “Dünya toplumu Bosna'ya insani yardım ulaştırılmasını ve Saraybosna kuşatmasının kaldırılmasını barış görüşmeleri

²⁹¹ Aleksander Sicov, “Türkiye, Rusya'dan Silah Alacak... Sıcak Noktalarla İlgili Rus Tutumuna İse Karşı”, İzvestia, 14 Mayıs 1993, 040: HBR_00049987: 14/05/1993.

²⁹² Vadim Solovyov, “Rusya ve Türkiye Aralarında Askerî İlişkilere Gidiyorlar” Nezavisimaya Gazeta, 19 Mayıs 1993, 017: HBR_00050159: 19/05/1993.

²⁹³ Bu plan Türkiye'nin 7 Ağustos 1992'de BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu plana yakındı (Çalış, 2001, s. 139).

yoluyla sağlayamazsa, NATO'nun askerî müdahalesi kaçınılmaz olacak" dedi.²⁹⁴

4 Eylül 1993'te Bosnalı Sırp lideri Radovan Karadziç, bölgede Almanya'nın Batı Avrupa, Türkiye'nin de Doğu Avrupa ve RF'yi kontrol edecek bölgesel güçler haline getirilmesi için çaba sarfedildiğini öne sürerek; "Türkiye, Avrupa'ya imparatorluk ya da en azından bölgesel güç halinde dönme arzusunda. Bu nedenle Bulgaristan, Yunanistan, Üsküp, Kosova, Sancak ve Bosna-Hersek'teki Müslüman azınlıkları amacına ulaşmak için kullanıyor" dedi.²⁹⁵ 6 Şubat 1994'te RF'de ise aşırı sağcı Liberal Demokrat Parti lideri Vladimir Jirinovski; Bosna'da Sırp liderin safında çarpışan Rus gönüllülerinden övgü ile söz ederek, Rusya'yı Batı'nın "yozlaşmış değerlerinden" korumak için, yeni bir Slav ordusunun kurulmakta olduğunu belirtti.²⁹⁶

b. Sırp Hedeflerine NATO Harekâtı Sonrası İlişkiler

11 Nisan 1994'te NATO Barış Gücü uçakları Sırp mevzilerini ve YSFC'deki askerî ve stratejik noktaları bombalamaya başladı. NATO harekâtına RF ve Çin şiddetle karşı çıktı. Amerikan uçaklarının Belgrad'daki Çin Büyükelçiliğini bombalayıp daha sonra yanlışlık olduğunu belirtmesi ABD'nin Çin ve RF'ye uyarısı olarak algılandı (Çakmak, 2006, s. 242). RF yetkilileri, BM Genel Sekreteri'nin onayıyla NATO uçaklarının Bosna'da Sırp hedeflerini bombalamalarını kendileri için arzu edilmez bir örnek olarak gördüler.²⁹⁷ Nisandan temmuza RF tutumunda değişiklik oldu. 10 Temmuz 1994'te İtalya'da yapılan sanayileşmiş ülkeler (G-7) toplantısının son günkü oturumuna Yeltsin de ilk kez katıldı. Toplantıdan sonra yayımlanan ortak bildiriye, barış planının Bosna'daki taraflarca 19 Temmuz'a kadar kabul edilmemesi halinde daha sert yaptırımlar uygulanacağı belirtildi.²⁹⁸

Bosna sorunu hakkında RF basınında çok farklı değerlendirmeler yer aldı. Bunlardan

²⁹⁴ Sergei Tsehmistrenko, "Ankara, Rus Savunma Sanayininin Sivilleşirilmesine Katılmaya İlgisini Doğruladı", Kommersant Daily, 20 Ağustos 1993, 059: HBR_00053530: 20/08/1993.

²⁹⁵ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1993&a=9> erişim 25/12/2011.

²⁹⁶ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=2> erişim 25/12/2011.

²⁹⁷ Vladimir Abarinov, "Bu Usulle Olmazsa Başka Bir Usulle de Olur...", Segodnya, 10 Haziran 1994, 077: HBR_00063668: 10/06/1994.

²⁹⁸ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=7> erişim 25/12/2011.

birisinde Rus tarihçilere atıfla, Osmanlı-Çarlık savaşlarını Avrupalıların özendirdiği, Bosna Savaşı dolayısıyla Türkiye ile RF'nin savaşa tutuşturulmak istendiği, yüzyıllardır süren nüfuz alanı mücadelesinden vaçgeçip, Türkiye'nin Avrupa ittifakından çıkarılıp RF ile işbirliğine çekilmesinde RF'nin çok büyük çıkarı olduğuna dair yorumları yapıldı.²⁹⁹

Bosna Savaşı sonrasında RF Dış Politikasında Avrasyacılık eğilimlerinin güçlendiği gözlemlendi. RF, Yeni Osmanlıcılıktan, Turancılıktan daha fazla kuşkulandırmaya başladı. Yeltsin, Dışişleri Bakanlığı ve Bakanın (A. Kozyrev) icraatlarını eleştirdi. RF basınında, Türkiye'nin etki alanını arttırdığı vurgulandı, Türkiye'de Türkçülük, Pan-Türkçülük ve Turancılığın güçlendiği yorumları yapıldı. Türkçülüğün, Türkiye nüfusunun Türkleştirilmesi programı olduğu, bunun akabinde Türk devletlerinin birleştirilmesi hedefinin, Pan-Türkçülüğün geldiği ve bunun programının ise şu şekilde olacağı iddia edildi:

“... halkların yaşadıkları topraklarla birlikte tek federasyon içinde, büyük Turan'da birleştirilmesidir. Bu halklar, Akdeniz'den Çin'e kadar uzanan bölgede yaşayan Türkçe konuşan halklardır. Bu bölge Arnavutluk, Bosna ve Kıbrıs'tan başlıyor, sonra Kırım Tatarlarının, Moldova Gagavuzlarının yaşadığı bölgeleri ve Tataristan, Başkurtistan, Yakutistan, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Altay'ı kapsayacak şekilde uzanıyor. Bu konuda iyi bilgiye sahip politika uzmanlarından S. Huntington şöyle demiştir: “SSCB'nin çöküşü Yunanistan'ın kıyılarından başlayarak, Çin'e kadar yedi ülkeyi kapsayan Türk uygarlığının liderliği için Türkiye'ye de eşsiz bir olanak vermiştir”.³⁰⁰

“Pan-Türkizmin coğrafi sınırları ideolojik bir olgu olarak, Ege Denizi'ndeki Yunan adalarından Bosna'ya ve Arnavutluk'a, Sırbaların elindeki Kosova'ya, Bulgaristan'ın Güneydoğu bölgelerine, Moldavya'daki Gagavuz bölgesine, Kırım'a, Kuzey Kafkasya'ya ve Transkafkasya'nın yanı sıra Volga'nın orta ve aşağı kısımlarına, Urallar'a ve Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır”.³⁰¹

“Türklüğün en parlak yıllarının İslam devleti döneminde yaşadığı düşüncesi, Türkler arasında giderek yaygınlaşmaktadır. ‘Teknokrat’ Atatürk'ün Batıyla ilişkilerinde gerçekleştirdiği günün koşullarına uyum sağlamaya yönelik İslam aleyhtarı politika, Ankara'ya taktik çıkar sağlamışsa da Türkiye'yi ancak NATO'nun Asya'daki uzantısı haline getirmiştir”.³⁰²

²⁹⁹ Abbas Abbasov, “Azerbaycan, Türkiye ile Rusya Arasında Kaldı Polemikle İlgili Bazı Notlar” Nezavisimaya Gazeta, 16 Eylül 1994, 062: HBR_00067531, 16/09/1994.

³⁰⁰ Leon Onikov, “Türkler mi Bizi Tehdit Edecekler?”, Eho Planeti, 16 Aralık 1995, 107 :HBR_00008446: 29 Aralık 1995.

³⁰¹ Arkady Vartanyan, “Pan-Türkist Emeller ve Dünya Toplumu Geleneksel ‘Doğu Politikasının’ Yeni Ahlaki Temellere Dayalı Girişimlere İhtiyacı var”, Nezavisimaya Gazeta, 19 Eylül 1996 088: HBR_00022686: 25 Eylül 1996.

³⁰² Mihail Jager, “Karadeniz'den Sarıdeniz'e Kadar Uzanacak Olan Türkistan, Kommersant Daily, 13 Mart 1997, 0081: 17 Mart 1997.

2. Kosova Sorununda RF ile Türkiye'nin Politikaları

Bosna-Hersek sorununda olduğu gibi Kosova sorununda da Türkiye ile RF farklı tarafları desteklediler. Kosova'ya NATO müdahalesi sonrası RF vatandaşlarının bir kısmı Sırların, bir kısmı ise Arnavutların tarafında savaşmaya hazırlandı. RF basınında Kosova'da Türk militanların savaştığı iddia edildi. Yine RF basını, Kürtler ile Kosova Arnavutlarının durumunu birbirine benzetti. Kosova Arnavutlar gibi PKK'nın da Türkiye'de mücadele ettiği vurgulandı. Büyükelçi Nabi Şensoy böyle bir kıyaslama yapılamayacağını, Yugoslavya'nın federal, Türkiye'nin ise üniter bir devlet olduğunu ve kürdistan diye bir yerin olmadığını söyledi.

RF-Türkiye ilişkilerinde gerilim konusu olan Kosova sorunu üç aşamadan geçti. Bu aşamalara göre, Türkiye ve RF'nin politikaları ele alındı. İlk aşama Yeltsin döneminden önce başladı, 1989-1995. İkinci aşama Yeltsin dönemi içinde başladı ve bitti, 1995-1999. Üçüncü aşama Yeltsin döneminin dışına taşı, 1999 sonrası. RF, bu üç aşamada da Kosova'nın, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) içerisinde kalmasını destekledi. Türkiye, 1990'ların başında YSFC'nin bütünlüğünden yana idi. Batı'nın YSFC'den ayrılan cumhuriyetleri tanınması üzerine Türkiye de YSFC'nin bölünmesini tanıdı. Bu bağlamda Kosova sorununun ilk aşamasının başlangıcında Türkiye YSFC'nin toprak bütünlüğü taraftarıydı. Kosova Cumhuriyetini Türkiye tanımadı. Türkiye ikinci ve üçüncü aşamada Batı ile birlikte hareket etti. Türkiye, 1998 martından itibaren Batı'yı harekete geçmeye çağırdı. Batı ile Türkiye Kosova sorununda RF'ye karşı işbirliği içinde oldu.

Kosova sorununun son aşamasında, NATO müdahalesi sonrası RF'nin askerî güç kullanma tehdidi, 7 savaş gemisini Adriyatik'e göndereceği açıklaması Türkiye'yi endişelendirdi. Türkiye, Kosova sorununun Balkanlara yayılması ve dünya savaşı halini almasından korktu. Dünya savaşı ihtimalini fark eden RF yöneticileri Nisan başından itibaren itidalli hareket etmeye başladılar.

Türkiye'den ve RF'den gönüllü askerlerin YFC'ye gittiği, Türkiye ve RF hükümetleri dışında özel kişilerin ihtilafa karıştığı iddia edildi. RF'de hem Sırlar'ın hem de Arnavutlar'ın yanında savaşacak gönüllülerin toplanması sonrası Yeltsin,

Kosova sorununun RF’de bir iç soruna dönüşmesinden çekindi. Türkiye, Kosova sorununun çok taraflı olması nedeniyle RF’yi hedef alan açıklamalardan kaçındı. RF basını, Kosova Arnavutları ile Kürtler ve Kıbrıs Rumlarının durumu arasında bir bağlantı kurarak Batı’yı çifte standart uygulamakla itham etti.

İlk aşamada Türkiye ve RF’nin politikaları birbirine yakınken, ikinci ve üçüncü aşamada birbirinden uzaklaştı. Kosova sorununun Yeltsin dönemindeki üç aşamasını yakından inceleyerek Türkiye ve RF’nin politikalarını ortaya koyalım.

a. Arnavutların Barışçı Direnişi

İlk aşama, 28 Mart 1989’da Kosova’nın özerkliğine son veren ek maddelerin Belgrad’da onaylanması sonrası, Arnavutlar’ın, İbrahim Rugova liderliğindeki barışçı direnişiyle başlar.³⁰³ Bu aşamada Arnavutlar, Sırp yetkililerle teması kesip, “Kosova Cumhuriyetini”ni ilan ederek tepki verdiler. Kamu hizmetlerini kendi aralarında örgütleyerek paralel bir kamu hizmetleri sistemi kurdular.

Kosova ilk aşamada, 1989-1995, öteki çatışma ve ayrılma süreçlerinin gölgesinde, gerisinde kaldı. Sorunun ilk aşaması içinde Kosova parlamentosunun beşte dördünü oluşturan Arnavut temsilciler 22 Eylül 1991’de bağımsız Kosova Cumhuriyeti’ni ilan etti. Kosova Cumhuriyeti’nin ilanına ilişkin karar, 26-30 Eylül 1991’de yapılan referandumda, Kosova’da kayıtlı bütün seçmenlerin % 87’sinin oyuyla kabul edildi.³⁰⁴

Kosovalı Arnavutlar’ın lideri İbrahim Rugova 1992’deki Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Özal tarafından kabul edildi. Rugova, Kosova Cumhuriyetini Türkiye’nin tanımasını istedi. Türkiye bu talebi yerine getirmese de siyasi destek sözü verdi (Uzgel, 2001, s. 509). 24 Mayıs 1992’de YSFC’nin Kosova özerk bölgesinde ilk çok partili seçimler yapıldı. Cumhurbaşkanlığı için tek aday olan Kosova Demokratik Birlik Partisi lideri Rugova, yaptığı kısa açıklamada: “Bugün Kosova’nın bağımsızlığı ve kurumları için oy kullanıyoruz. Mücadelemizi barışçı

³⁰³ <http://kosovam.wordpress.com/soguk-savas-sonrasi-donem/> erişim 17/06/2008.

³⁰⁴ <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/alpkaya/kosova.htm> erişim 13/06/2008.

yollardan sürdüreceğiz” dedi. Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel ve parti liderleri ile görüşmeler yaptığını söyleyen Rugova, Türk siyasi liderlerinin Kosova’daki Arnavutlar için çeşitli kolaylıklar sağladığını ifade etti.³⁰⁵

RF, Kosova’daki olayları ve Türkiye’nin tutumunu izliyordu. Kozyrev, Ocak 1993’te RF’nin Kosova’ya ilişkin politikasını şu şekilde özetledi: “Kosova’daki Arnavut toplumun, otonomi hakkı da dâhil olmak üzere haklarına saygı gösterilmesini istiyoruz. Ancak biz bölgede ayrılıkçı duygulara destek vermiyoruz ve Sırbistan’ın toprak bütünlüğüne de taraftarız”.³⁰⁶ Özal Şubat 1993’teki Üsküp ve Tiran ziyaretinde Kosovalı Arnavutlarla görüştü.³⁰⁷

b. Dayton Barış Anlaşması Sonrası

İkinci aşama, 21 Kasım 1995’te imzalanan Dayton Barış Antlaşması’nda Kosova sorununun çözümüne yer verilmemesi ile başladı. Anlaşmayla hayal kırıklığına uğrayan barış yanlıları ile daha radikal duruşlu Arnavut liderler, barışçı tutumlarıyla istediklerinin verilmeyeceğinin farkına vardılar (Gjejlani, 2007, s. 81).

Dayton Anlaşmasıyla başlayan ikinci aşamada Türkiye’nin Kosova sorununa ilgisi arttı. 1996’da Türkiye’nin Kosova sorununa ilgisi RF basınında Pan-Türkizm ve Türkiye’nin Balkanlar ve Kafkaslardaki diğer olaylara ilgisiyle bir araya getirilerek Osmanlı hayali olarak yorumlandı.³⁰⁸ Pravda 5 gazetesi SSCB sonrası Sırbistan ve Çeçenistan’da konumunu savunamayan RF’nin zayıflığının Atlas Okyanusu’ndan İran’a kadar uzanan Büyük Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden kurulması hayalini Pantürkistler’e ilham ettiği yorumunu yaptı.³⁰⁹

Kosova Kurtuluş Ordusu (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës-UÇK*) 1997’den itibaren

³⁰⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1992/mayis1992.htm> erişim 13/06/2008.

³⁰⁶ Maksim Yusin, Andrei Kozyrev ile Mülakat, “Moskova, Bosna’da Hâlâ Barışçı Bir Çözüm Umudunu Taşıyor Olmakla Birlikte Kuvvet Kullanımını da İhtimal Dışı Tutmuyor”, İzvestia, 18 Ocak 1993, 079: HBR_00045625: 19 Ocak 1993.

³⁰⁷ Boris Rodionov, “Balkanların Lübnan’ı, Komşularını Giderek Tedirgin Ediyor”, İzvestia, 24 Şubat 1993, 025: HBR_00047116: 24 Şubat 1993.

³⁰⁸ Arkady Vartanyan, Pan-Türkist Emeller ve Dünya Toplumu ...”, Nezavisimaya Gazeta, 19 Eylül 1996, 088: HBR_00022686: 25/09/1996.

³⁰⁹ Pravda 5, 25 Ağustos 1998, 0058: 25/08/1997.

etkin faaliyet göstermeye başladı. UÇK'nın değişik saldırıları sonucunda kayıplar vermeye başlayan Sırp güvenlik güçleri Arnavut köy ve kasabalarına silahlı baskınlar düzenlemeye başladı. Şubat-Eylül 1998 arasında Yugoslav güçleri Kosova'daki 1.335 kasabadan 391'ine saldırdı, bunlardan 266'sını ağır silahlarla tahrip etti, 217'sini tamamen boşalttı ve 500.000'e yakın kişi yerinden edildi.³¹⁰

Türkiye'nin, Batı'nın harekete geçmesine yönelik Mart 1998'de başlayan talepleri sonrasında³¹¹ Ekim 1998'de RF basınında Kosova sorunu ile Kürtler arasında bağlantı kuruldu. RF basınına göre; sivil halka baskı yaptığı gerekçesiyle YFC'yi bombalamakla tehdit eden NATO ve Batı, Türkiye'nin Kürtler'e yaptıklarına ses çıkarmamak çifte standart uyguluyordu. NATO'ya göre Kürtler terörist iken Kosova Arnavutları demokrattı.³¹² Kürdistan Millî Kurtuluş Cephesi'nin BDT temsilcisi Mahir Velat: "NATO'nun Kosova'ya saldırması durumunda Rusya, PKK'yı destekleyebilir" dedi.³¹³

c. NATO Harekâtı, RF Vatandaşlarının Sırp ve Arnavutlar Yanında Savaşa Katılım İçin Kaydolmaları

NATO müdahalesi sorunda üçüncü aşamayı teşkil etti. Kosova'da çatışan taraflar, 6 Şubat 1999'da Fransa'nın başkenti Paris'in yakınlarındaki Rambouillet Şatosu'nda bir araya getirildi. Görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine 24 Mart 1999'da NATO'nun YFC'ye hava harekâtı başladı.

Sorunun üçüncü aşamasında Türkiye, Bosna-Hersek'te olduğu gibi Kosova'daki Sırp katliamına karşı NATO silahlı güçleri ile birlikte hareket etti. 23 Mart 1999'da NATO Genel Sekreteri Javier Solana Brüksel'de yaptığı açıklamada: "Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı Wesley Clark'a, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne

³¹⁰ <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/alpkaya/kosova.htm>, 13/06/2008.

³¹¹ Mart 1998'de Başbakan Yardımcısı İsmet Sezgin, "Batı hareketsiz duruyor fakat, biz, ilgisiz kalamayız. Gerekli olan şeyler yapılacaktır" dedi (AİF Novosti, "Türkiye, Sırp Makamlarının Kosova'daki Hareketlerini Sert Bir Dille Eleştirmiştir" 10 Mart 1998, 0127: 10/03/1998).

³¹² Corc Miloşeviç, "Batı, Çifte Standart Uyguladığını Gizlemiyor, Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 1998, 0167: 14/10/1998.

³¹³ Aleksandr Reutov, "Moskova, Kürtlerle Sıkı Temas Halindedir", Nezavisimaya Gazeta, 21 Ekim 1998, 0063: 21/10/1998.

hava operasyonlarına başlaması talimatını verdim. Kosova krizinde siyasi çözüme yönelik bütün çabalar başarısız olmuştur. Askerî harekâttan başka alternatif yok” dedi. 18 NATO ülkesi ve ittifak dışından 18 ülke KFOR’a (Kosovo Force) katkı yaptı. 18 NATO ülkesi Kosova’daki Sırp katliamını durdurmak için 24 Mart 1999’da Belgrad’ı bombaladı. Türkiye önemli sayılabilecek bir askerî güçle harekâta katıldı. NATO kara birlikleri Sırbistan’a komşu ülkelere yığılmaya başlayınca, 78 gün süren YFC direnişi sona erdi. 9 Haziran 1999’da Makedonya’nın Kumanova kentinde, NATO, YFC Ordusu ve Sırbistan İçişleri Bakanlığı temsilcileri arasında bir Askerî-Teknik Antlaşma imzalandı; böylece savaş fiilen sona erdi. Savaşın sona ermesini, Sırp silahlı kuvvetlerinin Kosova’dan geri çekilmesi ve yerine NATO’nun Kosova Gücü KFOR’un geçmesi izledi. Böylece Kosova’da yeni dönem başladı.³¹⁴ 12 Haziran 1999’da Sırp kuvvetleri Kosova’dan çekildi, NATO güçleri Kosova’ya yerleşti.

Türkiye, NATO ile harekâta fiilen katılırken, RF harekâtı uluslararası hukuka aykırı buldu, BM’yi devreye sokmaya çalıştı ve kuvvet kullanma hakkının saklı olduğunu ilan etti. 23 Mart 1999 sabahı Başbakan Primakov başkanlığında bir heyet ABD’ye ziyaret için havalandı. Saat 21.⁰⁰’de Al Gore ile uçakta telefonla görüşmesinden sonra NATO’nun müdahale edeceğini öğrenen Primakov’un başkanlığındaki heyet ABD ziyaretini iptal etti. Primakov, A. Gore’a: “Bu eyleminizle Rusya ile NATO arasındaki ilişkiler konusunda yapılanlara da darbe indirdiğiniz için üzgünüm” dedi (Primakov Y. , 2008, s. 375).

NATO kuvvetlerinin 24 Mart 1999’da başlayan harekâtıyla ilgili olarak Başbakan Ecevit, harekât öncesi Türkiye’ye resmî bilgi verildiğini ve gelişmeleri yakından izlediklerini belirterek: “Çatışma dünya savaşına dönüşebilir” dedi. Clinton, saldırının sorumluluğunun YFC Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç’e ait olduğunu söyledi. RF ve Çin, harekâtın BM Ana Sözleşmesi’nin açıkça ihlali, aynı zamanda, BM’in egemen bir üyesine karşı açık bir saldırı niteliğinde olduğunu vurgulayarak acil toplantı çağrısı yaptı. Yeltsin, NATO ile tüm ilişkilerin kesildiğini bildirdi. RF

³¹⁴ <http://www.asam.org.tr/temp/temp630.pdf> erişim 13/06/2008.

ve Çin, 25 Mart 1999'da saldırıların derhâl durdurulmasını istediler. NATO'nun Kosova müdahalesi, RF'nin dış politika karar vericileri arasında şok etkisi doğurdu. Yeltsin 25 Mart 1999'da: "askerî ihtilafın yayılması durumunda, kendisinin (RF) ve Avrupa'nın güvenliğini sağlamak için uygun adımları atma hakkını saklı tutacağını, bunların içinde askerî nitelikli bir adımın da dâhil olduğunu" ilan etti (Tsygankov, 2001, p. 140). Yeltsin: "Saldırı, ABD diplomasisinin ve Başkan Bill Clinton'ın bir yanlışıdır ve bunun hesabını vermelidirler" dedi. RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov YFC'nin yardım çağrılarına karşılık, "NATO'nun saldırılara devam etmesi halinde, kendisini savunmaya çalışan bağımsız bir devlete yardım etmenin yollarını yeniden gözden geçirmeye hakkımız var" dedi. 27 Mart 1999'da RF Ankara Büyükelçisi Aleksander Lebedev Kosova'daki NATO operasyonunun kabul edilemeyeceğini belirtti..³¹⁵ ³¹⁶,

RF'nin tehditleri sonrası Türkiye, Primakov'un görüşmelerini izledi, savaş gemilerinin hareketinden kaygı duyduğunu açıkladı. 29 Mart 1999'da Başbakan Ecevit hava operasyonunun karadan desteklenmesi yönünde bir istekleri olmadığını belirterek:

"Ama NATO'nun bir talebi olabilir mi, olamaz mı, onu bilmiyorum. Etnik temizlik süreci zaten beklenmekteydi. Sırlar bunu Boşnaklar'a karşı da yapmışlardı. Yine yapabilirler. Rusya Başbakanı Yevgeni Primakov Yugoslavya'ya gittiğinde Yugoslavya yönetimini, Sırları bu vahşice davranıştan, soykırımdan, etnik temizleme girişiminden vazgeçmeye ikna edebilir" dedi.³¹⁷

30 Mart 1999'da Kosova sorununa diplomatik yoldan çözüm bulmak amacıyla YFC'ye giden Başbakan Primakov, YFC Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç ile görüştü. 31 Mart 1999'da İtar-Tass Ajansı, Karadeniz donanmasına ait 7 savaş gemisinin Nisan başında Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'e yöneleceğini bildirdi.³¹⁸ 31 Mart 1999'da Başbakan Ecevit, RF Başbakanı Primakov'un Belgrad'daki temaslarından bir sonuç elde edilemediğinin anlaşıldığını belirterek, "Umarım kara harekâtına gereksinme olmaz" dedi. Başbakan Ecevit, RF'nin Adriyatik Denizi'ne 7 savaş gemisi göndermesinin çok kaygı verici bir gelişme olduğunu, gemilerin

³¹⁵ (<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/mart1999.htm> erişim 20/06/2008).

³¹⁶ <http://www.asam.org.tr/temp/temp630.pdf> erişim 13/06/2008.

³¹⁷ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1999&a=3> erişim 25/12/2011.

³¹⁸ Vremya MN: "Karadeniz'de Büyük Oyun", 01 Nisan 1999, 0008: 01/04/1999.

Boğazlardan geçmesi için yasal başvurunun bu ülke tarafından yapıldığını belirtti. 1 Nisan 1999'da Ecevit, RF savaş gemilerinin Adriyatik Denizi'ne gitmesinin Sırlar için büyük moral destek olacağını ve bunun da tehlikeli gelişmeler yaratabileceğini belirterek: "Montrö Antlaşması'nın kurallarına göre Türk makamlarına önceden haber verilmesi koşuluyla savaş gemileri Boğazlardan geçebiliyor. Yasal açıdan söylenecek bir şey yok. Fakat bu durum Sırların soykırımları daha cüretkâr biçimde sürdürmelerine neden olabilir" dedi.³¹⁹

NATO müdahalesi RF vatandaşlarını böldü. Bu durumun ülke içerisinde iç karışıklıklara yol açacağı endişesini doğurdu. Dolayısıyla RF yöneticilerinin Sırları daha fazla desteklemesini engelledi. NATO müdahalesi sonrası RF vatandaşlarının bir kısmı Sırlar, diğer bir kısmı ise Arnavutlar tarafında savaşmak için kaydolmaya başladılar. Dağıstan, İnguşetistan, Başkurdistan, Çeçenistan'ın müdahaleden 6 ay önce "Balkan Gazavatı Ordusunu" kurmaya başladığı göz önüne alınca RF siyasetçilerinin "Kosova şişesinin" içinden korkunç bir cini RF'ye soktukları uyarısı yapıldı. 5 Nisan 1999'da RF'den ilk gönüllü askerlerin YFC'ye geldikleri duyuruldu. Liberal Demokrat Parti 70.000 gönüllü askerini kaydettiğini 500'den fazla askerî uzmanın Yugoslavya'ya hareket edeceğini açıkladı. Korgeneral Viktor Çiçevatov, Balkanlar'da Rus gönüllü ordusuna komutanlık yapabileceğini açıkladı. Öte yandan Bütün Tatar Toplumsal Merkezi Arnavutların yanında savaşmak için gönüllü kayıtları başlattı.³²⁰ Gönüllü askerlerin YFC'yi savunmak yerine RF'yi yıkabileceği, dinî ihtilaf durumunda 20 milyon RF Müslümanının Arnavutların tarafında savaşacakları, çok uluslu ve çok dinli RF'nin dinî ve etnik temeller üzerine ittifak kuramayacağı vurgulandı.³²¹ Tataristan Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiyev, uyarılarını Yeltsin'in dikkate aldığını söyledi.³²²

³¹⁹ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1999&a=4> erişim 30/11/2011.

³²⁰ Nikolay Cehovski, "Rus Vatandaşları, Diğer Rus Vatandaşlarını Öldürmeye Gidiyorlar; Rus Gönüllü Askerleri, Hem Sırlar, Hem de Kosova Arnavutları Tarafında Savaşmaya Hazırdırlar", Segodnya, 06 Nisan 1999, 022: 06/04/1999.

³²¹ Şeyh Ravil Gaynutdin, "Gönüllü Askerler, Yugoslavya'yı Savunmak Yerine Rusya'yı Yıkacaklar", Vremya, 19 Nisan 1999, 0177: 20/04/1999.

³²² Mitimer Şaymiyev ile Mülakat, "Halkımız Moskova'daki Oyunlardan Sıkıntı Çekiyor", Trud, 28 Nisan 1999, 0076: 28/04/1999.

Müdahale sonrası şoka uğrayan ve savaş tehditleri savuran RF'nin dış politikası Nisan başında değişti. Başbakan Birinci Yardımcısı Yuri Maslyukov 06 Nisan 1999'da YFC'ye askerî yardım yapılması olasılığını tamamen dışladı. RF Deniz Kuvvetleri Komutanı İgor Kasatov, Adriyatik Denizi'ne daha fazla savaş gemisi gönderilmesine gerek olmadığını açıkladı.³²³ Sırbistan Başbakan Yardımcısı Milovan Boiç'in RF'den tavsiye yerine silah istemesi, RF'yi kardeş halka ihanet etmekle suçlaması sonrası, RF'nin silah yardımının, ablukayı yarmayı, NATO ile cepheleşmeyi, hatta nükleer savaşa yol açabileceği belirtildikten sonra, "Rusya Miloseviç'in Kosova'da planladığı etnik temizliği tamamlaması için ABD ile savaşmayacaktır" yorumu yapıldı.³²⁴ Yeltsin, siyasi ve askerî yetkililerin Kosova ile ilgili aşırı beyanlarından rahatsız oldu. Moskova'da genel görüş, "Rusya'da Yugoslavya'ya silah teslim etmek isteyen deliler mi var?" şekline büründü.³²⁵

Kosova müdahalesi devam ederken Türkiye'de 18 Nisan 1999'da seçimler yapıldı. 20 Nisan'da, Kosova'da Türk militanların savaştığı iddia edildi.³²⁶ Kafkasya'dan Türkiye'ye gönüllülerin geldiği, Türkiye'de eğitildikten sonra NATO ve Kosova Arnavutlarının emrine verildiği iddia edildi.³²⁷

Haziran ve Temmuz 1999'da RF basınında Kosova Arnavutları ile Kürtler arasında bağlantı kuruldu. Özellikle Temmuz'da Kürtler ve Kosova Arnavutları arasında bağlantı kuran çok sayıda yazı RF basınında yer aldı. Batı'nın Kosova Arnavutlarını desteklediği, aynen Kosova Arnavutları gibi mücadele eden Abdulah Öcalan'ı ise Türkiye'nin yargıladığı,³²⁸ Batı'nın Kosovalı Arnavutlara ve Kürtlere yaklaşımının

³²³ Sergey Guli, "Moskova, Kosova Politikasını Değiştiriyor", *Noviye İzvestia*, 07 Nisan 1999, 0145: 07/04/1999.

³²⁴ Maksim Yusin, "Rusya'nın Sırbistan'a Hiçbir Borcu Yok", *İzvestia*, 07 Nisan 1999, 0116: 07/04/1999.

³²⁵ Gennadi Sisoyev, "Yalnızca Deli Olanlar Yugoslavya'ya Silah Göndermeyi Kabul Edebirler", *Kommersant*, 07 Nisan 1999, 0156: 07/04/1999.

³²⁶ Vladimir Dunayev, "'Bozkurtlar' Türkiye'ye Saygı Gösterilmesini Öğretecekler", *İzvestia*, 20 Nisan 1999,0061: 20/04/1999.

³²⁷ Vladimir Yançenkov, "Kurtlar Kan Kokusu Aldı", *Trud*, 08 Haziran 1999, 0060: 08/06/1999.

³²⁸ Vsevolod Makarov, "Her Zaman Kosova", *Vostočno-Sibirskaya Pravda*, 09 Haziran 1999, 0072: 09/06/1999.

çifte standart olduğu,³²⁹ neden NATO'nun Kürtleri savunmak amacıyla, Türkiye'ye saldırmadığı³³⁰, Kürt bölücülerin durumu ile Kosova Arnavutlarının durumu arasında bir benzerlik söz konusu olduğu,³³¹ Arnavutların NATO'dan yardım aldığı, Kürtlerin bağımsızlığının istenmediği³³² vurgulandı.³³³

Türkiye, Kosova sorunu ile sözde Kürt sorununun kıyas kabul etmeyeceğini ileri sürdü. 4 Temmuz'da yayınlanan TV programında, "Dünya camiasının Türkiye'ye herhangi bir yaptırım uygulamasından ve Kürdistan'ın bir nevi Çeçenistan veya Kosova'ya dönüşmesinden korkmuyor musunuz?" sorusuna Büyükelçi Nabi Şensoy: "Benzetme yaparken çok dikkatli olmak gerek. Ben, gazeteleri okurken Kosova sorunu ile sözde Kürt sorunu arasında bir kıyaslama yapıldığına ilişkin haberleri şaşkınlıkla izliyorum, Yugoslavya bir federasyondur. Türkiye ise üniter bir devlettir. Kürdistan diye bir yer yoktur" dedi.³³⁴ Kosova Arnavutları ile Kürtler arasında bağlantı kurulduktan sonra Kıbrıs ile Kosova arasında da bağlantı kurulmaya başlandı.³³⁵

YFC ile NATO arasında imzalanan anlaşmanın ardından bölgeye yerleştirilecek olan barış gücü konusunda ittifak ile RF arasında görüşmelere devam edilirken, görev yaptıkları Bosna'dan Sırbistan'a geçen Rus birliklerinin 11 Haziran 1999'da gece Kosova'ya girerek Priştine'ye kadar ilerlemesi üzerine Dışişleri Bakanı İgor İvanov bunu bir "hata" olarak değerlendirerek, askerlere çekilme emrinin verildiğini söyledi. Başbakan Ecevit, Ruslar'ın Priştine'ye NATO'dan önce girmesinin şaşkınlık verdiğini belirtti.

³²⁹ Yuri Kovalenko, "Avrupa, Öcalan'ın Hayatı İçin Mücadele Ediyor", Noviy İzvestia, 01 Temmuz 1999, 0199: 01/07/1999.

³³⁰ Mihail İlyinski, "Kürt Lideri Hakkında Mahkeme Kararı, Onun 'Davasını' Noktalıyorlar", Vek, 02 Temmuz 1999, 0117: 02/07/1999.

³³¹ Dmitri Sabov, "İdama Davet", İtogi, 7-12 Temmuz 1999, 0048: 10/07/1999.

³³² Yevgeni Trifonov, "Türk Değirmen Taşları", Novoye Vremya, 12 Temmuz 1999, 0092: 12/07/1999

³³³ Kosova ile Güneydoğu arasında benzerlik ve farklılıklar için bkz.: (Uzgel, 2001, s. 510).

³³⁴ Nabi Şensoy ile Mülakat, "Öcalan ve PKK", 04 Temmuz 1999, 12:00-12:30, Özel TV-6 kanalı, "Haftanın Altı Önemli Olayı" programı, 0124: 05/07/1999.

³³⁵ Yevgeni Antonov, "Kıbrıs, Geleceğin İhtilafı ... Zafer NATO'nun Olacaktır", Vremya MN, 19 Temmuz 1999, 0001: 20/07/1999.

Sonuç olarak Kosova sorununda Türkiye, Batı ile birlikte hareket ederek soykırıma engel oldu. RF de soykırım taraftarı olmamakla birlikte YFC'ye müdahaleye karşıydı. Dış müdahalenin olmaması için YFC yönetimi RF'nin uyarıları doğrultusunda hareket etmeyince, RF de YFC için Batı dolayısıyla Türkiye ile savaşı göze almadı. RF gemilerinin Boğazlardan geçişi sürecinde Türkiye III. Dünya Savaşı tehlikesini hissetti. Özel kişilerin sorundaki yeri ve rolü önem kazandı. Kosova Savaşı, RF'de Batı'nın tam üyesi olma eğilimini ve Yeni Batıcılığın zaten azalan cazibesini büsbütün gerilettiler (O'loughlin & Kolossov, 2002, p. 592).

D. RF-Türkiye İlişkilerine NATO'nun Etkisi

NATO, SSCB-Türkiye ve RF-Türkiye ilişkilerinde, hükümetlerarası bir uluslararası örgüt olarak çok önemli bir yer edindi. Çoğulcu yaklaşım, hükümetler arası ve hükümetler dışı uluslararası örgütleri uluslararası ilişkilerin aktörleri arasında sayar. Türkiye, 1952'de NATO'ya SSCB tehdidinden dolayı üye oldu. Üyelikten sonra yaklaşık 40 yıl boyunca Türkiye'nin SSCB'ye yönelik savunma politikası NATO çerçevesinde şekillendi. 1990'ların başında NATO'nun rolü ve gerekliliği tartışmalarının başlamasıyla Türkiye, Batı'nın iktisadi, siyasi, askerî desteğinin sona ereceğini fark etti (Aydın M. , 2001b, s. 276). Türkiye, 1990'ların başında NATO'nun ortadan kalkması, öneminin azalması ve ABD bağlantısının zayıflatılması yolundaki bütün yaklaşım ve gelişmelerden kaygı duydu. Türkiye, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin önderliğinde güçlü bir ittifak olarak varlığını sürdürmesi konusunda ABD ile hemfikirdi (Uzgel, 2001, s. 308) SSCB'nin dağılmasıyla NATO'nun ve Türkiye'nin savunma politikaları değişti.

SSCB sonrası NATO-RF ilişkileri, aynı zamanda NATO-RF-Türkiye ilişkileri biçiminde de algılanabilir. Çünkü, NATO'nun Yeltsin döneminde RF'ye yönelen ya da RF'nin etkilendiği karar ve eylemleri, Türkiye'nin onayıyla gerçekleşti. NATO-RF-Türkiye ilişkileri; RF'nin NATO'ya üyeliği, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Barış İçin Ortaklık, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyeliği, NATO'nun Bosna-Hersek ve Kosova'ya müdahalesi başlıkları altında toplanır.

RF'nin NATO'ya üyeliği meselesi, SSCB devrine, 1950'li yıllara kadar geri götürülebilir. Varşova Paktı kurulmadan önce, Mart 1954'te SSCB'nin Avrupa Genel Güvenlik Anlaşması önerisi reddedildikten sonra, SSCB NATO'ya giriş başvurusunu içeren bir nota gönderdi, SSCB'nin başvurusu reddedildi. 35 yıl sonra Eduard Şevardnadze NATO'nun karargâhını 1989'da ziyaretinde, SSCB ile birlikte Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyeliği fikrini beyan etti. Bundan sonra RF'de NATO'ya üyeliğin dış ticarete de olumlu yansıtacağına dair görüşler ortaya çıktı. 1 Ekim 1991'de Sergei Glaziev ve Dmitri Lvov, savunma sanayi ürünlerinin NATO pazarına satışı için NATO üyeliğini savundular. 20 Aralık 1991'de NATO'ya gönderdiği yazısında Yeltsin'in: "Bugün RF'nin NATO'ya üyeliği konusunu ele alıyor fakat bunu uzun vadeli bir hedef olarak görüp hazırlıyoruz" (*Today we are raising a question of Russia's membership in NATO, but we are prepared to regard this as a long-term objective.*) ifadesi yer aldı. Birkaç gün sonra RF yazının yanlış çevrildiğini, "bugün RF'nin NATO'ya üyeliği konusunu ele almıyor (*Today we are not raising a question of Russia's membership in NATO...*) şeklinde çevrilmesi gerektiğini bildirdi.³³⁶ RF'nin uzun vadeli NATO perspektifine karşın, 1992 başında Henry Kissinger, NATO Genel Sekreteri Manfred Vörner, Almanya Savunma Bakanı Volker Ruhe, RF'nin NATO üyeliğine karşı çıktılar (Jafarov, 2007, s. 85-90).

SSCB sonrasında RF'nin NATO'ya üyeliği konusu üzerine RF içinde çeşitli fikirler yürütüldü. Mayıs 1992'de Rahr; Yeni Batıcıların, RF'nin, sonunda sanayileşmiş yediler grubuna katılacağını umduklarını, bunu gerçekleştirmek için, Batılı büyük sanayileşmiş ülkelerle birlikte BM, AGİK, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerde önemli rol oynamak ve sonunda NATO'ya üye olmanın yollarını aradıklarını yazdı (Rahr, 1998, s. 44). Temmuz 1995'e gelindiğinde RF'nin NATO üyeliğinin küçük bir ihtimal olduğu kabul edildi. Temmuz 1995'te Dış ve Savunma Politikası Konseyi'nin yıllık memorandumunda, RF'nin, NATO'ya eşit haklarla girmesi halinde, "Rusya ile NATO arasında tam kapsamlı gerçek bir işbirliği imkânının açılacağı" memnuniyetle belirtildi. Ancak RF'nin o günkü koşullarda NATO'ya girmesinin önünde engeller olduğu belirtildi. 1997 başında iktisadi

³³⁶ <http://www.fas.org/man/nato/ceern/introduction.htm> erişim 01/12/2011.

çıkarları Avrupa ve diğer ülkelere hammadde ihracatında gören “oligarşi” mensupları; Viktor Çernomirdin, Ivan Rıbkin, Boris Berezovski, NATO’ya üyelikle ilgili olarak birkaç kez ABD ve Alman temsilcileriyle görüştüler (Jafarov, 2007, s. 85-90). Araştırmalarda RF’nin NATO’ya üyeliği konusunda, Türkiye’den resmî ya da akademik bir görüşü içeren veriye rastlanmaması ilginçtir.

Türkiye ile RF arasında iktisadi ilişkilerin daha iyi olmaması, Türkiye’nin NATO üyeliğiyle ilişkilendirildi³³⁷ 1999’da Türkiye’nin RF Büyükelçisi Nabi Şensoy Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinin RF-Türkiye ilişkilerine olumsuz yansıması iddialarıyla ilgili olarak: “... .Bu bakımdan ben Türkiye’nin NATO üyeliğinin iki ülke arasındaki ilişkilerde büyük bir sorun oluşturduğu kanaatinde kesinlikle değilim” kanısındaydı (Şensoy, 1999, s. 132).

1. NATO-RF İlişkilerini Düzenleyen Yapılar

SSCB’nin sonuna kadar NATO ile ilişkiler “Soğuk Savaş” ile ifade edildi. SSCB sonrası RF’de Yeni Batıcıların (Atlantikçilerin) etkin olduğu Yeltsin’in ilk döneminde NATO ile işbirliği ve ortaklık girişimleri denendi.

a. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi

Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Yeltsin döneminde NATO-RF-Türkiye ilişkilerine bir başlangıç oluşturması açısından önem arz eder. SSCB’nin son günlerinde Kasım 1991’deki Roma Zirvesi’nde, Orta ve Doğu Avrupa’da yeni ortaklar edinilmesi ve bu ülkelerin reform çalışmalarına yardım edilmesi, yeni edinilecek ortakları bazı forumlara katılarak siyasi, iktisadi, bilimsel deneyim ve uzmanlıktan yararlanabilmeleri için Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi Kuruldu.

b. Barış İçin Ortaklık

KAİK’in ardından RF’de Aralık 1993 seçimleri sonrasında NATO’ya tam üyelik yerine önerilen “Barış İçin Ortaklık” programını başlangıçta RF destekledi, sonra RF kendine özel statü tanınmasını, RF millî çıkarlarıyla ilgili hususlarda veto hakkı ve

³³⁷ Viktor Zamyatin, Komşular Arasındaki İlişkiler Daha İyi Olabilirdi... Türk-Rus Ekonomik İlişkileri”, Kommersant Daily, 13 Ekim 1994, 070: HBR_00068596: 13/10/1994.

BDT sınırları içinde barışı sağlama görevinin kesinlikle RF'ye bırakılmasını istedi.³³⁸ Kozyrev, NATO karargâhında, 22 Haziran 1994'te BİO Çerçeve Belgesini imzaladı.³³⁹ Çerçeve Belgesi, RF'nin NATO üyeliğinin mümkün olamayacağını ortaya çıkmasıyla, RF'nin NATO ile işbirliği arzusunun ihmal edilmemesi için bulunan bir çözümdü. IMF ve Dünya Bankası'na ihtiyacı, RF'nin belgeyi imzalamasının etkenleri arasındaydı (Tellal, 2001, s. 542). Çerçeve Belgesinin imzalanmasından önce RF'nin dış iktisadi çıkarlarını NATO ile bağdaştırma politikası, RF basınında yoğun şekilde gündeme getirildi; bu beklenti nedeniyle RF'nin BİO'ya katılımı 6 ay kadar gecikti. RF, BİO'yu, NATO'nun genişlemekten vazgeçtiğinin bir işareti olarak algıladı ve RF'nin BİO'ya katılımının NATO'nun ihtiyaç duymasından kaynaklandığı şeklinde değerlendirdi.

c. Temel Anlaşma ve Daimi Ortak Konsey

BİO'yu tarafların farklı algılamaları sonrasında Paris'te 27 Mayıs 1997'de "Kuzey Atlantik Paktı ile RF Arasında Kaşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenlik Hakkında Temel Anlaşma" imzalandı.³⁴⁰³⁴¹ Anlaşmada yer alan "NATO ile RF'nin birbirine artık düşman olarak bakmadıkları, tek bir bütün olan özgür, istikrarlı, barışçı ve bölünmemiş bir Avrupa'yı oluşturma konusunda kararlı oldukları hükmü" özel önem taşıyordu. Anlaşmayla Daimi Ortak Konsey oluşturuldu.

2. RF'de NATO'ya Yaklaşım

Yeni Batıcılar ve Yeni Avrasyacılar NATO'nun genişlemesini farklı değerlendirdiler. Yeni Batıcılar, NATO'nun genişlemesine genelde olumlu yaklaşırken Yeni Avrasyacılar buna karşı çıktılar. Sergei Blagovolin, Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya katılması sonrasında bu ülkelerin RF'ye karşı korkularının ve düşmanlıklarının azalacağını bunun sonucunda da RF ile daha sağlıklı ilişkiler kurabileceklerini savunduysa da Yeni Batıcıların Batı'ya hayranlığı, olumsuz

³³⁸ Vladimir Abarinov, Segodnya, Bu Usulle Olmazsa Başka Bir Usulle de Olur, 10 Haziran 1994, 077: HBR_00063668: 10/06/1994.

³³⁹ <http://www.nato.int/multi/photos/1994/m940622a.htm> erişim 04/02/2011.

³⁴⁰ <http://www.nato.int/docu/update/1997/9705e.htm> erişim 28/12/2011.

³⁴¹ "Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation" metni için bkz.: <http://www.nato.int/docu/basicxt/fndact-a.htm> erişim 04/02/2011.

olaylardan sonra hayal kırıklığına ve öfkeye dönüştü. RF'nin sorunlarına Batı'nın siyasi ve iktisadi desteğinin beklenen seviyeye ulaşmaması, NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişleme sürecinin RF'ye rağmen yürütülmesi, Batı'nın SSCB'ye ilişkin düşman algılamasını RF'ye temkin ve şüphe şeklinde yansıtması, Yeni Batıcılığın RF'de zayıflamasına neden oldu (Dağı, 2002b, s. 155).

RF askerî bürokrasisi NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişleme sürecini olumsuz gördü. Aleksandr Lebed, Avrupa ülkelerini, NATO'nun doğuya genişlemesi durumunda iktisadi yaptırımlarla ve füzelerle tehdit etti. Lebed, paslı da olsalar Sovyet füzelerinin savaşa hazır olduklarını söyledi (Yeltsin, 2001, s. 74). Lebed, NATO'nun asıl amacının, RF'deki ve eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki doğal kaynakları kendi denetimi altında tutmak olduğunu ileri sürdü.³⁴²

Ocak 1996'da Kozyrev'in yerine atanan Yeni Avrasyacı Primakov NATO'nun genişlemesine karşı çıktı. RF, Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO ile sürdürdükleri BİO sürecinden rahatsızlık duydu (Tanrısever F. O., 2002, s. 390).

3. RF'nin AKKA'da Değişiklik Talebine Karşılık NATO'nun Genişlemesi

NATO-RF ilişkileri hususunda Türkiye ile NATO arasında genelde anlaşmazlık yoktu. Türkiye, NATO'nun genişlemesine karşı değildi. Ancak, Türkiye, RF'nin AKKA'da değişiklik talebini NATO'nun genişlemesi karşılığı Batı'ya kabul ettireceği endişesine kapıldı (Ceylan, 2002, s. 51). Güney Kafkasya'yı kendi güvenliği ve millî çıkarları açısından hayati önemde sayan Türkiye, AKKA ile getirilen sınırlamaların korunmasını istedi ve bu isteğini de NATO müttefikleri nezdinde dile getirdi. NATO'nun genişlemesine karşı çıkan RF'yi yatıştırmak için, ABD'de, RF'yi özellikle Kafkaslarda, bir ölçüde serbest bırakma eğilimi doğdu. RF askerlerini Ermenistan ve 1993 ortalarında Gürcistan'a konuşlandırdı (Tanrısever F. O., 2002, s. 399).

Türkiye genişleme sürecinde coğrafi dengeye dikkat edilmesi ve hiç olmazsa bir

³⁴² <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/32/html/sec9.html> erişim 27/05/2008.

Balkan ülkesinin, özellikle Romanya'nın, ilk genişleme içinde yer almasını savundu. Bunun nedeni, Romanya'nın Karadeniz'de kıyısının bulunması ve böylece bir NATO üyesi olarak Türkiye ile birlikte RF'nin Karadeniz'deki üstünlüğüne karşı bir güç oluşturmaya idi. Türk Genelkurmayı Kafkasya'daki olaylara ve RF'nin Kafkasya'ya müdahalesine, NATO müttefiklerinin önem vermemesinden yakındı.³⁴³

Türkiye açısından NATO'nun genişlemesine Gürcistan'ın dâhil edilmesi, Gürcistan'da RF askerlerinin bulunması dolayısıyla önemliydi. Nisan 1995'te NATO Parlamenter Asamblesi heyeti Tiflis'i ziyaret etti. Şevardnadze NATO ile temasları artırma isteğini dile getirdi. Gürcistan'ın NATO'ya girme ihtimali de görüşüldü.³⁴⁴

Türkiye, NATO'nun genişlemesine resmen karşı çıkmazken, AKKA'da değişiklik karşılığı NATO'nun genişlemesinin kabul edilmesinin Türkiye yararına olmadığı yönünde fikirler ortaya atıldı. Ali L. Karaosmanoğlu; 1996 sonunda, NATO'nun genişlemesinin Türkiye için zararlı olduğunu, RF içindeki Müslüman azınlıklar ile bağımsızlığını kazanan güney ülkelerine özellikle de Kafkasya ve Ukrayna'ya baskıyı arttıracaklarını, AKKA'yı sulandıracağını iddia etti (Karaosmanoğlu, 1996) . Nitekim RF, NATO'nun genişlemesiyle bağlantılı olarak AKKA'nın kanatlar sorununu kullandı. 15-31 Mayıs 1996'da Türkiye ve Norveç'in itirazına rağmen AKKA'nın kanatları ile İlgili Gözden Geçirme Konferansı'nda Pskov, Krasnodar, Volgograd ve Rostov, AKKA kanat sınırlamaları dışında bırakıldı (Güney, 2002, s. 355).

Başbakan Mesut Yılmaz 5 Aralık 1997'de NATO'nun genişlemesine ilişkin olarak: "Biz genişlemenin güvenlik ve istikrarı güçlendireceğine ve devletler arası ilişkileri AGİT alanında uyumlu kılacağına kuvvetle inanmaktayız" dedi. 16 Aralık 1997'de NATO'nun eski Varşova Paktı yönüne genişlemesini sağlayacak ilk somut adım atıldı, NATO'nun Dışişleri Bakanları, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya ile

³⁴³ Vadim Markusin, Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Kesinleştiriyor, Krasnaya Zvezda, 16 Mart 1995, 134: HBR_00075495: 16/03/1995.

³⁴⁴ Vladimir Statski, "Gürcü Kıyısı, Türk Kıyısı", Pravada, 26 Mayıs 1995, 104: HBR_00079841: 26/05/1995.

üyelik protokollerini Brüksel’de imzaladı.³⁴⁵ Zaten NATO’ya katılım ile ilgili ilk açıklama Şubat 1990’da Macaristan’da yapılmıştı.³⁴⁶

Sonuç olarak Türkiye’nin ısrarlarına rağmen RF AKKA’yı uygulamadı. Mayıs 1996’da RF’nin Doğu Karadenize kıyı Krasnodar Kray’ı kanat sınırlamaları dışında bırakıldı.

4. NATO’nun Bosna-Hersek ve Kosova Müdahaleleri

RF-Türkiye-NATO ilişkileri üçgenine dâhil bir başka konu NATO’nun YSFC ve YFC’ye müdahalesiydi. NATO önce YSFC’de savaşılan taraflara uygulanan ambargonun denetimine katıldı. Aralık 1992’deki Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi toplantısında, YSFC’deki savaşın Avrupa güvenliğine yönelik en büyük tehdit ve bu tehdidin ortadan kaldırılmasının NATO’nun en önemli görevlerinden biri olduğu kabul edildi. Bosna ve Hırvatistan’da bulunan BM barış gücünün Güvenlik Konseyi tarafından verilen görevi yapamayacağı ortaya çıkınca NATO’nun BM güçlerine destek vermek üzere görevlendirilmesine yönelik uluslararası kamuoyu oluşturuldu.

Türkiye, NATO’yu Bosna-Hersek ihtilafının çözüm aracı olarak kullandı. 19 Ağustos 1993’te Çetin, Kozyrev’e: “Dünya toplumu Bosna’ya insani yardım ulaştırılmasını ve Saraybosna kuşatmasının kaldırılması, barış görüşmeleri yoluyla sağlayamazsa, NATO’nun askerî müdahalesi kaçınılmaz olacak” dedi.³⁴⁷ RF yetkilileri, tüm protestolarına rağmen, BM Genel Sekreteri’nin onayıyla NATO uçaklarının Bosna’da Sırp hedeflerini bombalamalarını kendileri için arzu edilmez bir örnek olarak gördü.³⁴⁸

NATO-RF-Türkiye ilişkilerinde bir başka konu NATO’nun Kosova için

³⁴⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/aralik1997.htm> erişim 23/09/2008.

³⁴⁶ <http://www.fas.org/man/nato/ceern/introduction.htm> erişim 01/11/2011.

³⁴⁷ Sergei Tsehmistrenko, Kommersant Daily, 20 Ağustos 1993, 059: HBR_00053530: 20/08/1993.

³⁴⁸ Vladimir Abarinov, Segodnya, Bu Usulle Olmazsa Baska Bir Usulle de Olur, 10 Haziran 1994, 077: HBR_00063668: 10/06/1994.

müdahalesiydi. NATO, BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadan³⁴⁹ 24 Mart 1999'da YFC'yi bombalamaya başladı.³⁵⁰ Sonra YFC, ABD'nin planını kabul etti; buna göre bölgede barışı sağlamak üzere NATO'nun da katılacağı KFOR (Kosovo Force) adı verilen uluslararası bir güç Kosova'ya yerleştirildi. RF, NATO'nun YFC'ye müdahalesini egemen bir devlete karşı saldırı hareketi olarak niteledi. Güvenlik Konseyi bu müdahaleyi saldırı olarak nitelemedi. Kosova'daki uluslararası güvenlik güçlerine, (KFOR), RF birliklerinin de katılması RF toplumunda tepkiyle karşılandı.

5. Yakın Çevrede Güvenliğin RF'ye Bırakılması

NATO-RF-Türkiye ilişkilerinde diğer önemli bir başlık ise RF'nin "yakın çevresi" kabul ettiği ülkelerle Türkiye'nin münasebetleriydi. SSCB'nin dağılması sonrasında başta ABD olmak üzere birçok Batılı ülke, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile doğrudan ilişki kurma ve ikili ilişkilere dayalı bir müzakere oluşturma eğilimindeydiler. RF, "yakın çevresi" saydığı ülkelerde Türkiye'nin ilişkilerini arttırma çabasını ABD'nin ve NATO'nun örtülü mücadelesi olarak gördü (Güney, 2002, s. 338). ABD, Ocak 1993'te, eski SSCB coğrafyasından Orta Asya ve Kafkasya kısmının RF'nin doğal nüfuz alanı olduğunu ve bu alanın güvenliğinden RF'nin sorumlu olduğunu kabul etmişken, Azerbaycan'ın 1994'te NATO'ya katılma isteği, RF'de, NATO aracılığıyla Türkiye'nin RF'ye karşı koyma çabası olarak algılandı.³⁵¹

6. RF'nin NATO Ülkelerine Silah Satışı

SSCB genelde dış ticaretten kaçınmıştı. SSCB tüketim mallarının kalitesi Batı mallarına göre çok düşüktü. SSCB, Bayi'ya ham maddeler ihraç ediyordu. SSCB 3'üncü dünya ülkelerine sanayi malı olarak sadece silah satıyordu. SSCB dağılınca RF döviz kıtlığını gidermek için Batı silah pazarına açılmak istedi. Ancak silah

³⁴⁹ Rusya'ya göre İttifak BM Yasası'nı ihlal etmişti, ve bu nedenle BM Güvenlik Konseyi'nin belirgin bir yönergesi olmaksızın egemen bir devlete karşı askeri eylem başlatarak yasal olmayan bir davranış içine girmişti. Birleşmiş Milletler'de konsensüs sağlanıp Kosova konusunda bir BM Güvenlik Konseyi kararı benimsenir benimsenmez (hava saldırılarının başlamasından 11 hafta sonra) Rus askeri kuvvetleri BM yönergesi altındaki uluslararası barışı koruma operasyonuna katıldılar (Nikitin, 2004).

³⁵⁰ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> erişim 20/02/2013.

³⁵¹ Georgi Bovt, "Bakü Moskova'nın Himayesinden Çıkmaya Çalışıyor... Azerbaycan, NATO ile İlişkiye Girmek İstiyor", Kommersant Daily, 17 Şubat 1994, 090: HBR_00059192: 17/02/1994.

ticaretini elinde bulunduran ülkeler, başta ABD, RF'nin girişimlerini hoş karşılamadı. Daha önce açıklandığı üzere ABD ile RF arasında ilk sorun Hindistan'na füze motorları satılmasını ABD'nin engelleme girişimiyle ortaya çıktı.

Kosova'ya NATO hareketinden başka RF-Türkiye-NATO bağlantılı bir başka konu, silah satışlarıydı. RF'nin NATO ülkelerine silah satışı NATO-RF-Türkiye ilişkileri açısından önemliydi. RF, NATO silah pazarının kendisine açılmasını istiyordu. 1992'de ilk kez bir NATO üyesi ülke, İngiltere, RF'den, toplam değerleri 10 milyon USD olan bir T-80 tankı ile uçaksavar sistemi satın aldı.³⁵² Türkiye'nin RF'den silah alması, RF tarafından, NATO'nun büyük silah pazarına girilmesi yolunda bir dönüm noktası olarak nitelendirildi.³⁵³

RF ile Türkiye arasında silah ticaretinin gündeme gelmesinin sebeplerinden biri; RF'nin Türkiye'ye SSCB'den kalan borçlarını ödemek için parasının olmaması, para yerine silah önermesiydi. Yani mali bir sorun siyasi tarafı ağır basan bir malla çözülmeye çalışıldı. Bundan başka, 1994'te Almanya'nın, Türkiye'nin aldığı silahları PKK'ya karşı kullanmasına yönelik itirazları, Türkiye'nin Almanya yerine RF'den silah alımına yeni bir gerekçe oluşturdu.

1992'den 1995'e kadar Türkiye ile RF arasında silah alımı ve ortak üretimiyle ilgili görüşme ve anlaşmalar yapıldı. 1992'de Demirel ile Yeltsin arasında İstanbul ve Moskova'da yapılan görüşmelerde Türkiye'nin RF'den 300 milyon USD'lik silah alımı konusu gündeme geldi (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 266). 1995 ve sonrasında silah alımı ile ilgili görüşmeler kesildi. 1998'de tekrar başladı. Bunun nedeni 1994 sonunda RF'nin Çeçenistan harekâtına başlaması, harekâtın 1995'te sürmesi ve Türkiye'den Çeçenistan'a yardım ulaştırıldığına dair iddialar olabilir. 1998 ve sonrasında RF'nin teklifleri, diğer satıcılarla yapılan pazarlıkta Türkiye'nin elini güçlendiriyordu. RF, tekliflerini Türkiye'nin diğer ülke tekliflerine karşı

³⁵² Julie Tolkacheva, The Moscow Times, Rusya, Türkiye'ye Büyük Miktarlarda Silah Satıyor, 09 Nisan 1994, 019: HBR_00061362: 11/04/1994.

³⁵³ Julie Tolkacheva, "Rusya, Türkiye'ye Büyük Miktarlarda Silah Satıyor", The Moscow Times, 09 Nisan 1994, 019: HBR_00061362: 11/04/1994.

pazarlık sürecinde kullandığı şikâyetlerinde bulundu.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE-RF DOĞRUDAN (İKİ TARAFLI) SİYASİ İLİŞKİLERİ

Siyasi ilişkiler, yurt içi siyasi ilişkiler ve yurt dışı siyasi ilişkiler olarak ikiye ayrılır. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin SSCB'den egemenliğini ve sonrasında bağımsızlığını kazanma mücadelesi, yurt içi siyasi ilişkiler (SSCB dâhilindeki siyasi ilişkiler) kapsamında incelenmelidir. Türkiye'nin RF'nin bağımsızlığını tanımasına kadar geçen zamanda SSCB'nin içinde cereyan eden siyasi mücadeleler, yurt içi siyasi ilişkiler kapsamında ele alınmalıdır. Uluslararası hukuka göre de RSFSC'nin egemenliği ve bağımsızlığı için SSCB içindeki mücadelesi bir uluslararası hukuk konusu değildir.

Türkiye'nin 24 Aralık 1991'de RF'nin bağımsızlığını tanımasıyla SSCB-Türkiye ilişkileri devri kapanıp, RF-Türkiye ilişkileri devri açıldı.³⁵⁴ Türkiye, RF'nin "SSCB'nin devam eden devleti statüsü" iddiasını susarak kabul etti. Böylelikle RF-Türkiye ilişkileri boş levha (tabula rasa) ile başlamadı, ilişkilerin zeminini Türkiye ile RSFSC ve SSCB münasebetlerinin mirası oluşturdu. Yani, 23-31 Ocak 1918'de³⁵⁵ ilan edilen Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve 30 Aralık 1922'de Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kafkas Cumhuriyetlerinin katılımıyla Moskova'da kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile kurulan ilişkiler RF-Türkiye ilişkilerinin zeminini oluşturdu.

Çarlık Rusyası'ndan Sosyalizm'e, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş süreci nasıl ki Türk-Rus ilişkilerinin yapı, koşul ve kabullerini değiştirdiyse, Sosyalizmi terk etme süreci de aynı şekilde Türk-Rus ilişkilerinin yapı, koşul ve

³⁵⁴ 25 Aralık 1991'de istifa eden Gorbaçov, nükleer silahların ateşleme mekanizmasını Yeltsin'e devretti. Sovyet Parlamentosu kendisini feshetti. Kremlin'deki Sovyet bayrağı indirilerek Rusya bayrağı çekildi. Bu arada Cumhurbaşkanı Özal, Gorbaçov ve RF Devlet Başkanı Boris Yeltsin'e birer mesaj göndererek, onları Türkiye'ye davet etti <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1991/aralik1991.htm> erişim 12/05/2008.

³⁵⁵ Çarlık takviminde 10-18 Ocak 1918, bkz.: Erel Tellal, "Mirsaid Sultan Galiyev", A.Ü. SBF Dergisi, 56-1, s.108.

kabullerini değiştirdi. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB-Türkiye ilişkilerinin oluştuğu uluslararası ortam ile RF-Türkiye ilişkilerinin Yeltsin döneminde oluştuğu uluslararası ortam farklıydı. İdeolojik dayatma ortadan kalkınca, evvelki, süregelen algı, tanımlamalar ve işlemler değişim sürecine girdi.³⁵⁶ Şükrü Elekdağ’a göre Soğuk Savaş koşullarının sona ermesi,³⁵⁷ SSCB’deki değişiklikler ve komünizmin çökmesi Türkiye üzerindeki ideolojik ve askerî tehdidi sona erdirdi (Elekdağ, 1992a, s. 79-81). Soğuk Savaş ve SSCB sonrasında RF-Türkiye siyasi ilişkilerinin olumlu bir sürece gireceği fikri doğdu:

“Türk-Rus ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonundan 1980’li yılların ikinci yarısına dek yaklaşık 40 yıl, Doğu ile Batı arasındaki ‘Soğuk Savaş’ın etkisi altında kalmıştı. Bu dönemde Ankara Sovyetler Birliği’ni potansiyel bir tehlike olarak, Moskova da Türkiye’yi NATO’nun, daha doğrusu ABD’nin Sovyetler Birliği’ne karşı bir ileri karakolu gibi görmüştü. ... 1990-1991 yıllarında Avrupa’da komünist blokun, arkasından da Sovyetler Birliği’nin dağılması insanlığa ‘yeni bir dünya’ umudunu vermişti. Bu beklenmeyen değişim Türkiye bakımından tarihsel bir dönüm noktası idi. Bu değişim tarihte 12 kez savaştığı Rusya ile sürekli bir barış ve işbirliği döneminin başlangıcı olabilecek miydi?” (Sisav, 1995, s. 253).

Yeni Batıcıların etkin olduğu Gorbaçov dönemi ve Yeltsin’in ilk yıllarında izlenen Batıcı dış politika RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumlu yönde etkiledi. Ancak, zamanla Yeni Avrasyacıların yönetimde artan etkinliğiyle izlenmeye başlayan Yeni Avrasyacı dış politika, RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi.

SSCB sonrası RF iç ve dış siyasi ilişkileri belirsizlik sürecine girdi. SSCB’den sonra RF, yerkürede en geniş alanı kaplayan, farklı milletlerin ülkesi olma niteliğini devam ettirdi. RF’nin 89 idari birimden oluşan bir federasyon olması, federasyon birimleri arasında ve federasyon birimleri ile merkez arasında (en açık şekliyle Çeçenistan, Tataristan örneklerinde görüldüğü üzere) egemenliğin kazanılması, korunması ve kullanılmasına ilişkin belirsizlikleri ortaya çıkardı. Federasyon birimleri ile merkez arasındaki egemenliğe ilişkin iç belirsizlikler dış siyasi ilişkileri etkiledi. RF’nin dağılma endişesi dış siyasi ilişkilerine yansdı.

SSCB sonrası Yeltsin döneminde RF’de hükümet değişiklikleri sayısı makul iken,

³⁵⁶ Türkiye ve RF artık farklı iki kutba ait devletler değil, Karadeniz çevresinin önemli iki aktörü olarak tanımlanmaya başlandılar. “İdeolojik dayatma” ortadan kalkınca Türkiye ve RF iki taraflı dış politikalarını ve algılayış biçimlerini yeniden tanımlamak zorunda kaldılar (Dağı, 2002a, s. 197).

³⁵⁷ 1 Şubat 1992’de Kamp David’de soğuk savaşın bittiğine dair deklarasyon yayınlandı (Purtaş, 2005, s. 137).

Türkiye tarihinin en sık hükümet değişiklikleri (9 hükümet) ve siyasi çalkantılar dönemlerinden birisi yaşandı.

I. FEDERASYON BİRİMLERİNİN İLİŞKİLERE ETKİSİ

RF'nin güvenlik ve tehdit algılamasında başlıca belirleyici unsur dağılma endişesiydi. RF çevresinde ve içinde cereyan eden gerginlik ve çatışmalar RF'de dağılma korkusunu artırdı. RF'nin Balkanlaşması endişesi iç ve dış politikayı etkiledi. RF'nin güvenliğini Yeni Batıcılar ve Yeni Avrasyacılar farklı algıladılar, farklı tedbirler önerdiler. SSCB'nin Batı'nın çabaları sonucu dağıldığını iddia eden Yeni Avrasyacılar'ın söyleminde dağılma karabasanı önemli yer tuttu. Çeçenistan sorunu federal yapıdaki iç sınırları ve iç tehditleri sorgulanır hale getirdi. 1996'da ordunun yenilgisi iç ve dış politika yöneliminin değişikliğinde etkili oldu (Dağı, 2002a) (Dağı, 2002b, s. 165-186).

SSCB'nin dağılmasından hemen sonra sadece Çeçenistan değil Tataristan³⁵⁸ ve Başkurdistan da Moskova'dan bağımsızlık için siyasi mücadele başlattılar. RF yönetim çevrelerinde, Türkiye hakkında Kafkasya ve Orta Asya'da Rus etkisini silmeye çalışan Batılı güçlerin maşası olduğu görüşü dile getirildi. Tataristan, Başkurdistan, Çeçenya gibi Türk ya da Müslüman toplulukların RF'den ayrılma eğilimlerinin Çarlık devrinde Türkiye'ye göçmüş Türk vatandaşlarınca desteklenmesi, RF'nin Volga boyunca ikiye bölünebileceği endişesini doğurdu. Aleksei Arbatov'un, "Türkiye'nin Azerbaycan ve Hazar yoluyla Türkistan'la doğrudan bağlantı kurmasının engellenmesi gerektiği, aksi halde RF'deki ayrılıkçı cereyanların artacağı" tezi 1992'den itibaren Moskova'da genel kabul gördü (Aydın M. , 2001a, s. 423).

Türkiye'nin, RF'yi oluşturan Müslüman federasyon birimleriyle (Çeçenistan, Tataristan, Başkurdistan gibi) ilişkileri bir şekilde PKK ile yan yana geldi. Türk

³⁵⁸ Tataristan, Devlet Egemenliği Bildirgesini 30 Ağustos 1990'da ilan etti. Metin için bkz.: <http://www.tatar.ru/english/00002028.html>, erişim 01/07/2010. 21 Mart 1992'de ise bağımsızlık için halk oylaması yapıldı.

Hükümetleri, Çeçenistan'ı RF'nin bir parçası sayıp, RF'nin iç işlerine müdahale anlamına gelebilecek hareketlerden kaçınmaya özen gösterirken, RF'nin Çeçenistan'da gerçekleştirdiği kanlı eylemleri ise onaylamadılar. Ancak, RF, Türkiye'de özellikle Çeçen kökenli vatandaşların Çeçenlere yardım amacıyla yapmış olabilecekleri “bazı faaliyetlerin” kontrol altına alınamamasından Ankara'yı sorumlu tuttu. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Cahar Dudayev'in, “özel” olduğu belirtilmiş olsa bile Ankara'da Başbakan düzeyinde iki defa kabul görmesi RF'nin kuşklarını artırdı ve Ankara'nın verdiği güvencelerin inandırıcılığı kayboldu. Bu nedenle RF, Türkiye'ye karşı PKK kartını oynamaya başladı. PKK'nın, RF'de ve özellikle de Moskova'daki gösterilerine ve Kürt parlamento toplantısı dâhil çeşitli Kürt konferanslarına izin verilmesi, Türkiye'ye bir uyarı niteliğindedir. Rusya'da 500.000 kadar³⁵⁹ Kürt'ün yaşamakta olması, PKK'nın bu ülkedeki faaliyetlerini kolaylaştıran bir etkenidir. RF, Çeçenistan konusunda Türkiye'nin tutumundan duyduğu rahatsızlığı dile getirirken iki konu arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktan da çekinmedi. Ayrıca, RF'nin PKK'ya sağladığı destek, RF-Türkiye ilişkilerinin temellerini tayin eden 1992 anlaşması ve terörizmle mücadele konusunda imzalanan protokol hükümlerine aykırıydı.

Çeçenistan, RF'nin bütünlüğü için çok mühimdi. RF, Çeçenistan'ın bağımsız bir devlet olarak federasyondan ayrılmasının diğer özerk cumhuriyetler için de emsal teşkil ederek, SSCB'den sonra RF'nin de dağılma süreciyle karşılaşmasından endişelendi. Tataristan, Başkurdistan gibi Türk kökenli Cumhuriyetlerin Moskova ile imzaladıkları yetki paylaşım antlaşmaları, bu Cumhuriyetlere üçüncü ülkelerle iktisadi ve kültürel ilişkiler kurmaya ve bu alanlarda anlaşmalar imzalamaya kadar gidebilen geniş yetkiler tanıdı. Bu Cumhuriyetler, bunların içinde en önemlisi olan Tataristan, yetki paylaşımı antlaşmalarına dayanarak, Türkiye ile iktisadi ve kültürel anlaşmalar imzaladılar³⁶⁰ ve Türk kurultayı gibi toplantılara katıldılar. RF, Türkiye ile gelişen bu yakın ilişki ve duygusal bağların, zamanla bu Cumhuriyetlerde

³⁵⁹ http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/dosyalar/akamel_p.htm erişim 06/06/2008.

³⁶⁰ Örneğin Başkörtöstan ile yapılan anlaşma, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Başkörtöstan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Ticari-ekonomik, Bilimsel-teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması” metin için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2599> erişim 30/06/2010.

bağımsızlık eğilimlerini güçlendirmesinden çekindiğinden, Türkiye'nin bütün özenine rağmen, bu gelişmelerden büyük huzursuzluk duydu. 1996 Aralık ayında Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in güven tazeleme maksadıyla Moskova ziyareti sırasında, Moskova Büyükelçiliğinin bütün ısrarlarına rağmen programına Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinin dâhil edilmesinin RF'ce reddedilmesi, bunun diğer bir kanıtıydı.³⁶¹

A. Çeçenistan Gelişmelerinin İlişkilere Etkisi

Çoğulcu yaklaşım dernek, vakıf gibi sivil toplum örgütlerinin, şirketlerin, terörist örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki rolü ve önemine dikkat çeker. RF-Türkiye ilişkilerinde Çeçenistan incelendiğinde sivil toplum örgütlerinin, uluslararası şirketlerin ve terörist örgütlerin (PKK) görmezden gelinemeyeceği ortaya çıkar.

Çeçenistan, Yeltsin döneminde RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen federasyon birimlerinin başındaydı. Çeçenistan Savaşları, boru hatları, Avrasya feribotu, Boğazlar, PKK'ya RF desteği gibi bir çok olayla bağlantılıydı.

RF, Türkiye'deki özel hukuk kişilerinin I. Çeçenistan Savaşı'nda Çeçenlere desteğine Türk makamlarının göz yumduğunu iddia etti. RF'ye göre Türkiye'nin Çeçenlere dolaylı desteği, RF'nin Kürtlere desteğini gerektiriyordu. RF-Türkiye ilişkilerinin Çeçenistan başlığının baş aktörü resmî birimler olsa da, tek aktörü resmî birimler değildi. Öteki aktörler, resmî birimlerin söylem ve eylemlerini etkilemeleri yanında, kendiliklerinden de harekete geçtiler. Kafkas kökenli Türk vatandaşlarının iktisadi yardım toplayıp Çeçenistan'a ulaştırdıkları, Türkiye'den gönüllülerin Cahar Dudayev birliklerine katıldıklarına dair iddialar gazetelerde yer aldı ve RF resmî birimlerince iddia edildi. Kafkas dernek ve vakıflarının Türkiye'de kamuoyu ve hükümeti Çeçenistan'a destek için yönlendirdiği belirtildi.

Yeltsin döneminde Türkiye'de gerçekleşen hükümet değişiklikleri, Çeçenistan meselesine Türkiye'nin yaklaşımını, algılayış şeklini değiştirdi. İslamcı-Yeni

³⁶¹ http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/dosyalar/akamel_p.htm erişim 24/05/2008.

Osmanlıcı hükümetlerden sonra Kemalizm'e yakın hükümetler iktidara geldi.³⁶² İki Çeçenistan Savaşı'na Türkiye'den destek karşılaştırıldığında, ilkinde desteğin daha fazla olduğunda kuşku yoktur. Bunun nedenlerin birisi Kemalist hükümetin II. Çeçen Savaşında görev başında olmasıydı. Diğer önemli neden II. Çeçen Savaşı öncesinde RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin getirisinin iyice belirginleşmesi, iki tarafta lobilerin oluşmasıydı.

II. Çeçenistan Savaşı 28 Şubat 1997 sonrasında yaşandığından³⁶³ savaş sırasında Türk Hükümeti Çeçenler için yapılacak gösterilere engeller çıkardı ve bazen de yasakladı. Hükümet, Çeçenistan yandaşı kuruluşların, gönüllülerin faaliyet göstermesine ve yardım toplamasına kısıtlamalar getirmesi yanında bazı önemli Çeçen simaları Türkiye'yi terke zorladı. Oysa, I. Çeçenistan Savaşı sırasında Türkiye'de İslamcılar-Yeni Osmanlıcılar iktidardaydı ve bu iktidar, Çeçen davasını gönülden desteklemişti. 28 Şubat 1997 süreciyle İslamcıların-Yeni Osmanlıcılarının baskı altına alınması, İslam'ın laik cumhuriyete en büyük tehdit olarak sunulması ve Refah Partisi'nin kapatılması sonrası Türkiye'de İslamcıların-Yeni Osmanlıcılarının etkinliği azaldı. Çeçenlerin, Türkiye'deki İslamcılarla-Yeni Osmanlıcılarla bağlantısı nedeniyle 28 Şubat 1997 sonrasında yeni Kemalist hükümet ve ordu ile Çeçenler arasına mesafe girdi.

Türk basınının II. Çeçenistan Savaşına ayırdığı yer ise ufak çaptaydı, ayrıca haberleri sunuş tarzı da soğuk, hatta bazen Çeçenlere karşı düşmancaydı. Oysa, I. Çeçen Savaşı sırasında basın Çeçenlerin tarafındaydı. Çeçen davası karşısında Türkiye'deki genel kamuoyunun tavrı da duyarsızlaştı. Bunun nedenleri arasında I. Çeçenistan Savaşı sonrasında Çeçenistan'da ve RF'de fidye için Türk vatandaşlarının kaçırlması, Basayev ile Hattab'ın imajları ve başlangıçta Dağıstan'a yönelik saldırı gibi etkenler sayılabilir. Bu etkenler Kafkas diasporası ve Türkiye'den diğer gönüllü destekçilerin azminin kırılmasına ve yakınlık duygularının kaybolmasına yol açtı.

³⁶² Kemalist hükümetler başa gelse de Yeltsin döneminde Türkiye'de Kemalizm etki ve tutarlılığından çok şey kaybetti (Larrabee-Lesser, 2004:37).

³⁶³ I. Çeçenistan Savaşı 11 Aralık 1994'te başladı ve 27 Mayıs 1996'da anlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi.

RF'yi, I. Çeçenistan Savaşı'na uluslararası şirketlerin, özel hukuk tüzel kişilerinin, yönlendirdiği iddia edildi. Chevron ve BP gibi petrol devlerinin öncülüğündeki konsorsiyum (şirket topluluğu) yöneticilerinin Hazar petrolünün Grozni'den geçen Bakü-Novorossiysk hattı ile nakledilebileceğini, fakat Çeçenistan'da güvenlik sağlanamaz ise Bakü-Poti hattıyla da nakledilebileceğini ima etmesinden sonra Yeltsin'in RF ordusuna Çeçenistan'a müdahale emri verdiği iddia edildi. RF basınında, Türkiye'nin Bakü-Ceyhan hattının gerçekleşmesi amacıyla, Bakü-Novorossiysk hattını engellemek için Çeçenistan'da istikrar istemediği yorumları yapıldı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 222).

I. Çeçenistan Savaşıyla ilgili iktisadi değerlendirmeler arasında; RF'nin İslam ülkelerine silah ihracının olumsuz etkileneceği endişesiyle RF savunma sanayinin Çeçenistan harekâtına olumlu bakmadığı, Çeçenistan Savaşı'nın iktisadi sonuçlarının RF'yi savaşı durdurmaya yönelttiği (Tagirov, 1999, s. 41-42), savaşın maliyetinin 10 milyar USD'ye ulaşarak getirdiği iktisadi yükün RF'yi soruna çözüm bulmaya zorladığı sayılabilir (Tanrısever F. O., 2002, s. 407).

Yeltsin yönetimi, Çeçenistan'a RF bütünlüğü açısından da önem veriyordu. RF açısından Çeçenistan'ın siyasi önemi, toprak bütünlüğünün sürdürülebilmesinin sınıandığı bir konu haline gelmesiydi. Yeltsin dönemi süresince devam eden Çeçenistan'daki olaylar YSFC'nin bölünmesi sonrasında RF'de bölünme endişesini daha da arttırdı. Türkiye'nin, RF'nin toprak bütünlüğünü desteklediği yönündeki açıklamalar RF yönetimini memnun etti. Çeçenistan'ın bağımsızlığı 89 idari birimden oluşan RF'nin bütünlüğü için tehditti. AKKA ile sınırlandırılmasına karşın Güney Kafkasya'da RF askerî varlığının sürdürülmesi çabalarının altında, Kuzey Kafkasya'nın güneye özenmemesi, bağımsızlık halinde bile RF etkisinin süreceğinin gösterilmesi kaygısı yatıyordu (Tanrısever F. O., 2002, s. 402).

Her bağımsızlık mücadelesi siyasi bir hareket olsa da iktisadi öğeler taşır. Tarih boyunca ve 20'nci yüzyıldaki örnekler, siyasi mücadelelerdeki refaha kavuşma

fikrinin bağımsızlık isteğini ateşlediğini gösterir.³⁶⁴ İktisadi sömürden kurtularak (haraç, kölelik, eşitsiz iktisadi koşullar, serbest olmayan dış ticaret, doğal kaynakların sömürgeci tarafından işletilmesi gibi yöntemlerle sürdürülen sömürü) refaha erişme düşüncesi siyasi mücadelelerin kaynaklarındandır. Mücadele sonrasında bağımsızlık, tabii kaynaklar üzerinde münhasır egemenliği içerir. Çeçen bağımsızlık mücadelesinin kaynağında da bu öge vardı.

Grozni’de rafinerinin bulunması, Bakü-Novorosisyk boru hattının Grozni’den geçmesi, petrol, doğal gaz gibi kıymetli tabii kaynakların varlığından dolayı Çeçenistan’ın iktisadi önemi büyüktü. İktisadi kaynaklar, ayrılıkçı hareketin ve siyasi sorunun da bir nedeniydi.³⁶⁵ İktisadi şartların kötüleşmesi bağımsızlık düşüncesini ve bağımsızlık mücadelesini daha da kuvvetlendirir. SSCB örneği bunu doğrulamaktadır.³⁶⁶ Çeçenistan’ın yanı sıra RF’nin diğer idari birimlerindeki ayrılıkçı düşüncelerin bir sebebi de RF’deki iktisadi durumun çok kötü olmasıydı. İktisadi zorluklar, siyasi ayrılıkçılık düşüncesini artırıyor. RF Milliyetler Politikası Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı Vladimir N. Lyşenko’nun, 15 Ocak 1993’te Rossiiskaya Gazeta’da yayınlanan mülakatı iç siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşiminin 1993’teki fotoğrafı gibidir:

“En önemli faktör de işte bu. O da bir bütün olarak Rusya Federasyonu’nda sosyo-politik istikrar ve ekonomik reformların başarısı. Şayet Rusya, yakın gelecekte kendini hâlihazır buhrandan uzak tutarsa, ayrılıkçı eğilimler zayıflayacaktır. Bu yapılmazsa RF’nin bütünlüğünü, kuvvet kullanarak korumak dahi mümkün olmayacaktır.”³⁶⁷

Türkiye açısından Çeçenistan’ın iktisadi bakımdan fazlaca bir önemi yoktu. Bakü-Ceyhan hattının inşası için Çeçenistan’ın istikrarsızlığının Türkiye lehine olduğuna

³⁶⁴ Tarihte bilinen tüm ilkel devletler yenilenleri düzene sokarak iktisadî sömürüyü temin amacıyla doğdu.

³⁶⁵ Bağımsızlık ilanının ikinci haftasında Dudayev’in danışmanı İlyas Samayev’in “Çeçen-İnguş Cumhuriyeti’nde doğal gaz, petrol ve birçok hammadde var. Şimdiye kadar Rusya Federasyonu, bunların hepsini bizden bedava alıyordu. Ama artık durum değişti” beyanati, Dudayev’in “Ekonomimizin yüzde 88’i onların elinde olmuştur. Halkımız artık hiçkimseye köle olmak istemiyor. Ben halkımın seçtiği başkan olarak, onların isteklerini hayata geçirmeye hazırım” sözleri RF’den ayrılığın refahı artıracığı düşüncesine dayanıyordu (Milliyet, 13 Kasım 1991).

³⁶⁶ Terside doğrudur. İktisadî durumun iyileşmesi, refahın artması otoriteye bağlılığı artırır. AB tecrübesi, refahı yükselen halkın, egemenliğin bir kısmının devrine evet dediğini gösterdi. Daha yoksul devlet vatandaşları AB’ye katılmaya refah artışı beklentisiyle razıdılar. Yine yoksul devlet vatandaşları AB vatandaşı olma eğilimindedir.

³⁶⁷ “Düğüm, Ancak Sukunetle Çözülebilir”, Rossiiskaya Gazeta, 14 Ocak 1993, 039: HBR_00045485: 15/01/1993.

dair yorumlar yapıldı. Türkiye'deki özel çevrelerin Çeçenistan'a yardımlarının, RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyeceği uyarısında bulunuldu. Türkiye için Çeçenistan'ın daha ziyade siyasi önemi vardı. SSCB'nin sona ermesiyle yüzyıllardır ilk kez Türk-Rus kara sınırları aradan kalkmıştı. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri de bağımsızlığını kazanırsa RF-Türkiye sınırı arasındaki mesafe daha da artacaktı, bu askerî strateji açısından Türkiye lehine olabilirdi. Ayrıca Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin RF'ye bağımlılığının azalması Güney Kafkas Cumhuriyetleri'ndeki RF nüfuzunu da azaltacaktı. Kuzey Kafkas Cumhuriyetleri'nin RF'ye bağlılıklarının azalması Türkiye lehine olsa da bunun için Türkiye'nin faaliyeti sınırlı olabilirdi; Avrupa ve ABD, RF'nin bütünlüğü taraftarıydı. Kaldı ki, Türkiye bağımsız iki ülke arasında, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında, Ermenistan'a destek olan RF'ye karşın Elçibey yönetimi devrilirken Elçibey'e yeterince destek bile çıkamadı.

1. I. Çeçenistan Savaşı Öncesi

Çeçen Halk Kogresi'nin kurulması, egemenlik, Çeçen devrimi, Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri ve bağımsızlık ilanına kadarki olaylar, SSCB, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde kaldı; olup bitenlerin Türkiye ile bir ilgisi yoktu. Çeçenistan bağımsızlık hareketinin Türkiye'ye etkisi bir uçak kaçırma olayı ile başladı.

“Çeçen isyanı”, Temmuz 1990'da, Çeçen aydınların Çeçen Halk Kongresi'nin kurulmasına ön ayak olmasıyla başladı. Bu kongrenin 26 Kasım 1990'da Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin egemenliğini ilan etmesi üzerine Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i de egemenlik kararını resmen ilan etti. Moskova bunu diğer özerk cumhuriyetlerin “egemenlik” ilanları gibi gördüğünden çok önemsemedi (Tanrısever F. O., 2002, s. 404-405). 1991'de Yeltsin'in yakın çevresi, Dudayev'i “makul olmayan” eski Sovyet yönetiminin yerine geçirmek için arayıp, bulup Grozni'ye getirdi (Primakov Y. , 2008, s. 324). 19-21 Ağustos 1991 darbesiyle yönetime el koyan Olağanüstü Hal Devlet Komitesi'ne, Çeçen Halk Kongresi'nin karşı koyma kararı vermesi üzerine Yeltsin ve Ruslan Hasbulatov, Dudayev'i överken, Doku Zavgayev'i aşağıladılar. Meşruyetini arttıran Çeçen Halk Kogresi, Çeçen-İnguş

Özerk Cumhuriyeti birimlerinin darbe sırasındaki pasif tutumları nedeniyle istifa etmeleri gerektiğini vurguladı. Dudayev, Zavgayev'i 6 Eylül'de devirdi. Moskova bu olayı sadece seyretti.³⁶⁸ 15 Eylül 1991'de İnguş parlamentosu RSFSR içinde İnguş Özerk Cumhuriyeti kurulması kararını aldı (Tanrısever F. O., 2002, s. 404-405).

Çeçen Halk Kongresi üyeleri, Yeltsin'in yasa dışı ilan etmesine karşın, 27 Ekim 1991'de Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimlerine gitti. Dudayev Cumhurbaşkanlığı seçimini kazandı. Geçici Yüksek Sovyet 1 Kasım 1991'den geçerli olmak üzere bağımsızlık ilan etti³⁶⁹³⁷⁰, (Tanrısever F. O., 2002, s. 405). RSFSR bu kararı tanımadı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 218).

Türk kökenli olmayan fakat Müslüman olan Çeçenler, bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçince, Kafkasya'ya ilgisi ve Osmanlı geçmişi nedeniyle doğal olarak Türkiye'ye yöneldiler (Aydın M. , 2001a, s. 424). Türkiye tarafında 1990'lı yıllarda Yeni Osmanlıcı akımın güçlenmesiyle Çeçenistan'a ilgi arttı.

Bağımsızlık ilanının hemen ardından bir uçak kaçırma olayı ile birlikte Çeçenya'nın bağımsızlığına yönelik hareketler, Türkiye ve SSCB dış siyasi ilişkilerine dâhil oldu. 10 Kasım 1991'de Kuzey Kafkasya'daki Minvodilj Havaalanından Sivervas'a kalkan Sovyet uçağının rotası Türkiye'ye çevrildi.

“Çoğunluğunu Çeçen Türklerinin oluşturduğu yolcular, uçağın mürettebatına Ankaya'ya gitmek istediklerini bildirdiler. ... Yolcuların çoğunluğunu oluşturan Çeçen Türkleri 'Halkın yüzde 91'inin onayıyla bağımsızlığımızı ilan ettik, Cumhurbaşkanımızı seçtik. Ancak Rusya Federasyonu, olağanüstü hâl ilan ederek, özgürlüğümüzü engellemek istiyor. Uçağı, Çeçen Türklerine karşı yapılan baskı ve insanlık dışı hareketi Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak için kaçırdık. Amacımız budur' dediler.” Ankara Valisi Erdoğan Şahinoğlu, yolcuların birisi ile görüştiklerini, isteklerini dinlediklerini ve durumu Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği yetkililerine aktardıklarını söyledi. “Yolcuların isteği ve Sovyet Büyükelçiliğinin de onaylaması üzerine uçağın Çeçen-İnguş Cumhuriyetinin başkenti

³⁶⁸ Yeltsin ve R. Hasbulotov, Doku Zavgayev'in istifasını, demokratik güçlerin parti bürokrasisine karşı zaferi olarak algıladılar ve Doku Zavgayev'in istifasından memnuniyetlerini ilan ettiler (Flemming Splidsboel-Hansen, 1991 Çeçen Devrimi, Central Asian Survey, 1994, S.13, s.395-401'den aktaran Argun Terek, Çeçen Sorunu, Sam Yayınları, 1995).

³⁶⁹ Çeçenistan'ı bağımsız devlet olarak sadece Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tanıdı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 218). RF Yönetiminde, KKTC'nin Türkiye'den habersiz Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanıyamayacağı düşüncesi, Türkiye'nin Çeçenistan'ın tanınmasını destekliyor imajını oluşturdu.

³⁷⁰ Milliyet, 10 Kasım 1991.

Grozni'ye gitmesine izin verildi".³⁷¹

Milliyet gazetesinde yer alan bu haber Türkiye'de 1991'de Çeçen algısını ortaya koyuyordu. Gazetenin, Çeçenleri "Çeçen Türkü", Çeçenlerin de yine kendilerini "Çeçen Türkü" olarak nitelmesi dikkate değerdir. Bu nitelme Osmanlı tarihiyle ilgiliydi. Bir diğer dikkat çeken husus, uçağı kaçırınların uluslararası hukuka göre yargılanması gerekirken herhangi bir soruşturmaya ve yargılamaya tabi tutulmadan geri gönderilmesi idi. RF, Çeçenlerin daha sonraki yıllarda Türkiye egemenliğindeki kara ve deniz ülkesindeki eylemlerini eleştirirken bu uçak kaçırma olayında SSCB'nin bir eleştiri getirmediği görüldü.

Çeçen Ulusal Kongresinin bağımsızlık kararına karşı, Yeltsin'in Çeçen-İnguş Cumhuriyetinde olağanüstü hâl ilanı kararnamesini RSFSC Parlamentosu onaylamadı. Yeltsin parlamentodan gelen eleştiriler üzerine 800'e yakın özel askeri çekme kararı aldı.³⁷² RSFSC parlamentosundan sonra SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov da Yeltsin'in kararnamesini onaylamadı.³⁷³

1991 sonunda Türk gazetelerinde Çeçenlerin Türkiye'den beklentilerine dair haberler yer almaya başladı. Cumhurbaşkanı Dudayev'in danışmanı İlyas Samayev: "Türkiye'de yaşayan 30.000 Çeçen var. Onlarla da sıkı ilişkiler kurmak zorundayız" dedi.³⁷⁴

Türkiye'nin Çeçenistan'a yardımına (gıda) dair ilk haber 15 Kasım 1991'de yayınlandı.³⁷⁵ Bu tür haberlerden sonra Çeçenistan sorunu RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemeye başladı ve bu durum Yeltsin dönemi boyunca sürdü. Kasım 1991'deki bir diğer önemli olay, 30 Kasım ve 1 Aralık 1991'deki halk oylamasıyla İnguşların yoğun olduğu üç İnguş bölgesinin Çeçenistan'dan ayrılmasının kabul edilmesiydi (Tanrısever F. O., 2002, s. 405-406).

³⁷¹ Milliyet, 10 Kasım 1991.

³⁷² Milliyet, 12-13 Kasım 1991.

³⁷³ Milliyet, 14 Kasım 1991.

³⁷⁴ Milliyet, 13 Kasım 1991.

³⁷⁵ C. Dudayev; "Bu yardım özellikle şu anda çok gereksinim duyduğumuz gıda maddelerini içeriyor. ... Türkiye'nin göndereceği yardımın tutarı dokuz milyon dolar civarında. ... Türkiye ile ekonomik ve siyasi ilişkileri daha da geliştirmeyi amaçlıyoruz. ..." (Milliyet, 15/11/1991).

Yukarıda değinilen olaylar SSCB devrine aitti. Temmuz 1990'da başlayan Çeçen isyanı sorunu RF'ye miras kaldı. SSCB'nin dağılması, RSFSC'nin SSCB'den bağımsızlaşması sonrasında federasyon birimleri ile merkez arasında görüşmeler yapıldı. RF Devlet Başkanı Yeltsin, 31 Mart 1992'de RF içinde yer alan 20 cumhuriyetten 18'inin yöneticisiyle (Tataristan ve Çeçen Cumhuriyetleri hariç) Kremlin'de "Yeni Birlik Anlaşmasını" imzaladı. Önce kararsız olan Başkurdistan Cumhuriyeti de anlaşmayı imzaladı.³⁷⁶ Çeçenistan'ın Türkiye'den beklentileri³⁷⁷ ve Türk vatandaşlarından bazılarının Çeçenistan'a ilgisi Kremlin yönetimini rahatsız ediyordu. Basında Dudayev'in iki kere Türkiye'ye gelerek Özal ile görüşmesi yer aldığından, 14 Nisan 1993'te Kremlin'e güven mektubunu sunan yeni Moskova Büyükelçisi Ayhan Kamel'e, Devlet Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskey, Türkiye'nin Çeçenistan ile yani Dudayev ile ilişki kurmasından duyulan rahatsızlığı ifade etti (Tagirov, 1999, s. 39). Büyükelçi Ayhan Kamel olayı şöyle aktarıyor:

"Mutad merasimden sonra Rutskey ile, bir tercüman aracılığı ile, baş başa görüşmemiz oldu. ... Rutskey görüşmemizde, Dudayev'in Türkiye'de en üst düzeyde kabul edilmesinden duyduğu ciddi rahatsızlığı dile getirdikten sonra biraz da tehditkâr bir edayla, "Biz de Abdullah Öcalan'ı Moskova'ya davet edip aynı düzeyde kabul etsek bunu nasıl karşılırsınız dedi. ... Abdullah Öcalan'a gelince bu kişinin binlerce insanın katlinden sorumlu bir terörist olduğunu, bu itibarla yaptığı mukayesenin yerinde olmadığını, mamafih söylediklerini makamlarıma iletteceğimi belirttim" (Kamel, 2007, s. 62).

Rutskey'un uyarısından sonra Dudayev'in Ekim 1993'te Demirel tarafından kabul edilmesi üzerine, Türk Büyükelçisi (Ayhan Kamel) RF Dışişleri Bakanlığına çağrılarak bu tür bir kabulün bir daha yapılmayacağı konusunda garanti istendi (Aydın M. , 2001a, s. 424).

RF, 1994'ten itibaren Çeçenistan'ı desteklediğini iddia ettiği Türkiye'ye karşı PKK'ya belirgin destek vermeye başladı. RF'de yaşayan Kürtler ile Türkiye'den gelen PKK yandaşlarının Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine göz yumdu, destekledi. 1994'te Türkiye, RF'nin toprak bütünlüğüne verdiği önemi belirten resmî

³⁷⁶ Milliyet, 01 Nisan 1992.

³⁷⁷ C. Dudayev: "Türkiyesiz Kafkasya'da hiçbir halkın ve devletin Avrupa'ya ve Dünya'ya çıkışı yok. Türkiyesiz Türk ve Müslüman dünyasını tasavvur edemiyorum. Türkiye ile Kafkas halklarının karşılıklı ilişkilerinin gelişmesi için gerekli adımlar hızlandırılmalıdır" şeklinde konuştu (Milliyet, 20 Ağustos 1992).

açıklamalarda bulundu ve Çeçen liderler ile temaslardan kaçınma konusunda daha dikkatli davranmaya özen gösterdi. Türkiye'nin Çeçenlere maddi destek sağladığına dair iddialar hususunda ise, bunun kesinlikle gerçeği yansıtmadığı belirtilerek, belki resmî makamların bilgisi dışında Çeçen kökenli vatandaşlarca gizli yollardan küçük çaplı bir yardımın gitmiş olabileceği tahmininde bulunuldu (Kamel, 2007, s. 93-94).

RF'nin PKK'ya destek tehdidi nedeniyle Türkiye 1994 sonbaharından başlayarak Yeltsin dönemi boyunca Çeçenistan sorununun, RF'nin iç meselesi olduğunu tekrar etti. Eylül 1994'te, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Kamel, RIA haber ajansına: "Rusya topraklarındaki gerginlik noktaları, hangi türde olursa olsun Türkiye'nin güvenliğini de menfi yönde etkiliyor; Türkiye, Rusya'da istikrarın korunmasını dünyanın herhangi bir ülkesinden daha fazla istemektedir" diyerek Türkiye'nin resmî tutumunu açıkladı. Kamel, Ankara'nın o günkü Çeçen liderlerine "en ufak bir destek" sağlaması şöyle dursun, tutumlarını "şu ya da bu şekilde" anlayışla karşılmasının dahi söz konusu olamayacağını vurguladı. Bu konudaki yayınları, "Türkiye'nin iç ve dış düşmanlarının, son zamanlarda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde tesis edilen güveni baltalama çabaları" olarak niteledi. Kamel: "Çeçen sorunu Rusya'nın bir iç işidir ve kimsenin bu soruna karışma hakkı yoktur" dedi.³⁷⁸

2. I. Çeçenistan Savaşı ve Sonrası

Dudayev birliklerine karşı RF hükümetinin harekât başlatmasına Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın ilk açıklaması: "Grozinin bombalanması ciddi endişeye yol açtı" şeklindeydi. Türkiye'nin resmî tutumu Aralık 1994'te değişti. Bakanlığın yeni açıklamasında, Çeçenya'nın RF'nin ayrılmaz bir parçası olduğu ve RF'nin toprak bütünlüğünün desteklendiği belirtildi (Danilov, December 2001-February 2002).

6 Eylül 1991'de yönetimi ele geçiren Dudayev'i devirmek için RF, Eylül 1994'e kadar bekledi. 3 Eylül 1994'te helikopter ve tanklarla Rus birliklerinin Grozni'nin

³⁷⁸ RIA, "Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Çeçenistan Sorununun Rusya'nın İçişleri Olduğu Kanısında", 048: HBR_00067484: 15 Eylül 1994.

kuzeyine saldırısıyla başlayan çatışma haberleri³⁷⁹ 1994 sonuna kadar artarak devam etti. Yeltsin, 2 Kasım 1994'te gizlice yayımladığı kararnameyle Savunma Bakanı Graçov'a geniş yetkiler tanıdı.³⁸⁰

Chevron ve BP'nin büyük pay sahibi olduğu konsorsiyuma katılan şirket yöneticileri 29-30 Kasım 1994'te toplandılar. Toplantıda Hazar petrollerinin bir Karadeniz limanına nakledilmesi, Karadeniz'deki limanın hangisi olacağıın Çeçenistan'daki duruma göre belirlenmesi kararlaştırıldı. Konsorsiyum, RF'ye Hazar petrollerinin Grozni'den geçen Bakü-Novorossiysk hattıyla Karadeniz'e nakledilebileceğini, fakat RF, Çeçenistan'da denetimi sağlayamaz ise Gürcistan'ın Poti limanın tercih edileceğini ima etti. Bu ima sonrası Yeltsin, Rus ordusunun Çeçenistan'a harekâtı emrini imzaladı (Tagirov, 1999, s. 34-36).

RF Güvenlik Konseyi, 29 Kasım 1994'teki toplantısında Çeçenistan savaşını başlatma kararı aldı (Tanrısever F. O., 2002, s. 406-407). Bu toplantıda tutanak tutulmadı, genel tutum oy birliğiyle benimsendi. Yeltsin, kararı şöyle savundu: "Rusya'nın bir parçası koparken boş duramayız; zira bu, ülkenin çöküşünün başlangıcı olur" (Yeltsin, 2001, s. 70). Yeltsin, bu sözleriyle kendi dönemi boyunca süre giden dağılma endişesini özetledi. Yeltsin güvenlik konseyi kararı sonrası, 11 Aralık 1994'te orduya müdahale yetkisi verdi (Tanrısever F. O., 2000, p. 334), aynı gün RF birliklerinin Çeçenistan'a girmesinin ardından (Cumhuriyet, 12 Aralık 1995). 17 Aralık 1994'te, Dudayev, Demirel'den, RF ile Çeçenistan arasında barışçıl ilişkilerin kurulması konusunda yardım istedi. Demirel, Yeltsin'e Dudayev'in isteklerini aktardı ve sorunun barışçıl yollarla çözümü için harekâtın durdurulması gerekliliğini vurguladı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 221). Uluslararası İnsan Haklarını İzleme Organı Helsinki Watch, Çeçenistan'da operasyon başlatan RF'yi desteklemesinden ötürü, ABD ve Batı ülkelerini suçladı.³⁸¹

Yeltsin anlarında güvenlik konseyinin Çeçenistan müdahale kararı öncesi lehte ve

³⁷⁹ Türkiye Gazetesi, 4 Eylül 1994.

³⁸⁰ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1995.

³⁸¹ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=9> erişim 04/12/2011.

aleyhte savlar olduğunu, güvenlik konseyi oturumunda tutanak tutulmadığını ancak genel tutumun oybirliği ile benimsendiğini yazdı. Ancak RF'nin Aralık 1994'teki müdahale kararını alırken ve müdahale sonrasında güvenlik konseyi haricindeki diğer ilgililer arasında görüş birliğine varılmadığı gibi, RF halkı arasında da müdahale hususunda tereddütler vardı. Başbakan Viktor Çernomirdin 23 Aralık 1994'te Çeçenistan'a müdahaleye karşı çıkan üst düzey yetkililerin olduğunu doğruladı ancak ordunun Yeltsin'e bağlılığını sürdürdüğünü söyledi.³⁸² Bir diğer dikkat çeken nokta müdahaleden hemen sonra Türkiye'den Çeçenler'e yardımların anlayışla karşılanmasına rağmen, sonraki yıllardaki yardımlarla ilgili şikâyetlerin dile getirilmesi idi.

1994 Aralık ayı sonunda RF-Türkiye arasında Çeçenistan'ın sebep olduğu gerilim nedeniyle Demirel: "Rusya bizim büyük komşumuzdur. Rusya'yla ilişkilerimiz karşılıklı sevgi ve birbirimizin iç işlerine karışmama esasına dayanır. Türkiye, Çeçen sorununa, Rusya'nın toprak bütünlüğüne, insan haklarına ve demokratik ilkelere saygıyla, görüşmeler yoluyla çözüm bulunmasını istemektedir" dedi (Tagirov, 1999, s. 39). Demirel'in sözleri Yeltsin dönemi boyunca Türkiye'nin Çeçenistan sorununa yaklaşımının genel hatlarını ortaya koymakla birlikte, daha sonra hükümet üyelerinin bazılarının açıklamaları Türkiye'nin yaklaşımı hakkında RF'yi kuşkuya sevk etti. Aralık 1994 sonunda Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın'ın TBMM'deki konuşmasında: "Çeçenistan'da Dudayev'in yerine bir başka hükümet geçirme çabaları çatışmanın barışçı yoldan çözümüne bir katkıda bulunmaz" demesi ilişkilerde soruna yol açtı (Tagirov, 1999, s. 40). RF, bu konuşmayı Çeçenler'e desteğin kanıtı olarak gördü.³⁸³ RF askerî istihbaratı Grozni çevresinde Çeçen mevzilerinin Türk istihkâm uzmanları yardımıyla güçlendirildiğini iddia etti. Sivil ölümler Türkiye'nin RF müdahalesine yönelik tutumunu etkiledi. Türkiye, evlerinden uzaklaştırılanlara insani yardım gönderdi. Halk gösterilerinde, RF kınandı

³⁸² <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> (23 Aralık 1994) erişim 31/12/2012.

³⁸³ Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın, Ocak 1995'te TBMM'deki konuşmasında, her ne kadar RF'nin toprak bütünlüğü taraftarı olsalar da, Çeçen sorununu RF'nin iç meselesi olarak görmediklerini belirtti. Karayalçın'a göre Ocak 1995'e kadar Türkiye Hükümeti Çeçenistan ile ilgili 10 adet bildiri kabul etti. Karayalçın ne bu bildirimlerde ne de radyo ve televizyon beyanlarında Çeçenistan'ın RF'nin iç işi olduğunun belirtilmediğini ifade etti (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 231).

ve hükümete çağrıda bulunuldu. Başbakan Tansu Çiller DYP grubundaki konuşmasında: “Rusya’nın Çeçenistan’daki müdahalesi, yüksek sivil kayıplara ve askerî müdahalenin boyutlarına baktığımızda bundan böyle Rusya’nın bir iç sorunu olarak görülemez. Soruna AGİT çerçevesinde bir çözüm bulmak gerektiğini herkes görmektedir” dedi. Başbakan’ın sözleri Türkiye’nin o güne kadarki en sert tepkisiydi (Tagirov, 1999, s. 39). Türkiye, bir taraftan bu konunun RF’nin iç meselesi olduğunu vurgulamaya özen gösterirken, öte yandan kamuoyu baskısıyla özellikle Rus birliklerinin Grozni’yi, ayırım gözetmeden, bombalamalarından sonra Rus taktikleri konusunda eleştirilerini gitgide arttırarak Batı’nın ilgisini bu noktaya çekmeye çalıştı (Aydın M. , 2001a, s. 425).

Yönetimin Çeçenistan’a müdahale kararı, RF hükümetinin yayın organı Rossiyskaya Gazeta, Başkanlığın yayın organı Rossisykaya Vesti ve Savunma Bakanlığının yayın organı Krasnaya Zvezda gazetelerinde yayınlanan yazılarda desteklendi.³⁸⁴ RF basınında Türkiye’nin resmî tutumu ve Türk halkının tepkisiyle ilgili haber ve yorumlar yayınlandı. Bu haber ve yorumlarda Ankara’nın arabuluculuk girişimi, Kızılay’ın insani yardımları, Çeçen yöneticilere vize verilmesi, Türkiye’deki Çeçen diasporasının³⁸⁵ tutumu, Türk casuslar konuları işlendi.

Türk yetkilileri, Batı ülkelerinin ardından; “Çeçen sorunu Rusya’nın iç işidir” demekle birlikte, “sorunun görüşmelerle çözülmesi gereğini” dile getirdiler. Dahası, Demirel, Ankara’nın bu konuda arabuluculuğunu önerdi (arabuluculuğu Dudayev teklif etmişti); ancak Moskova kabul etmedi. Kamuoyundan sonra Türk yetkililer de Moskova’nın Çeçenistan’a yönelik kanlı müdahalesine tepki gösterse de Türkiye, Dudayev rejimini tanımadı/tanıyamadı. Türkiye, Grozni’ye insani yardım gönderilmesine izin verdi. Ocak 1995 başında Kızılay’ın Grozni için hazırladığı 12 ton yardım malzemesi bir uçakla Osetya’ya gönderildi. Ayrıca, Türk yetkilileri

³⁸⁴ 080: HBR_00071049: 14 Aralık 1994 T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Arşivi kayıt numarası.

³⁸⁵ Türkiye’de 1992’de Kafkas Kökenli Türklerin kurduğu 43 dernek vardı. 1993 sonunda bu rakam 63’e çıktı (Mariya Bondarenko, “Kafkasya ‘Türkiye’nin Yaz Bahçesi’ Olacak mı?”, Nezavisimaya Gazeta, 22 Eylül 1998, 0030: 22 09 1998).

Çeçenistan Dışişleri Bakanı Şemseddin Yusuf'a da giriş vizesi verdi.³⁸⁶ RF yetkilileri, Türkiye'nin Çeçenistan'a insani yardım göndermesini memnuniyetle karşıladı.³⁸⁷ Ocak 1995'te İstanbul'daki Çeçen diasporası, Çeçenistan'daki askerî eylemlere katılmak üzere gönüllüler gönderdi.³⁸⁸

Türkiye ile RF arasında Yeltsin döneminde Çeçen direnişi ve PKK'ya yönelik, terörizmin önlenmesine dair görüşmeler yapıldı ve üç anlaşma imzalandı. Şubat 1995'te, ilk kez, Federal Karşı İstihbarat Servisi Başkanı Sergei Stepaşin ve Dış İstihbarat Servisi Başkanı Yevgeni Primakov Ankara'yı ziyaret etti. Ziyaretin Çeçenistan'daki savaşın en şiddetli zamanına rastlaması dikkat çekiciydi. Görüşmelerde, Türkiye'den Çeçenistan'a gelen silahların RF'yi zor durumda bıraktığı ve Türkiye'den giden gönüllülerden RF'nin rahatsızlık duyduğu ifade edildi. RF Ankara Büyükelçisi Vadim Kuznetsov Türk diplomatlara Türkiye'den Çeçenistan'a silah gittiğine dair belgeler verdiğini söyledi. Görüşmelerde Türk diplomatlar Moskova'daki Kürt Evi'nin kapatılmasını istedi. Stepaşin: "Çeçenistan ve PKK farklı sorunlardır. Bizlerin bu problemleri birbirimize karşı koz olarak kullandığımız şeklindeki yorumlardan kaçınmak gerekir" dedi (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 226).³⁸⁹

Başbakan Çiller'in 7 Mayıs 1995'teki yazılı açıklaması Türkiye'nin 1995'te Çeçenistan konusundaki politikasını ortaya koyması açısından önemlidir: "Çeçenya'da Rus birliklerinin başlattığı askerî harekât beşinci ayını tamamlamak üzeredir. Sivil halk acımasız saldırılara hedef olmaktadır. Binlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Dört yüz bini aşkın insan yollara düşmüş, sığınmacı durumuna

³⁸⁶ Vladimir Hovratoviç, "Düşman Edinmeye Ne Gerek Var? ... 'Çeçen Sorunu' Yüzünden Rusya ile Türkiye Arasındaki İlişkiler Gerginleşiyor ...", Trud, 10 Ocak 1995, 024: HBR_00072223: 11/01/1995.

³⁸⁷ RF Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Grigori Karaşin: 'Türkiye'nin Rusya Federasyonu'nun bu bölgesine insani yardım gönderme çalışmalarından dolayı da memnuniyet duyuyoruz. Rus tarafı ile varılan bir mutabakat uyarınca iki nakliye uçağı Türkiye'den yaklaşık 21 ton yardım malzemesi getirmiştir" dedi (022: HBR_00072891: 25 Ocak 1995).

³⁸⁸ Georgi Romasov, "Evini Terk Etti ve Savaşa Gitti ... Çeçenistan'da Paralı Askerler", Kommersant Daily, 18 Ocak 1995, 034. HBR_00072574: 18 Ocak 1995.

³⁸⁹ Ayrıca bkz.: <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=21033> erişim 07/08/2008.

sokulmuştur”.³⁹⁰ Türkiye’nin ihtilafa başından beri barışçı, insan haklarına saygı temelinde ve RF’nin toprak bütünlüğü çerçevesinde bir çözüm bulunmasını istediğini hatırlatan Çiller, istenmesi halinde bu konuda elinden geleni yapacağını açıkladı.

Haziran 1995’te, RF basınında, Türk istihbarat görevlilerinin Çeçenistan’daki faaliyetlerine dair iddialar yer aldı.³⁹¹³⁹² 17 Haziran 1995’te Halifax’taki (Kanada) G-8 toplantısında Yeltsin, Dudayev’in Türkiye’ye siyasi korunma için başvurduğunu ve Türkiye’nin Dudayev’in isteğini üçüncü bir ülkeye gitmesi şartıyla kabul ettiğini açıkladı. Ankara bu iddiayı yalanladı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 227). “Resmî düzeyde Ankara, Dudayev’i desteklediğini reddediyor. Ancak adı geçen derneklerin faaliyetlerine göz yumması pahalıya mal olmaktadır” değerlendirmesi Komsomolskaya Pravda’da yer aldı.³⁹³

1995 Temmuz sonunda Türkiye’ye resmî ziyarete gelen RF Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çernişev Türk yetkililerle görüşmesinde:

“Çeçenistan aramızda problem değil. Bazen siz de biz de bazı çevreleri çok heyecanlandırıyoruz. Biz bunu anlıyoruz. Ama yine de toprak bütünlüğünün korunması esastır. Bunun çerçevesinde otonomi nasıl olur, bunu ayarlayacağız. Ne olduğunu şimdi söylemek istemiyorum ama sizde de böyle şeyler çıkıyor bazen. Ama birbirimizi bu bakımdan anlamamız lâzım. Eğer evinizde cam varsa, komşuların camına taş atmayın. Çünkü başkaları da size taş atmaya başlayabilirler”

diyerek, Türkiye’yi Çeçen direnişçilere yardım etmemesi, aksi halde RF’nin Kürt ayrılıkçılığına desteğinin artacağı hususunda uyardı. RF Dışişleri Bakanı Kozyrev ise Türkiye’nin de dâhil olduğu birçok ülkenin Çeçenistan’a yardım yolladığını iddia etti (Tagirov, 1999, s. 41).

Ağustos 1995 yazında RF basınında Çeçenya ve Türkiye bağlantısına dair haber ve

³⁹⁰ Yeni Yüzyıl, 08 Mayıs 1995.

³⁹¹ Boris Soldatenko, “Gazetecilerin Maskesi Düştü ... Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Servisi, Çeçenistan’da Türk İstihbaratı İçin Çalışan Casusu Yakaladı”, Krasnaya Zvezda, 08 Haziran 1995, 050: HBR_00080388: 08/06/1995.

³⁹² 1999’da Aleksandr Lebedev Çeçen savaşına Türk makamlarının karıştığına dair bir belge edinemediklerini belirtti (Lebedev, 1999, s. 129). “Bazen Rusya Dışişleri Bakanlığında da Türkiye’nin Rusya’daki bölücülere, teröristlere yardım ettiği yönünde haberler çıkıyor. Ben hemen Dışişlerini arayıp bu haberi doğrulayacak birisini istiyorum. Ama kimse cevap veremiyor. Zaten böyle bir şey olsa, ben kendim yüksek düzeyde yetkililerle gidip görüşebilirim” (Lebedev, 1999, s. 182).

³⁹³ Sergey Nogin, “Dudayev, Türkiye’ye Sığınacaktır”, Komsomolskaya Pravda, 12 Temmuz 1995, 108: HBR_00000539: 12/07/1995.

yorumlar yer aldı.³⁹⁴ Demirel, 1 Ekim 1995'te TBMM'yi açış konuşmasında şu ifadeleri kullandı:

“Çeçenistan'da cereyan eden kanlı olaylar bizleri derin üzüntüye sevk etmiştir. Sorunun, varılan mecraya girmeden, diyalogla, uzlaşma ruhuyla ve barışçı bir yaklaşımla çözümünü temenni ederdik. Nitekim, Başkan Yeltsin'e olayların henüz başında, 17 Aralık 1994'te gönderdiğim mesajda, Çeçenistan sorununun, RF'nin toprak bütünlüğü çerçevesinde kansız bir şekilde çözümü için çağrıda bulundum” (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 221-222).

RF Ordu gazetesi Krasnaya Zvezda'da yer alan haber ve yorumlar, ordunun bakışını bir ölçüde yansıtıyordu. Kasım 1995'te Krasnaya Zvezda'da özel kişilerin Çeçenlere yardımıyla ilgili iddialar yine yer aldı.³⁹⁵ Aralık 1995'te RF ve Türkiye'deki seçimler iki ülkenin Çeçenistan politikasını etkiledi. SSCB'den farklı olarak RF'de artık seçim sonuçları, seçmenlerin tercihleri, dış politikayı etkilemeye başlamıştı. Komünistler ve LDP'nin oyların yarısını alması seçmenlerin enternasyonalizme ve şovenizme desteği olarak yorumlandı.³⁹⁶ RF yönetimi muhalefeti dikkate almak zorunda kaldı. Yeltsin seçimler sonrasında RF Dışişleri Bakanı Kozyrev'i 5 Ocak 1995'te Primakov ile değiştirdi. Bu değişiklik RF'de Yeni Avrasyacılığın yükselişinin en belirgin işaretlerinden birisi olarak yorumlandı. Türkiye'deki seçimlerden ise Refah Partisi'nin ilk sırada çıkması sonrasında İslamcılığın yükselişine dair yorumlar yapıldı.³⁹⁷ İslamcıların başarısı Çeçenistan'a Türkiye'den desteğin artacağı

³⁹⁴ “Türk liderlerinin Rusya'yla dostluk ve iyi komşuluk hakkındaki sözleri herhâlde kötü içeriği gizleyen kılıftan başka bir şey değildir. Ankara, Çeçenistan olaylarına ilişkin tutumunu açıklarken, bir yandan kendi hareketlerini haklı göstermek için saçmalığa varacak şekilde prensip sahibi davranış içinde bulunduğunu iddia etmektedir. Hem Rusya hem de Türkiye petrol borularının güzergâhlarında çok büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Ankara'nın bölücü terör militanlarını bastırmakla ilgili silahlı eylemlerini aktifleştirmesi petrol boru hattını gerillâların sabotajından korumak istemesiyle doğrudan bağlıdır. Moskova'nın Çeçenistan karşısında kusuru bulunmaktadır” (Yuri Tısovski, “Hazar Denizi'nde Çıkar Parmakları”, 15 Ağustos 1995, Rossiya, 108: HBR_00001988: 06/08/1995).

³⁹⁵ “Dudayev rejimi, gayri resmî kanallarla Türkiye'den 'insani yardım' almaktadır. Bu kavram, oldukça geniş şekilde yorumlanıyor. Bunlar, hem militanlara Türk malı askeri elbise temini, hem militanların askeri eğitimi, hem de dinlenme ve tedavi için militanların Türkiye'ye kabul edilmesi” (Aleksandr Antanov, “Dudayev'in Militanları Gözlerini Türkiye'ye Çeviriyorlar”, Krasnaya Zvezda, 23 Aralık 1995, 048: HBR_00006617: 23 Kasım 1995).

³⁹⁶ Bkz.: Andrey Lapik, Moskovski Komsomolets, 21 Aralık 1995.

³⁹⁷ “Erken seçimlerde dinci Refah Partisi oyların % 21'ini alarak muzaffer olmuştur. Şunu belirtirsek hiç abartmamış oluruz; bu olay, eski Sovyetler Birliği'nin Orta Asya cumhuriyetlerindeki durum şöyle dursun, Türkiye'nin ve bütün olarak Türk dünyasının tarihinin akışımı kökten değiştirebilecektir... Erbakan, TC'nin kurucusu demokrat Atatürk'ün düşüncelerinin doğruluğu konusundaki şüphelerini de ortaya atarak “kutsal” sayılan şeye baş kaldırmıştır” (Dmitri Kulik, “Antalya'da Tatil Daha Sıkıcı

beklentisini doğurdu.

1996 başında Çeçenistan ile bağlantılı bir grubun gerçekleştirdiği bir diğer olay; Avrasya feribotunun kaçırılmasıydı. Avrasya feribotunun kaçırılmasını Türkiye resmen terörist bir eylem olarak niteledi. Avrasya feribotunu kaçıran militanların RF'den bazı talepleri oldu. Taleplerin karşılanmaması halinde feribotun İstanbul Boğazı'nda patlatılacağı tehdidinde bulunuldu. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği: "Bu bir terör eylemidir ve biz bunu kesinlikle kınıyoruz. Türk makamları bu olayı barışçı yollarla çözmeye çalışıyorlar" açıklamasını yaptı (101: HBR_00009305: 18 Ocak 1996). Rehineleri kurtarmak için RF'nin müdahale edeceğine dair iddialar, RF müdahale gücünün denize açıldığı haberi doğrulanmadı. Türk güvenlik kuvvetlerine ait iki bot, feribota gazeteciler dahil hiç kimsenin yaklaşılmamasına izin vermedi. Türk güvenlik kuvvetleri, yolcularla mürettebatın hayatlarının tehlikede olduğuna inanmadıklarından teröristlere karşı herhangi bir operasyona girmediler. RF Dış İstihbarat Servisi: "Türk özel servislerinde çok tecrübeli uzmanların çalıştığını biliyoruz. Bu uzmanların sorunu çözebileceğine inanıyoruz" dedi.³⁹⁸ Ocak 1996'da Başbakan Çiller, ileri sürdükleri gerekçeler ne olursa olsun, ülkesinin teröristlerin eylemlerini kınadığını söyledi. Teröristlerin Türk makamlarına teslim olmalarını isteyen Çiller, bu olayın kan dökülmeden sonuçlandırılması için Türkiye'nin elinden gelen her şeyi yaptığını da ekledi.³⁹⁹ Terör eyleminin sona ermesinden sonra en az 6.000 gösterici, militanlarla dayanışma içinde olduklarını göstermek için sokaklara döküldü. Göstericilerin çekirdeğini Çeçenistan ve Kafkas Halkları Dayanışma Derneği ile "Nizam-ı Âlem Ocakları" adındaki pantürkist ve panislamist görüşlü kuruluşlar oluşturdu. RF, Kafkasya'da patlak veren isyanların, Sovyetler Birliği'nin olduğu gibi, eninde sonunda Rusya'nın da parçalanmasıyla sonuçlanacağından korkuyordu.⁴⁰⁰

Olacak, Zira Türkiye'de İslamcılar Muzaffer Oldular", Komsomolskaya Pravda, 27/12/1995, 072: HBR_00008234: 27/12/1995).

³⁹⁸ 066: HBR_00009369: "Rus Basınında Avrasya Feribotunun Kaçırılması", 19 Ocak 1996, 034: HBR_00009435: 22 Ocak 1996.

³⁹⁹ 034: HBR_00009435: 22 Ocak 1996.

⁴⁰⁰ Aleksey Yerovcenkov, "Türkiye'deki Kafkas Sendromu", Eho Planeti, 7 Şubat 1996, 046: HBR_00011256, 26/02/1996.

Avrasya feribotu olayı dış siyasi, iktisadi ilişkiler etkileşimini de ortaya koydu. Olay sonrasında, Türk basınında, RF ile artan iktisadi ilişkilerin aksamaması için siyasi ilişkilerde dikkatli olunması gerektiği yorumları yer aldı. Hürriyet gazetesi yazarlarından Tufan Türenç, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Türkiye'nin şansını olduğunu belirterek, Körfez Savaşı nedeniyle yakın doğu pazarını kaybeden Türkiye'nin bir krizle karşı karşıya geldiğini, “ancak yeni Rusya ile eski Sovyetler Birliği'nin Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'nin ekonomik gelişmesi için fantastik olanaklar yarattığını vurguladı:

“Bugün Allah, yakın Doğu'nun kapısını kapatmış; ancak Rusya'nın kapılarını açmıştır. Rusya'da birçok ihale kazandık, müteahhitlerimiz eski SB'deki yatırımlarını 26 milyar dolara çıkarmışlardır. Bavul turizmi de bize her yıl 5 milyar dolar kazandırıyor. Rusya'ya bol miktarda Türk malı gidiyor. Orada Türk işçileri için iş alanı var. Bütün bunlar ortada iken biz ne yapıyoruz? Biz Allah tarafından açılan cennetin kapısını kapatıyoruz”.

Avrasya olayının olumsuz sonuçlanması halinde Türk-Rus ilişkilerinin kötüye gideceğini savunan Türenç; “Böylesi terör eylemleriyle, koskoca Rus pazarına girmemizi tehlikeye sokuyoruz” uyarısında bulundu.⁴⁰¹

Dudayev, savaşın başında önerdiği Türkiye'nin arabuluculuğundan sonra tekrar Nisan 1996'da Türkiye'yi devreye sokmaya çalıştı. Dudayev, 16 Nisan 1996'da Interfax'a, Moskova ile arabulucular yoluyla barış görüşmelerine başlanması isteğini tekrarladı ve arabulucu olarak Türkiye Cumhurbaşkanı, Malezya Başbakanı ve Ürdün Kralı'nı önerdi (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 222).

Çeçenistan Savaşının maliyetinin 10 milyar USD'ye ulaşarak getirdiği iktisadi yük RF'yi soruna çözüm bulma yönünde çaba göstermeye zorladı. Yaklaşan 1996 başkanlık seçimleri nedeniyle Yeltsin, bir barış planı sundu. Plan, RF ordusunun aşamalı olarak geri çekilmesi, özgür ve demokratik seçimlerin yapılması ve Çeçenistan'ın Moskova ile federasyon anlaşması yapmasını içeriyordu. Dudayev'in 21 Nisan 1996'da öldürülmesi⁴⁰² üzerine anlaşmayı Çernomirdin ile Dudayev'in

⁴⁰¹ Aleksey Yerovcenkov, “Türkiye'deki Kafkas Sendromu”, Eho Planeti, 7 Şubat 1996, 046: HBR_00011256, 26/02/1996.

⁴⁰² Çeçen lideri Cahar Dudayev'in Türk ajanı İsak Kasap'ın 1995 yılında yakalandıktan sonra verdiği telefon şifre koduyla ortaya çıkarılarak bombayla vurulduğu söylendi. Yakalandıktan sonra İsak Kasap adlı kişinin Çeçen savaşı sırasında Dudayev'e elektronik haberleşme sistemi kurduğu ve

yerini alan Zelimkhan Yandarbayev 27 Mayıs 1996'da imzaladı (Tanrısever F. O., 2002, s. 407). Dudayev'in uydu telefonu konuşması sırasında yerinin koordinatlarını tespit eden ABD'nin, koordinatları RF'ye vermesi sonrası RF roketleriyle öldürüldüğü iddia edildiğiysede RF'nin koordinatları kendi imkânlarıyla temin ettiği iddiaları da vardı.⁴⁰³ 14 Ağustos 1996'da Aleksandr Lebed Çeçenistan'daki bunalımın çözümüyle ilgili kararnameyi Yeltsin'e imzalattı. Bir basın toplantısında Lebed'in, "Ekonomisi yarı çökmüş ve aynı şekilde bir silahlı kuvvetleri bulunan yoksul bir ülkenin, savaş yapma lüksü olamaz" (Yeltsin, 2001:2001) sözleri iç siyasi ilişkilerle iktisadi ilişkiler etkileşimini ortaya koydu. 31 Ağustos 1996'da "kalıcı" ateşkes imzalandı (Tanrısever F. O., 2002, s. 407).

Kasım 1996'da RF İstanbul Başkonsolosu Leonid İosipoviç Manjonsin'in, "sorunlar çözülemeyecek kadar karmaşık değil. Biz Çeçen sorununu, siz Kürt sorununu kendi içimizde halletmek zorundayız. Karşılıklı iç işlerine karışmamak esastır" (Manjonsin, Kasım 1996, s. 9) sözleri 1996 sonu itibarıyla RF'nin yaklaşımını ortaya koyuyordu. Aralık 1996'da Dışişleri Bakanı Çiller'in Moskova'yı ziyareti sırasında, RF Dışişleri Bakanı Primakov, "Türkiye'de başka politikası olan bazı sivil örgütlenmeler bulunmaktadır. Yine de biz, Türkiye'nin Çeçen sorunundaki resmî politikasından memnunuz" dedi. Çiller, Türkiye'nin Çeçenistan'ı RF'nin iç meselesi olarak gördüğünü tekrarladı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 231).

Aralık 1996'da Türkiye'ye sert bir uyarı geldi; iktisadi tedbirlerin uygulanacağı ikazı yapıldı. RF Dışişleri Bakanlığı, Aralık 1996'da, İstanbul'da Çeçenistan Cumhuriyeti'nin temsilciliğinin açılması sonrası yayınladığı bildiriye; Çeçenistan temsilciliklerinin büyükelçiliklere dönüştürülmesi için şu veya bu ülke hükümetinin izin vermesi halinde, Moskova'nın bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesebileceği konusunda uyarıda bulundu. İstanbul'daki temsilciliğe Çeçen bayrağının çekilmesi yani fiiliyatta Çeçenistan'ın bağımsızlığının tanınması halinde Türkiye'nin büyük

Dudayev'in telefon frekansını KGB'ye bildirmesi üzerine, yerinin tespit edildiği iddia edildi (Moskova Basın Müşavirliğinin, 0016:16/06/1998 tarihli iletisi).

⁴⁰³ http://www.compromat.ru/page_25695.htm erişim 04/12/2011; http://seven-days.ru/w3s.nsf/Archive/2000_89_polit_text_kamakin4.html erişim 04/12/2011.

çıkartı bulunan çok sayıda büyük iktisadi projenin iptal edilebileceği, milyarlarca USD tutarındaki Rus-Türk iktisadi ilişkilerinin kesileceği, Türkiye’de mutlaka Kürt bölücülerin daha aktif hale geleceği uyarısı basında yer aldı.⁴⁰⁴

1996’da terörizmle ilgili ikinci anlaşma imzalandı. 1995’te başlayan görüşmeler sonrasında 18 Aralık 1996’da, “Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terörizm ile Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum” imzalandı. Anlaşma sonrasında RF’nin Ankara Büyükelçisi Vadim Kuznetsov ile terörizm ve bölücülüğe de değinen söyleşi Perspektif dergisinin Şubat 1997 sayısında yayınlandı. Perspektif dergisinin; “PKK ve Çeçenya konularının, Ankara-Moskova yakınlaşmasının önünde engel olmaması için yapılması gereken nedir?” sorusunu Kuznetsov şöyle cevaplandırdı:

“Kısa süre önce Ankara’da yapılan terörizmle mücadele işbirliği konulu Rusya-Türkiye temasları, yalnızca bu alanda değil, aynı zamanda bununla bağlantılı olan ve genellikle PKK ve Çeçenya sorunlarının ele alınmasında gündeme gelen bölücülük konusunda da iki devletin yaklaşımlarının birbirine oldukça yakın olduğunu göstermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın, Rusya’nın bütünlüğüne kesin destek veren resmî açıklaması bizi sevindirmektedir. Ayrıca biz de, Türkiye’nin bütünlüğünü hedef alan terörizme ve bölücülüğe kesin olarak karşıyız. Bu denli önemli bir konuda Türk tarafının tam anlayış göstereceğini umuyoruz” (Kuznetsov, 1997, s. 10).

3. II. Çeçenistan Savaşı

I. Çeçenistan Savaşı 1994 sonunda başlamış, 12 Mayıs 1996’daki Barış Anlaşması çatışmalara geçici bir çözüm getirmişti. Bu anlaşma sonrası RF de, Çeçenistan da, kalıcı çözümün kendi beklentisi doğrultusunda sağlanacağını umdu. Lakin anlaşma sonrasında Moskova’nın beklentileri gerçekleşmedi. RF, Çeçenistan’ın Federasyon Anlaşmasını imzalamayı kabul etmeyeceğini anlayınca Çeçenistan’ı istikrarsızlaştırmaya yöneldi. 1999 yazında önemli bir gelişme, 9 Ağustos 1999’da Vladimir Putin’in başbakan olmasıydı. Eylül ayında Dağıstan’ın Buinaksk şehrindeki askerî tesislerde, Moskova’da ve Volgodonks şehirlerinde patlatılan dört bomba RF halkını Çeçenler aleyhine döndürdü ve RF, 1 Ekim 1999’da Çeçenistan’a tekrar müdahale etti (Tanrıseven F. O., 2002, s. 407-408). Yeltsin, Dağıstan’a saldırının RF’nin parçalanmasıyla sonuçlanabileceği endişesini taşıyordu:

⁴⁰⁴ Gennadi Carodeyev, “İstanbul Boğazında İçkeriya Bayrağı”, İzvestia, 4 Aralık 1996, 0067: HBR_03916784, 4/12/1996.

“Dağıstan’a saldırı, yeni Rusya’nın vücudunda ikinci bir metastaz tehlikesi yaratmaktaydı. ... Sonra, Müslüman ayrılıkçılar dışarıdan aldıkları yardımla, diğer toprakları Rusya’dan koparmaya başlayacaklardı. Böylesine güçlü bir ayrılıkçılık patlaması, ülkeyi birkaç parçaya bölme, dinsel ve etnik çatışmayı bütün ülkeye yayma ve Yugoslavyadakinden çok daha büyük ölçekte insani bir felaket yaratma tehlikesi oluşturmaktaydı” (Yeltsin, 2001, s. 282).

Ekim 1999’da Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy, Türkiye’nin politikasını şöyle açıkladı:

“Çeçenistan meselesi bir sorun haline geldikten sonra Türkiye Cumhuriyeti, politikasını çok açık bir şekilde ortaya koymuştur; bu politika bugün geçerliliğini aynen devam ettirmektedir. Özetle söylemek gerekirse; biz Çeçenistan meselesinin Rusya Federasyonu’nun toprak bütünlüğü içinde, barışçıl ve siyasi bir çözümle halledilmesini arzu etmekteyiz; bunda son derece samimiyiz. Türkiye’nin buradaki unsurlara herhangi bir şekilde resmî desteğinin söz konusu olmadığını bizim dostumuz Rusya da gayet iyi bilmektedir” (Şensoy, 1999, s. 132-133).

Büyükelçi bu sözleriyle Türkiye’den Çeçenistan’a destek olmadığını iddia etmedi; resmî bir desteğin olmadığını belirtti.

Yeltsin döneminde RF ile terörizm konulu üçüncü anlaşma; Başbakan Bülent Ecevit’in Kasım 1999’daki Moskova ziyareti sırasında 5 Kasım 1999’da imzalandı. Bu anlaşma, “Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terörizm ile Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu” başlığı altında düzenlendi. Ecevit’in, “Çeçenistan’ın Rusya’nın iç işi olduğunu” belirtmesi, Moskova-Ankara arasını rahatlattı. Bununla birlikte Başbakan, Kafkasya’daki insani trajediden duyduğu kaygıyı vurgulamaktan kaçınmadı (Perspektif, Ocak 2000:12). Moskova’da Türkçe ve Rusça yayınlanan, RF’de faaliyet gösteren Türk işletmelerinden tanıtım ve reklâm geliri elde ederek yayın hayatını sürdüren Perspektif dergisinde; “Çeçenistan ve oradaki hareketin acı bilançosu, her şeyden önce Rusya’ya kesilecek bir faturadır. Ama ‘milliyetçilik’ ve ‘Müslümanlık’ temelinde Türk-Rus ilişkilerine darbe vurulursa, bu ekonomik işbirliğine, dolayısıyla hem Rusya, hem de özellikle Türkiye halkının refah düzeyine indirilen bir darbe anlamına gelecektir” yorumu yapıldı (Perspektif, Ocak 2000:13). Bu yorumunda gösterdiği üzere Moskova’da çalışan ve yaşayan Türkler, RF-Türkiye ilişkilerinin olumlu yönde seyretmesi taraftarıydı, bu yönde çaba sarfediyorlardı. Çünkü kendi menfaatleri de RF-Türkiye ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesi paralelindeydi.

II. Çeçen Savaşına kadar, Yeltsin dönemi sonlarında, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinden faydalananların sayısı; müteahhit, bankacı, turizmci, nakliyecisi, işçi,

reklâmcı, yatırımcı, tüccar ve tüketiciden oluşan milyonlarca kişiye ulaşmıştı. Bu kişiler, siyasi sorunların iktisadi ilişkileri olumsuz etkilemesinden korktuklarından, diğer siyasi sorunlarda olduğu gibi, Çeçenistan hususunda da RF ve Türkiye yetkililerini mutedil davranmaya yönelttiler. Ayrıca, RF ve Türkiye’de serbest seçimlerle yönetimin belirlenmesi nedeniyle yöneticiler iktisadi ilişkilerinden yararlanan milyonlarca seçmeni dikkate almak zorunda kaldılar. Siyasi gerilimlerden iktisadi ilişkilerin zarar göreceği, bunun da seçim sonuçlarını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle yöneticiler temkinli hareket ettiler. Türkiye’nin, Çeçenistan meselesinde temkinli hareket etmesinin sebeplerinden bir diğeri, Türkiye’den Çeçenistan’a desteğin artmasının (devlet bütçesinden ya da özel kişilerin yardımları) RF’nin PKK’ya desteğini arttıracak endişesiydi.

Sonuç olarak tarihî, kültürel ve dinî bağlarına rağmen Türkiye, Yeltsin dönemi süresince, Çeçenistan meselesini, genelde RF’nin bir iç sorunu olarak tanımladı, Çeçen milliyetçiliğini körüklemedi. Batı’nın ardından Türkiye de RF’nin toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiğini açıkladı. Türkiye, RF’nin Çeçenistan’a askerî müdahalesi sonrası (1994 ve 1999) sivillere ve sivil hedeflere zarar verilmesini kaygıyla izleyerek, bu konuda uluslararası kuruluşların dikkatini çekmeye çabaladı. Kafkas kökenli Türk vatandaşlarının öncülüğünde Türkiye’den Çeçenlere yardım gönderildi.⁴⁰⁵ Türkiye, Kızılay yoluyla insani yardım gönderdi. RF, Türkiye’nin direnişçelere gizliden gizliye yardım ettiğini iddia ederken; Türkiye, devlet bütçesinden gizli yardımda bulunmadığını açıkladı. RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin artması, seçimle işbaşına gelen yönetimlerin seçmenden oy alma kaygısı, Batı’nın RF bütünlüğünden yana tavır alıp, RF’nin Çeçenistan’daki aşırı güç kullanımına ses çıkarmaması iki tarafı mutedil davranmaya sevk etti. Türkiye’nin mutedil davranmasının bir diğer önemli nedeni Batı’nın iki Çeçenistan savaşında da Moskova’yı desteklemesi, olası Çeçenistan kaynaklı RF-Türkiye çatışmasında Türkiye’ye destek vermeyeceğinin açık olmasıydı. Batı RF güçlerinin Çeçenistan’a müdahalesine değil ayırım gözetmeden sivilleri de öldürmesine, insani trajediye yol açmasına karşıydı.

⁴⁰⁵ 25.000’i Çeçen kökenli olmak üzere yaklaşık 5 milyon Türk vatandaşının Kafkas kökenli olduğu ileri sürüldü (Hale, 2003:285).

B. Tataristan Gelişmelerinin İlişkilere Etkisi

Çeçenistan'ın yanısıra Tataristan'daki ayrılıkçı eğilim de RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkiledi. SSCB'nin dağılmasıyla RF içindeki cumhuriyetlerde ayrılıkçı eğilim gözle görülür şekilde artmıştı. Bazı ayrılıkçı hareketler Türkiye'deki yeni pantürkist gruplarla doğrudan bağlantı kurmaya çabaladı. Ayrılıkçı hareketler ve dış bağlantıları Ruslar arasında kaygıya yol açtı. RF'deki radikal "demokratlar" SSCB'nin dağılmasının birinci aşama olduğunu, ikinci aşamanın RF'nin dağılması olduğunu iddia ettiler (Danilov, December 2001-February 2002).

SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Çeçenistan, Tataristan⁴⁰⁶ ve Başkurtistan, Moskova'dan bağımsızlık için siyasi mücadele başlattılar (Milliyet, 01 Nisan 1992). RF'de, Ruslardan sonra ikinci büyük etnik grubu oluşturan Tatarlar, daha çok ülkenin zengin millî servetlerinin kontrolünü kendi eline almak ve daha geniş siyasi otonomiye kavuşmak istiyorlardı.⁴⁰⁷ Tataristan uzun süren bir bağımsızlık mücadelesi veremedi. Tataristan, Çeçenistan'a göre Moskova'ya daha yakın, etrafı ise RF toprakları ile çevrili idi. Oysa Çeçenistan Moskova'dan uzak ve toprakları Gürcistan toprakları ile sınırdı. Yine 1552'de Kazan Hanlığının yıkılmasıyla Tataristan, Rus topraklarına katılmış, yüzyıllar boyunca Rus dili ve kültürü Tataristan'da yerleşmişken Çeçen direnişi 1864'e kadar sürmüştü. 1865'te ise Anadolu'ya göçler başlamıştı. Rus kültürüne Çeçenler Tatarlardan daha yabancıydı.

Türkiye'de hem Kafkas hem Kırım hem de Kazan kökenli vatandaşlar yaşamaktaydı. Türkiye, RF'de sayıları 20 milyonun üzerindeki Türk ya da Müslüman nüfusu gözardı etmeden bu nüfusun teşkilatlarıyla sivil ve iktisadi işbirliği için çaba gösterdi. Türkiye, Tataristan ve Başkurtistan benzeri federasyon birimleri ile RF'yi dikkate alarak siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler geliştirmenin yararlı olacağını düşünmekteydi (Cafersoy N. , 2003, s. 9).

⁴⁰⁶ Tataristan Yüksek Sovyeti, Rusya Parlamentosunun peşi sıra 30 Ağustos 1990'da "Devlet Egemenliği Bildirisi"ni ilan etti (Yagudin, 2003, s. 309-310).

⁴⁰⁷ http://freenet-homepage.de/yasin.aslan/a06/book06_02.pdf erişim 17/05/2008.

Türkiye-Tataristan ilişkileri, SSCB'den RF'ye geçişten etkilendiği gibi RF ile federasyon birimleri arasındaki yetki paylaşımı düzenlemesi sürecinden de etkilendi. RF ile Tataristan Cumhuriyeti arasındaki yetki paylaşımı hususu; SSCB'den RF'ye geçişin getirdiği iç siyasi ve hukuki karmaşa nedeniyle 15 Şubat 1994'e kadar belirsizliğini korudu. Dolayısıyla Türkiye-Tataristan Cumhuriyeti ilişkileri ve Türkiye'nin RF ile Tataristan Cumhuriyeti hususundaki ilişkileri 15 Şubat 1994 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir.

1. RF-Tataristan Cumhuriyeti Anlaşması Öncesi

Tataristan'da 30 Ağustos 1990 ile 15 Şubat 1994 arasında egemenlikle ilgili karmaşa yaşandı. Tataristan Yüksek Sovyeti (parlamentosu) 30 Ağustos 1990'da "Devlet Egemenliği Bildirgesini" ilan etti. Bu belge Tataristan yasalarını RSFSR yasalarının üstüne çıkarıyordu. 1 Şubat 1992'de ise Tataristan Cumhuriyeti Halk Kurultayı "bağımsızlık" ilan etti ve BDT'yi Tataristan'ın bağımsızlığını tanımaya çağırdı. 3 Şubat 1992'de Tataristan Halk Kurultayı, RF'de yaşayan tüm Tatarların bağımsızlığı için kutsal savaş açma hakkı tanıyan bir karar aldı. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü'ne üyelik başvurusunda bulunmayı da kararlaştırdı. 21 Mart 1992'de bağımsızlık için referandum yapıldı, % 62 ile bağımsızlık lehine oy kullanıldı. Mart ayında Tataristan'da bağımsızlık referandumu yapılmışken, Moskva'da 31 Mart 1992'de RF içinde yer alan 20 cumhuriyetten, Çeçenistan ile Tataristan'ın dışında kalan 18 cumhuriyet yöneticisi ile Yeltsin, RF'nin Yeni Birlik Antlaşması'nı, Kremlin'de imzaladı.⁴⁰⁸ Törende bir konuşma yapan Yeltsin: "Rusya'nın hep birlik içinde olduğunu ve öyle kalmaya devam edeceğini" söyledi. 6 Kasım 1992'de ise Tataristan Yüksek Sovyeti bağımsız Tataristan'ın kurulmasının temellerini atan bir Anayasa'yı kabul etti (Yagudin, 2003, s. 321).

30 Ağustos 1990'da, "Devlet Egemenliği Bildirgesi"nin ilanı ile başlayan süreç, 15 Şubat 1994'te RF ile Tataristan Cumhuriyeti arasında, "Yönetimin Sınırlandırılması ve RF ile Tataristan Cumhuriyeti Devlet Organları Arasında Yetkilerin Karşılıklı Delege Edilmesi" anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi, RF, ikili anlaşmanın

⁴⁰⁸ Milliyet, 01 Nisan 1992.

imzalanması için Tataristan liderlerine büyük baskı yaptı. Tataristan Başbakanı Muhammed Sabirov, anlaşmanın imzalanmasından kısa süre önce, “Rus liderler, eğer Tataristan söz konusu anlaşmayı imzalamazsa, ülkeden geçen petrol boru hattını kapatacakları, diğer taraftan Tataristan’ın, komşusu Başkurdistan’dan petrol ürünleri almasına ve ürettiği petrolü ihraç etmesine engel olacağı tehdidinde bulunmuştur” dedi. Tataristan, petrol ürünleri bakımından Başkurdistan’a bağımlıydı.⁴⁰⁹

RF’nin, Tataristan ile bu tür bir anlaşma imzalamakta acele etmesinin birçok sebebi vardı. Birincisi, Moskova, RF’nin toprak bütünlüğünü koruma konusunda bir hayli endişelenmekteydi. Diğer taraftan, RF’nin Avrupa yakasını Sibiryaya’yla birleştiren petrol boru hattı, elektrik şebekesi ve yollar Tataristan’dan geçmekteydi. Tataristan, RF’nin bir tür ticaret damarıydı. Tataristan, RF petrol üretiminin % 7’sini gerçekleştirilmekteydi. Stratejik savaş uçakları ve ağır makinelerin çoğu bu cumhuriyette üretilmekteydi.⁴¹⁰

RF ile Tataristan arasında egemenlikle ilgili yaşanan sorunlar sırasında Tataristan’ın bağımsızlığını, Türkiye dâhil, hiçbir devlet tanımadı. Tataristan-Türkiye ikisadî ilişkileri ise genel olarak Türkiye tarafından özel kişiler ile Tataristan tarafından resmî kişiler arasında başladı. Türkiye ile Tataristan arasında yetkililer arası ilişkiler kurulmadan ve resmî ziyaretler başlamadan önce Türk iş adamları Tataristan ile bağlantılar kurdular. Türkiye-Tataristan resmî yetkilileri arasında ilk ziyaretleri de iş adamları organize etti.

“Devlet Egemenliği Bildirgesi”nin ilanı sonrası Tataristan, dış iktisadi ilişkilerini, siyasi iddialarına güç kazandırmak için kullanma fikriyle hareket etti. Tataristan yöneticileri, dış iktisadi ilişkilerin sadece parayla ilgili kısmıyla ilgilenmiyorlardı; iktisadi ilişkileri egemenliğin bir göstergesi ve egemenliği pekiştirici bir unsur olarak görüyorlardı (Yagudin, 2003, s. 310). İktisadi ilişkilere verilen önemin bir göstergesi, Ağustos 1992’de Dış İktisadi İlişkiler Bakanlığının kurulmasıydı.

⁴⁰⁹ http://freenet-homepage.de/yasin.aslan/a06/book06_02.pdf erişim 17/05/2008;
<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=2> erişim 28/12/2011.

⁴¹⁰ http://freenet-homepage.de/yasin.aslan/a06/book06_02.pdf erişim 17/05/2008.

SSCB'nin dağılması, RF özel kişileri, organizasyonları ve bölgeleri arasında, ayrıca yabancı taraflarla kısıtsız temas imkânı sağladı. SSCB hukuki düzenlemelerinin belirsizleştiği ya da ortadan kalktığı ve yeni hukuki düzenlemelerin henüz bulunmadığı o sıralarda, RF'nin idari birimleri yabancı devletler ve şirketlerle doğrudan temas kurmaya başladı. Tataristan da bu birimler arasındaydı (Yagudin, 2003, s. 309).

Eylül 1990'da Tataristan resmî yetkililerinin yurt dışı ziyaretleri başladı. Aynı ay içinde Türkiye'den ve başka ülkelerden Tataristan'a iş adamları geldi. Kısa süre içinde Türkiye ve diğer ülke şirketleri ile ilişkiler kuruldu. Sovyetler Birliği'nin Tataristan Cumhuriyeti'nden, 1991 yılında 2 milyon ton ham petrol alınmasını içeren ekonomik ve ticari işbirliği protokolü Sanayi ve Ticaret Bakanı Şükrü Yürür ile Tataristan Cumhuriyeti Başbakanı Muhammed Galinovi Sabirov arasında 26 Aralık 1990'da Ankara'da imzalandı. Bu anlaşmanın uluslararası hukuka göre durumu açık değildi. Türkiye'nin Tataristan'ın devlet egemenliği bildirgesini zımnen kabul ettiği anlamı çıkartılabilir.

1991'de Türkiye'den özel şirketler, Tataristan ile sözleşme imzaladı. 1991 başında Türkiye kökenli özel bir şirket olan Degere Enterprises Group ve bir ABD şirketiyle anlaşmalar imzalandı. 1991 Mart'ında Tataristan'da 24 ortak işletme, 3 dış ticaret şirketi ve bu faaliyete katılan 231 gerçek kişi tescil edildi. Kısa sürede gerçekleşen bu iktisadi dışa açılımın nedeni siyasiydi. Tataristan, dış iktisadi ilişkileri egemenliğini pekiştirme aracı olarak kullanıyordu. Tataristan Başbakanı Sabirov'un Aralık 1991'deki Türkiye ziyaretini, Degere Enterprises Group yöneticisi Ertürk Değer organize etti. Ziyaret sırasında Türkiye Cumhuriyeti ile Tataristan Cumhuriyeti arasında Karşılıklı İlişkiler Protokolü imzalandı. Bu protokolle iktisadi ilişkilerin ana hatları belirlendi (Yagudin, 2003, s. 310-311). Bu protokolün uluslararası hukuka göre durumu açık değildi.⁴¹¹

⁴¹¹ Bir başka anlaşma olan ve 1993'te Tataristan ile Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan anlaşmanın da uluslararası hukuka göre durumu açıktır.

Türkiye, Tataristan'a sınırlı ve ihtiyatlı yakınlaştı. Türkiye, RF içindeki Türk-Müslüman cumhuriyetlerle resmî ilişkileri Moskova'nın bilgisi dâhilinde yürüterek RF'yi bölme siyaseti izlemediğini göstermeye çalıştı. Tataristan'ın, Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurma isteğine rağmen, Türkiye kendisini sınırladı. Tatar Cumhurbaşkanı Mintimer Şaripoviç Şaymiyev'in 12-16 Ekim 1992'deki Ankara ziyaretinden çok önce durum Moskova'ya bildirildi (Aydın M. , 2001a, s. 424). Şaymiyev Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar ile görüştü; iş adamlarıyla bir araya geldi. Ortak bildiride iktisadi işbirliğinin pekiştirilmesine ve RF ile Tataristan arasındaki egemenliğin kullanımına dair görüşme sürecine değinildi.

2. RF-Tataristan Cumhuriyeti Anlaşması Sonrası

Egemenliğin paylaşımına dair görüşmeler süreci Tataristan'ın 31 Mart 1992'de Birlik Anlaşması'nı imzalamaması nedeniyle sona erdi. Anlaşma tarihinden 10 gün önce 21 Mart 1992'de bağımsızlık için halk oylaması yapılmış, % 62 ile bağımsızlık lehinde oy kullanılmıştı. Tataristan'ın bağımsızlığını tanımayan RF ile yapılan görüşmeler, 15 Şubat 1994'te yetki paylaşımı anlaşmasıyla sonuçlandı.⁴¹² Anlaşmanın giriş bölümünde, "Tataristan Cumhuriyeti uluslararası ve dış ekonomik ilişkilere katılır" ibaresi yer aldı. Bu yetki paylaşımı anlaşmasından yaklaşık bir yıl sonra 22 Mayıs 1995'te, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması" imzalandı.⁴¹³ Bu anlaşmada Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazan'da Başkonsolosluk açması ve Tataristan Cumhuriyeti'nin de Türkiye'de Yetkili Temsilcilik açması öngörüldü. Türkiye, 1996'da Kazan'da başkonsolosluk açtı (Yagudin, 2003, s. 313). Tatar-Türk İş Konseyinin ortak toplantısı 1997 Mart'ında Kazan'da gerçekleşti. Ekim 1997'de Türkiye'de Tataristan yetkili temsilciliği açıldı. Tataristan-Türkiye Birinci Dönem Turizm Karma Komisyon Toplantısı Protokolü 19/06/1998'de imzalandı.⁴¹⁴ Son olarak Temmuz 1999'da Tataristan Cumhuriyeti Ticari ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Başkanlığında bir heyet Türkiye'yi ziyaret etti.

⁴¹² "... Татарстан, участвует в международных и внешнеэкономических отношениях, ..." Anlaşma metni için bkz.: <http://www.politnauka.org/library/doc/dogovor-rtrf.php> erişim 01/07/2010.

⁴¹³ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2824> erişim 01/07/2010.

⁴¹⁴ Protokol metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?841> erişim 01/07/2010.

Siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşiminin bir unsurunu, Tataristan yetkililerinin Türkiye ziyaretini, özel kişilerin organize etmesi oluştururken; diğer unsurunu, özel kişiler ile kamu tüzel kişileri arası sorunlara müdahale talebi oluşturur. Özel ticari sorunlar, iki ülke yöneticilerine ulaştırılıyordu. Türkiye-Tataristan resmî ilişkilerinin kurulmasına aracılık eden Değer ile Tataristan yönetimi arasında 1990'lı yılların ortasında anlaşmazlık doğdu. Değer'in iktisadi faaliyetleriyle ilgili olarak Tataristan Cumhurbaşkanı Şaymiyev, Cumhurbaşkanı Demirel'e bir mektup yazarak Değer'in Tataristan'a 23 milyon dolarlık borcunu ödemediğini bildirdi. Demirel ihtilafa karışmadı (Yagudin, 2003, s. 312). Görüldüğü üzere iki ülke arasında özel iktisadi ilişkiler, siyasi ilişkilerin artmasına katkıda bulunduğu gibi, özel iktisadi sorunların çözümü için resmî yetkililerin devreye girmesinin istenmesi gibi durumlar da ortaya çıktı. Özel iktisadi ilişkilerin siyasi ilişkileri olumlu ya da olumsuz etkilediği görüldü.

İktisadi ilişkilerdeki artışın kültürel ilişkileri de arttıracakı kabul edilir. Türkiye-Tataristan ilişkileri incelendiğinde, bu anlayışın doğrulandığı görülür. Tataristan'dan 1992'de, Türkiye'ye lise ve üniversitelerde eğitim görmek üzere 47 öğrenci geldi. Tataristan ile Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı arasında 1993'te bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma çerçevesinde Tataristan okullarında ve üniversitelerinde Türkçe dersler okutulmaya başlandı. Kazan, Yar Çallı, Tüben, Kama, Emler ve Bögilme gibi büyük şehirlerde Tatar-Türk liseleri açıldı.^{415 416}

Tataristan-Türkiye arasındaki iktisadi ilişkiler ve eğitim faaliyetleri 1993'te RF basınında pantürkizm hareketinin somutlaştığı vakalardan biri ve bir tehdit olarak görüldü. Yuri Tissoovski tehdidi şöyle ifade ediyordu:

“Ankara, eskiden Orta Asya Cumhuriyetlerinin de birer parçası oldukları Sovyetler Birliği ile

⁴¹⁵ Bu eğitim faaliyetleri misyonerlik olarak görüldü. “Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, artık Rus vatandaşlarının Türk usulü ‘uygarlaşmaları’ zamanı gelmiştir. Türk misyonerleri faaliyetlerini Rusya'nın Türkçe konuşan bölgelerinden başlatmışlardır, daha sonra bu dalga RF'nin diğer bölgelerini de kaplamıştır. ... Genellikle bu okullar ... Türk firmaları, hayırsever vakıflar, anonim şirketler ve dernekler tarafından finanse ediliyor...” (Sergey İvanovski, “Türk Usulü Mutluluk”, Nezavisimaya Gazeta, 22 Haziran 2000, 0025:22 Haziran 2000). Aynı yazıda Tataristan'da 8 Türk Lisesi bulunduğu (Kazan, Naberejniye Çelni, Nijnekamsk, Bugulma ve Almetjevsk'de) bazılarıyla “güvenlik organlarının” (RF gizli servisleri) ilgilendiği belirtiliyor.

⁴¹⁶ <http://www.tawish.org/tatarmakale/content/wiev/75/45/> erişim 08/10/2007.

ilke olarak, istikrarlı ve iyi ilişkiler içinde olmaya çalışırdı. Şimdi her şey değişmiştir. Pantürkizm Moskova'yı bugün sadece Tataristan ve Başkurdistan'dan tehdit etmektedir".⁴¹⁷

Türkiye ile Tataristan arasında iktisadi ve siyasi ilişkiler sonrası kültürel ilişkilerde de ilerleme görüldü. Kültürel ilişkilerin ilerlemesine devlet yetkililerinin yanısıra özel kişiler ile özel hukuk tüzel kişileri önemli katkıda bulundu. 22 Mayıs 1995'te imzalanan, "Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması" kültürel ilişkilerin hukuki çerçevesini hazırladı. Kimi Türkiye şehirlerinde bir Tatar bayramı olan "Sabantuy" kutlandı. Kazan Tatarlarının yerleşik olduğu Eskişehir ile Kazan Belediyeleri arasında Nisan 1997'de kardeş şehir anlaşması imzalandı. Tataristan Cumhuriyeti Türkiye'deki depremden sonra yardım gönderdi.⁴¹⁸ THY 1998 yılı içerisinde Tataristan'ın başkenti Kazan'a seferler başlattı (Akgün & Aydın, 1999, s. 144). 14-17 TÜRKSOY olağan toplantısı Aralık 1998'de Kazan'da yapıldı. Tataristan temsilcileri 1999'da II. Uluslararası Türk Dilli Devletler Film Festivali'ne katıldı. Tataristan hükümeti Eylül 1999'da "Tatarca'yı Yeniden Latin Alfabeti Esasına Geçirme" kararını aldı (Şahin, 2002). 2000 yılında Tataristan öğretim kurumlarında 200 Türk öğrenci öğrenim görüyordu (Yagudin, 2003, s. 323).

Sonuç olarak Tataristan, dış iktisadi ve kültürel ilişkileri, bağımsızlık mücadelesini kuvvetlendirmek için kullandı. Tam bağımsızlığa erişemese de 15 Şubat 1994 tarihli anlaşmayla Tataristan büyük kazanımlar elde etti. Bu anlaşmayla tanınan "dış ilişki kurma" hakkını Yeltsin dönemi süresince etkin kullandı.

II. RF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE PKK'NIN ROLÜ

RF-Türkiye ilişkileri Gelenekçi Gerçekçi kurama göre ele alınırsa; PKK başlığının açılmaması gerekir. Oysa Yeltsin döneminde PKK, RF-Türkiye ilişkilerinde çok önemli bir yer tutar. Çoğulcu yaklaşım, terörist örgütleri de uluslararası ilişkilerin bir aktörü olarak ele alır.

⁴¹⁷ Yuri Tissovski, "Türk Davulunun Sesi, Orta Asya'daki Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Giderek Daha Gür Duyuluyor", Haftalık Vek Gazetesi, 5-11 Şubat 1993, 5'inci sayı, 116: HBR_00046455: 08 Şubat 1993.

⁴¹⁸ <http://www.tawish.org/tatarmakale/content/wiev/75/45/> erişim 08/10/2007.

Abdullah Öcalan'a siyasi sığınma hakkı verilmesine ilişkin Duma'nın talebini Başbakan Primakov'un reddetmesi Çoğulcu yaklaşımın, "devlet yapısının yekpare bir bütün olmadığı, dışa yönelik tekil bir kamu çıkarını gözetken tekil kararların alınmadığı" önermesini destekler. Burada sorun PKK'nın devletlerden bağımsız bir örgüt olup olmadığı ile ilgilidir. PKK, bilindiği kadarıyla Suriye, Irak, Ermenistan, Yunanistan ya da Avrupa ülkelerine bağımlı olarak hareket etmemekte, kendi gayesine uygun dış bağlantılar kurmakta, bu bağlantılar zamanla değişebilmektedir. Bu açıdan bakılırsa PKK'nın, Türkiye aleyhine, bazı ülkeleri kullanageldiği görülür. Yeltsin döneminde PKK'nın kullandığı ülkeler arasına RF de dâhil oldu. Yeltsin döneminde, PKK, terörist örgütler listesine eklenmedi.

RF'nin Kürtlere ilgisinin kaynağı, Çarlık ve SSCB devirlerinde aranabilir. Çarlık ve SSCB devrinde Kürtlere yakınlık gösterildi. Türk-Rus savaşları sırasında birçok Kürt, Rus askerî birlikleri içinde yer alarak savaştı. Berlin Kongresi'nin de (1878) dâhil olduğu bir dizi uluslararası anlaşmaya göre, Kürdistan'ın bir bölümü Rusya'nın egemenliğine verildi.⁴¹⁹ Ayrıca Rus Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde Kürtlerle ilgili bilimsel araştırmalar yapılageldi. SSCB-Türkiye ilişkileri devrinde PKK, iki ülke arasında bir sorun teşkil etmedi.⁴²⁰ SSCB devrinin sonlarında 1989'da Moskova'da Kürt Kültür Merkezi kuruldu.⁴²¹

Yeltsin döneminde RF'nin PKK'ya, Türkiye'nin de Çeçenistan'a desteğini önlemek için iki ülke arasında üç anlaşma imzalandı: 30 Ekim 1992 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı Arasında İşbirliği Anlaşması"⁴²², 18 Aralık 1996 tarihli "Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terörizm ile Mücadele Alanında

⁴¹⁹ Vadim Markuşin, "Kürt Üçgeninden Çıkış Var mı?", Krasnaya Zvezda, 23 Mart 1995, 108: HBR_00076165: 23 Mart 1995.

⁴²⁰ SSCB'nin PKK'yı gizlice desteklediğine dair iddialar vardır: "Bilindiği gibi Öcalan, Onun "ES-ER" tipi bir Marksist Parti olan PKK partisi, 1991'e kadar SSCB'nin gizli himayesinden yararlanmıştı" (Anush Levanyan, "Ermenistan, Türkiye'nin Beyanatlarından Dolayı Memnuniyetsizlik Belirtiyor". Vremya MN, 14 Eylül 1998, 0170: 14 Eylül 1998).

⁴²¹ Viyaçeslav Afanasyev, "Onlar Vatanımızı Elimizden Aldılar", Pravda, 01 Nisan 1993, 053: HBR_00048239: 01 Nisan 1993

⁴²² Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21473.pdf>

İşbirliğine İlişkin Memorandum”⁴²³, 5 Kasım 1999 tarihli “Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terörizm ile Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu” imzalandı.⁴²⁴

28 Ekim 1992’de Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Güvenlik Bakanlığı Arasında İşbirliğine İlişkin Anlaşma”⁴²⁵ imzalandı. Bu Anlaşma ve 30 Ekim 1992’de İçişleri Bakanlıkları arasındaki anlaşma SSCB sonrası imzalanan ilk anlaşmalardandı. Taraflar terör, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, gizli sınır geçişleri ve organize suçlar, vatandaşlarının ve tüzel kişilerinin birbirinin ülkesindeki tutum ve davranışları ile (zararlı hareketler, yaşam, yasak ve gizli işler, işlenen suçlar, uyuşturucu vb. kültürel ve tarihî eserlerin korunması, bilimsel ve teknik bilgi alış verişi, spor ve kültürel etkinlikler vb.) ilgili konularda işbirliği anlaşması imzaladı (Sisav, 1995, s. 254-255).

Yeltsin dönemindeki RF-Türkiye ilişkilerinde PKK etkisi, 1992-Şubat 1994, Şubat 1994-Aralık 1996, Aralık 1996-Mayıs 1998, Mayıs 1998-16 Şubat 1999, 16 Şubat 1999 ve sonrası şeklinde birkaç döneme ayrılabilir.

A. 1992-Şubat 1994 Arasında RF-Türkiye İlişkilerinde PKK

1993’te RF, Türkiye’nin Çeçenistan’ı desteklenmesi durumunda, PKK’yı destekleyebileceğini bildirdi. PKK, 1994’e kadar RF-Türkiye ilişkilerinde bir sorun oluşturmadı. RF, 1994’te PKK’yı desteklemeye başladı. 1993’te RF Hükümeti’nin Kürtler’e yaklaşımını göstermek açısından, Moskova Uluslararası Kürt Kültür Merkezi Genel Direktörü Taniel Mihayloviç Boroev’in Pravda’da yayınlanan mülakatı önemliydi. Boroev, Irak, Türkiye ve İran’dan Moskova’ya göçmen Kürtlerin getirildiğini RF hükümetinin bu Kürtlere yardım etmediğini söyledi:

“... Ben birkaç defa Birleşmiş Milletler Temsilciliği’ne müracaat ettim. Bana, Rusya Hükümeti yardım etsin, cevabını verdiler. Rusya Hükümeti ise Birleşmiş Milletler’e

⁴²³ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22997.pdf>

⁴²⁴ http://www.turkey.mid.ru/text_t73.html erişim 16/05/2008.

⁴²⁵ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21473.pdf>

müracaat etmemizi salık veriyor. Tanrı ve insanlar Kürt göçmenleri unuttular”.⁴²⁶

Mülâkattan anlaşıldığı üzere RF Hükümeti, 1993’te özelde PKK’ya, genelde ise Kürtlere ilgisizdi.

B. Kürt Konferansından (Şubat 1994)-İşbirliği Memorandumuna Kadar (Aralık 1996)

Şubat 1994 ile Aralık 1996 arasında PKK ile ilgili ilişkiler şu şekilde özetlenebilir: Türkiye, Şubat 1994’ten itibaren RF’nin PKK’ya desteğini izlemeye başladı. İki ülke arasında PKK ile ilgili ziyaretler başladı. Türkiye, RF’yi protesto etti, RF resmen PKK’yı desteklemediğini belirtmesine karşın PKK ile ilgili kuruluşlara RF’de imkânlar sağladı. RF, Türkiye’den Çeçenistan’a desteğin kesilmesi gerektiğini aksi halde iki tarafın da zarar göreceğini bazen ima yoluyla, bazen açıktan ifade etti. Türkiye’nin talepleri sonrasında Aralık 1996’da yapılan anlaşma sonrasında RF’nin PKK’ya desteği azaldı.

Türkiye’nin, Şubat 1994’te, RF’nin PKK ile ilişkilerini izlemeye başlamasının nedeni, Moskova’da, 22 Şubat 1994’te, Rusya Ulusal ve Bölgesel Politika Sorunları Bakanlığı, Kürdistan Komitesi Enformasyon Dairesi ve Kürdistan Rapor Komitesi’nin de düzenleyicileri arasında yer aldığı Kürt Konferansının toplanmasıydı. Toplantıda Türkiye, devlet terörü uygulamakla suçlandı. Türk Dışişleri Bakanlığı konferansı RF Dışişleri Bakanlığı nezdinde protesto etti.⁴²⁷ Türkiye’nin gösterdiği tepki üzerine Moskova geri adım attı.

Mart 1994’te PKK ile ilgili ziyaretler başladı. Mart 1994 başında Türkiye Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinden oluşan heyetin Moskova ziyaretinde RF Dışişleri Bakanlığında, RF’nin PKK ile ilişkisi olmadığına dair garanti alındı. RF İçişleri Bakanı Viktor Yerin’in Nisan 1994’teki Türkiye ziyaretinin başlıca konusunu, yurt içi ve uluslararası terörizmle mücadelede yürütülecek ortak çabalar teşkil etti. Yerin,

⁴²⁶ Vyaçeslav Afanasyev, “Onlar Vatanımızı Elimizden Aldılar”, Pravda, 01 Nisan 1993, 053: HBR_00048239, 01/04/1993.

⁴²⁷ Aleksey Çiçkin, “Kürtler, Bağımsız Devletler Topluluğu da Dâhil Olmak Üzere Self-Determinasyon İstiyorlar...”, Megapolis Express, 9 Mart 1994, 059: HBR_00059665, 02/03/1994.

Trud muhabirine, terörizmle mücadeleye özel bir önem atfedildiğini, bu konuda Türkiye ile RF arasında iki anlaşmanın hazırlandığını söyledi.⁴²⁸ RF Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Mayıs 1994'te, RF-Türkiye ilişkilerinin toprak bütünlüğüne ve sınırların değişmezliğine saygı ilkelerine dayandığını, RF'nin hangi gerekçelere dayandırılırsa dayandırılınsın, terörizme karşı olduğunu ve RF'nin "Kürt sorununun" güç kullanılarak çözülemeyeceğine inandığını belirtti.⁴²⁹ Haziran 1994'te PKK'nın, Türk turizmine yönelik saldırılarının Türkiye'nin iktisadi çıkarlarını tehdit ettiği değerlendirmesi basında yer aldı.⁴³⁰

BDT'deki Kürt örgütlerinin, 29-31 Ekim 1994'te Moskova'da yaptıkları kongreye, RF'nin toplumsal ve siyasi örgütlerinin temsilcileriyle resmî şahıslar da konuk olarak katıldı. Hemen hemen 100 kadar örgüt (Kürt ya da diğer) ile Abdullah Öcalan Kongre'ye tebrik mesajı gönderdi.⁴³¹ RF Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Grigori Karaşin, basın toplantısında, "Moskova, PKK'yı bir terör örgütü olarak görmüyor mu?" sorusuna cevap vermekten kaçınarak,⁴³² RF yönetiminin Moskova'da BDT Kürt Örgütleri Konfederasyonu kurulmasıyla hiçbir ilişkisi bulunmadığını söylemekle yetindi.⁴³³

⁴²⁸ Vladimir Bovratoviç, "Terörizme Karşı Hep Birlikte", Trud, 13 Nisan 1994, 012: HBR_00061547, 14/04/1994.

⁴²⁹ Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Grigori Karaşin'in Kürtler Konusundaki Açıklaması, 014: HBR_00062840, 20 Mayıs 1994.

⁴³⁰ "...cephe savaşının istenilen sonucu vermemesi karşısında militanlar, şimdi silahlarını yabancı turistlere çevirmişlerdir. Turizmin Türkiye'nin başlıca gelir kaynaklarından biri olduğu bir sır değildir. Bu nedenle, turizme darbe indirilmesi çok etkili olabilir" (Vladimir Dunayev, "Türk Tatil Merkezlerinde Patlamalar ... Kürt Militanlar Türk Turizmini Tahrip Etme Niyetinde", Segodnya, 24 Haziran 1994, 085: HBR_00064231, 24/06/1994).

⁴³¹ 054: HBR_00069291, 01 Kasım 1994.

⁴³² RF Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Grigori Karaşin, 1 Kasım 1994'te düzenlediği basın toplantısında Kürt kongresiyle ilgili soruları şöyle yanıtladı:

"Soru: BDT Kürtleri Moskova'da bir konferans düzenlediler. Konferansa, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) temsilcileri de katıldı. Rusya, bu partiyi terörist örgüt olarak görmüyor mu? İkinci sorum ise şu: Rusya'nın Kürt konusuna yaklaşımı nedir?"

Cevap: Rus yönetiminin etnik sorunlar konusundaki görüşü iyi bilinmektedir. Bu konuda uzun uzun konuşabiliriz. Ama, bunu tartışarak zamanınızı harcamasak iyi olur sanıyorum. İlkeler aynı. Bunu Kürt kamu örgütlerinin bir toplantısı olarak görüyoruz. Konferansın düzenlenmesine devlet kurumları ve özellikle Dışişleri Bakanlığı katılmamıştır" (Moskova Basın Müşavirliği Arşivi: 011: HBR_00069313, 02/11/1994).

⁴³³ Aydın Mehtiyev, "BDT Kürt Örgütleri Konfederasyonu Kuruldu ... Ankara ile Moskova Arasındaki İlişkiler Güçleşebilir ..." Nezavisimaya Gazeta, 018: HBR_00069319: 02 Kasım 1994.

Toplantılara verilen bu destekten sonra, Aralık 1994'te, Moskova'da, PKK'ya meyilli kültürel-politik merkez olan Kürt Evi açıldı.⁴³⁴ RF Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çernişev, Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Bilgin Unan'a Kürt Evi ile ilgili olarak: "Terör örgütü olarak gördükleri PKK'nın siyasi çalışmalarda bulunmasına izin vermeyeceklerini" söyledi.⁴³⁵

Ocak 1995'te Türkiye Kürt Evi'nin kapatılmasını istedi. PKK'nın RF'deki faaliyetlerini arttırması üzerine Türkiye ile RF yetkilileri Ocak 1995'te Moskova'da görüştü. İçişleri Bakanı Nahit Menteşe 23 Ocak 1995'te Moskova'da görüştüğü RF İçişleri Bakanı Viktor Yerin'den PKK ile bağlantılı "Kürt Evi"nin kapatılmasını istedi. Hemen Adalet Bakanlığı'na başvurularak kapatılacağı cevabını aldı. Ancak, RF Adalet Bakanlığı, "Uluslararası Kürt Toplumunu Örgütleri Birliği" adıyla 17 Şubat 1995'te RF'deki ilk Kürt örgütünü 2.567 numarayla kaydetti (Tagirov, 1999, s. 49-51). 1995'te Rusya, Transkafkasya ve Orta Asya'da 150.000 kadar Kürt, yaşamaktaydı.⁴³⁶ RF ikili görüşmelerde terörizme destek olmadığını, Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Kürt teşekküllerine RF'de izin verilmeyeceğini belirtse de 1995 verileri tersini gösteriyordu.

RF'nin Çeçenistan harekâtı ile Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonları arasında bağlantı kuruldu. RF'nin, Çeçenistan harekâtının amaçlarından biri, önerdiği boru hattı güzergâhının emniyetini sağlamaktı. RF basınında Türkiye'nin de önerdiği boru hattının emniyetini sağlamak için Kuzey Irak'a Nisan 1995'te operasyon düzenlediği iddiası yer aldı.⁴³⁷ 1995'te Kürtler Türkiye'nin önerdiği hat üzerinde terörist eylemler gerçekleştirirken, Çeçenler de RF'nin önerdiği hattın emniyetsizliğine yol açıyordu.

1995 ortasında Türkiye ve RF arasında, PKK ve Çeçenistan hususunda karşılıklı

⁴³⁴ Aleksandr Burtin, "Rusya'da Kolay Olmayan Yaşam, 6-13 Ağustos 1995, Moskovskiye Novosti, 029: HBR_00001949, 15 Ağustos 1995.

⁴³⁵ Milliyet, 31 Aralık 1994.

⁴³⁶ Vadim Markuşin, "Kürt Üçgeninden Çıkış Var mı?", Krasnaya Zvezda, 23 Mart 1995, 108: HBR_00076165, 23 Mart 1995.

⁴³⁷ Dmitri Kulik, "Generallerin İcra Ettiği Türk Marşı: Ankara'nın Yeni Harekatı Kürdistan'a Barışı Getirecek mi?", Moskovskiye Novosti, 16-23 Nisan 1995, 100: HBR_00078301, 29/04/1995.

güven eksikliği vardı. RF'ye göre mütecaviz olan Türkiye idi, bu nedenle de Kürtlerin desteklenmesi iyi bir seçenektir. Avrupa'da sürgünde Kürt Parlamentosu kuran PKK mensupları, Nisan 1995'te Duma'da görüşmelerde bulundu. Ağustos 1995'te Kürt ve Çeçen sorunlarının iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği; RF'nin Dudayev'e yardımın durdurulması ricasına karşılık, Türkiye'nin de "PKK ile bağlantılı örgütlerin" RF'deki faaliyetlerinin yasaklanmasını istediği belirtildi. Bunun yanı sıra RF diplomatlarının Türklerin hassasiyetle karşıladığı soruna mümkün mertebe az değinmeyi tercih ettikleri ve ancak Çeçenistan olayları dolayısıyla Rus aleyhtarı hareketlere karşılık, "Sırça evde yaşayan, komşusunun penceresine taş atmamalı" tavsiyesi basında yer aldı. Yine çok değişik partilerin ve Duma'daki grupların, değişik nedenlerle Kürt sorununa anlayış gösterdiği, Komünistler ve Viladimir Jirinovski'nin partisinden (Liberal Demokrat Parti) olanların, PKK'nın ideolojisini NATO üyesi olan Türkiye'ye karşı etkili bir silah olarak gördükleri belirtildi.⁴³⁸

1995'te RF, PKK'yı ve bağlantılı teşekkülleri desteklemediğini iddia etse de gerçekte desteklemeye devam ediyordu. Medya'nın Sesi Radyosu ve Kürt Parlamentosu bunun açık delilleriydi. Moskova'da Ostankino verici kulesinden 30 Ekim 1995'te "Medya'nın Sesi" adlı Kürt radyo istasyonu yayın yapmaya başladı.⁴³⁹ Kasım 1995'te, Moskova'da, Kürt Parlamentosu bir toplantı yaptı. RF Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Kürt halkının sorunlarına ilişkin Moskova'da yapılan seminerin bazı kimseler tarafından "Sürgünde Kürt Parlamentosu'nun" konferansı olarak gösterilme çabasını kınadı. RF'nin resmî makamlarının bu çabalarla hiçbir ilişkisinin bulunmadığına işaret eden RF Dışişleri Bakanlığı, seminerin, Duma'yla birlikte 17 Şubat 1995'te sicile kaydedilen "Uluslararası Kürt Toplumu Örgütleri Birliği"nce planlandığını kaydetti. Açıklamada ayrıca şunlar belirtildi: "Temel tutumumuz değişmeden kalmaktadır. Rusya, her zaman komşu ve dost Türkiye ile her yönlü, karşılıklı yarara dayalı ilişkilerden yana olmuştur. Rusya, kaynağı ne olursa olsun Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik bölücü eğilimleri desteklemiyor ve teşvik

⁴³⁸ Leonid Gankin, "Çeçen Savaşının Aynasında Kürt Düğümü", Moskovskiye Novosti, 6-13 Ağustos 1995, 017: HBR_00001898: 14/08/1995.

⁴³⁹ 058: HBR_00005517, 30 Ekim 1995.

etmiyor”. RF Dışişleri Bakanlığı’nın açıklaması, Türkiye’yi tatmin etmedi. Türk Dışişleri Bakanlığı: “İkili ilişkilerde ortaya çıkan yara, Rusya tarafınca bir an önce tedavi edilmeli. Türkiye, bundan gerekli sonuçları çıkaracaktır” açıklamasını yaptı.⁴⁴⁰ RF’nin resmî makamları alakaları olmadığını iddia etseler de gerçekte, RF ve BDT’ye üye diğer ülkeler dâhil olmak üzere, bütün dünyadaki Kürt diasporasının temsilcilerinin Tsvetnoy Bulvar’daki RF Parlamentosu merkezinde bir araya gelerek yaptıkları bu toplantı, Kürt parlamentosu’nun konferansından başka bir şey değildi.⁴⁴¹ Milliyet’in Moskova muhabiri Cenk Başlamış konuyu şöyle değerlendirdi:

“Duma, Türkiye’ye meydan okuma anlamına gelen bir girişimle, ‘Kürdistan Sorunları Çalışma Grubu’ kurarak PKK’ya verdiği desteği yasallaştırdı. Jeopolitik Sorunlar Komisyonu’na bağlı olarak çalışacak grubun ilk hazırladığı raporda ‘Rusya’nın Türk yayılcılığını önleyebilmek için, Kürt devleti kurulması çabalarına destek vermesi ve Türkiye’deki iç istikrarı bozarak, uzun dönemde parçalanmasının sağlanması çağrısı yapıldı” (Ertan, 2001, s. 175).

Aralık 1996’da Moskova’yı ziyaret eden Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, RF ile teröre karşı mücadele konusunda hemfikir olduklarını belirtti.⁴⁴² Ziyaret sırasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti arasında “Terörizm ile Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum” bir yıl süreli olarak imzalandı.⁴⁴³ Çiller’in ziyareti sonrası Öcalan, Türkiye’yi iktisadi hedeflere saldırıyla tehdit etti, Rus turistlerin Türkiye’ye tatile gitmemesini tavsiye etti.⁴⁴⁴

C. Mahir Velat’ın Moskova’ya Gelişi (Mayıs 1998) ile Abdullah Öcalan’ın Yakalanışı (Şubat 1999) Arasında İlişkilerde PKK

Mayıs 1998’de Mahir Velat’ın Moskova’ya gelmesiyle başlayan ve 16 Şubat

⁴⁴⁰ Mahir Velat: Biz Bölücü Değiliz ... Kürt Liderlerinden Biri, Halkının Problemlerini Anlatıyor”, Trud, 4 Kasım 1995, 042: HBR_00005890, 07/11/1995.

⁴⁴¹ Andrey İvanov, “Tsvetnoy Bulvar’da Kürt Parlamentosu ...”, Moskovskiy Novosti, 05-12 Kasım 1995, 046: HBR_00006032, 10/11/1995.

⁴⁴² Boris Pilyatskin, “Türkiye Çeçenistan’ı Rusya’nın Bir Parçası Saymaktadır”, İzvestia, 0015: HBR_03973271, 24/12/1996.

⁴⁴³ Memorandum metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?1566> erişim 30/06/2010 19:21.

⁴⁴⁴ “Her şey Türkiye Hükümetine bağlı. Kürt halkına karşı soykırım politikasını sürdürmek istiyorsa, Türkiye’deki turistik ve ekonomik yapılara darbeler indirerek gerekli cevap vermek mecburiyetinde olacağız. Şimdilik bu konuda nihaî karar henüz alınmamıştır. Ankara’nın düşünecek zamanı şimdilik var. Fakat çağrımıza olumsuz cevap verilirse, Rus turistlerin Türk tatil yerlerine gitmemelerini tavsiye ediyorum” (Leonid Gankin ve Aleksand Reutov, “Ankara’ya da Bir Lebed Gerek”, Nezavisimaya Gazeta, 27 Aralık 1996, 0063: HBR_03981218: 27/12/1996).

1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla biten süre zarfında RF-Türkiye ilişkilerinde PKK en öne çıkan konuydu. Bu süre zarfına çok sayıda üst düzeyde görüşme ve açıklama sığıldı.

RF, Türkiye ile Aralık 1996'da imzalanan memorandum sonrası PKK ile dondurduğu ilişkilerini 1998'de yeniden canlandırdı. Bunun nedeni, Bakü-Ceyhan projesi için güvenlik endişesi doğurup RF'nin projesinin gerçekleşmesini sağlamaktı. Mayıs 1998'de RF tarafının isteği üzerine, Öcalan'ın arkadaşlarından Mahir Velat Moskova'ya geldi ve PKK'nın siyasi kanadı olan Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (ERNK) Moskova temsilcisi oldu.⁴⁴⁵ PKK'nın siyasi kanadı ERNK'nın BDT ve Doğu Avrupa Temsilcisi Velat, 6 Ağustos 1998'de Moskova'da düzenlediği toplantıda PKK'nın Bakü-Ceyhan projesini engelleyebileceğini iddia etti (Tagirov, 1999, s. 53). Velat, Amerikan petrol şirketlerinin, Kürtlerin, Bakü-Ceyhan hattını inşa edecek uluslararası konsorsiyum olan AMOC'un yönetimine girmesini teklif ettiklerini açıkladı. Ekim ayında Bakü-Ceyhan boru hattının inşası hakkında kesin kararın alınması beklentisi nedeniyle, Hazar Denizi enerji kaynaklarının hangi güzergâhtan nakledileceği hususundaki mücadele 1998 ortasında arttı. PKK'nın boru hattı inşasını engellemesinden korkuluyordu. Kürtler boru hattını engelleyebileceklerini kanıtladılar.⁴⁴⁶

Türkiye'nin 1998 güzünde Öcalan'ı teslim etmemesi durumunda Suriye'yi kuvvet kullanmakla tehdit etmesi sonrası⁴⁴⁷ Öcalan'ın Suriye'den ayrılarak Moskova'ya gelmesiyle, RF-Türkiye siyasi ilişkilerinde PKK en ön sıraya çıktı. Bu sıralarda Velat, RF'nin güzergâh projesini desteklemesi karşılığında PKK'ya RF'den destek bekliyordu. 12 Ekim'de Velat'ın olaylara ilişkin değerlendirmeleri Noviye

⁴⁴⁵ (Leonid Gankin, "RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı", Kommersant Daily, 22 Ekim 1998, 0067, 22/10/1998).

⁴⁴⁶ Leonid Gankin, "Kürtler Moskova'nın Kendilerini Desteklemesi Halinde Rus Boru Hattı İçin Mücadele Etmeye Hazırlar", Kommersant Daily, 07 Ağustos 1998, 00696440, 07/08/1998.

⁴⁴⁷ S. Demirel'in, TBMM'de yaptığı konuşmada, A. Öcalan'ın Suriye topraklarında olduğunu belirterek "Sabrımız tükenmek üzere. Gerekli karşılığı vermek hakkımızdır" demesi Suriye'ye uyarı niteliğindedir (Nadejda Spiridonova, "Ankara ile Şam Savaşın Eşiğinde", Nezavisimaya Gazeta, 6 Ekim 1998, 0133: 06 Ekim 1998). 6 Ekim'de Türkiye'nin Suriye'ye karşı savaş planları hazırladığı basında yer aldı (Aleksandr Reutov, "Ankara ve Şam Savaş'ın Eşiğinde", Nezavisimaya Gazeta, 06 Ekim 1998, 0064: 06 Ekim 1998).

İzvestiya’da yayınlandı: “Hazar petrolünün naklini öngören iki ana proje vardır. Bunlar Rus ve Amerikan projeleridir. Türk-Amerikan önerisine gelince; bunun gerçekleşmesi sözkonusu değildir. Rus projesinin gerçekleşmesi gerekiyor. Bu da bize bağlıdır” dedi. Velat yine Noviye İzvestiya gazetesinde yayınlanan söyleşide RF istihbaratıyla görüşüklerini, RF Dışişleri Bakanlığı ile ilişkilerinin olduğunu belirtti, “Asıl faaliyetlerimizi ise Duma’da sürdürmekteyiz”.⁴⁴⁸

Velat, PKK’nın Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşmesine izin vermeyeceğini, RF projelerini PKK’nın şartlı destekleyeceğini (RF’nin Kürtleri/PKK’yı desteklemesi şartıyla) vurguladı.⁴⁴⁹ Öcalan, petrol boru hattının Kürt toprakları üzerinden geçmesine izin vermeyeceklerini ve Hazar petrolünün Türkiye’ye ulaşmasının söz konusu olmadığını defalarca belirtti.⁴⁵⁰

Öcalan’ın Suriye’den çıktıktan sonra birkaç kez RF’ye giriş yapması RF-Türkiye ilişkilerini gerdi. Öcalan’ın 22 Şubat 1999 günlü Cumhuriyet Savcılığınca alınan ifadesinde RF’de saklandığı yerler ve Rus yetkililerin tutumları ile ilgili bilgiler verdi. Öcalan; 09 Ekim 1998 günü Rozalin kod adlı Ayter Kaya ile birlikte Suriye’den çıkış yapıp Yunanistan’a geldiklerini, o zamana kadar PKK’ya dost olduğunu ifade eden Yunanistan’ın iltica talebini kabul etmemesi nedeniyle buradan ayrılıp Moskova’ya gittiklerini, RF’de kalmasını Duma’nın kabul etmesine rağmen, Başbakan Primakov’un karşı çıkması nedeniyle 33 gün sonra RF’den ayrılmak zorunda kaldığını, RF yolcu uçağı ile Roma’ya geldiklerini, İtalya’da kaç kurtul şeklinde kendisine karşı bir tutum gösterildiğini, 66 gün kaldıktan sonra 16 Ocak 1999 günü İtalya’dan ayrıldığını, tekrar Moskova’ya döndüklerini, Moskova’nın ters tutum takınması sonucu 29 Ocak 1999 tarihinde tekrar Rusya’dan ayrıldıklarını, Yunan gizli servisine ait uçakla yeniden Yunanistan’a geldiklerini, Yunanistan yetkililerinin karşı çıkması sonucu tekrar kendisini uçakla Minsk Havaalanına bıraktıklarını, burada da kabul görmemesi üzerine sonuçta mecburen Yunanistan’a

⁴⁴⁸ Sergei Guli, “Kürtler, ‘Türkiye’ye Karşı İşbirliği’ için Rusya’ya Çağrıda Bulunuyor”, Noviye İzvestiya, 10 Ekim 1998, 0120, 12/10/1998.

⁴⁴⁹ Sergei Guli, “Kürtler, ‘Türkiye’ye Karşı İşbirliği’ İçin Rusya’ya Çağrıda Bulunuyor”, Noviye İzvestiya, 10 Ekim 1998, 0120, 12/10/1998.

⁴⁵⁰ Sanobar Shermatova, “Suriye, Öcalan’dan Kurtuluyor”, Vremya MN, 14 Ekim 1998, 0091, 14/10/1998.

dönme gereğini duyduğunu ve oradan da kendisini Kenya'ya götürdüklerini açıkladı.⁴⁵¹

Öcalan Davası iddianamesinde de Öcalan'ın Suriye'den ayrıldıktan sonra RF bağlantısına yer verildi. İddianamede özetle, Öcalan, 9 Ekim 1998 günü Abdullah Sarikurt adına düzenlenmiş sahte pasaportla ve havayoluyla Atina'ya geçtiği, aynı gün Moskova yakınlarında bir yere geldiği, RF'de Liberal Demokrat Parti'nin milletvekili olan Mitrapano'nun tahsis ettiği evde 33 gün süreyle barındığı, RF Hükümeti'nin sıkıştırması üzerine 12 Aralık 1998 günü Roma'ya geldiği, 16 Ocak 1999 günü RF'ye geldiği, RF Hükümeti'nin baskısı sonucu, 29 Ocak 1999 günü RF'den Atina'ya geçmiştiği, 31 Ocak 1999-1 Şubat 1999 tarihleri günü ve gecesi evvela uçakla Minsk havaalanına geldiği, aynı gün Atina'ya geri döndüğü, yine aynı gün Korfu Adası'na götürülüp getirildiği, 2 Şubat 1999 günü Atina'dan Kenya'nın başkenti Nairobi'ye getirilip ve Yunanistan Büyükelçiliği'ne yerleştirildiği iddiaları yer aldı.⁴⁵²

Öcalan'ın, Suriye'den ayrıldıktan sonra gittiği ülkeler arasında RF'nin olması, RF'ye birkaç kez girip çıkması, RF'de 33 gün kalması, RF yetkililerinin Türkiye'nin taleplerine kaçamak cevaplar vermesi, siyasi sığınma talebini Duma'nın kabul etmesi PKK ile RF bağlantısının açık göstergelerindendi.

Öcalan'ın, Suriye'den ayrıldıktan sonra Kenya'da yakalanışına kadarki süreçte RF-Türkiye ilişkilerine konu olan kısmını ayrıntılarıyla ele almakta fayda vardır. Öcalan'ın Suriye'den ayrıldıktan sonra nereye gittiği bir süre belirsiz kaldı. Türkiye'nin, Suriye yetkililerine, Öcalan'ın bir an önce Suriye'yi terk etmemesi durumunda, Suriye'deki PKK üslerini bombalayacağına ilişkin ultimatomu verdiği 9 Ekim 1998 günü Öcalan ortalıktan kayboldu.⁴⁵³ ⁴⁵⁴ Türkiye, RF'nin PKK ile gizli temaslar içinde olmasından ve onun yardımı ile Hazar Denizi havzasından “büyük

⁴⁵¹ http://www.belgenet.com/dava/onama_02.html?vm=r erişim 10/12/2011.

⁴⁵² <http://www.belgenet.com/dava/dava15.html> erişim 10/12/2011.

⁴⁵³ <http://www.belgenet.com/dava/dava15.html> erişim 10/12/2011.

⁴⁵⁴ Andrey Smirnov, “İno'lu Terörist Odinstvo ile Kürdistan Arasında Kayboldu”, Segodnya, 30 Ekim 1998, 0081, 30/10/1998.

petrolün” nakledileceği Bakü-Ceyhan boru hattı inşasını engellemesinden şüpheleniyordu.⁴⁵⁵

Ekim ortalarında, Öcalan’ın RF’de olduğuna dair haberlerin basında yer alması sonrası RF’den resmî açıklama beklendi. Bir süre sonra RF Öcalan’ın RF’de bulunduğunu kabul etti. RF’nin kabulü akabinde Türkiye Öcalan’ın iadesini istendi. Öcalan’ın iade talebiyle birlikte Türkiye, RF’ye iktisadi kolaylıklar teklif etti. Duma, siyasi sığınma hakkı tanınması yönünde karar alırken RF Hükümeti bu karara uymadı.

19 Ekim’de Türk istihbaratının basına sızdırdığı haberde: Öcalan’ın, Suriye’den ayrıldıktan sonra Moskova yakınlarındaki Odintsovo’ya gelerek saklandığının bildirilmesi skandal etkisi doğurdu. 21 Ekim’de Başbakan Yılmaz, RF Başbakanı Primakov’dan Öcalan’ın teslimini istedi. Primakov, RF istihbaratını Öcalan’ın RF’de bulunup bulunmadığını araştırmakla görevlendirdiğini açıkladı. İki gün sonra FSB (Federal Güvenlik Servisi) Öcalan’ın izini RF’de bulamadıklarını, sahte kimlikle RF’ye gelip gelmediğini araştırdıklarını bildirdi. 29 Ekim’de Türkiye’ye gelen RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov da Öcalan’ın durumunu netleştirmede.⁴⁵⁶

19 Ekim 1998’de PKK lideri Öcalan’ın RF’de bulunduğuna ilişkin haberler üzerine, Ankara Büyükelçisi Aleksandr Lebedev Başbakan Yılmaz’ı ziyaret ederek bilgi verdi. Görüşmenin ardından Lebedev: “Rusya hükümeti hiçbir şekilde bu tür insanlara hoşgörü göstermeyecek bir ülkedir” dedi. 20 Ekim 1998’de Adana’da Türkiye ile Suriye arasında imzalanan tutanakta, Şam yönetiminin PKK’yı terörist örgüt olarak kabul ettiği, Suriye’deki PKK faaliyetlerinin engelleneceği vurgulandı. 22 Ekim 1998’de Başbakan Yılmaz, PKK’nın dış bağlantılarının kesilmesi amacıyla bir süreden beri Suriye üzerinde uygulanan baskı politikasından sonuç alındığını belirterek, PKK lideri Öcalan’ın bir hafta önce RF’ye gittiğinin MİT tarafından

⁴⁵⁵ Leonid Gankin, “RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı”, Kommersant Daily, 22 Ekim 1998, 0067, 22/10/1998.

⁴⁵⁶ Leonid Panin, “Duma, Baş Kürdü Savundu”, Kommersant Daily, 05 Kasım 1998, 0033, 05/11/1998.

belirlendiğini söyledi. Başbakan Yardımcısı ve Millî Savunma Bakanı İsmet Sezgin, Türkiye ile RF arasında suçluların iadesi konusunda bir anlaşma bulunmadığına dikkat çekerek: “Rusya bizim dostumuz, komşumuz, çok iyi ilişkilerimizin bulunduğu bir ülke. Rusya’da ekonomik, ticari ve taahhüt işlerimiz var” dedi.⁴⁵⁷ RF Dışişleri Bakanlığı Öcalan’ın RF’ye geldiğine dair ellerinde bir bilgi olmadığını belirtti.⁴⁵⁸

Türkiye’nin, RF’den Öcalan’ın iadesini notayla istemesi sonrası, RF’nin Öcalan’ı teslim etmemesi, RF’nin PKK’ya açık bir desteği olarak yorumlanabilir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın, Öcalan’ın teslim talebine karşılık RF Dışişleri Bakanlığı, Öcalan’ın RF’de bulunduğu dair ellerinde bilgi olmadığını belirtti.⁴⁵⁹ Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy, Öcalan’ın iadesiyle ilgili notayı 28 Ekim 1998’de, RF Dışişleri Bakanlığı’na verdi. Türkiye, Öcalan’ın Moskova yakınlarında Odintsova’da saklandığını iddia etti. Başbakan Yılmaz, 25 Ekim 1998’de RF’nin Öcalan’ın RF’de olduğunu itiraf ettiğini ve sınırdışı edileceğini açıkladı. Fakat FSB sözcüsü: “Öcalan’ın ülkemizde bulunduğu yolundaki bilgileri şimdilik doğrulamamız söz konusu değildir” dedi.⁴⁶⁰

4 Kasım 1998’de Duma, 300⁴⁶¹ lehte oyla PKK lideri Öcalan’a siyasi sığınma hakkı verilmesi isteğini kabul etti.⁴⁶² Türk Hükümeti Öcalan’a siyasi sığınma hakkı verilmesinin RF-Türkiye ilişkilerinde krize yol açacağını ima ederek Yeltsin’in “doğru bir karar” alacağını umduğunu bildirdi. RF’ye göre Türkiye, Çeçen Savaşı sırasında Çeçenleri destekledi ve Hazar bölgesi ile Kuzey Kafkasya’da RF’nin

⁴⁵⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/ekim1998.htm> erişim 26/05/2008.

⁴⁵⁸ Leonid Gankin, “RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı”, Kommersant Daily, 22 Ekim 1998, 0067, 22/10/1998.

⁴⁵⁹ Ekspert Dergisi, “Kürtler Yüzünden Savaşmayacaklar”, 27 Ekim 1998, 0124, 27/10/1998.

⁴⁶⁰ “Ankara, Moskova’dan Öcalan’ın İadesini İstiyor”, Nezavisimaya Gazeta, 28 Ekim 1998, 0058, 28/10/1998.

⁴⁶¹ Oylama sonuçlarına ilişkin değişik sayılar veriliyor, “... Duma, talebi, 1 çekimser oya karşı 298 oyla kabul etti” (Hürriyet, “Rus Riyakârlığı”, 05 Kasım 1998).

⁴⁶² PKK Duma’da hem sağ hem de sol partiler tarafından destekleniyordu. Komünist Partisi ve diğer sol partiler Türkiye NATO üyesi ve ABD’nin müttefiki olduğu için, Rusya’nın Demokratik Tercih ve Yabloko, Öcalan’ı Kürt halkına yapılan soykırım ve Türkiye’de insan haklarının ihlâl edilmesine karşı savaştığı için desteklediler (Leonid Panin, “Duma, Baş Kürdü Savundu”, Kommersant Daily, 05 Kasım 1998, 0033, 05/11/1998).

çıkarlarına karşı koymaya devam ediyordu. Diğer yandan RF, Türkiye ile iktisadi ilişkilere zarar vermek istemiyordu. RF Kürtleri kendisinden uzaklaştırmadan “Kürt kozunu” kara gün için saklıyordu.⁴⁶³

Türk gazeteleri RF'nin “düşmanca hareketlerine” kaşılık RF ile iktisadi ilişkilerin kesilmesi ve RF'de yaşayan Müslümanlarla belli yönlerde daha fazla faaliyetlerde bulunulması çağrısı yaptı.⁴⁶⁴ RF'nin Öcalan'ı saklamasıyla ilgili suçlamalar RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini bozabilecekti.⁴⁶⁵ Cumhurbaşkanı Demirel Duma'nın kararıyla ilgili: “Rusya'dan, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğa yakışan bir hareket bekleriz, yakışmayan bir hareket beklemeyiz” değerlendirmesinde bulundu. Başbakan Yılmaz: “Bizim muhatabımız Rusya Hükümetidir. Rus Hükümeti tarafından bana yazılı güvence verildi. Ben, Rus hükümetinin bu taahhüdünü yerine getireceğine inanıyorum” dedi. RF'nin Ankara Büyükelçisi Lebedev ise: “Duma'yı aldığı bu karardan dolayı kınıyorum. Duma'nın kararı hükümetimizin Abdullah Öcalan ile ilgili politikası üzerinde herhangi bir değişikliğe yol açmayacak” dedi. Duma'nın PKK terör örgütü lideri Öcalan'a siyasi sığınma hakkı vermesi üzerine RF Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı Aleksander Avdayev, Yeltsin'in bir mesajını Demirel'e iletmek ve temaslarda bulunmak üzere 4 Kasım 1998'de Ankara'ya geldi. Demirel bir soruyu: “Rusya'nın Dışişleri Bakanı buraya geldiğinde bir mesaj getirdi. Ben de Türkiye ile Rusya'nın münasebetlerinin her iki ülke için önemli olduğunu söyledim. Şimdi bekleme safhasındayız. Sonra bunun dünyaca bilinen vasfı teröristtir, terörist başıdır” şeklinde yanıtladı.⁴⁶⁶

RF'den İtalya'ya geçen Öcalan 13 Kasım 1998'de Roma'da yakalandı. Öcalan daha sonra serbest bırakıldı. Bir süre sonra, Öcalan'ın bulunduğu yerle ilgili olarak basında çelişkili bilgiler yer aldı. Öcalan'ın Moskova'ya döndüğüne dair iddialar RF-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkiledi. Roma'da yakalanıp serbest bırakıldıktan sonra

⁴⁶³ Leonid Panin, “Duma, Baş Kürdü Savundu”, Kommersant Daily, 05 Kasım 1998, 0033, 05/11/1998.

⁴⁶⁴ Sergey Guli, “Dayı Yakalandı”, Novıye İzvestia, 14 Kasım 1998, 0075, 14/11/1998.

⁴⁶⁵ Nikolay Kuçın, “Öcalan'ın Rusya İle İlgili Sırrı ... Kürt Lideri Gelecekteki BDT Zirvesine Davet Edilecek mi?”, Novoye Vremya, 18 Kasım 1998, 0151, 18/11/1998.

⁴⁶⁶ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/kasim1998.htm> erişim 26/05/2008.

ilk mülakatını RF’de yayınlanan Kommersant Daily gazetesine veren Öcalan; RF’ye gelebilmek için başvuruda bulunduğunu, ancak Türkiye-Suriye ilişkilerinin sertleşmesi üzerine herhangi bir cevap beklemeden Abdullah Sarıkurt ismine düzenlenmiş sahte bir pasaport ile 9 Ekim 1998’de Moskova’ya geldiğini, iki gün sonra MİT’in yerini saptadığını, iddia edildiği gibi Odintsovo’da kaldığını, sonra RF ve BDT ülkelerinde yer değiştirdiğini, iddia edildiğinin tersine Ermenistan’da bulunmadığını, yerinin belli olmasından sonra RF Hükümeti’ne başvurarak RF’de kalmak istediğini, bu başvurusunun en üst düzeyde incelendiğini, ancak o dönemde Devlet Başkanı Boris Yeltsin’in hasta olması yüzünden kendisi hakkındaki son kararı Başbakan Yevgeni Primakov’un aldığını ve onun da cevabının ‘ret’ olduğunu söyledi (Ertan, 2001, s. 117).⁴⁶⁷

30 Kasım 1998’de RF’de temaslarda bulunan İtalya Dışişleri Bakanı Lamberto Dini, RF Başbakanı Yevgeny Primakov ve Dışişleri Bakanı İgor İvanov ile görüştü. Dini, görüşme sonunda, İvanov ile düzenledikleri ortak basın toplantısında iki ülkenin bu konuda “birlikte ve ayrı ayrı oynayabilecekleri rolleri bulunduğunu” öne sürdü.⁴⁶⁸

24 Aralık 1998’de RF’nin Ankara Büyükelçiliği açıklamasında RF’nin politikasının değişmediği belirtildi: “PKK liderine Rusya’da yer yok” dendi. RF Dışişleri Bakanlığı, PKK liderinin kesinlikle RF’de olmadığını, bundan sonra da böyle bir olaya izin vermeyeceklerini bildirdi.⁴⁶⁹

16 Ocak 1999’da Öcalan’ın, iki aydır bulunduğu İtalya’yı terk ettiği açıklandı. 18 Ocak 1999’da Başbakan Ecevit düzenlediği basın toplantısında, Öcalan’ın İtalya’dan ayrıldıktan sonra RF’ye gittiği yolunda güvenilir kaynaklardan bilgiler ulaştığını açıkladı. İtalya Başbakanı D’Alema, teröristin nereye gittiğini bilmediklerini, bu

⁴⁶⁷ “... Moskova’daki temsilcimiz Mahir Velat aracılığıyla. Rusya’da kalabilmem için Rusya Başkanı, Başbakanı ve Özel Servislerine başvurduk. Rusya ile Kürdistan’ın Hazar Bölgesi ve Yakın Doğu’daki çıkarlarının birbirine uyması dolayısıyla olumlu cevap alacağımızı ümit etmiştik. Fakat Rusya buna hazır değildi. ABD, Rusya’ya çok güçlü bir baskı yaptı. Türkiye, Rusya’ya mali yardım ve elverişli ekonomik sözleşmeler teklif etti ve Çeçenistan’daki durumu olumlu etkileme vaadinde bulundu” (Leonid Gankin, “Abdullah Öcalan: Primakov Bana ‘Hayır’ Dedi”, Kommersant Daily, 24 Kasım 1998, 0221, 24/11/1998).

⁴⁶⁸ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/kasim1998.htm> erişim 26/05/2008

⁴⁶⁹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/araklik1998.htm> erişim 26/05/2008.

konunun kendileri için artık kapandığını bildirdi. 19 Ocak 1999'da Ecevit Öcalan'ın gizlice RF'ye girmiş olabileceğini belirterek: "Rusya yönetimi, eğer Öcalan gerçekten Rusya topraklarında ise onu yakalamak ve Rusya'dan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapacak" dedi. 21 Ocak 1999'da TBMM Başkanı Hikmet Çetin, RF Başbakanı Yevgeny Primakov ile görüşüğünü, PKK liderinin RF'de barınamayacağı konusunda güvence verildiğini söyledi. Çetin, "Primakov, Rusya'nın dost ve komşu Türkiye'ye yönelik eylemlere topraklarında izin vermesinin mümkün olmadığını belirterek daha önce verdikleri güvencelere bağlı olduklarını yineledi" dedi. Ecevit: "Fakat Rusya'da bulunduğu, bizim bilgi kaynaklarımıza göre hemen hemen kesin. Umuyorum ki, yetkili Rus makamları da daha fazla gecikmeye meydan verilmeksizin bu konudaki bilgileri açıklayacaklardır ve gereken önlemleri alacaklardır" dedi. 22 Ocak 1999'da Ecevit, Öcalan'ın RF topraklarından ayrıldığını belirterek: "Bulunduğu ülke belli değil. Herhangi bir komşu ülke, ona sığınma olanağı sağlayacak olursa bunu açık bir düşmanca hareket olarak değerlendiririz ve ona göre gereken tedbirleri alırız" dedi. RF Dışişleri Bakanı İvanov, Öcalan'ın RF'de bulunmadığını belirterek, durumu Türkiye'ye resmen bildirdiklerini söyledi. 31 Ocak 1999'da Ecevit, İtalya'dan ayrıldığı açıklanan Öcalan'ın büyük olasılıkla yine İtalya'da olduğunu bildirdi. Öcalan'ın yeniden İtalya'ya döndüğünü aktaran Ecevit: "İtalya'dan hiç ayrılmamış da olabilir. Bu bir bulmaca haline geldi" dedi.⁴⁷⁰

Türk Dışişleri 3 Şubat 1999'da son günlerde terör örgütü PKK lideri Öcalan için Yunanistan, Hollanda ve RF gibi isimlerin yeniden gündeme geldiğini belirtti. 8 Şubat 1999'da Emniyet Genel Müdürü Necati Bilican, Almanya'da yayımlanan "Der Spiegel" dergisine yaptığı açıklamada, PKK terör örgütü lideri Öcalan'ın İtalya'dan ayrıldıktan sonra Korfu adası üzerinden Rusya'nın Nijini Novgorod kentine gittiğini söyledi.⁴⁷¹

16 Şubat 1999'da Öcalan, Kenya'nın başkenti Nairobi'de yakalanarak Türkiye'ye getirildi. Öcalan'ın yakalanmasının ardından 18 Şubat 1999'da Moskova'da

⁴⁷⁰ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/ocak1999.htm> erişim 26/05/2008.

⁴⁷¹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/subat1999.htm> erişim 11/08/2008.

gösterilere katılan PKK yandaşları gözaltına alındı.⁴⁷² Öcalan'ın İtalya'da bulunmasına Türkiye'de gösterilen resmî ve sivil tepki, Öcalan'ın Moskova'da bulunmasına göre daha fazla oldu.⁴⁷³

Sonuç olarak RF, PKK'yı, 1994-1996 ve 1998'de iki kez Türkiye'ye karşı etkin biçimde kullandı. 1994-1996 arasında Hazar enerji kaynaklarının RF üzerinden naklini engellemek için Türkiye'nin Çeçenleri kullandığından hareketle PKK'yı destekledi. 1998'de ise Bakü-Ceyhan boru hattına PKK'nın izin vermeyeceğini göstermek için PKK'yı destekledi. RF'nin PKK'yı desteklemesinin sonuçlarından biri de; Türkiye'nin içinde karışıklık çıkartarak, Türkiye'yi kendi iç sorunlarına yönelterek, Türk Cumhuriyetlerine yönelişin hızını kestiği sonucu da çıkartılabilir. RF, PKK'yı kullanarak, az bir maliyetle, büyük kazanç elde etti.

RF, PKK'ya itidalli bir destek verdi. Bunun nedeni Türkiye ile siyasi ve iktisadi ilişkilerde RF'nin toplam kazancının ve ileride beklenen kazancın yüksek olması; PKK desteğinin RF'ye getirisinin, Türkiye ile ilişkilerin kesilmesi ya da olumsuz yönde ilerlemesine değmeyecek ölçüde küçük olmasıydı. Bir başka nedeni ise RF'nin PKK desteği sonrasında Türkiye'nin Çeçenistan ile ilişkilerine mesafe koymasındı. Türkiye, RF'nin PKK desteğine karşı Batı ve uluslararası şirketleri de kullandı. Batı ve uluslararası şirketler Bakü-Tisflis-Ceyhan boru hattı projesinin gerçekleşmesini istiyordu. RF'nin Öcalan'a sığınma hakkı vermesini desteklemiyorlardı.

Öcalan'ın Suriye'den RF'ye geçmesinin nedeni, RF'de PKK'ya verilen desteğin bir işaretiydi. Öcalan'ın, boru hatlarının Türkiye'den geçmesini engelleyeceğine yönelik vaatlerle RF'den destek teminiyle başlayan süreç; RF'nin Öcalan'a siyasi sığınma vermenin bedeline katlanamaması ve Öcalan'ın yakalanmasıyla sona erdi. Öcalan'a Duma'nın siyasi sığınma hakkı tanınmasına karşın hükümetin, Yeltsin'e vekâlet eden Primakov'un, bunu reddetmesi Gelenekçi Gerçekçi kuramın devletin homojen bir bütün olduğu (bilârdo topu gibi), çelişkili kararların alınmayacağı tezini

⁴⁷² <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/subat1999.htm> erişim 26/05/2008.

⁴⁷³ Hürriyet, "İtalya ve Apo'ya Tepki Yağıyor", 30 Kasım 1998.

yanlışlamaktadır.

III. RF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR

RF, Hazar Denizi/Gölü enerji kaynaklarının Boğazlardan tankerlerle naklini zorlarken Türkiye ise çevre sorunları ve trafik güvenliği nedeni ile bu naklin tehlikelerine vurgu yaptı. Türkiye, Boğazlardaki trafiği düzenleme yönünde adımlar attı. RF ise Türkiye'nin trafiği düzenleme hakkının olmadığını iddia etti.

Boğazlar sorununun çok farklı yönleri vardı. İlk RF'ye verilen cevabi notada Boğazlar'da seyri seferin düzenlenmesinin Türkiye'nin münhasır egemenlik hakkı olduğu iddiası, sorunun siyasi yönüydü. İkinci olarak, Türkiye'nin Boğazlardan geçişi kısıtlayarak Bakü-Ceyhan petrol boru hattı konusunda elini güçlendirmeye çalıştığı iddiaları konunun siyasi-iktisadi etkileşim yönüydü. Üçüncü olarak, Hazar petrolünün nakli hususunda devletler yanında petrol şirketlerinin aktörler arasına katılması, Türkiye'yi serbest geçişe yönlendirmesi özel hukuk tüzel kişileri ile ilgili yönünü oluşturdu. Dördüncüsü, Boğazlar'da yaşanan deniz kazalarının çevre felaketlerine yol açtığı iddiası çevreyle ilgili yönünü oluşturdu. Boğazlar kıyısında yaşayanların iddiaları ise soruna, fertleri de dâhil etti. Buna göre Boğazlar sorununda Çoğulcu yaklaşımın kabul ettiği uluslararası ilişkilerin tüm aktörleri görüldü.

Boğazlardan geçişlere ilişkin sorunlar, Türkiye tarafından, SSCB sonrasında gündeme getirildi. Sorunun SSCB sonrasında gündeme gelmesinin nedeni de aslında iktisat politikalarıyla ilintiliydi. SSCB devrinde dışa kapalı (özellikle Batı'ya) iktisat politikaları izlendi. RF ile birlikte dışa açık iktisat politikaları uygulanmaya başlandı.⁴⁷⁴ Bu da dış ticareti, dolayısıyla Boğazların kullanımını arttırdı. Yine SSCB devrinde cumhuriyetler dışa kapalıyken, bağımsızlıkla birlikte cumhuriyetler dış ticarete açıldı. Özellikle de Hazar havzası petrolünün Boğazlardan naklinin gündeme gelmesi Türkiye'yi harekete geçmeye zorladı.

⁴⁷⁴ SSCB ve RF'nin dış ticaret politikalarıyla ilgili bkz.: (Başaran, 2010).

Türkiye ile RF arasında Boğazlara ilişkin 1993'te başlayan sorun birkaç aşamadan geçti. İlk aşama, 26 Mart 1993'te Türkiye'nin Trafik Ayırım Şemalarını (TAŞ) Uluslararası Denizcilik Teşkilatına tasdike sunmasıyla başladı. İkinci aşama, Ağustos 1993'te Türkiye'nin Boğazlardan geçişlerin yeniden düzenleneceğini ilan etmesiyle başladı. Bu aşamada, Türkiye düzenlemenin münhasır egemenlik hakkı olduğunu iddia ederken RF buna karşı çıktı. RF, Ocak 1994 tarihinde Türkiye'nin çıkardığı tüzüğün, Montrö ve uluslararası deniz hukukunu ihlal ettiğini iddia etti. 1997 ve 1998'de tüzükte değişiklik yapıldı ve sorun ortadan kalktı.

A. Trafik Ayırım Şemaları

Boğazlar Tüzüğü'nün hazırlanış aşamasında Türkiye tüzüğün parçası olan TAŞ'ı 26 Mart 1993'te Uluslararası Denizcilik Teşkilatına (UDT) teknik tasdik için sundu. 9 Haziran 1993'te Türkiye'nin Seyir Güvenliği Alt Komitesine sunduğu TAŞ, 9 Eylül 1993'te özel çalışma grubunda kabul edilirken, RF'nin ilk itirazları karar metnine geçti. RF'nin itirazına rağmen TAŞ onaylandı ve 25 Kasım 1994'ten itibaren TAŞ'na uyulması kararlaştırıldı.

Şubat 1993 başında Türk Dışişleri Bakanlığı, petrol tankerlerinin geçişinin Boğaziçinde tehlike oluşturduğunu, bu sebeple İstanbul'un tehlikede olduğunu bildirdi. 12 Şubat 1993'te RF'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çerişev, Türkiye'nin, Boğazların Orta Asya petrolünü taşımaya elverişli olmadığı yolundaki açıklaması üzerine Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunarak rahatsızlığını dile getirdi ve boğaz trafiği konusunda ellerinde yeterli bilgi bulunmadığını, ülkesinin bu trafik konusundaki verileri talep edeceğini bildirdi.

Şubat 1993'te Moskova Büyükelçiliği tarafından dağıtılan bildiride: "Petrol tankerlerinin kaza yapmaları ya da bir yangın çıkması halinde uğranılacak can ve mal kaybı göz önüne alınırsa, Türk Hükümeti böylesi bir felaket riski karşısında kayıtsız kalamaz" ifadesi yer aldı. 10 milyon nüfuslu bir kent olan İstanbul için doğrudan bir tehlikenin söz konusu olduğu kaydedildi. Konstantin Eggert, bildiride, mevcut duruma herhangi bir çözüm öngörülmemesini, Ankara'nın 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'ni ihlal etmekle suçlanmayı istememesine bağladı. Eggert'e göre

bildirinin yayınlanmasından maksat, kuşkusuz, Orta Asya ve Azerbaycan petrol ve doğal gazının, Türk topraklarından geçecek bir boru hattı ile Avrupa'ya ihraç edilmesine dikkatleri çekmekti. Türk Dışişleri Bakanlığı bunu doğruluyordu. Eggert: “Böyle bir projenin gerçekleştirilmesi, Türk ekonomisine Batı'dan yatırım akışına yol açacak, bölgesel bir süper devlet olan Türkiye'nin zaten yüksek olan statüsü daha da yükselecektir” değerlendirmesinde bulundu.⁴⁷⁵

5 Mayıs 1993'te RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı görevlileri Andrey Voloşin ve Anatoli Sestakov Boğazların RF için önemini sıraladılar. İlkın, RF'nin dış ticaret hacminin yarısından fazlasının bu Boğazlardan geçtiği, bir buhranda Türkiye'nin RF'nin Akdeniz'e ulaşmasını sınırlama ya da tamamen kesme girişiminde bulunabileceği görüşü yer aldı.⁴⁷⁶

21 Temmuz 1993'te Türk Dışişleri Bakanlığı, boru hattıyla ilgili konsorsiyumdaki “bazı ülke ve şirketlerin” Bakü-Ceyhan hattı yerine, petrolün RF'nin Novorossiyk limanından Türk Boğazları aracılığıyla Akdeniz'e çıkarılması yönünde “muazzam ümitleri” olduğunu belirterek, bu ümitlerin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını vurguladı. 9 Ağustos 1993'te Başbakan Çiller'in, Albert Çernişev ile görüşerek RF, Orta Asya ve Kafkasya petrolünün boğazlar yolu yerine, boru hatlarıyla taşınmasının daha güvenli olacağını, Boğazlardaki bugünkü durumun Montrö Antlaşması'nın imzalandığı zamandan çok farklı olduğunu ve patlayıcı, yanıcı madde taşıyan gemilerin İstanbul'un güvenliğini tehdit ettiğini anlattığı bildirildi. 7 Ağustos 1993'te RF'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, “Montrö değiştirilemez” şeklindeki açıklamasından dolayı Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak, sözlerine açıklık kazandırması istendi. 29 Ağustos 1993'te Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, uluslararası kuruluşlara çağrıda bulunarak, Azerbaycan ve RF petrollerinin Boğazlar'dan tankerle taşınması görüşüne karşı çıkmalarını istedi. Bu uluslararası bir soruna bir özel kuruluşun dâhil olması anlamına geliyordu.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Konstantin Eggert, “Boğaziçi'nde, Tankerlerin Neden Olacağı Kazalardan Korkuluyor”, Finansviye İzvestia, 26 Şubat 1993, 026: HBR_00047222: 26/02/1993.

⁴⁷⁶ Andrey Voloşin ve Anatoli Sestakov: “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya'daki Jeopolitik İkilem”, Nezavisimaya Gazeta, 05 Mayıs 1993, 020: HBR_00049714: 05/05/1993.

⁴⁷⁷ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1993&a=8> erişim 28/12/2011.

Türkiye, TAŞ'tan sonra hazırladığı yeni tüzüğün özetini UDT'ye verdi, sonra UDT'nin, egemenlik haklarına müdahale edeceğini farz ederek özeti geri çekti. Türkiye yeni tüzüğün özetini geri çektiyse de, RF heyeti, 24 Mart 1994'te Denizde Güvenlik Komitesi'nin 63'üncü oturumuna bir rapor sunarak özet tüzüğün Montrö Sözleşmesi ve bazı uluslararası hukuk kurallarıyla çeliştiğini bildirdi (Akgün, 2003, s. 78). Türkiye zor bir seçimle karşı karşıya kaldı; ya RF'nin itirazlarını dikkate alıp tüzükte değişiklik yapacaktı, ya da düzenlemenin münhasır egemenlik hakkı olduğunu iddia edecekti. Türkiye, Montrö'nün imzalandığı sıradaki deniz trafiği ile 1990'lı yıllardaki deniz trafiği arasındakı muazzam farka dikkat çekti. Boğazlar'da artan trafiğin düzenlemeyi gerekli kıldığını, düzenlemenin de "ulusal yetki alanına giren bir konu" olduğunu belirtti. RF ise Türkiye'nin egemenliğini genişletmeye çabaladığını iddia etti.

Türk uluslararası hukukçularına göre, Türk Boğazları'ndan geçiş rejimi, zararsız geçiş ve transit geçişten farklı bir geçiş rejimi oluşturmaktaydı. Bu rejim (ad hoc), kendine mahsus bir rejimdi. Türkiye, egemenliğindeki bu deniz alanında Montrö Sözleşmesi ana kuralları ve ikincil kuralları ile düzenlenenler dışındaki durumlar için, başta Montrö Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukuka uygun biçimde önlem alma yetkisine haizdi (Pazarcı, 2003, s. 274); (Karatekin, 2006, s. 85).

B. Boğazlar ve Marmara Yeni Trafik Tüzüğü

Türkiye, 1946'dan sonra 1993'te gündeme gelen "boğazlar sorunu" ile ilgili Ağustos 1993'te Boğazlardan geçişlerin yeniden düzenleneceğini ilan etti. 23 Kasım 1993'te Bakanlar Kurulu "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"ü kabul etti. 11 Ocak 1994 tarihli Resmî Gazete'de "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" yayımlandı. 10 Şubat 1994'de RF Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Türkiye'nin, taraflardan biri olarak Montrö Sözleşmesi'nin serbest geçiş özgürlüğünü öngören ilkesine uyma zorunluluğu bulunduğunu, Boğazlar Yönetmeliği'nin bu çerçevede muhtemelen Şubat sonunda Moskova'da yapılması öngörülen toplantıda ele alınacağını söyledi. 14 Şubat 1994'te yayımlanan, "Boğazlar Tüzüğü'nün 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'ne

uygunluğunun iki ülke arasında yapılacak görüşmelerde ele alınacağı” yolundaki açıklaması üzerine, Çernişev, Dışişleri Bakanlığı’na çağrılarak uyarıldı. Dışişleri Bakanlığı, Boğazlar Tüzüğü’nün Montrö Sözleşmesi’ne aykırı olmadığı yönündeki Türkiye’nin görüşünü yineledi, sorunu “ulusal yetki alanına giren bir konu” olarak değerlendirdi. 9 Nisan 1994’te Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın, Türk Boğazlarını petrol yolu olmaktan çıkaracak boru hattı projesi için ilke anlaşması sağlandığını bildirdi.⁴⁷⁸

Nisan 1994’te RF basınında, Türk makamlarının seyrüseferle ilgili düzenlemeler getirmesinin RF’nin iktisadi çıkarlarına aykırı olduğu, Türk makamlarının İstanbul Boğazı’nda meydana gelen tanker kazasını (14 Mart 1994’te 29 denizcinin ölümü ve 20.000 ton ham petrolün denize boşalmasına neden olan Nassia-Shipbroker kazası), ve dolayısıyla ciddi bir iktisadi felaketi önleme bahanesini de kullanarak, “Montrö Sözleşmesini hedef alan suikastin gerekçesi olarak” takdim ettikleri iddia edildi.⁴⁷⁹

29 Nisan 1994’te RF Dışişleri Bakanlığı notasında, Ankara’nın boğazlar konusundaki kararı “tek taraflı ve Montrö Sözleşmesi ile uluslararası normlara aykırı bir karar” olarak nitelendirildi. Nota’da, boğazların güvenliğinin sağlanması konusunda Türk makamlarının duydukları kaygı paylaşılmakla birlikte, 1936’da onaylanan Sözleşme’de tek taraflı değişiklikler yapılmasının kabul edilemeyeceği belirtildi. 12 Mayıs 1994 tarihli cevabi notada süper tankerlerin boğazlardan geçmelerinin sınırlandırılması kararının, boğazların güvenliğinin azami ölçüde sağlanması gereğinden kaynaklandığı belirtildi.⁴⁸⁰

Türkiye, 12 Mayıs 1994’te, 1 Temmuz’da yürürlüğe girecek olan Boğazlar Tüzüğü’nün, Montrö Sözleşmesi’ne aykırı olduğu yolundaki RF notasındaki iddiayı verdiği bir notayla reddetti. Ankara, Moskova’nın, Tüzüğün 1 Temmuz’da yürürlüğe girmeden “gözden geçirilmesi” isteğini “ulusal egemenlik” hakkına uygun

⁴⁷⁸ <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=4> erişim 28/12/2011.

⁴⁷⁹ Anatoli Himenko, “Ekonomi ve Politikadaki Harikalar”, Segodnya, 9 Nisan 1994, 135: HBR_00061422: 11/04/1994.

⁴⁸⁰ Aydın Mehtiyev, “Moskova, Türkiye’yi 1936 Tarihli Montreux Sözleşmesi’ni İhlâl Etmekle Suçladı”, Nezavisimaya Gazeta, 14 Mayıs 1994, 043: HBR_00062678: 14/05/1994.

bulmadığından kabul etmedi.

RF’de, Türkiye’nin, çevre ve insan güvenliğini bahane ederek iktisadi hedeflerini gölgelediği izlenimi oluştu. RF basınında şu değerlendirme yer aldı: “Ekolojik gerekçelerin arkasında her halde ekonomik gerçekler yatmaktadır”.⁴⁸¹

Türk Dışişleri Bakanlığı 8 Haziran 1994’te, UDT’nin boğazlar konusunda yapılan görüşmelerde, “Türkiye’nin önerilerinin kabul edilmediği, Boğazlar Tüzüğü’nün UDT’nin kararlarına uygun hale getirilmesinin istendiği” yönündeki RF Dışişleri Bakanlığı’nın iddialarını yanıtladı. Türk Dışişleri Bakanlığı, UDT’de Boğazlar konusunda yapılan görüşmelere ve alınan kararlara RF’nin yorum getirmeye çalıştığını belirterek, Boğazlar Tüzüğü’nün, UDT’de tartışmaya açılmadığını, bu yüzden reddinin mümkün olmadığını açıkladı. RF, 30 Haziran 1994’te tüzüğün yürürlüğe girmesine bir gün kala, Moskova Büyükelçiliği’ne bir nota vererek tüzüğün bazı hükümlerine uymayacağını açıkladı ve uluslararası normlara uymayan hükümlerin uygulanması durumunda bütün sorumluluğun Türkiye’ye ait olacağını bildirdi. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, notaya rağmen tüzüğün 1 Temmuz’da yürürlüğe gireceğini, aksaklık olursa ileride bazı düzeltmeler yapılabileceğini bildirdi.

RF Dışişleri Bakanlığı, 30 Haziran 1994’te, “Boğazlar Hususunda Rusya’dan Türkiye’ye Memorandum” belgesine ilişkin açıklamada bulundu. Açıklamada, RF’nin Türkiye’nin, Boğazlar’dan geçiş güvenliği hususundaki endişelerini tam olarak paylaştığı ve bu amaçla önlemler alınması yönünde duyulan ihtiyacı desteklediği, ama yeni kuralların bu işlevin ötesinde geçişlerin tümünden durdurulması da dâhil olmak üzere adil olmayan kısıtlamalar getirdiği, bunun genel kabul görmüş denizcilik hukukuna ve boğazlar’dan geçiş düzenleyen 1936 Montrö Sözleşmesine ters düştüğü, Karadeniz’den ve boğazlar’dan geçiş serbestisinin RF ekonomisi için hayati önem taşıdığı, bu nedenle RF Dışişleri Bakanlığı RF bandıralı gemi ve

⁴⁸¹ Viktor Zamyatin, “Türkiye’nin Boğazlardaki Yeni Trafik Rejimi Hakkında Görüşü ... Ankara, Moskova’ya ‘Size Türk Kıyısı Gereksiz’ Diyor”, Kommersant Daily, 17 Mayıs 1994, 064: HBR_00062776: 17/05/1994.

tankerlerin sadece Montrö, uluslararası örgüt kararları ve uluslararası normlara ters düşmeyen kurallara uyacağını belirtti.⁴⁸² RF Başbakanı Birinci Yardımcısı Oleg Soskavets'e göre; RF, tüzüğe sükunetle (mutedil) tepki gösterdi.⁴⁸³ 28 Kasım 1994'te Demirel, Türkiye'nin, Boğazlar ve petrol boru hatları politikalarını yürütürken hiçbir ülkenin çıkarına göz dikmediğini söyledi.⁴⁸⁴

RF basınında, çevreyle ilgili dile getirilen kaygıların altında siyasi nedenlerin bulunduğu belirtildi. "İstanbul Boğazı ile ilgili olarak 'ekoloji' denilince, kastedilen petroldür. Bu da burada sözkonusu olan hususun, politik olduğu anlamına gelmektedir".⁴⁸⁵

RF, UDT'ye sunduğu 10 Nisan 1997 tarihli raporunda 1 Haziran 1994-1 Ocak 1997 arasında 349 gemisinin boğaz girişinde durdurulduğunu belirtip, 1.887 saatlik toplam beklemenin kendilerine 926.000 USD'ye mal olduğunu iddia etti. RF, ayrıca bu raporda, Boğazlar Tüzüğü'nün aksayan yönlerini de ele alarak, yapılmasını istediği değişikliklerin dökümünü çıkardı. Benzer eleştiriler, diğer ülke ve çıkar gruplarından da geldi. Daha sonra aralarında UDT'ye akredite hükümet dışı örgütlerin de bulunduğu bir çalışma grubu Türkiye'nin egemenlik haklarını dikkate almayan bir rapor hazırladı. 3 Haziran 1997 tarihli bu raporla çalışma grubu geçişin beklemeden, çabuk ve ucuz olması için öneriler getirdi; yeni bir tüzüğün çerçevesini çizdi; petrol şirketleri, Uluslararası Denizcilik Forumu adlı bir çıkar grubunun ortaya attığı boğazlardan kaç geminin geçeceğine ilişkin benzetim çalışması yapılması fikrine destek verdi. Buna karşılık Türkiye, boğazlarından geçişi düzenleme yetkisinin kendi egemenlik hakkı olduğunu söyleyerek eleştirilere itiraz etti. Boğazların geçişe kapatılması olarak algılanan iki yönlü trafiğin askıya alınmasının sebeplerini açıkladı. Bir takım önerilerin neden uygulanamayacağını anlattı. Boğazların

⁴⁸² 100: HBR_00064542, 30 Haziran 1994.

⁴⁸³ Viktor Zamyatin, "Türkler ve Başbakan Yardımcısı Birbirlerinden Memnun Ayrıldılar/Soskavets'in Türkiye'yi Ziyaretinin Sonuçları", Kommersant Daily, 22 Temmuz 1994, 062: HBR_00065495, 22/07/1994.

⁴⁸⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1994/kasim1994.htm> erişim 23/06/2008.

⁴⁸⁵ Georgi Dvali-Andrey Smirnov, "Siyasi Konulu Çevre Konferansı: Karadeniz Ülkelerinin İşbirliği", Kommersant Daily, 16 Temmuz 1996, 119: HBR_00018713: 16/07/1996.

güvenliğinin, geçişi ucuza mal etmekten daha önemli olduğunu vurguladı⁴⁸⁶ (Akgün, 2003, s. 80-81),

Bu dönemde Türk makamları, istatistiklere göre 1990'lı yıllarda gemi geçişlerinin katlanarak arttığını, rakamların düzenlemeyi zorunlu kıldığını gösterdiğini ifade ettiler. Türkiye makamları yalnızca gemi trafiğinden değil aynı zamanda denizcilerin ve Boğaz kıyısındaki evlerde oturan kişilerin güvenliğinden doğrudan sorumlu olduğunu vurguluyordu.

C. Tüzükte Değişiklikler

Türkiye, Aralık 1997'de tüzükte bazı değişiklikler yaptı; yabancı gemilerden alınan ücrete zamdan başka büyük tonajlı tankerlerin boğazlardan geçebilmesi için 48 saat önceden bilgi vermelerini istedi. Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan; “kısa bir zaman içinde dokuz büyük kaza meydana gelmiştir. Bu kazalar can kaybına ve çevrenin kirlenmesine yol açmıştır. Örneğin, kazaya uğrayan Romen tankerinde çıkan yangının bir ay boyunca söndürülemediğini hepimiz biliyoruz” dedi. Moskova Büyükelçisine göre, RF tarafı aksini söylese de 1994'te kabul edilen tüzük boğazlardaki seyrüseferi düzenleyen 1936 tarihli Montrö Sözleşmesine ters düşmediği gibi BM'ye bağlı UDT tarafından da destekleniyordu. Unan'a göre, Türkiye'nin tek taraflı olarak yürürlüğe koyduğu tüzük, gemilerin boğazlardan geçmesini düzene sokmak için kabul edildi. Unan boğazlardaki gemi trafiğini Moskova sokaklarındaki trafiğe benzeterek; “gayet doğal olarak bu trafiğin düzenlenmesi için trafik görevlilerinin önlem alması gerekiyor. Aynısının boğazlarda yapılması gerekiyor, yani kırmızı ışık yandığında durmak yeşil ışık yandığında ise hareket etmek gerekiyor” dedi. Vladimir Mihaev'e göre RF, 1997 sonu itibarıyla düzenlemenin iktisadi ve siyasi olmadığı, ekolojik olduğunu kabullenme noktasına geldi.⁴⁸⁷

Eho Planeti Dergisi'nde, Şubat 1998'de, Türkiye'nin yeni tüzük çıkartacağı, tüzüğün

⁴⁸⁶ <http://www.turkishpilots.org/HABERLER/yyuzyil1.html> erişim 24/09/2008

⁴⁸⁷ Vladimir Mihaev, “Bogazlarda Tıkanıklık ne Ankara ne de Moskova'nın Hoşuna Gider” İzvestia, 30 Aralık 1997, 0020: 31/12/1997.

Mayıs 1998’de yapılacak UDT toplantısında sunulacağı haberi yer aldı.⁴⁸⁸ Mayıs 1998’deki UDT Deniz Güvenliği Komitesinin 69’uncu dönem toplantısından sonra sorun askıya alındı (Akgün, 2003, s. 83).

Türkiye sorunda sivil toplum örgütlerini de kullandı. Türkiye’de hükümet, boğazlardaki soruna dikkat çeken gösterileri destekledi:

“Pazar günü İstanbul’da “Rus tankerlerinin Boğazlardan geçişini protesto eden” bir gösteri düzenlenmiştir. Protesto gösterisi, Hazar petrolünün dünya piyasalarına ulaştırılmasında Türkiye’nin başlıca rakibi olan Rusya’yı bertaraf etmek için Türkiye Hükümetinin desteği ile yapılmıştır. ... Ankara, bu muazzam eylemin yapılmasını Türk Hükümetince telkin edildiğini gizlemekten kaçınmıyor. Örneğin, İstanbul’daki pop konserini, Başbakan Mesut Yılmaz’ın eşi Berna Yılmaz da izlemiştir. Böylesine ani bir çevreye özen gösterilmesi olayı, Hazar petrolünün nakil güzergâhlarıyla ilgilidir.”⁴⁸⁹

6 Kasım 1998’de yürürlüğe giren yeni tüzüğe RF itiraz etmedi.⁴⁹⁰ 6 Kasım 1998 tüzüğüne RF’den tepki gelmedi (Akgün, 2003:83). Bu tüzük RF-Türkiye ilişkilerinin gerilimini azalttı.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerinin en sorunlu konularından birisi iki tarafın da razı olduğu bir nokta da çözüldü. Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy, boğazlar’dan geçiş sorunuyla ilgili olarak Ekim 1999’da RF tarafının yanlış algılamalarının düzeltildiğini açıkladı: “... ben Rusya Federasyonunda vazife yapmaya başladıktan itibaren en çok konuşulan konulardan bir tanesi, başta, bu boğazlar meselesiydi ve Rusya’nın görüşü, Türkiye’nin boğazlar meselesinde Rusya’nın menfaatlerini göz ardı ettiği veyahutta onları zedelediği istikametindeydi. Biz böyle bir niyetimizin olmadığını kesin bir biçimde ortaya koyduk, ...” (Şensoy, 1999, s. 131-132).

Türkiye ve RF, 1999’da Montrö Sözleşmesinin değiştirilmemesinin Karadeniz ülkelerinin lehine olacağı görüşünü taşıyorlardı. “Montrö Anlaşmasına gelince, ben şahsen, onu korumak fikrine tamamen katılıyorum. Ülkemiz açısından bu anlaşmada

⁴⁸⁸ Andrey Palariya, Boğazlar’dan Nasıl Geçebiliriz?”, Eho Planeti Dergisi, 18 Şubat 1998, 0300: 19/02/1998.

⁴⁸⁹ Leonid Gankin, “Türk Çevrecileri, Rus Tankerlerine Saldırıyorlar, Kommersant Daily, 09 Haziran 1998, 0117: 10/06/1998.

⁴⁹⁰ Andrey Palariya, “‘Mavi Akım’ Hayal Değil, Bir Gerçektir”, Eho Planeti Dergisi, 15-21 Mart 2000, 0018: 18 Mart 2000.

pek çok eksiklikler olabilir, ama bu anlaşma görevini yapıyor” (Lebedev, 1999, s. 129).

Boğazlarda trafik konusunun Türkiye ve RF'nin yanısıra Uluslararası Denizcilik Teşkilatı, uluslararası petrol şirketleri, çevre örgütleri, sanatçılar ile İstanbul halkının dâhil olduğu çok taraflı ve çok boyutlu (çevre, güvenlik, Bakü-Ceyhan'a destek) bir mesele haline gelmesi, SSCB sonrası uluslararası ilişkilerin Gelenekçi Gerçekçi Kuram ile araştırılmasının mümkün olmadığını gösteren örneklerden birisiydi.

SONUÇ

Bu tezde esas olarak Çoğulcu yaklaşımın araştırma yöntemi kullanılarak, bu yaklaşımın varsayımları Yeltsin döneminde sınıandı. Çoğulcu yaklaşıma göre siyasi veriler ile iktisadi veriler toplandı. Varsayımlar ile olaylar, veriler karşılaştırıldı. Siyasi veriler ile iktisadi veriler arasındaki etkileşime yoğunlaşıldı. Yeltsin dönemi olaylarının ve verilerinin, uluslararası ilişkileri sadece resmî görevliler arası ilişkiler olarak görmeyen Çoğulcu yaklaşımı doğruladığı sonucuna ulaşıldı.

Gerçekçiliğin SSCB sonrasında da devletin uluslararası ilişkilerde hâlâ en başta gelen aktör olarak kaldığı tezine karşın SSCB sonrasında devletlerin toplumu dikkate almadan uluslararası ilişkileri düzenleme ve yürütme olanağının nispeten azaldığı; demokratik seçimler, şirketler, uluslararası örgütler, özel kişiler, dernekler, lobiler, vb.'nin karar vericiler üzerindeki etkinliğinin arttığı tespit edildi. Kısaca RF ve Türkiye Cumhuriyetinin devletlerini oluşturan toplumlarından bağımsız dış politika ya da uluslararası politika izleme yetenekleri azaldı, toplumun beklentilerini dikkate almak zorunda kaldılar. Artan iktisadi ilişkiler; dış ticaret, dış yatırımlar, turizm, müteahhitlik hizmetleri, borçlar, hizmetler vb., şirket ve özel kişiler çıkarları doğrultusunda devletleri etkilediler. SSCB-Türkiye ilişkileri, hükümetler arası, resmî yetkililer arası ilişkiler şeklinde gerçekleşmiş iken, RF-Türkiye ilişkilerinde özel hukuk kişilerinin önemi arttı. Başka bir deyişle, SSCB-Türkiye ilişkilerini, kamu hukuku kişileri planlayıp uygulamışken, RF-Türkiye iktisadi ve kültürel ilişkilerinde özel hukuk kişilerinin payı ve öneminin çok arttığı görüldü. Özel hukuk kişilerinin siyasi ilişkilere dolaylı etkileri gözlemlendi.⁴⁹¹

SSCB-Türkiye ilişkilerinin konuları ve aktörleri sınırlı iken, RF-Türkiye ilişkilerinde terörist örgütler, dernekler, vakıflar, uluslararası şirketler, çevre sorunları, boğazların deniz trafiği güvenliği, yeni bir uluslararası örgütün kurulması, kültürel ilişkiler,

⁴⁹¹ “Ben hep şunu görmüşümdür. İnsanlar serbest bir şekilde ticaret yapabilirlerse, gidip gelebilirlerse, ekonomik hudutların olmaması lazım, karşılıklı gidip gelebilirlerse, harp ihtimali de çok aşağıya düşer. Çünkü, birbirine bağımlı olurlar, niçin menfaatlerini bozsunlar” (Özal, 1992, s.12).

turizm ve özel kişiler, ilişki konuları arasında yerini aldı. Buna göre SSCB-Türkiye ilişkileri Gelenekçi Gerçekçi Kuram (Klasik Realizm) ile açıklanabilirken, RF-Türkiye ilişkilerinin Gelenekçi Gerçekçi kuram ile araştırılıp açıklanması eksikliklere yol açardı.

Yeltsin dönemi RF-Türkiye ilişkileri; iktisadi ilişkiler, siyasi ilişkiler ve kültürel ilişkiler ana başlıklarına ayrılarak incelenebilir. İktisadi ilişkiler Yeltsin dönemi boyunca hep pozitif yönde ilerledi, yalnızca RF’de Ağustos 1998 mali krizi turizm, dış ticaret, nakiyat ve müteahhitlik hizmetlerini olumsuz etkiledi.

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri ile Yeltsin dönemi RF-Türkiye ilişkileri birbirinden bir çok yönüyle farklıydı. SSCB devrinde dış ticaret takas anlaşmalarıyla yürütülürken RF-Türkiye arasında konvertibl dövizlerle yürütülmeye başlandı. Başka bir fark, SSCB-Türkiye dış ticaretine konu olacak malları ve miktarlarını resmî yetkililer belirlerken yani dış ticaret devletin tüccarları arasında gerçekleşirken, Yeltsin döneminde resmî takas anlaşmaları önemini yitirdi, özel hukuk kişileri arası dış ticaret önem kazandı. SSCB devrinde genelde SSCB Türkiye’de müteahhitlik hizmetleri vermişken, Yeltsin döneminde RF’de Türk müteahhitlerin sayısı ve alınan taahhütlerin toplam miktarı 1998’e kadar sürekli arttı. Taahhütlerdeki artışa RF’de çalışan işçi sayısındaki artış ve Türkiye’den RF’ye ihraç edilen inşaat malzemeleri artışı eşlik etti. Müteahhitler Rusya Türk İşadamları Birliğini (RTİB) kurarak RF’ye gelen resmî heyetleri RF ile ilişkilerde bilgilendirdiler ve yönlendirdiler. Örneğin 4 Kasım 1999’da Başbakan B. Ecevit Moskova ziyareti sırasında RTİB’in toplantısına katıldı. Burada yaptığı konuşmada, dünyanın “Avrasyalaşma” sürecine girdiğini kaydederek, “Bu sürecin iki anahtarı olduğunu, bunlardan birinin Türkiye’nin, diğerinin de Rusya Federasyonu’nun elinde olduğunu” söyledi.⁴⁹² Başbakanın söylemi Moskova’da yayınlanan müteahhitlerden reklam alan Avrasya İşbirliği Perspektif dergisinin yaklaşımına paraleldi. Siyasi sorunların çözümü için müteahhitler lobi yaptılar. Müteahhitlik hizmetlerinin artması için Türkiye’nin müteahhitlik hizmetlerini yatırım kredi anlaşmaları ile finanse etmesi gerekti.

⁴⁹² <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1999&a=11> erişim 13/11/2011.

Böylece RF'nin Türkiye'ye borçları arttı. SSCB devrinde genelde Türkiye SSCB'den borç almışken, Yeltsin döneminde RF Türkiye'den borç aldı. Borçlarını ödeyemeyen RF borç karşılığında silah satmayı önerdi. Bir miktar borç silah karşılığında ödendi.

RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinde bavul ticareti de önemliydi. RF'de planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci, şok terapi, sosyalist üretim sürecinin kopmasına, mal kıtlıklarına yol açtığından Türkiye'ye gelen RF vatandaşları iğneden ipliğe, sakızdan deodoranta her türlü tüketim malını bavullarla RF'ye taşıdılar. RF vatandaşlarının 1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye'ye ziyaretlerinin başlıca gayesi bavul ticareti idi. Bavul ticareti vatandaşlar arası ilişkileri, insani ilişkileri artırarak, karşılıklı önyargıların ortadan kalkmasında önemli rol oynadı. Bavul tüccarları, kazançlarının kesilmesine yol açabilecek savaşa karşı direnç oluşturdular.

1990'lı yılların ikinci yarısıyla birlikte Türkiye'ye, RF vatandaşları bavul ticareti dışında sadece turistik ziyaretlere de başladılar. 1990'lı yılların ilk yarısında bavul ticareti için gelinen İstanbul ve Karadeniz kıyılarına, 1990'lı yılların ikinci yarısında turistik ziyaret için gelinen Akdeniz ve Ege kıyıları eklendi. RF vatandaşları Türkiye'yi en çok ziyaret eden ilk üç ülke vatandaşları arasına girdiler. Böyle olunca, Türk turizmcileri kazançlarını olumsuz etkileyecek siyasi gelişmelere karşı durdular. Türkiye'den memnun ayrılan tursitler ilişkilerin olumlu seyretmesinde önemli bir oynamaya başladılar. Türkiye'den memnun ayrılan RF turistlerinden birisi de ileride Yeltsin dönemi başbakanlarından birisi olacak Vladimir Putin idi. Turistik ziyaretlerin etkisini Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan şu şekilde değerlendirdi: “Şunu tekrar vurgulamak istiyorum, ilişkilerimizin gelişmesi basit insanların özel temaslarına dayalıdır...”. İnsanî ilişkilerin artışından PKK rahatsız oldu. PKK'nın 1996'da RF vatandaşlarını Türkiye'ye gitmemesi için uyarması SSCB-Türkiye ilişkilerinde rol oynamayan terör örgütlerinin RF-Türkiye ilişkilerine etkisi açısından önemlidir.

RF ile artan dış ticaret ve müteahhitlik hizmetleri Moskova'da yeni Türk bankalarının açılması sonucunu doğurdu. Yine artan dış ticaret nakliyat ve sigortacılık hizmetlerinin artmasına yol açtı. Kara, hava ve deniz yolu taşımacılığı

arttı. Kısaca RF-Türkiye iktisadi ilişkileri Yeltsin dönemi süresince hem çeşitlendi hem de toplam tutarı 1998'e kadar sürekli arttı.

RF-Türkiye siyasi ilişkilerine gelince; Yeltsin döneminde RF-Türkiye siyasi ilişkileri güvensizdi. Siyasi ilişkiler savaş tehditlerine kadar geriledi. Türkiye, 1990'lı yılların ilk yarısında RF'den kaygı duydu. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Balkanlar ve Kafkasya'da yaşanan istikrarsızlık RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Şöyle ki; Türkiye ile RF, Azeri-Ermeni, Boşnak-Sırp çatışması ile Kosova sorununda farklı tarafları desteklediler. Bir diğer neden RF yöneticileri ve halk, Yeltsin dönemi boyunca SSCB ya da Yugoslavya'nın akıbetine uğrama endişesini yaşadılar. Çeçenistan ve Tataristan'ın birlik anlaşmasını imzalamamaları bölünme kaygısını artırdı.

1992-1997 arasında RF-Türkiye siyasi ilişkileri negatif yönde (-1 ile -3 arasında) gidip gelirken, 1997'den sonra ilişkiler pozitif yönde ilerledi. Yeltsin döneminde siyasi ilişkilerdeki negatif ilerleyiş savaşa kadar yaklaştı. Savaş ilk kez 1992'de telaffuz edildi. 11 Mayıs 1992'de Ermeniler tüm Dağlık Karabağ'ı işgal etti ve Laçın yoluyla Ermenistan arasında bağlantı kurdular. Ermenilerin Nahcivan'a saldırması 1921 Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasının ihlalini doğuracaktı. 18 Mayıs 1992'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Füsunoğlu, ordunun muhtemel bir harekât için hazır olduğunu, emir geldiğinde harekâtın kısa sürede başlatılabileceğini, sınır hattında gerekli askerî önlemlerin alındığını, konuşlanmanın sağlandığını açıkladı. 20 Mayıs 1992'de BDT Ordu Komutanı Mareşal Yergevi Şapoşnikov, Kafkasya'daki çatışmalara üçüncü bir ülkenin katılması durumunda, "Üçüncü Dünya Savaşının eşiğine gelineceğini" söyledi. Türkiye'nin, Azerilerin yanında silahlı çatışmaya girmemesinin nedenlerinden biri Batı'nın Türkiye'ye vaat ettiği desteği vermemesi, ABD'nin Moskova Büyükelçisi Strobe Talbott'un biçimlendirdiği "ilkın Rusya" politikasıydı.

İkinci savaş kaygısı 1994'te yaşandı. Haziran 1994'te Genelkurmay Başkanı Org. Doğan Güreş RF'yi çok ciddi bir tehlike olarak görüyordu. RF'nin AKKA'yı ihlali Türkiye'yi önlem almaya yöneltti. 11 Kasım 1994'te ise Millî Savunma Bakanı

Mehmet Gölhan, RF'nin, nükleer silahlar ve AKKA'da belirtilen tavanların aşılmasına ilişkin açıklama ve çalışmalarının Türkiye'yi endişelendirdiğini hatırlatarak, bu tür çevresel tehditler nedeniyle askerlik sürelerinin Bakanlar Kurulu tarafından uzatıldığını bildirdi.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne S-300 füzeleri satış sürecinde de savaş telaffuz edildi. Ekim 1997'de RF Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Büyükelçisi G. Muradov: "Türkiye S-300'leri taşıyan gemimize saldırırsa bunu savaş nedeni sayarız" dedi.

Yukarıda anılan Kafkasya, AKKA ve S-300'lerden başka RF iç sorunları da RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumsuz etkiledi. 21 Mart 1992'de Tataristan bağımsızlık için referandum yaptı. 31 Mart 1992'de RF içinde yer alan 20 cumhuriyetten 18'i "Yeni Birlik Anlaşması"nı imzalarken Çeçenistan ve Tataristan bu anlaşmayı imzalamadılar. RF, Türkiye'nin Tatar ve Çeçen kökenli vatandaşları ve Türkiye'de kurdukları derneklerden rahatsız oldu.

Bir diğer bulgu da SSCB-Türkiye ilişkilerinde uluslararası şirketlerden söz açmaya gerek yok iken RF-Türkiye ilişkilerine uluslararası şirketlerin dolaylı etkisi önemliydi. I. Çeçenistan Savaşının başlamasında uluslararası şirketler etkili oldu. Çeçenistan'da istikrarın sağlanamaması durumunda erken petrolün proje aşamasındaki nakil güzergahının farklılaşacağı uyarısı RF'yi Çeçenistan'a askerî müdahaleye sevk etti. Bu olay, uluslararası şirketlerin uluslararası ilişkilerdeki rolünü göstermesi açısından önemliydi. Uluslararası şirketlerin rolünü gösteren bir diğer olay; Haydar Aliyev'in Gülistan Anlaşmasıyla, Hazar petrolerinden uluslararası şirketlere büyük paylar vermesi sonrasında, ABD şirketleri ABD yönetimine Bakü-Ceyhan projesine destek vermesi için lobi yapmalarıydı. Başka bir örnek de Tataristan Başbakanı Muhammed Galinovi Sabirov'un Aralık 1991'deki Türkiye ziyaretini "Degere Enterprises Group" yöneticisi Ertürk Değer'in organize etmesiydi.

Türkiye, çok taraflı siyasi sorunların çözümünde RF ile baş başa kalmak istemedi, Batı'yı harekete geçirmeye çabaladı, Batı ile birlikte hareket etti. Kafkasya ve Balkanlardaki istikrarsızlık nedeniyle RF, AKKA'yı ihlal etti. Batı, AKKA'nın

ihlaline Türkiye kadar direnmedi. Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Kafkasya'da 1993'e kadar Batı desteğini alarak hareket ederken 1993 başında Batı'nın Orta Asya ve Kafkasya'da RF'yi serbest bırakmasıyla, Türkiye, RF'ye karşı yalnız kaldı. Batılı şirketler Türkiye'yi yalnızlıktan kurtardı. Haydar Aliyev'in Batılı uluslararası enerji şirketlerine Hazar havzasından yüksek paylar vermesi sonrasında, bu şirketler Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda hükümetlerini, özellikle büyük pay alan ABD şirketlerini, ABD yönetimini etkileyerek Türkiye'ye destek vermeye yönelttiler.

Uluslararası şirketler RF-Türkiye siyasi ilişkilerini de etkiledi. Uluslararası şirketlerin erken petrolün nakil güzergâhında yer alan Çeçenistan'da güvenlik sorununu öne sürmeleri, RF'nin I. Çeçenistan Savaşını başlatmasının gerekçelerinden biri sayıldı. RF, Türkiye'nin Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşmesi için Çeçenistan'daki istikrarsızlıktan yararlandığını ve hatta bu amaçla Boğazlardan tanker geçişlerini engellemeye çalıştığını iddia etti. Türkiye ise, RF'nin Bakü-Ceyhan'a karşı PKK'yı kullandığını, S-300'leri Kıbrıs Rum Kesimi'ne satarak Doğu Akdeniz'in, Ceyhan'ın, güvenli bir liman olamayacağını göstermeye çalıştığını iddia etti.

Siyasi ilişkiler -1 ile -3 arasında gidip gelirken, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin de gerilemesi gerekirdi, ancak gerilemedi. SSCB sonrası RF, iktisadi bir karmaşa yaşadı. RF'de idari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş süreci, üretimde düşüşe yol açtı. Tüketim maddeleri ihtiyacının bir kısmı Türkiye'den karşılandı. RF inşaat şirketlerinin yetersizlikleri nedeniyle Türk müteahhitlik şirketleri RF'de taahhütler gerçekleştirdi. SSCB devrinde tatil için gidilen Baltık kıyıları ile Karadeniz sahillerinde bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve istikrarsızlık nedeniyle 1995 ortasından sonra RF'den Türkiye'ye turist akını başladı. SSCB'nin son yıllarında SSCB'ye kredi veren Türkiye, RF'ye de kredi açtı. Hükümetler, hacmi artan ve çeşitlenen iktisadi ilişkilerden para kazanan işçi, bavul tüccarı, turizmci, müteahhit, ithalatçı, ihracatçı, nakliyecisi, gümrükçü gibi milyonlarca kişiyi dikkate almak zorunda kaldılar. Her iki tarafta da lobiler oluştu. Bu lobiler siyasi ilişkilerin iktisadi ilişkileri olumsuz etkilememesi için partileri ve

hükümetleri yönlendirmeye çabaladılar.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde siyasi ilişkiler; 1997'ye kadar negatifti. 1992, 1994 ve 1997'de savaştan söz edildi. 1997'den sonra siyasi ilişkiler, pozitif yönde ilerledi. Yeltsin döneminde RF ve Türkiye'de demokratik seçimler yapıyordu. Hükümetler seçimlere bağlı olarak kuruluyordu. Bu nedenle hükümetler iktisadi ilişkilerdeki gelecek vaad eden artış ile işçi, turist, nakliyeci, müteahhit, ithalatçı, ihracatçı, bavul tüccarı, gümrükçü gibi milyonlarca kişinin siyasi sorunlardan, savaştan göreceği zararı dikkat almak zorunda kaldılar, siyasi sorunları silahlı çatışma eşliğinden döndürerek çözüme kavuşturdular.

Çoğulcu yaklaşımın iktisadi ilişkilerin tutar ve çeşidinin artırılmasının dış siyasi sorunların çözümünü kolaylaştırdığı hipotezini RF-Türkiye ilişkilerinin Yeltsin döneminde sınıadığımızda, sonucun hipotezi doğruladığını gördük. RF-Türkiye ilişkilerinde iktisadi kazançların öne çıkması, siyasi sorunların önemini ve etkisini doğrudan azaltmasa da Türkiye ve RF'ye kısa ve orta vadede işbirliği alanlarının neler olduğunu göstererek siyasi sorunların negatif yönde ilerlemesini dizginledi. Taraflar siyasi sorunları tırmandırmanın maliyetinin artacağını gördüler, lobilerin hükümetleri çözüme zorladığı da tespit edildi. RF'de ve Türkiye de seçimle iş başına gelen hükümetlerin olması seçmenlerin oylarını olumsuz etkileyecek karşılıklı siyasi teşebbüsleri dizginledi. RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin, RF-Türkiye siyasi ilişkilerinin daha da gerilemesine engel olduğu sonucuna ulaşıldı.

Gerçekçiliğin uluslararası ilişkilerde SSCB sonrası da devletin başat aktör olarak kaldığı tezine karşın SSCB sonrası özel hukuk kişilerinin devlet yetkililerinin davranışlarını yönlendirdiği, görünüşte başat aktör olarak kalan devletin kendini oluşturan toplumdan bağımsızlığının SSCB sonrası epeyce azaldığı görüldü. Özel iktisadi çıkarları dolayısıyla özel hukuk kişileri yetkilileri yönlendirdiler. Yine SSCB'de demokratik seçimlerin olmamasına karşın RF'de seçimlerin önem kazanması özel kişilerin etkinliğini artırdı. SSCB devrine göre RF-Türkiye ilişkilerinin konu ve aktörleri çoğaldı.

Kaynakça

- Açıkmeşe, S. A. (2004). Uluslararası İlişkiler Teorisi Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 1-32.
- Ağacan, K. (2005). ABD'nin Kafkasya Politikası. O. Yeşilot (Dü.) içinde, *Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya* (s. 31-46). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Akarcılı, B. (1996). *Türk Dünyası Üzerine Düşünceler*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Akça, İ. (2008). Eylül 26, 2008 tarihinde Yıldız Üniversitesi: <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ismetakcayayinlar/ismet6.doc> adresinden alındı
- Akgün, M. (2003). Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar. G. Kazgan, & N. Ulçenko (Dü) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 45-83). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, M., & Aydın, T. (1999). *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayın No: TÜSİAD-T/99264.
- Alptemoçin, A. K. (1999). Türk-Rus Ekonomik İlişkilerinde Bölgelerin Rolü. *Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 Ekim 1999 Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü* (s. 48-62). Antalya: DEİK.
- Andican, A. A. (1998). Avrasya Stratejileri Üzerine A. Ahad Andican İle Söyleşi. E. Göka, & M. Yılmaz (Dü) içinde, *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya* (s. 155-166). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Aras, O. N. (2002). Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi. *Stratejik Araştırmalar Dosyası*(10), 33-40.
- Arı, Ö. (1977). *Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:396, Güryay Matbaacılık.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Basım.
- Aslan, Y. (2011). Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010)* (s. 257-320). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Aslanlı, A. (2006, Ekim 2). Ermeni Ordusunda Rus Etkisi. *Cumhuriyet Strateji*, s. 15.

- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 49-64.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(3-4), 71-114.
- Aydın, M. (2001a). Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2, s. 366-439). İstanbul.
- Aydın, M. (2001b). Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler. Ş. H. vd. (Dü.) içinde, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik* (s. 271-291). Ankara: Liberte Yayınları.
- Aydın, M. (2003b). Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 37-44). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Aydın, M., & Aras, D. (2004). Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 103-128.
- Aydın, T., Bekar, O., & Korkmaz, O. (1995). *Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: TESEV.
- Ayman, S. G. (2000). *Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi*. Ankara: Avrasya Bir Vakfı.
- Babalı, T. (2005). Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project. *Perceptions*, 10(Winter), 29-60.
- Bacık, G. (2001). The Blue Stream Pipeline Project, Energy Co-operation and Congliffing Interest. *Turkish Studies*, 2(2), 85-93.
- Bal, İ. (1997). Orta Asya ve Batının Dış Politika Aracı Olarak Türk Modeli. *Yeni Türkiye*, 3(15), 936-945.
- Başaran, A. (2001). Rusya Federasyonunda Dış Ticaret, Para ve Maliye Politikaları, 1992-2000. Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi.
- Başaran, A. (2002). 10'uncu Yaşında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Girişimi

- Beklentiler, Gerçekleşenler, Sorunlar, Umutlar. *Avrasya Etüdüleri*(23), 85-126.
- Başaran, A. (2010). SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996. *Avrasya Etüdüleri*(37), 101-134.
- Berberoğlu, A. (2008). *Sovyetle Birliği Neden/Nasıl Yıkıldı*. Ankara: Phoenix.
- Berger, P. L. (1994). Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi. L. Diamond, & M. F. Plattner (Dü) içinde, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler* (E. Özbudun, & L. Köker, Çev., s. 1-15). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Bilge, S. (1995). Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye. *Avrasya Etüdüleri*, 1(4), 63-100.
- Bjelakovic, N. (2000). The Foreign Policy Debate in Russia of the 1990s: An Analysis of Russian Security Discourse. 294 sayfa. Ottawa: The Faculty of Graduate Studies and Resourch, Department of Political Science Carleton University Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Blank, S. (1995). Energy and Security in Transcaucasia. *Problems of Post-Communism*, 42(4), 13-18.
- (1993 (1998 ter.), Nisan 1993). Sergey Kurgenyana ile Söyleşi Rusya'nın Üçüncü Yolu Kapitalizm ile Sosyalizm, Batıcılık ile Slavcılık Arasındaki Koridor. 53-59. (K. Ehlers, Röportaj Yapan, & T. Bora, Çevirmen) İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Brzezinski, Z. (1994). *Büyük Çöküş*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Buehrer, J. (1993, Şubat 25). Büyükelçi Türkiye'ye Karmaşık Duygularla Dönüyor. Moskova: The Moscow Times.
- Büyükkakıncı, E. (2004). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 685-716). İstanbul: Der Yayınları.
- Cafersoy, N. (2003). Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003. *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* (s. 6-10). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

- Cafersoy, N. (2006, 01 02). <http://www.turksam.org/tr/yazdir709.html>. 02 04, 2011 tarihinde <http://www.turksam.org>: <http://www.turksam.org/tr/yazdir709.html> adresinden alındı
- Caner, S. (1999). *Türkiye-Rusya İlişkileri (Dün/Bugün/Yarın)*. Moskova: Rusya Türk İşadamları Birliği Yayınları No:3.
- Ceylan, M. (2002). Soğuk Savaşın Sonu, Yeni NATO ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dosyası*(11), 41-53.
- Cretu, V. (2006). Soğuk Savaş Sonrasında Rusya Federasyonu'nun Yugoslavya Krizine Yönelik Politikası. Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 133 sayfa.
- Çakmak, H. (2006). Uluslararası Krizler: Türk-Amerikan İlişkileri. Ç. Özen, & H. Taşdemir (Dü) içinde, *Yeni Muhafazakar Amerikan Dış Politikası* (s. 235-255). Ankara: Odak Yayınevi.
- Çalış, Ş. (2001). Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s. *Turkish Studies*, 2(1), 135-146.
- Çernişev, A. (2003). Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 48-53). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çiller, T. (1997). Avrasyanın Kalbinde Türk Dünyası. *Yeni Türkiye*(15), 30-32.
- Çolak, Y. (2006). Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey. *Middle Eastern Studies*, 42(4), 587-602.
- Dağı, Z. (2002a). Rusya'nın Güvenlik Politikası ve Türkiye. R. Yinanç, & H. Taşdemir (Dü) içinde, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye* (s. 167-209). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dağı, Z. (2002b). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Danilov, V. (1993, Ocak 19). Orta Asya'da Türk Hilali ... *Pravda*. Moskova: 082: HBR_00045627: 19 Ocak 1993.
- Danilov, V. (December 2001-February 2002). Some Features of Russian-Turkish Relations. *Perceptions Journal of International Affairs*, 6(4).

- Davutoğlu, A. (1997). Orta Asya'daki Dönüşüm, Asya-İçi Dengeler ve Türkiye. *Yeni Türkiye*(15), 913-919.
- Davutoğlu, A. (2003). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), 1-21.
- DEİK. (Mart 2006). *Türkiye-Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri*. DEİK/Türk-Rus İş Konseyi.
- Demirel, S. (1994). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in TİKA'nın Üçüncü Çalışma Yılı'nın Başında "Günümüzde Avrasya" Konulu Toplantıda Yaptıkları Konuşma (14 Eylül 1994). Ankara: TİKA.
- Demirtaş, N., & Başaran, A. (2001). Rusya Federasyonu Türkiye Turizm İlişkileri, Ağustos 1998 İktisadî Kriz Öncesi, Sonrası ve Beklentiler. 2. *Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı 6-7 Aralık 2001* (s. 278-299). İzmir: Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü.
- DPT. (1995). *Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dugin, A. (2003). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. (V. Imanov, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Ecevit, B. (2000, Ocak). Mavi Akım'dan Geri Dönüş Yok. *Avrasya İşbirliği perspektif*(24), 10-11. İstanbul: Kavram Yayıncılık.
- Elekdağ, ř. (1992a). Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Açısından Batı, AT ve ABD. *Dış Politika ve Ekonomi Açısından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyum, 5-6 Aralık The Marmara Oteli İstanbul* (s. 89-92). İstanbul: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.
- Elekdağ, ř. (1992b). Karadeniz Ekonomik İşbirliği. S. şen (Dü.) içinde, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye* (s. 203-216). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Eralp, A. (2003). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Gerçekçilik Tartışması. A. Eralp içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 57-88). İstanbul: İletifim Yayınları.
- Eralp, A. (2003). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Gerçekçilik

- Tartışması. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 57-88). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, H. (1997). Orta Asya'daki Türkiye. *Yeni Türkiye*, 1(15), 966-970.
- Erkin, T. (2003). Avrasya'da Ekonomik İşbirliği Olanakları. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 60-62). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Ertan, F. (2001). *Rusya'nın Dönüşümü (1990-)*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Eyvazov, E. (2004). NATO ve Azerbaycan. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 223 sayfa.
- Fiş, R. (1993, Mart 30). Süleyman Demirel: Devlet Hukuku İnsan Haklarından Üstündür... Moskova: Haftalık Novoye Vremya Dergisi.
- Gasimov, M. (2001-2002). Rusya'nın Azerbaycan Politikası. *Avrasya Dosyası*, 7(4), 253-269.
- Gazigil, O. (2005). Rusya'nın Avrasyacılık Düşüncesi ve Yeni Alternatif Arayışları. *Avrasya Etüdüleri*(27-28), 133-151.
- Gerçek, H. (1999). Rus İnşaat Piyasasında Türk Müteahhitleri. *Türkiye-Rusya İlişkileri* (s. 12-13). içinde Moskova: Rusya Türk İşadamları Birliği Yayınları No:5.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy Understanding The International Economic Order*. New Jersey: Princeton University Press.
- Giray, S. (1992). Yeni Küresel Eğilimler ve Türkiye. *Dış Politika ve Ekonomi Açısından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyum, 5-6 Aralık 1991 The Marmara Oteli İstanbul* (s. 20-25). İstanbul: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.
- Gjejlani, E. (2007). Değişen Uluslararası Güvenlik Sistemi Bağlamında Yugoslavya'nın Dağılması ve Kosova'nın Nihai Statüsü Sorunu. Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi.
- Gözen, R. (2006). *Türk Dış Politikası Barış Vizyonu*. Ankara: Palme Yayınları.
- Güney, N. A. (2002). Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı. *Türkiye'nin Komşuları* (s. 333-376). içinde Ankara: İmge Kitapevi.
- Gürtuna, A. (2006). Turkish Russian Relations in the Post Soviet Era: From Conflict

- to Cooperation? ODTÜ SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 121 sayfa.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (P. Demir, Çev.) İstanbul: Mart Matbaası.
- Haliday, F. (2000). International Relations Theory and The Post-cold War Period. *METU Studies in Development*, 27(3-4), 235-263.
- Hekimoğlu, A. N. (2007). *Rusya'nın Dış Politikası I*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Heper, M. (2000). The Ottoman Legacy and Turkish Politics. *Journal of International Affairs*, 54(1), 63-82.
- Hunter, S. (2001). Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence. *Southern European and Black Sea Studies*, 1(2), 1-16.
- Huntington, S. P. (1996). *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hüseynov, F. (2003). SSCB Dağıldıktan Sonra Halefiyet Sorunları. *Avrasya Etüdüleri*(25), 125-142.
- İlhan, A. (1998). Avrasya Kutbu ve Siyaset Tarihi Üzerine Attila İlhan ile Söyleşi. E. Göka, & M. Yılmaz (Dü) içinde, *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya* (s. 135-154). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Jafarov, S. (2007). NATO'nun Çok Boyutlu Evrensel Örgüte Dönüşüm Sürecinde Rusya Federasyonu ile Olan İlişkiler. Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 211 sayfa.
- Jagdish, B. (1994). Demokrasi ve Gelişme. L. Diamond, & M. F. Plattner (Dü) içinde, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler* (E. Özbudun, & L. Köker, Çev., s. 45-55). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Kadırbayev, A. (2003). Tarihte Rusya'nın ve Türkiye'nin Avrasyacılık Modelleri. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 22-36). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kalkay, T. (1999). Bankacılık ve Finans Alanında Türk-Rus İşbirliği. *Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 Ekim 1999 Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü* (s. 77-89). Antalya: DEİK.
- Kamel, A. (2007). *Moskova Anıları İki Dönemin Hikayesi*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Kamel, A. (2011). Ocak 03, 2011 tarihinde

http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/akamel_p.htm:

http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/dosyalar/akamel_p.htm adresinden alındı

- Karaosmanoğlu, A. L. (1996, 12 03). NATO'nun Genişlemesi Türkiye'ye Zararlı. *Milliyet Gazetesi*.
- Karasar, H. A. (2001). Bağımsızlık Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti. *Avrasya Dosyası*, 6(4), 220-271.
- Karatekin, E. (2006). Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi Kapsamında Türkiye'nin Kullanabileceği Yetkiler ve Sınırları. Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 140 sayfa.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Keyman, E. F. (2003). Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 227-260). İstanbul.
- Kim, K.-W. (1994). Marx, Shumpeter ve Doğu Asya Deneyimi. L. D.-M. Plattner içinde, *Kapitalim, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler* (E. Özbudun, & L. Köker, Çev., s. 16-36). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Kireyev, N. (2003). Avrasya Konseptleri Işığında Rusya-Türkiye İlişkileri. G. Kazagan, & N. Ulçenko (Dü) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 199-215). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Knutsen, L. T. (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. (M. Özey, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kohn, H. (1991). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (A. O. Güner, Çev.) İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Komarov, Y. A. (1999, Ağustos). Mavi Akıntı: Rusya İle Türkiye Arasında Enerji Köprüsü. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(20), 17-19. Kavram Yayıncılık.
- Kononov, O. A., Kornilov, A. A., & Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*. (E. Osmanov, V. İmanov, & R. Memedov, Çev.) İstanbul: Tasam Yayınları.
- Koptevsky, V. N. (1998). Güvenilir İş Ortağı: Rusya-Türkiye. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(10), 6.

- Korkmaz, V. (2004-2005). Tarihsel Gelişim İçerisinde Avrasyacı Hareket ve Öğreti
Klasik ve Yeni Avrasyacılık. *Akademik Araştırmalar Dergisi*(23), 109-142.
- Kovalev, V. D.-S. (1987). *İlkçağ Tarihi 1, Uzakdoğu, Ortadoğu, Eski Yunan*.
Ankara: V Yayınları.
- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2001). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*.
Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozmaçov, A. (1998). Rusya Turizmcilerinden Dost Uyarıları. *Avrasya İşbirliği
Perspektif*(10), 20.
- Köni, H. (1994). Günümüzde Rus Milliyetçileri ve Sonuçları. *Avrasya Dosyası, 1*(1),
5-14.
- Kratochwil, F. (2003). Egemenlik, Mülkiyet ve Tasarruf Yetkisi: Çağdaşlığın Üretici
Dilbilgisi. A. K.-G. Özdoğan içinde, *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan
Sorunlar* (P. Ü.-P. Ünsal, Çev., s. 47-78). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kumarova, A. (2006). Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası, 1991-2005.
Ankara: Yayınlanmamış YL Tezi Ankara Üniversitesi SBE 155 sayfa.
- Kurat, A. N. (1993). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih
Kurumu.
- Kuznetsov, V. (1997). Kuznetsov: Rusya İzole Edilemez. *Perspektif*(1), 10.
- Larrabee, F. S., & Lesser, O. I. (2004). *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*.
(M. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Lebedev, A. (1999). Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasında Mevcut Ekonomik
Anlaşmaların Hayata Geçirilmesi ve Türk-Rus İşbirliğinin Yeni Gündemi.
*Türk-Rus İşkonseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 Ekim 1999 Antalya Topkapı
Palace Tati Köyü* (s. 33-37, 11-134). Antalya: DEİK.
- Mangott, G. (2001). Dizleri Üzerine Çöken Dev: Rusya'nın Küresel Rolü Üzerindeki
Yapısal Kısıtlamalar. Y. Tezkan (Dü.) içinde, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*
(s. 64-93). İstanbul: Ülke Kitapları.
- Manjonsin, İ. L. (Kasım 1996). Sorunlar Abartılıyor. *Avrasya İşbirliği Perspektif*, 9.
- Marantz, P. (1997). Russian Foreign Policy During Yeltsin's Second Term.
Communist and Post-Communist Studies, 30(4), 345-351.
- Mazurek, S. (2002). Russian Eurasianism - Historyosopy and Ideology. *Studies in
East European Thought, 54*(1-2), 105-123.

- Mugisuddin, O. A. (1994). Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler. *Avrasya Dosyası*, 1(1), 16-25.
- Murinson, A. (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 945-964.
- Nikitin, A. (2004). *NATO Dergisi Barışı Korumada Ortaklar*. 01 04, 2011 tarihinde <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue4/turkish/special.html> adresinden alındı
- O'loughlin, J., & Kolossov, V. (2002). Still not Worth the Bones of a Single Pomeranian Grenadier: the Geopolitics of the Kosovo War 1999. *Political Geography*, 573-599.
- Olson, R. (1998). Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions(n1). *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(2), 209-227.
- Onay, Y. (2002). Hazar Enerji Kaynakları'nın Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri. *Avrasya Etüdüleri*(23), 29-67.
- Özal, T. (1992, 10 16). "Geleceğe Bakış" - Değişim. M. Barlas (Dü.). içinde (s. 301-370). İstanbul: Birey Yayınları.
- Özal, T. (1992a). Açış Konuşması. *Dış Politika ve Ekonomi Açısından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyumu, 5-6 Aralık 1991 The Marmara Oteli İstanbul* (s. 5-16). İstanbul: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.
- Özal, T. (1993). Turgut Özal'ın 18 Şubat 1993 Günü İstanbul Taksim Meydanı'nda Yapılan Bosna-Hersek Mitingi'nde Yaptığı Konuşma. *Türkiye Günlüğü*(22), 8-15.
- Özkan, G. (2005). Türk-Amerikan İlişkilerinde Kafkasya Faktörü. *Avrasya Dosyası*, 11(2), 138-162.
- Pazarıcı, H. (2003). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Primakov, Y. (2008). *Politikanın Mayınlı Tarlası*. (F. Arıkan, Çev.) İstanbul: Selis Kitaplar.
- Primakov, Y. M. (1998). Economic Diplomacy, Foreign Economic Policy. In V. L. Kvint, & J. E. Gallus (Eds.), *Emerging Market of Russia Source Book for Investment and Trade* (pp. 7-1 - 7-4). Canada: John Willey and Sons, Inc.
- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*.

- Ankara: Barış Ltd.Şti.
- Purtaş, F. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Dışlanmışlar Eksenini mi? Avrasyacı Yakınlaşma mı? *Global Strateji*(6), 40-55.
- Pushkov, A. (2001). Rusya ve Yeni Dünya Düzeni. Y. Tezkan (Dü.) içinde, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya* (s. 38-50). İstanbul: Ülke Kitapları.
- Rahr, A. (1998). Rus Dış Politikasında "Atlantikçilere" Karşı "Avrasyacılar". E. Göka, & M. Yılmaz (Dü) içinde, *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya* (s. 41-51). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Richter, J. (1996). Russian Foreign Policy and the Politics of National Identity. In C. A. Wallander (Ed.), *The Sources of Russian Foreign Policy After the Cold War* (pp. 69-94). Colorado: Westview Press.
- Roulean, E. (1994). Türkiye'ye Meydan Okumalar. *Avrasya Dosyası*, 1(1), 105-112.
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (1996). *Siyasal Sosyoloji*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı.
- Satpayev, D. (2001-2002). Kazakistan Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim. *Avrasya Dosyası*, 7(4), 113-126.
- Seignobos, C. (1960). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*. (S. Tiryakioğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Selçuk, H. (2005). *Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Seyitoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sezer, A. (2000). Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri. *Perspektif*(25), 26-28.
- Sezer, D. B. (2003). Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 44-48). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Shlapentokh, V. (1998). "Old", "New" and "Post" Liberal Attitudes Toward the West: From Love to Hate. *Communist and Post-Communist Studies*, 31(3), 199-216.

- Sisav. (1995). *Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye*. İstanbul: Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Soljenitsin, A. (1992). *Rusya Nasıl Kurtulur?* İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Soltan, E. (2001-2002). Rusya ve Kazakistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği. *Avrasya Dosyası*, 7(4), 177-204.
- Soysal, M. (1992). Yeni Küresel Eğilimler ve Türkiye. *Dış Politika ve Ekonomi Açısından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyum, 5-6 Aralık 1991, The Marmara Oteli İstanbul* (s. 38-40). İstanbul: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.
- Stankoviç, S. (1994). Rusya Kendisini Arıyor. *Avrasya Dosyası*, 1(1), 39-43.
- Synder, J. (1996). Democratization, War, and Nationalism in the Post-Soviet States. In C. A. Wallender (Ed.), *The Sources of Russian Foreign Policy After the Cold War* (pp. 21-40). Colorado: Westview Press.
- Şahin, L. (2002). Rusya Federasyonu 2002 Yılı Nüfus Sayımı ve Düşündürdükleri. *Avrasya Dosyası*, 8(4), 294-317.
- Şahinalp, B. (1997). *Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri*. Mayıs 12, 2010 tarihinde www.dtm.gov.tr: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/1sayi5.doc> adresinden alındı
- Şensoy, N. (1999). Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasında Mevcut Ekonomik Anlaşmaların Hayata Geçirilmesi ve Türk-Rus İşbirliğinin Yeni Gündemi. *Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 Ekim 1999 Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü* (s. 37-42, 111-134). Antalya: DEİK.
- Tagirov, V. (1999). Soğuk Savaş Sonrası Türk Rus İlişkileri. Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 120 sayfa.
- Tanrısever, F. O. (2000). The Battle of Chechenia: Russia Confronts Chechen Secessionism (1989-1999). *METU Studies in Development*, 27, 321-348.
- Tanrısever, F. O. (2002). Sovyet-Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası. M. Türkeş, & İ. Uzgel (Dü.) içinde, *Türkiye'nin Komşuları* (s. 377-410). Ankara: İmge Kitapevi.
- Tanrısever, F. O. (2006a). Güç. A. Eralp, & A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 53-71). İstanbul: İletişim

Yayımları.

- Tarısever, O. F. (2003). Yöntem Sorunu: Gelenekçilik-Davranışsalcılık Tartışması. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 89-129). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarısever, O. F. (2006b). Güvenlik. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 107-123). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tayfur, M. F. (2006a). Dış Politika. A. Eralp içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 73-105). İstanbul: İletişim yayınları.
- Tayfur, M. F. (2006b). Devlet ve Piyasalar. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 183-216). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2001). Rusya'yla İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2, s. 540-550). İstanbul.
- Trenin, D. (1996). Türk-Rus İlişkilerinin Sonu mu? *Perspektif*, 7.
- Tsehmistrenko, S. (1993, Ocak 16). Türkiye Büyükelçisi Rusya'dan Ayrılıyor. Moskova: Kommersant Daily.
- Tsygankov, A. P. (2001). The Final Triumph of the Pax Americana? Western Intervention in Yugoslavia and Russia's Debate on the Post-Cold War Order. *Communist and Post-Communist Studies*, 34(2), 133-156.
- Tsygankov, A. P., & Tsygankov, P. A. (2004). New Directions in Russian International Studies: Pluralisation, Westernization, and Isolationism. *Communist and Post-Communist Studies*, 37(1), 1-17.
- Tuminez, A. S. (1996). Russian Nationalism and the National Interest in Russian Foreign Policy. In C. A. Wallender (Ed.), *The Sources of Russian Foreign Policy After the Cold War* (pp. 41-68). Colorado: Westview Press.
- Tuncer, İ. (2000). The Security Policies of the Russian Federation: The "Near Abroad" and Turkey. *Turkish Studies*, 1(2), 95-112.
- Turan, G. G. (2003). Türkiye ve Rusya Arasındaki İktisadî İlişkilerde Gönüllü Bir Kuruluş: Türk-Rus İş Konseyi. K. Gülten, & N. Ulçenko (Dü) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 273-295).

- İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Turgutoğlu, K. (2006). Rusya Federasyonu'nun Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikasının NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırılması. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi.
- Türbedar, E. (2005). Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Balkanlar. *Avrasya Dosyası*, 11(2), 163-183.
- Ulçenko, N. (2001). Rus-Türk Enerji Ticareti. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(27), 20-23.
- Ulçenko, N. (2003). Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhraç ve İthalatının Rolü. G. Kazgan, & N. Ulçenko (Dü) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 183-197). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uslu, N. (2001). Kıbrıs Sorunu ve ABD. İ. K. Ülger, & E. Efeğil (Dü) içinde, *Avrupa Birliği Kıskacında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)* (s. 147-184). Ankara.
- Uslu, N. (2003). The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Soviet Perido. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 2(3-4), 164-187.
- Uzgel, İ. (2001). Balkanlarla İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 481-523). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2002). Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika. M. T. Uzgel (Dü.) içinde, *Türkiye'nin Komşuları* (s. 117-170). Ankara: İmge Kitapevi.
- Uzgel, İ. (2004). *Ulusal Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü 1983-1991*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Vermişeva, S. (1993, Şubat 04). Türk Yine Kötülük Yapıyor. Moskova: Rossiya.
- Wallender, C. A. (1996). The Sources of Russian Conduct: Theories, Frameworks, and Approaches. In C. a. Wallender (Ed.), *The Sources of Russian Foreign Policy After the Cold War* (pp. 1-19). Colorado: Westview Press.
- Waltz, K. N., & Queste, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. Ankara: SBF Yayınları.
- Weffort, F. F. (1994). Sosyalizmin Geleceği. L. Diamond, & M. F. Plattner içinde,

- Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler* (E. Özbudun, & L. Köker, Çev., s. 121-134). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Wehrschutz, C. F. (2002). Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık. *Stratejik Araştırmalar Dosyası*(9), 50-59.
- Yagudin, B. M. (2003). Tataristan ve Türkiye Arasında Politik, Ticari-Ekonomik ve Kültürel İlişkilerin Gelişimi (20. Yüzyılın 90'lı Yılları). G. Kazgan, & N. Ulçenko (Dü) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 309-326). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yakolev, A., Çarkoğlu, A., & Eder, M. (2003). *The Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*. Moskova: Working Paper WP/2003/07-Moscow: State University-Higher School of Economics.
- Yalvaç, F. (2003). Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 131-184). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalvaç, F. (2006). Devlet. A. Eralp içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 15-51). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanık, L. K. (2007). Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007. *East European Quarterly*, 41(3), 349-370.
- Yardım, G. (1999, Ağustos). Mavi Akıntı: Rusya ile Türkiye Arasında Enerji Köprüsü. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(14-19).
- Yavuz, M. H. (2001). Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi. Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı, & R. Gözen (Dü) içinde, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik* (s. 35-63). Ankara: Liberte Yayınları.
- Yeltsin, B. (2001). *Gece Yarısı Günlükleri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yemelyanenko, V. (1993, Haziran 04). Karabağ Niçin 'Hayır' Diyor? Moskova: Haftalık Moskova News Gazetesi.
- Yılmaz, M. (2002). Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme. *Avrasya Etüdüleri*(22), 165-192.
- Yurdusev, A. N. (2003). "Uluslararası İlişkiler" Öncesi. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 15-55). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Zhaissenbayev, K. (2004). *Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 126 sayfa.
- Елисеева, Н. В. (2004). От Советского союза к российской федерации (1985-2002). В А. Б. Безбородова (Ред.), *История России в новейшее время*. Москва: ИНФРА-М.
- Коптевский, В. Н. (2003). *Россия-Турция: Этапы Торгово-экономического Сотрудничества*. Москва: Институт востоковедения РАН.

ÖZET

Tezde Çoğulcu yaklaşımın araştırma yöntemi kullanılarak, bu yaklaşımın varsayımları Yeltsin döneminde sınıandı. Çoğulcu yaklaşıma göre veriler toplandı. Varsayımlar ile olaylar, veriler karşılaştırıldı. Siyasi veriler ile iktisadi veriler arasındaki etkileşime yoğunlaşıldı. Yeltsin dönemi olaylarının ve verilerinin, uluslararası ilişkileri sadece resmî görevliler arası ilişkiler olarak görmeyen Çoğulcu yaklaşımı doğruladığı sonucuna ulaşıldı.

Birinci bölümde, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan iç ve dış sorunların çözümüne yönelik öneriler içeren ve RF'de etkin olan Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık yönelimleri açıklandı. Türkiye'nin önce Yeni Osmanlıcı, sonra Kemalist hükümetlerce yönetildiği belirtildi.

İkinci bölümde, RF-Türkiye iktisadi ilişkileri ele alındı. SSCB-Türkiye ilişkilerinde son yıllara kadar özel kişilerin yeri yokken, RF-Türkiye ilişkilerinde özel kişilerin yeri ve önemi açıklandı. Artan iktisadi ilişkilerden kazanç sağlayan milyonlarca kişinin işlerinin bozulmaması için RF ve Türkiye yöneticilerini mutedil davranmaya yönelttiği saptandı.

Üçüncü bölümde hem siyasi hem de iktisadi içeriği olan ilişkiler konu edinildi. Türkiye ve RF'nin yanı sıra diğer devlet ya da uluslararası örgütlerin de taraf olduğu siyasi sorunlar açıklığa kavuşturuldu. RF'nin Türkiye'ye silah satışı, petrol ve gaz boru hatları rekabeti, RF'nin Kıbrıs ve Yunanistan'a S-300 füzeleri satışı teşebbüsü, KEİ (KEİT) incelendi.

Dördüncü bölümde, doğrudan (iki taraflı) siyasi ilişkiler incelendi. Özel kişilerin, derneklerin, vakıfların, şirketlerin, PKK'nın RF-Türkiye ilişkilerine etkisi irdelendi. Uluslararası petrol şirketlerinin, Yeltsin yönetiminden Grozni'den geçen petrol boru hattı güzergâhı güvenliğini acilen temin etmesi, aksi halde boru hattının Çeçenistan'dan geçirilmeyeceğini belirtmesi nedeniyle I. Çeçenistan Savaşı'nın başladığı saptandı. SSCB-Türkiye ilişkilerinde PKK gündeme gelmemişken, RF'nin,

Türkiye'den özel hukuk kişilerinin Çeçenlere yardımına dair iddiaları sonrasında, PKK'yı devreye sokması ele alındı. RF'nin, Türkiye'nin önerdiği BTC hattının güvenli olmadığını göstermek için PKK'dan yararlandığı, PKK'nın da amaçları doğrultusunda RF'den yararlanma yoluna gittiği anlatıldı. Özü itibari ile iktisadi bir konunun, nasıl Çeçenistan, PKK gibi siyasi sorunlarla bir sarmal oluşturduğu açıklandı.

ABSTRACT

In the thesis, the assumptions of the pluralist approach were tested with a view to the by means of using the research method of the approach. Data were collected according to the pluralist approach. Assumptions, events and the data were compared. The interaction between political and economic data was concentrated on. We reached to the conclusion that the events and data of Yeltsin period confirmed the pluralistic approach that does not see the international relations only as the ones among state authorities.

In the first chapter, the New Westernism and the New Eurasianism that are effective in RF and contain suggestions for solving the inside and outside problems that arose as a result of the partition were explained. It was said that Turkey was first managed by the new Ottomanist Government and then by the Kemalist ones at Yeltsin's period.

In the second part, the importance and the place of private individuals in the RF-Turkey economic relations were announced, even though there weren't any signs of private individuals in the USSR-Turkey relations until recent years. It was determined that managers of RF and Turkey were made to be moderatet to preserve the jobs of millions of people that have profited from the growing economic relations.

In the third chapter the subjects both with political and economic contents were mentioned. Some political issues that were supported by Turkey and RF as well as other international organizations were clarified. RF arms sales to Turkey, oil and gas pipelines competition, the S-300 missiles sale attempt of RF to Cyprus and the BSEC (BSEC) were all discussed.

In the fourth chapter, direct (two-sided) political relations were examined. The effect of the PKK, private individuals, associations, foundations, companies and oil companies on RF-Turkey relations were examined. It was ensured that I. Chechen

War was started because the international oil companies asked Yeltsin administration to ensure the safety of the oil pipeline passing through Grozny urgently, otherwise the pipeline wouldn't be passed through Chechnya. Although the USSR-Turkey relations were not on the agenda, it was discussed that following the allegations that some private law people from Turkey aided the Chechens, RF put the PKK into action. It was further claimed that RF benefited from the PKK because they wanted to show that the BTC pipeline proposed by was not safe and the PKK; in return for this, the PKK benefited from RF. It was described how an issue with an economic essence formed a spiral of political problems, such as, of Chechnya and the PKK.